

ד"ר שניאור ז. חשין
שופט בית-הדין המחוזי, תל-אביב

שחוק ודמע בבית-הדין

ציורים: שלמה כהן

הוצאת ספרים נ. טברסקי, חברה בע"מ
תל-אביב, תש"ו

לנשמות

אבי מודיר' משה דוב בן ר' שמואל שלום דל

אבי אבי ר' שמואל שלום בן ר' משה דל

סופרי סת"ם וסופרי גיטין

בעיר חק ירושלים

כל הזכויות שמורות
All rights reserved
נדפס בארץ ישראל
Printed in Palestine
דפוס "ספר" תל-אביב

רובי הדברים המכונסים בזה שודרו על ידי, בתקופת שתי השנים האחרונות, ב"שעה העברית" של הרדיו הא"י, בסידרה של שלושים וארבע "שיחות" על הנושא "פרקים מן ההוי היהודי בבית-המשפט". לא ראי דברים שנועדו לשידור כראי דברים הנועדים לקריאה, הן מבחינת ההרצאה והן מבחינת הצורה. מטעם זה נטלתי לעצמי את הרשות לשנות פה ושם ממטבע ראשון ולהתאים את הדברים למקרא. בהזדמנות זאת הרחבתי את הדיבור על כמה נושאים והוספתי, לצורך כך, חומר חדש מתוך עבודתי היום-יומית.

ש. ז. ז.

תל-אביב, ערב חג השבועות, תשי"ו.

פ ר ק י ה ס פ ר

11	פתיחה
21	על השבועה
	א. השבועה בפולקלור העמים
	ב. על השבועה בישראל
37	מנהג ומסורת בראי בית-המשפט
81	שדכנים ושידוכין
111	מוציאי-דיבה והולכי-רכיל
149	פושטייד וקובצי-נדבות
181	על המתכוונים לשלוח-יד בנפשם
213	הומור בבית-המשפט
	א. העדר אוריינטציה משפטית
	ב. הגדת עדות
	עוד על עדים
	ג. תרגומים
	ד. פולמוסי-דירות
	עוד על משפטי-פינוי
	ה. תקנות לשעת-חירום
	ו. שונות

ארץ-ישראל, לבה של האומה העברית, מכנסת לתוכה את נדחי-ישראל מכל ארצות-פוזוריהם. חובבי ציון, חדורי הכרה לאומית; מעפילים מארצות-ההרס וההשמד; ילידי-הארץ, שגורלם נקשר במולדת על-ידי אבותיהם ואבות-אבותיהם מדורי-דורות; יהודים מזרחיים ומערביים, יוצאי קוקו וקורדיסטן, תימן ומרוקו, וסתם יהודים תלושים אשר הקרקע נשמטה מתחת רגליהם ושערי כל ארצות תבל נעולים בפניהם — כל קיבוצי-גלויות אלה יושבים בארץ זה בצד זה וחיים את חייהם העצמיים המיוחדים. להלכה, הרי כל אלה הם אנשים אשר ממקור אחד חוצבו ואשר משאת נפשם האחת היא לקנות אחיזה בקרקע, להתערות בחיי-הישוב ולשרוף את כל גשרי-הגולה מאחוריהם; אנשים בעלי אידיאל משותף, מעור אחד. אך למעשה אין חיי-הישוב הומוגניים כלל ועיקר. רובם של שבי-גולה אלה יושבים להם קיבוצים קיבוצים, ונקודות-המגע ביניהם, מחוץ לשטחי הכלכלה, מועטות מאד. מצויים הם בעיר ובכפר, מכונסים לתוך עצמם, כלואים בגיטאות רוחניים, ובין חומותיהם הבלתי-נראות ממשיכים הם, על אדמת אבות, אם מתוך אינרציה, או מחמת קדושת-מסורת הספוגה בדמם, את צורות החיים אשר הביאו עמם מארצות מוצאם, על כל המנהגים, המסורות, האמונות והדעות אשר עליהם חונכו וגדלו המה ואבותיהם.

יהודי יוצא-גרמניה, למשל, כשהוא רוצה למתוח קו בקורת על תופעה צבורית-ישובית מסוימת, יביא בתורת השוואה תופעה דומה מהסביבה הגלותית אשר בה חי ויצר, ויוסיף לה נופך של צבעי אור וזוהר, עד אשר הניגוד מתבלט מאליו; אולם הוא לא יספר על החיים "שם" בארץ "עמלק", אלא יתבל את דבריו במלים "אצלנו בגרמניה", "בארצנו", כאילו קיים עוד קשר-מה בין הפליט הזה והארץ אשר

להוציאו מהדירה, ואז יפנה אל בית-המשפט בתלונה כי הדייר מחזיק בדיירתו כלב המפיל אימה על כל עובר ושב בחדר המדרגות, או כי התינוק שלו צורח בלילות ומפריע את מנוחת השכנים האחרים, או שאינו משלם שכר-דירה במועדו, ואם דייר הוא, יגלה באחד הימים כי המים החמים פסקו פתאום מזרום במטבח, או כי ההסקה המרכזית לקויה דווקא בימי הקור העזים ביותר, או כי מערכת הצנורות נסתמה, והרי בהכרח דורש הוא סעד מבית-המשפט. אם הוא מעביד פועלים ופקידים, יפול חשדו יום אחד על אחד מעובדיו כי הוא קונה „במשיכה“ צרורות של חומר-גלם, או חבילות של תוצרת מעובדת, או מסית את יתר הפועלים לדרוש, על-ידי שביתת-שבת, או על-ידי שביתת לכת, תנאי עבודה הוגנים יותר, והרי גורר המעביד את השכיר לבית-המשפט הדורש לקנסו; ואם שכיר הוא — ימצא את עצמו פתאום מפוטר, בלא משכורת ובלא פיצוי, ושוב יביא את תלונתו לבית-המשפט נגד מעבידו. אם הוא מוציא ספרים לאור, או מחבר פזמונות לעם, או משכלל מכשירים בשדה-הטכניקה, יגלה פתאום כי משהו משתמש ביצירתו ומציף בה את השוק בלא נטילת-רשות, והריהו קובל בפני בית-הדין על קיפוח זכויותיו, ואם עסקן צבורי הוא, ייווכח, לדאבון לבו, כי חלף מסירותו הרבה לטובת הכלל יש ומלעזים עליו וחושדים בנקיון-כפיו, והריהו תובע את עלבונו באמצעות בית-המשפט. אם לא נזהר האזרח בחוקי-התנועה, ואם קרן אור בקעה מחלונו בחשכת-הלילה בתקופת ההאפלה, ואם רשיון הרדיו שלו לא חודש במועדו, ואם חלה טעות בשם ילדו בתעודת-הלידה, או בשם אשתו בתעודת-הנישואין, או בשם מורישו בתעודת-המיתה, והוא מבקש לתקן — עיניו נשואות שוב אל בית-הדין, מאה ואחת דרכים מובילות את האזרח לשם, ומשום כך אין לך מקום המשקף כל-כך את הווי הישוב כבית-המשפט. מזרח ומערב, צפון ודרום, עשיר ורש, קטן וגדול בו נפגשים, ויריעות, יריעות ארוכות ומגוונות של חיי-ישראל בארץ ובתפוצות גפרשות יום יום בבית-הדין, ומהספורים הכתובים עליהן אתה שומע את הד נשימתו של עם שבעי-ימים

הקיאה אותו מתוכה. טבע הוא ביהודי, ולא דווקא ביהודי-המערב, ולא דווקא בארץ הזאת; משמרים הם בכל הנוגע לנכסי ההווי, וקשה להם לנתק את הפתיל המקשרם אל שרשרת-המסורת.

נפגשתי בארצות-הברית של אמריקה ביהודים ישישים, אשר ארבעים או חמישים שנים עברו עליהם במדינות ההן, והריהם חיים כיום חיים מרווחים ונוחים בניו-יורק רבתי, אולם מדי דברם בעיירה הנידחת אשר ממנה באו, הם נאנחים ומזכירים ברחימו: „אצלנו בבית“, או, לכל היותר, „אצלנו בבית הישן“; דוגמת אדם שעקר מדירתו לרחוב אחר ויש לו דירה נאה יותר, אך הליכות-חיי ודרכי-מחשבותיו לא שונו בהרבה, ופינת סתר מוקדשת בחביון-נפשו לזכרונות על המקום בו עמדה עריסת ילדותו.

* * *

ומצויים רק מקומות-פומבי מועטים אשר בהם ניתנת לו לאדם הזר אפשרות להציץ אל תוך צפונות-חיהם המיוחדים של היחיד והקיבוץ ולגלות בהם פנים אשר לא ידען, ואשר היו קודם לכן כחידה סתומה בעיניו; ואחד המקומות האלה, והחשוב בהם, הוא „בית-המשפט“. יכול אדם מישראל לגזור על עצמו שלא יבקר בבית-קולנוע או בבית-קפה, אם חיו התרבותיים אינם מגיעים לרמה מסוימת — יכול הוא לחיות את חיו במנוחה מבלי לבקר בתיאטרון, או לשמוע הרצאה או קונצרט. אם חיו הכלכליים אינם מסובכים ביותר — אין לו הכרח לבוא בקשרים עם בנקים ומוסדות כספיים אחרים; ושוי המשקל בחייו בודאי לא יופרע אם לא יהיו לו קשרים הדוקים עם מקומות-השעשועים למיניהם; אך קשה לתאר אדם מהישוב אשר מעולם לא היה לו, ואשר יוכל להתפאר כי לעולם לא יהיה לו, שום מגע ומשא עם בית-המשפט. אם אינו פונה אליו מרצונו הטוב, חזקה כי ביום מהימים יובא לשם שלא בטובתו. אם הוא בעל נכסידל-ניידי ומשכיר דירות לאחרים, היה בטוח כי ביום מהימים, מסכה זו או אחרת, יכחל בדייר הגר בבניו וימצא אמתלא

ושבע־רוגו. אתה מאזין לפרשת־מצוקתו של הפרדסן־מבאר־טוביה. לדברי ענותו של גורף־הביבין אשר נתגלגל לכאן מתימן, לסבלותיו של מי שהיה חרשתן בריגא, להרפתקאותיו של ציוני משיקו ולשיחותיו של חייל־משוחרר שחזר זה עתה משבי־האויב. באטמוספירה רווית־הווי זו נגלים לפניך דרכי הנהגת־חיים, מחשבות הפרט על העולם לכל גילוייו, יחס־אבות ובנים, צער גידול דור חדש, קשרי משפחה רופפים, מאמץ עם לתקוע יתד במולדת, ריבוי־מפלגות, שנאת־אחים. ועל הכול — אתה שומע מקרוב על מנהגי־שבטים, על אמונות טפלות, מילי־דבדיותא, משלי־עם שלובים במימראות חז"ל, הלצות שנונות על עולם ומלואו, פתגמים המוניים, מקוריים ושאובים מכלי זרים — מעיין שופע של חומר פולקלורי בריא לחקר נפשה וטיבה של אומה זו. ואם השרת של קדמונינו שנחשפו ב„גניזה“, או בין ערמות כתבי־ד שבבתי עקד־ספרים משמשים לו להיסטוריון חומר אנושי רב־ערך ואבני־בנין לריקונסטרוקציה של מערכת־החיים של העבר, אין ספק כי החומר המשפטי, המצטבר והולך בארכיוני בתי־המשפט, ובפסקי־הדין הרואים אור בצורות שונות, יוכל לשמש מקור נאמן, לא רק לחקר תולדות התפתחותה של ההלכה הארצישראלית, אלא גם לקביעת צורות־ההווי של הישוב על כל לבטיו והתחבטויותיו, מאמציו וכשלונותיו של דור־המעבר.

אגע קצרות בענין אחד, לדוגמא, המביא רבים לידי תמיהה:

בידוע כי כל בעל־דין המופיע במשפט מוכיח את תביעתו, או את טענת־הגנתו, בעזרת עדים. אולם כל אלה אשר נתנסו בעסקי בית־המשפט יודעים, כמה קשה להניע את העדים לבוא ולהעיד. כל תביעתו של אדם במשפט אזרחי, ולעתים גם שמו הטוב וכבודו, במיוחד במשפט פלילי, תלויים בדברי־עדותו של אדם מסוים, ובשום פנים אין התובע או הנאשם יכול להשפיע עליו לבוא ולספר את אשר בפיו.

אירעה תאונה בצומת־דרכים מרכזי, ברחוב אלנבי פינת שדרות־רוטשילד בת"א, או ברחוב יפו פינת־המלך ג'ורג' בירושלים, או בכביש

הראשי העובר בלב אחת המושבות הגדולות: מכונית־משא דרסה אשה זקנה בשעות־הצהרים, שעה שמאות אנשים עוברים ושבים והמקום הומת מאדם רב, והנה לאחר ימים מועטים אתה קורא בעתון הדעה כי אנשים, שראו את התאונה, מתבקשים כעדים. ואתה עומד תוהה ומשתומם: הן מאות בני־אדם עצרו בהילוכם בשעת־מעשה, ועשרות מהם התווכחו בענין, וכמה מהם ציינו בהתרגשות את הרשלנות של הנהג, או של הנהגת, ואחרים התמרמו על העירייה והמשטרה שאינן דואגות להתקין השגחה מעולה במקום, ופתאום נעלמו כל אלה ואין למצוא עד ראיה לדבר. יש יוצאי־מדינות אשר לא יבינו תופעה מוזרה זו, אך לנו, לציבורנו, ברור הדבר: העדים משתמטים מהופיע, משום שאין רצונם להתערב בענין שאין פגיעתו חלה עליהם.

והרי דוגמא מאלפת שבה ניתן בטוי מוחשי להלך־רוח זה:

בחור צעיר היה מהלך פרק זמן ארוך בחברת עלמה אחת. באחד הימים בחלה בו העלמה ולא רצתה לדעתו עוד. בקש הבחור שעת כושר להשקיט את רגשי־זעמו, ובפגשו בה ברחוב סואן אחד בעיר, התנפל עליה, חבט בה, ובשעת התגוששות נשך בחטמה עד זוב דם. הוא נתבע לדין באשמת־תקיפה, ובין שאר העדים הובא גם בחור צעיר אחד. בעת החקירה בבית־הדין נשאל הבחור, אם ראה את דבר ההתנפלות ועל זה ענה בשלילה. התרגז קצין־המשטרה שהופיע בשם התובע־הכללי, וירעם בקולו:

„ההיית שם אותו יום?“

„כן.“

„הראית את הבחורה?“

„כן.“

„הראית את הבחור?“

„כן.“

„הראית שהוא הכה אותה?“

„לא.“

„הכיצד? האם עצמת את עיניך?“
„לא עצמתי את עיני אך הסיבותי את ראשי לעבר אחרי.“
„למה?“

השיחה מתנהלת בשפת אידיש המדוברת והעד עונה על השאלה
האתרונה:

„כי הרגשתי מיד, אז עס שמעקט מיט עדות זאגען.“
אינני יודע אם קיים מקרה טיפוסי יותר, שבו אפשר היה להשתמש
בפתגם העממי הזה, שבעברית נוכל לתרגמו אולי „הרגשתי מיד כי
ריח עדות נודף מכאן.“

הרי דוגמא שניה: אשה אחת תבעה גבר לדין באשמת „הוצאת
דיבה“. לפי דבריה כינה אותה בכינוי גנאי במקום פומבי, במעמד כמה
בני אדם, אולם לא עלה בידה בשום פנים להביא גם עד אחד לביסוס
האשמה. וכשנשאלה למה לא הזמינה אותם באמצעות בית-הדין הסבירה
כי אינה יודעת את שמותיהם. היא נסתה אמנם בשעת-מעשה לבקש
את השומעים לבוא כעדים, אך האחד אמר לה: „לא שמעתי מאומה.
עס פעהלט מיר קאפ ווייטאג?“ (החסר אני כאב ראש?), השני טרב
אף הוא ואמר: „וואס טויג מיר קריכען מיט אגעזונטע קאפ אין
א קראנקע בעס?“ (למה לי להכניס את ראשי הבריא במסת-חולים?).
לא רק לשם הפתגמים העממיים בלבד, אשר באו כאן לידי בטוי
מלא, הבאתי דוגמאות אלה, אלא ביחוד כדי לציין שקיים חלק מהציבור
שאינו יודע, ולא הורגל לדעת, חובה אזרחית מה היא. בהגדת עדות
מסייע האזרח לגילוי-האמת, להבאת-העברייין על ענשו; אולם בניגוד
לצו המקרא המוסרי „ואם לא יגיד ונשא עוֹנוֹ“, נשתרש אצלנו הלך-רוח
של שוין-נפש, הייתי אומר של „מאי איכפת לי“ אגואיסטי, ומהי הסיבה
לכך? יש כמה טעמים לדבר: הצורך לחכות במסדרוני בתי-המשפט
שעה ארוכה עד הגיע תורו של העד להגיד את דברו כרוך בביטול-
מלאכה ובסיגוף גופני ונפשי; אין רצון לשמש גורם למאסרו של
יהודי, ועוד.

אך יש לפחות חלק מועט מהציבור המוקיר רגליו מבית-המשפט
מסיבה אחרת והיא, הצורך להשבע. וכאן אני נוגע באחת התופעות
המענינות ביותר בהווי של בית-המשפט: היחס של היהודי אל ה„שבועה“.
על יחס זה ועל אמונות ודעות וכמה מצורות-ההווי האחרות של
הישוב, כפי שהן משתקפות בראי בית-המשפט, יש עם לבי לספר
בפרקים אלה.

על השבועה

א: השבועה בפולקלור העמים

השבועה היא מוסד משפטי קדום ללא תחומי-גזע וללא גבולות-דת. אין היא מוגבלת לבני עם מסוים או לבני אמונה מסוימת. המטרה הראשית בהשבעה היא להביא את הנשבע בקשר עם כוחות עליונים מיסטיים, אשר בשליטתם המחולטת בסדר-הטבע הוא מאמין, ולהפקידם לנאמנים על קיום דברי הבטחה, ולמענישים על הפרתם.

בתקופות קדמוניות היתה השבועה משמשת אות להבטחה על קיום תנאי-ברית — כמו הברית בין יצחק ואבימלך, יעקב ולבן — או להבטחת קיום צו מסוים — כמו שבועת אליעזר לאברהם להביא ליצחק אשה מארם נהרים, ושבועת בני ישראל להעלות את עצמות יוסף לארץ-כנען. בצורה חגיגית פחות היתה השבועה משמשת בשיחות בני-אדם כדי להוסיף גוון של רצינות וכנות לדברים הנאמרים, דוגמת „חי פרעה כי מרגלים אתם“ (בראשית מ"ב, ט"ז), ושבועת יואב למלך דוד אחרי מות אבשלום: „בה' נשבעתי כי אינך יוצא — אם ילין איש אתך הלילה“ (שמואל ב', י"ט, ח').

בסדרי בתי-הדין באה השבועה להבטיח מידה מסוימת של גילוי האמת, וכבר אמר אחד מפרשני-החוק, כי הנסיון הורה שבמקרים רבים רואים העדים את עצמם כפותים לכוחות שמחוצה להם, ומגידיים, מרצון או מאונס, את האמת, לאחר השבעם, ועוד לא קרה שבני אדם יעידו לשקר משום שהכריחו להשבע, היינו, עדות שקר להכעיס. השבועה היא, איפוא, פונקציה דתית שנקבעה באופן אוניברסלי על-ידי האנושות, ובטרם יגש העד להשמיע את דבריו בבית-הדין, ומבלי התחשב במעמדו, מינו, ארץ-מוצאו, או אמונתו הדתית, עליו, בדרך כלל, לתת הבטחה

כי דבריו יהיו דברי־אמת. הבטחה זו היא על הרוכב בצורת שבועה, או הצהרה חגיגית, לפי הנוסח הקבוע בחוק.

* * *

השבועה עצמה מלווה צרמוניאליות מיוחדת כדי להטיל את הנשבע באטמוספירה מיסטית, שבה הוא מצווה להיות נאמן לעצמו ולשבועתו. בבת־המשפט שלנו מוטלים על דוכן־העדים שלושה ספרי־קודש, כנגד שלוש הדתות השליטות שאליהן משתייך רוב מגינה של האוכלוסיה בארץ: התנ"ך, בשפה העברית — ליהודים; הברית הישנה והברית החדשה כרוכות יחד, בשפה האנגלית — לנוצרים; והקוראן בשפה הערבית — למושלמים. העד שם את ידו האחת על הספר הקדוש לבני אמונתו, או אותנו בידו — ואם הוא יהודי הוא גם מכסה את ראשו — מרים את ידו השניה כלפי מעלה, כשכף־היד שטוחה כלפי חוץ ואומר בנוסח המקובל: „אני נשבע באלוקים כי העדות אשר אתן בבית־משפט זה תהא האמת, כל האמת ושום דבר אחר מלבד האמת, כה יעזרני האל”. הסיבה להטלת־היד על הספר היא להביא את העד במגע מוחשי עם החפץ הקדוש ללב, והרמת־היד כלפי מעלה מקורה בשבועת־אברהם אל מלך סדום, „הרימותי ידי אל ה' אל עליון קונה שמים וארץ” (בראשית יד, כ"ב). אולם יש גם סברא שצרמוניה זו מקורה בתולדות התפתחותה של ההלכה האנגלו־סכסית: לפי החוק האנגלי הישן לא היה כל אדם כשר לעדות, ובין הפסולים נמנה גם עבריין שנידון על מעשה־פשע. לפושע כזה היו חוקקים בכף ידו הימנית את האות F, שהיא האות הראשונה של המלה Felony, שמוכנה באנגלית „פשע”; ומשום כך היה על העד להרים את כפו הימנית, כדי שבי־המשפט יווכח שאין בה האות F ואינו פסול משום כך לעדות.

זהו סדר ההשבעה המקובל בארצנו, דוגמת צורת־ההשבעה הנהוגה בבת־הדין שבכל הארצות האנגלו־סכסיות. אולם בדרגות התפתחותם הארוכה של סדרי־הדין האנגליים, עמדו בת־המשפט בפני בעיה חמורה אחת: מה דינו של אתאיסט אשר אינו גורס שום אמונה דתית? ומה

דינם של בני כתות דתיות שאינם מאמינים באל בורא עולם ומנהיגו, „וש להם אלוהים אחרים? הדעה היתה רווחת כי אנשים כאלה אמנם פסולים לעדות, אלא אם כן ישבעו בשם ה'; וסמוכין לכך נמצאו בתנ"ך, שהרי בספר דברים, פרק ו', פסוקים י"ג—י"ד נאמר: „את ה' אלהיך תירא ואתו תעבד ובשמו תשבע. לא תלכון אחרי אלהים אחרים מאלהי העמים אשר סביבותיכם”, ובתהלים פרק ל"ו כתוב מפורש, כי רשע מדבר שקר, שכן דברי המומר „נאום פשע לרשע... אין פחד אלהים לנגד עיניו... דברי פיו און ומרמה... און יחשב על משכבו... רע לא ימאס”... ובפרק קט"ו: „ואלהינו בשמים כל אשר חפץ עשה, עצביהם כסף וזהב מעשי ידי אדם”.

לעומת דעה זו טענו בעלי אסכולת המיעוט כי יש להרשות לאדם להשבע באלוהיו הוא ולא לכפות עליו אל שאינו מאמין בו; ומענין כי אף אלה שאבו את האסמכתא שלהם מהתנ"ך, שכן מצינו בברית לבן ויעקב, שלבן נשבע באלהי נחור, והעמיד אותם כשופטים מצדו, ואילו יעקב נשבע בפחד אביו יצחק. בסופו של דבר גברה ההשקפה הליברלית, שאין לאלץ בני־אדם להשבע שבועה בנוסח מסוים, או לפי צרמוניה מסוימת, אשר אינם מאמינים בהם ואינם מוצאים עצמם קשורים להם, אלא להרשות לכל אחד להשבע לפי המנהג הקיים ולפי הצורה המקובלת בארץ שבה הוא חי, או לדת שאליה הוא משתייך, או באינו דרך אחרת אשר תשפיע ביותר על מצפוננו, לפי השקפת עולמו, ותחייבו לספר את האמת.

בשורה ארוכה של פסקי־דין נידונה השאלה אם מותר לקבל עדות אשר ניתנה בצורה זו או אחרת, ודיונים אלה מגלים אוצר בלום של פולקלור מגוון של מנהגי־שבטים, כתות ועדות שונות, אורח חייהם והשקפת־עולמם, כך נתברר במשפט אחד, למשל, כי לפי הנהגה הסיני עולה העד על דוכן העדים וכורע על ברכיו; פקיד בית־המשפט מכריז בפני העד חגיגית: „עליך להגיד את האמת ואת כל האמת”, ובדברו הוא מגפץ צלחת במעקה־הנחושת שממול הדוכן ומוסיף: „הצלחת

נופצה, ואם לא תגיד את האמת, תנופץ נשמחך כצלחת. זר".

צורה זו של שבועה מזכירה לנו בהרבה את צרמונית ההשבעה העתיקה של הרומאים, אשר לפיה החזיק העד אבן חלמיש בידו, ורקע ארצה ואמר: „אם אשקר ביודעין, יטלטלני יופיטר מהסתפח בנחלתו, כשם שאני מטלטל אבן זו, בלא לפגוע בשלום העיר והמצודה“.

במשפט אחר הוברר כי בני הדת „גינטר“ אשר באינדים המזרחיים נשבעים אגב נגיעה ברגלו של הברהמין; הקתולים הרומאים באירלנדיה נשבעים בספר הברית החדשה כשצלב מונח עליו. בסקוטלנד נהוג כי העד עומד על רגליו, מרים את ידו הימנית, ובלי להשתמש בשום ספר הוא חוזר בקול רם אחרי הפקיד המשביע, משפט משפט: „אני נשבע באל שדי, אשר בפניו אני עתיד ליתן דין וחשבון ביום הדין הגדול, כי אדבר את האמת, כל האמת, ושום דבר אחר מלבד האמת“. הפקיד המשביע הוא אב־בית־דין, ובעת ההשבעה אף הוא עומד על רגליו בהרמת־יד. מטודיסטים, שהתנגדו להשבע בברית החדשה, הורשו להשבע בברית הישנה; בן הכנסיה היוונית הורשה להשבע בהרמת שתי אצבעות ידו השמאלית כלפי מעלה, ובקריאה כלפי שמים להיות עדים לדבריו; עד מושלמי הורשה להשבע בהטלת ידו הימנית על הקוראן, כשידו השמאלית על מצחו וראשו מורכן עד כדי נגיעת־המצח בספר. יש לציין כי בבתי־המשפט שלנו מתנגדים ערבים מושלמים לנגוע בקוראן בעת הגדות עדות כשהם בטומאתם, או אם עוד לא נימולו, מסיבת בריאות או מאיזו סיבה אחרת.

א. ווסטרמרק, בספרו Ritual and Belief in Morocco (חלק א', פרק ט') מציין כמה צורות של שבועה הנהוגות בין שבטי־מרוקו, שיש בהן ענין רב מבחינת־הפולקלור. כך למשל: כאשר בעל־הדין היריב הוא יהודי או נוצרי, אומר הנשבע: „בשם אלוהים אשר יצר את המושלמי — מושלמי, את היהודי — יהודי ואת הנוצרי — נוצרי“. כאשר היריב יהודי עושים שימוש גם בנוסח זה: „אני נשבע בדבר המבדיל את דתנו מדתכם“, או „היהודי, בדבר המבדיל את דתותינו“. המאזרי

נשבע כשהוא עומד על רגליו ופניו מוסנות לעבר מכה, ובתנועת־ידו לכיוון זה הוא אומר: „אני נשבע בקבלה הזאת“. במקום אחר, אשתו בו יש מסגד נודע נהוג, כי הנשבע משפשף עיניו בטבעת־הדלת, והאמונה היא כי עוררון יבא עליו תוך ימים מספר, באם נשבע שבועת־שקרה במקום אחר נהגים להשבע בקברי־קדושים והנשבע אומת: „אני נשבע בקדוש הזה; יתן לי אלוהים עוורון ופיסחות וצרעת אם אעשה כזאת וכזאת“. את הנשים משקים מים מעורבים עפר, שנאסף מעל־קמח של קדוש, והן נשבעות בשם הקדוש. האמונה רווחת, כי שבועת־שקרה במקרה זה גוררת אחריה את פטירתה או מחלתה של האשה, או־של־תינוקה, או בהמת־ביתה*.) בן כי יאשם בגניבת־חפץ מאמו, יושב ידו במלבושי־אמו, אוחו באחד משדיה ואומר: „אני נשבע בשם־האלהים וכשאת מאשים את אחיו בעבירה, מטיל הנאשם ידו על חזה־אמו ואומר: „אני נשבע בשד זה אשר לו שבעה עינות“.

פרסים הורשו באנגליה להשבע על הצנדווסטה, הינדוסים על הגודסט רק לפני זמן קצר היה צורך לדחות משפט אחד בירושלים משום שקצין הודי הצהיר שהוא רואה עצמו קשור רק בשבועה בספר הודי קדוש ובבית־המשפט לא נמצא אז ספר כזה. עד אחד בבית־משפט אנגלי הורשה לכתוב אותיות קדושות על נייר, לשרוף את הנייר באש ולמלמל בעת־מעשה, תפילה כי נשמתו תשרף כנייר זה אם ישבע לשקר, משום שהצהיר כי צורה זו של שבועה מחייבת את בני אמונתו, בקולומביה הבריטית הצורה המקובלת היא לשרוף נייר ששם הצד כתוב עליו. במקרה אחד נתקבלה עדותו של אדם לאחר שגזר ראש תרינגולת, אגב אמירת תפילה מתאימה. יפאני אחר, שלא ידע להצהיר איזו צורה של שבועה מחייבת אותו — כי השבועה אינה ידועה ביפאן — הורשה לכבות נר דלוק, תוך תפילה שאם ידבר שקר תכבה נשמתו כשלהבת הנר. יפאני אחר, בן דת בודה, שהתנגד להשבע בנוסח המקובל, הורשה

* טכס־השבועה זה והתוצאות הכרוכות בו מזכירים לנו בהרבה את המים המאזרים אשר טוטת מצווה לשתות (במדבר ה', י"ב—ל"א).

להעיד בלא שבועה, לאחר שחתם על כתב בנוסח זה: „ההצהרה שתנתן על ידי בבית־דין זה תכלול רק דברי־אמת, לפי המנהגים, הדת והאמונה של הארץ הזאת ושל ארצ־י“. במשפט אחד, שנתברר בית־המשפט של ה„קינגס בנטש“ באנגליה בתחילת המאה שעברה, הופיע צד אשר הצהיר, כי הוא מוכן להשבע רק בהרמת־יד, ומבלי לנגוע בספר או לנשקו, כפי שהיה נהוג אז. כמקור לכך ציין את הפרק י' של ה„חזיון“ בברית החדשה, שבו מסופר על מלאך אשר עמד על הים והרים את יד ימינו אל השמים ונשבע בה' אשר ברא את השמים והארץ. אחד השופטים העיר לו, כי אין הנדון דומה לראיה; ראשית, משום שהוא, הצד, איננו מלאך ה'; ושנית, אין לדעת באיזו צורה היה המלאך נשבע אילו עמד על הארץ ולא על הים... בכל אופן, לאחר התיעצות, החליטו השופטים להשביע את הצד בצורה אשר בחר לעצמו, מאחר שהדגיש שצורת שבועה זו מחייבת אותו לפי מצפוננו. במשפט אחר העיד הלורד־ליוטננט של אירלנדיה לאחר שהצהיר „על כבודו כל־זרד“ שיתן עדות נכונה; אולם בית־משפט עליון פסק, כי צורה זו אינה חוקית, משום שההערכה אשר החוק מיחס לכבודו של „לורד“ אין בכוחה לבטל את העקרון המקובל שאין ליחס מדת־מהימנות בדיון משפטי, אלא לדברים הנאמרים בשבועה. ומסיבה זו אין אפילו עדותו של מלך בכבודו ובעצמו מתקבלת אלא לאחר שבועה כדיון, אם כי יש משערים שעדותו של המלך האנגלי שמוע תשמע בבתי־משפט אנגליים בלא שבועה (*).

* * *

כל העקרונות האלה נקבעו ביסוד סדרי־הדיון של בתי־המשפט שלנו, שכן קובע החוק, כי „כל צד יהא נחקר בשבועה, חוץ אם נוכח בית־המשפט כי קבלת שבועה היא בניגוד לאמונתו הדתית של הצד, או שאין לו אמונה דתית, ובכל אחד מן המקרים הללו מותר לחקרו על יסוד הן־צדק שלו בלבד“ (תקנה 191 (1) של תקנות הדיון האזרחי

(* עיין בכל הפרשה הזאת ב Phipson on Evidence הוצאה שביעית, ע' 446—444.

1938; תקנה 141 (1) של תקנות הדיון בבתי־משפט שלום, 1940). יתר על כן: „כומר או חבר למיסדר דתי שהיה צד במשפט והתנגד לקבלת שבועה שלא מידי ההגמון או ראש המיסדר הדתי שלו, עליו לגשת מיד להגמון, או, לראש המיסדר הדתי שלו, כדי שיטיל עליו שבועה לענות באמת על כל השאלות שבית־המשפט יעמיד או יתיר להעמיד בפניו, ועליו לשוב וכידו תעודה מאת הרשות שהשביעה אותו, האומרת כי הוא הושבע, ובהיות בידו תעודה כזאת מותר לשמוע את עדותו...“ (תקנה 201 של תקנות הדיון האזרחי, 1938; תקנה 151 של תקנות הדיון בבתי־משפט שלום, 1940).

העדות שלאחר השבועה ניתנת, בדרך־כלל, בבית־המשפט בפומבי; אולם מתוך יראת כבוד מיוחדת אל ראשי הדתות בארץ קובע החוק, כי „כשעד... במשפט בדיני ממונות... הוא ה,ראיס אל עולמא' (ראש חכמי הדת המושלמית), או אחד ההגמונים של הכנסייה הלטינית, האורטודוכסית, או שאר הכנסיות המזרחיות או האפריקניות, או אחד משני ראשי הרבנים, גובין את עדותו במקום מגוריו או באיזה מקום אחר שיהא נראה נוח ביותר, או בחשאי באולם בית־המשפט או בחדרו של השופט או של אדם מתאים אחר שבית־המשפט ימנה אותו לצורך זה... ומשנגבתה עדותו, מותר לקרוא בכל בירור משפטי של התביעה, ודינה לכל דבר יהא כדין עדות שנגבתה בפומבי בבית־המשפט“. (תקנה 202 של תקנות הדיון האזרחי, 1938; תקנה 152 של תקנות הדיון בבתי־משפט שלום, 1940).

לצרכי דתם, כדברי שונאי־ישראל; ולאחר שהוא כמצה את כל החומר ההיסטורי בשיקול ההיגיון הוא מוסיף: „ואם כל אשר נאמר לעיל אין בו תוקף להסיר את האשמה, אני נאלץ להשתמש בצורה אחרת של הוכחה, אשר הקב"ה קבע אותה, והיינו, שבועה; ולפיכך הריני נשבע בלא אוון ומרמה, בה', אֵל עליון, בורא שמים וארץ, אשר נתן תורה לעמו ישראל על הר סיני, כי מעולם לא ראיתי מנהג כזה בעם ישראל, וכי אין צו אלהי כזה בחוקיו, או דין אשר הותקן ע"י חכמיו; ואם אני משקר בדברי, יחולו עלי כל הקללות הנזכרות בספרי ויקרא ודברים; אֵל אראה בנחמת ציון וְאֵל אזכה לתחיית המתים".... (מן הנוסח האנגלי).

* * *

כשאנו באים אל פרק זה בהווי של בתי־המשפט שלנו בארץ, אנו נתקלים בהופעה מעניינת אחת, והיא: התנגדותם הנמרצת של יהודים — חרדים וחפשים קיצוניים כאחת — להשבע. גם היהודי האדוק בדתו, וגם היהודי האפיקורס, יבקשו להם אמתלאות שונות כדי להתחמק משבועה. הנימוק הרזוח ביותר הוא: „עוד לא הייתי מעולם בבית־המשפט", או: „מעולם עוד לא נשבעתי, למה אשבע עכשיו?" אך נימוק זה, כמובן, אינו מספיק כדי לשחרר עד משבועה ולהרשות לו מתן הצהרה ב„הן־צדק"; עליו לשכנע את בית־המשפט, כי אין לו אמונה דתית כלל או כי ההשבעה מתנגדת לעיקרי־דתו.

יהודי חרד, סוחר מכובד, נדרש להשבע בבואו להעיד, הוא ענה לי בתמהון: „צא וראה, בברקליס בנק' אני נאמן על אלפי לירות במשיכת־קולמוס בלבד, וכאן אין אני נאמן על פרוטות אחדות, אלא אם כן אשבע בנקיטת־חפץ?" יהודי ירא־שמים אחר סירב להשבע, וכשנסיתי להסביר לו שאין עליו אלא להשבע לדבר אמת, פתח בחקירה ארוכה על הדיברה „לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא"; לא „תשא" — בוטריקון: „לא תשבע שבועת אמת", הרי שאסור להשבע גם על האמת.

יהודי זה נאור הוא ויש לו סמוכין בדברי קדמונינו. אך הסירוב להשבע קיים גם אצל המון העם החרדי, עם־הארץ חסיד, מבלי דעת

ב: על השבועה בישראל

בסדרי־הדין שהיו נהגים בבתי־הדין של ישראל לא היו משביעים את העדים, אלא „מכניסין אותן לחדר ומאיימין עליהן" (סנהדרין, כ"ט, ע"א). כיצד? בדיני ממונות היו אומרים להם: „בשביל מעידי שקר גשמים נעצרים, ואפילו השמים מתקשרים בעבים ורוח להוריד גשמים, אין הגשם בא" (שם, שם רש"י). לפי גירסא אחרת (שם, שם) היו אומרים להם: „בעוון עדות שקר דבר בא, שכן נאמר, מפיו וחרב וחץ שנון — איש עונה ברעהו עד שקר" (משלי כ"ה, י"ח). בדיני נפשות היו אומרים לעדים: „הו ידעים שלא כדיני ממונות דיני נפשות; דיני ממונות — אדם נותן ממון ומתכפר לו, דיני נפשות — דמו דם זרעותיו תלויין בו עד סוף העולם" (סנהדרין ל"ז, ע"א).

לעומת זאת היתה השבועה ניתנת לבעל הדין עצמו; וצורת ההשבעה היתה שונה בתקופות שונות, ובסוגי־שבועה שונים. במקרא אנו מוצאים הרמת־היד כלפי שמים, שימת־היד תחת ירך המשביע. בימי המשנה התלמוד היו מאיימים בית־דין על הנשבע ומודיעים לו את חומר השבועה וגודל העונש על מתן עדות־שקר, ועליו היה להשבע בנקיטת־חפץ, כלומר: הנשבע אחז ספר תורה בידו, או מניח ידו על ספר תורה ונשבע בשם ה' או בכינויו, או נשבע בתפילין שבידו. בשטרות של ימי־הבינים יש למצוא ביטויי שבועה מעין אלה: „נשבעה בעשרת הדברות", „נשבעתי בשבועת התורה", „עשוי כתיקון חכמים", „נשבע בפנינו בתפיסת התורה", „נשבע בפנינו בנטילת חפץ" ועוד (א. גולאק, אוצר־השטרות).

רבי מנשה בן ישראל בספרו „סניגוריה על ישראל" מונה את הנימוקים המוכיחים, כי לא יתכן שבני־ישראל ישתמשו בדם נוצרים

את מקור הסיבה; וכשאתה מתחיל לחקור בענין זה צף ועולה מתהום הנשיה כל מה שאדם קרא בספרי־יראים, במשלי־מוסר ובתחינות עממיות, וכל מה שקלט משיחות־זקנים, מאגדות־קדומים ומסיפורי־עם; פולקלור תוסס שנוצר במעבה־חייה של האומה וחי אי־שם בחביון נפשה משך מאות בשנים, בעל־מלאכה עני סירב להשבע משום שכתוב בספרים הקדושים שאלפי ערים נחרבו בשל שבועות. הוא נדרש לכנות לפחות עיר אחת בשמה, וענה מיניה וביה: „מה? באתי הנה כדי שתבחן אותי בבקיאות?” אשה זקנה אחת ביארה את סירובה להשבע במלים אלה: „אפילו יהודה הצדיק שנשבע לאמת — שיחזיר את בנימין לאביו — רעדו עצמותיו בקבר, עד שביקש משה רבנו ונחו עצמותיו. כשנדרשה לציין את המקור לדברים אלה אמרה בתמימות: „כך קבלתי מאבותי”. אשה זקנה אחרת, שנדרשה להשבע, חייכה אלי חיוך אמהי ואמרה: „אילו ידעת מי אני ומהי שלשלת היוחסין שלי — היית מאמין לי בלא שבועה”. יהודיה ישישה אחרת הפליטה אלי בהעוית פנים: „בו, אני שואלת אותך, אשה בת שמונים תבוא לבית־המשפט לדבר שקר? אין לי מה לעשות?” יהודי פיקח אחד, שלא מצא לו אסמכתא מפורשת, הצביע על פתח האולם של בית־המשפט ואמר: „חדר שאין בו מזווה — שדים מרקדים בו, ואין לי חשק לשתף עצמי במחול השדים”.

החזרה מפני שבועה קיימת ביחוד אצל בני עדות המזרח. לפני כמה זמן הופיע בבית־המשפט יהודי תמים אחד כצד, ובטרם אספיק לדרוש ממנו כי ישבע כחוק הפליט במהירות: „אדוני, אשתי אמרה: תאמר לשופט, אנחנו פוכארים, אנחנו לא אשכנזים, ואצלנו הבוכארים שבועה זה לא תפוח־אדמה”. הכוונה — אין השבועה „מיצרך” זול שאפשר לזלזל בו. יהודי פשוט, חייט מעדות המזרח, נדרש להשבע, וקולו רעד בתחנונים: „אדוני, יש לי בן יחיד, אולי אומר מלה אחת פחות, אולי מלה אחת יותר, והרי אין כל האמת, אני לא לוקח, שנסימ' בבני היחיד”. יהודי צעיר אחד שהופיע כתובע בדין נדרש להשבע, ואז

הוציא מכיסו כתב חתום על־ידי בעל דינו שבו הותנה במפורש, כי „הצדדים מוותרים על הצורך להשבע כשיתגלע סכסוך ביניהם”. כשנשאל אם הוא אדוק — ענה בשלילה, אך הוסיף: „אבי היה רב בצ'כוסלובקיה; הוא לא השאיר לנו בירושה שום נכסים חמריים, אך לפני מותו דרש מאתנו הבטחה, כי לעולם לא נשבע ולא נשביע. אני מקיים את צוואתו היחידה של אבי המנוח, ובעשותי עסק אני חותם ומחתים על וויתור שבועה”.

* * *

השבועה, על כל גילוייה, יכולה לשמש נושא מעניין למחקר מדעי מקיף; אולם מבחינת ההווי נראה לי, כי הפחד הטמיר מפני השבועה מובלע בדמו של היהודי המאמין, מחמת הצרמוניה המזעזעת, שבה היתה מלווה ההשבעה בבתי־הדין העבריים, ביחוד בתקופה שלאחר התלמוד. בתשובה אחת מימי הגאונים מסופר, כי בעת ההשבעה „נהגו העולם שהיה החזן אוהזו ספר־תורה בידו, או עומדין בפני ארון־קודש פתוח שבו ספרי־תורה, ומביאין מיטה של מתים ופורשים עליה תכריכים ומוציאים נאדות נפוחים ונרות דולקים ושופרות; ותינוקות של בית־הכנסת היו מתכנסים, ומכבים את הנרות ומבקעים את הנאדות ואומרים לו: פלוני בן פלוני! אם יש לו לפלוני עליך ממון ואתה כופרו — כל הקללות הכתובות בספר זה ידבקו בך, ותוקעין בשופרות וכל העם העומדים שם עונים אמן” (שו"ת הגאונים, ליק, סי' י', מובא בספרו של בן־ציון דינבורג „ישראל בגולה”, כרך א', ספר א', דף 149).

מובן, כי לאחר צרמוניה כזאת היה פחד רב כל־כך נופל על בעל־הדין, עד שבהכרח היה מספר את האמת. כל הטקס הזה נעלם מבית־הדין האזרחי, אולם היראה הכמוסה חדרה, הייתי אומר, בדרך של תורשה, לכלל ישראל, ולא אחת יקרה שבעל־דין מוותר על כל תביעתו, משום שאינו רוצה להשבע; או ששני המתדיינים מחסלים ביניהם את הסכסוך בדרך פשרה, כדי שלא לבוא ולא להביא לידי שבועה. לפני זמן קצר נתבע יהודי על עניני־ממון ועלה על דוכן העדים

את ידי על התנ"ך בשבועה. אני, בונה חפשי ואת הסיבה לסירובי
אינני יכול לגלות".

* * *

אני רוצה לסיים את דברי „על השבועה“ באפיוזודה על יהודי קטן.
לפי חוקי־הארץ אין לקבל עדות בשבועה מפי נער רך בשנים אלא
אם כן הוא מבין ערכה של שבועה, מהותה, והתוצאות הכרוכות בהגדת
עדות־שקר. במשפט אחד היה על ילד כבן שמונה, תלמיד בית־ספר
דתי להעיד. שאלתיו אם ידע מה זאת שבועה והוא ענה בכטחון עצמי:
„בודאי יודע, אברהם גשבע, יעקב גשבע, יוסף השביע את אחיו להעלות
את עצמותיו לא"י וכו"ו. אין ספק, הוא יודע; ואני מוסיף לשאלו:
„ומה יקרה לו לאדם הנשבע לדבר אמת והוא מספר שקר?" והוא
משיב, כי האישי יקבל עונש וכי יצלו את גופו בגיהנום; ומיניה וביה
הוא מוסיף: „אבל אם רוצים לאמור שקר יכולים להשבע בחייר־אשו
של פרעה, כמו שיוסף עשה, שנשבע בחייר־פרעה שאחיו מרגלים, והוא
ידע שזה שקר"...

כדי להשבע שמעולם לא לווה כסף ואינו חייב שום כסף לתובע; אולם
בטרם הניח הנתבע את ידו על ספר התנ"ך קרא התובע, כשהוא רועד
מהתרגשות ופניו חיוורות כסיד: „אדוני, יהודי עומד להשבע לשקר,
ישמרנו האל. אני מבקש לבטל את התביעה, אני מוחל לו מחילה גמורה,
ואל אביא חס ושלום יהודי לידי שבועת־שקר".

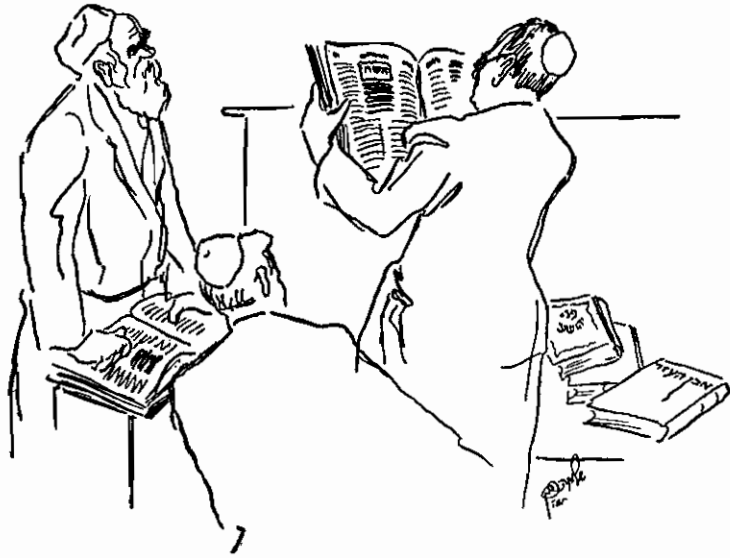
לעתים קרובות תשמע בבית־הדין ביטויים מעין אלה: „ישבע בעל
דיני בנרות שחורים שאני חייב לו כסף ואשלם לו", „אני מוכן להשבע
בפני ארון־קודש פתוח!" „השבע בחיי בנך היחיד"; ובימים אלה, כאות
מחירד לגורל עמנו המעונה, לא נדיר הוא לשמוע צד, ברצותו להוכיח
כי כנים דבריו, מוסיף בהתרגשות עצומה: „אני נשבע בזכר אבי
המנוח, אשר נשחט בפולניה על־ידי הנאצים", או: „כה אזכה עוד לראות
את אשתי וילדי המתענים בגיטו וורשה".
זהו היחס של יהודי מאמין אל השבועה.

* * *

לעתים קרובות מתעוררת בי השאלה: מה יודעים ילדינו, למשל,
על השקפת־עולם זו? ילד כבן 15, תלמיד אחד מבתי־הספר המעולים,
נתבקש להניח את ידו על התנ"ך ולהשבע, והוא ענה בשחצנות ובביטול:
„אינני מאמין בתנ"ך, זהו בעיני ספר פשוט ככל הספרים האחרים, כמו
המיתולוגיה היוונית, למשל, ואינני רוצה להשבע באלוהים, כי אינני
מאמין באלוהים"... שימו לב, לא אפיקורס בעל־הכרה, שהגיע למסקנות
מסויימות לאחר שנות־חקירה והתלבטות־נפשית, דיבר דברים אלה, כי
אם ילד בגיל ארבע־עשרה — חמש־עשרה.

וכיוון שהזכרתי אפיקורסים, הרי נימוקו של אדם חפשי שסירב
להשבע: „אלוהים אין לו שליטה עלי, להן־צדק שלי יש שליטה עלי;
לפיכך אבקשך להרשות לי מתן הצהרה ב„הן־צדק"..." זהו מקרה טיפוסי
שבו מרשה החוק הצהרה ב„הן־צדק" תחת שבועה.

עד אחר, ספק חרד ספק חפשי בדעותיו, סירב להניח את ידו על
התנ"ך, וכשנחקר אמר: „אני מאמין באלוהים, אך אסור לי להניח

מנהל ומסדרת
פאפולאר ארט

א.

לעתים מתלהט באווירה האפורה של בית־המשפט ה„ניצוץ“ היהודי, אשר אנו עשויים להשכיחו מלבנו בימות־החול. פתאום מתגלה לפני עיני השופט לא „תובע“ ו„נתבע“, „מאשים“ ו„נאשם“, כי אם אדם יהודי שלם המוכן, בתוקף אמונתו, לוותר על תביעות או לקבל עונש באהבה.

הרי דוגמא:

הימים הם ימי חודש אלול. יהודים משכימים לסליחות. קול השופר בוקע מבתי־כנסיות ומבתי־מדרשות וממלא חללו של עולם. חרדה וציפיה בלב. „הימים הנוראים“ ממשמשים ובאים, ימי חרטה, תשובה ותפילה. ובבית־המשפט עומד רב, עטור זקן־שיבה, והוא נדרש להעיד מטעם הקטיגוריה נגד עבריין יהודי. אותו יהודי פרץ אל הרב בשעות הבוקר המוקדמות, ואיים עליו בהכאות אם לא ימסור לידו תעודה מסויימת; המשטרה אסרה את היהודי ותבעה אותו לדין. תשובותיו של הרב ניתנות בכבודות והן מלוזות אנחות תכופות. קציני־המשטרה ממטיר עליו שאלות בלי רחם, והרב עומד כולו תפלה ותחנונים „האט רחמנות, אידען“ (חוסו עלי, יהודים!) — „אני מוחל וסולח לו, לעבריין, בכל לבי, אך אל תענוני עוד בשאלותיכם“. אולם הקצין ממלא את חובתו באמונה, האמת צריכה להגלות, ויהי מה; הוא פונה לרב הזקן בתרעומת: „למה אינך רוצה להעיד?“ והרב עונה מתוך אנחה כבודה: „חדש הרחמים הגיע, כולנו זקוקים לסניגוריה ולא לקטיגוריה, קשה להעיד נגד יהודי, אני מתירא מפני חודש אלול“. והקצין, כמאזין להד, קול מעולם אחר, מפליט מתוך בטחון עצמי: „אל תתירא מחודש אלול, תסמוך עלי“.

חודש אלול. "ימים נוראים". ימי-סליחה, מחילה וכפרה. אף אלה זכרם נארג במסכת-ההווי הנפרשת בבית-הדין החילוני; ולעתים צורבת אותך הרגשה עמומה כי אתה מקשיב להדים קלושים של גושי-חיים תוססים אשר היו, ועוד הם מפרפרים במאבק כבד עם החידלון. מה יודעים ילדינו על עולם זה? כמה מהחרדה והציפיה יש בלבם הם בפרוט "הימים הנוראים"? גופי-תורה וצורות-חיים אשר הטביעו את חותמם על פיצוץ של תקופות שלמות מיטשטשים ונמחקים לנגד עינינו, ובבית-המשפט הם מבריקים באור מיוחד, אור השקיעה...

והרי דוגמא שניה:

השלטונות התקינו, כי הישוב יהא שרוי באפלה מערב עד בוקר, כדי להעלים מעיני-האויב עיר ויושבי-בה. עם שקיעת החמה נחפזים אזרחים שומרי-חוק להגיף תריסים, לפרוש וילונות כהים על חלונות-הבתים ולעטוף את פנסי החשמל בקיזסקים ובחלונות-הראות. החברים הנאמנים של "המשמר האזרחי" סובבים ברחובה של עיר, ובמסירות-נפש ממש עולה בידם לגלות את שמות מפירי-התקנות. עשרות, ולעתים גם מאות, עבריינים מובאים יום-יום לבית-הדין ובפיהם טענות מטענות שונות להצדקתם. האחד מספר, כי ילדתו התעוררה בחצות-ליל בבכיה והוא העלה את האור ושכח אותה שעה, כי לפני שכבר לישון פתח את החלון לרווחה כדי להפיג את חום הערב. השני מסביר, כי רוח סערה פרקה את שלבי-התריס והוא לא ידע. השלישי, אשר ממעונו נראה האור בשעה 7:35 בערב, מציג בפני השופט לוח קיר ענקי וטוען בהתלהבות, כי "הלוח הקדוש" מורה שאותו יום היתה השקיעה בשעה 7:39, וכיצד העיוז לערוך לו "רפורט" בשעה 7:35? אשה יהודיה כשרה מחייבת ושואלת בתמימות: "האם גם אורם של נרות-שבת חשוד על מתן עזרה לאויב?" יהודי אחד ישב בצריפו הזל וקרא "תקון-שבועות" לאורה הרפה של עששית עתיקת-יומין, ועל מכונית פתילים קטנה אשר במטבח שפת, כמנהג יהודים המונעים שינה מעיניהם בליל-שבועות, קומקום מים לשתיית תה, ולא השגיח היהודי בחתול שהתגנב למטבח

והשאיר את האשנב פתוח למחצה. ועומד היהודי ומחנן קולו: "בזכות התורה אל נא יטיל עלי קנס כבד".

יום אחד עמד מספר רב מאד של נאשמים בבית-הדין. כולם הודו באשמתם וקיבלו עליהם את הדין. בין האחרונים היה יהודי זקן עטוף גלימה שחורה מרופטת. אני קורא בפניו את כתב האשמה ושואלו מתוך שיגרה אם הוא מודה באשמה והוא עונה: "אדוני, כלום רואה אתה אור עלי?" אינני מבין את שאלתו ומרים את ראשי מתוך התיק בתמהון. "הרואה אתה אור עלי?" הוא חוזר על שאלתו ומבטו מכוון אל כס המשפט. השעה היא שעת-בוקר וקרני-שמש מציפות בשפע את האולם. שאלתו אינה מחוורת כל-צרכה. אז הוא פותח את אדרתו הארוכה, מוציא מתחתיה נר דלוק הנתון בתוך פנס, דוגמת הפנסים אשר ילדי ה"חדר" היו משתמשים בהם בשבם מתלמודם בלילות-החורף, ומתחיל להסביר: "לפי הדין אין מברכין במוצאי יום-כפור אלא על האור ששבת מבעוד יום ממש, ולפיכך נוהגים יהודים להדליק מעששיות של בית-הכנסת לשימוש בבתיהם. בצאתי במוצאי-יום-כפור מבית-הכנסת הדלקתי את הנר והטמנתיו מתחת למעילי, לבל תיראה שלהבתו, אולם נראה ששיבב אור זעיר בקע מבין פתחי-המעיל, ואז בא המשמר האזרחי ותפשני".

האין סיפור זה, שסופר בתמימות יהודית שלמה, מציף כמה מאתנו גלי זכרונות על חיי-העיריה הקטנה בימי הילדות, או על שרידי-הישוב הישן בין החומות, על יהודים קטנים וגדולים, הנחפזים במוצאי יום-הכפורים מבית-הכנסת ובידיהם עששיות או פתילות טבולות-שמן, "גר נשמה" שטרם כבה?

* * *

ולאו דוקא פולחני-דת, או צורות-הווי הבנויות על ההלכה הכתובה, אלא גם נוהג חיים ישראליים תמימים והשקפות עולם עממיות אשר נתקדשו בקדושת המסורת ועברו בקבלה מדור לדור משתקפים בראי בית-המשפט. ושונה, ולעתים גם משונה, הוא הרקע שעליו הם מתגלים.

יושב השופט ודן בתביעה אשר, לכאורה, אין בה משום חידוש, והוא נדרש רק להתאים את סעיפי החוק אל העובדות. אך פתאום נחשטים מבין ערמות השקלאוהטריא המשפטית סתרייחיים נוגעים עד הלב, המפיצים אור מיוחד על עלילות המשפט ועל הנפשות הפועלות בהן. והרי כמה דוגמאות:

אשה זקנה נתבעה לדין בעוון גניבה. משפטים ממין זה רגילים מאד בבית הדין ואין הם מעוררים תשומת לב מיוחדת, אולם תוך המשא והמתן המשפטי הוברר, כי נשוא הגניבה היה ספר תורה, וזה אינו ענין שכיה כל כך: אשה יהודיה זקנה עוברת על „לאר" מפורש, וגונבת ספר תורה מתוך ארון הקודש אשר בבית הכנסת באישון לילה, כלום נשמע כדבר הזה? אין היא מכחישה כי שילמה כמה פרוטות ליהודי עני אשר חדר לבית הכנסת בלילה, עם גמר תפילת ערבית, וזה הוציא בפקודתה ספר תורה מההיכל ומסרו לידה; אך מה הביא אותה לידי כך? הנה סיפורה שלה: „שנים רבות חייתי יחד עם הזקן שלי בחוץ לארץ. ילדים לא היו לנו, אך מעולם לא היו חיכוכים רציניים בינינו. תמיד התגעגענו לעלות לארץ ישראל וכל ימינו חסכנו פרוטה לפרוטה עד אשר צברנו רכוש מועט, ולעת זיקנה צררנו את צרורותינו ועלינו לארץ הקודש. לא היו לנו דאגות פרנסה, השבח לאל, ויחד קיוונו לבלות את שנותינו האחרונות בין יהודים, על אדמת אבות, בשלום ובשלוה. בקשנו להציב לנו שם זכר, ולפיכך הזמנו סופר סתים מומחה אשר כתב למעננו שני ספרי תורה, האחד על שמו של הזקן שלי, והאחד על שמי. את שמותינו חקקנו על רקועי כסף שהותקנו על גלילי, עצי החיים, ורקמנו אותם גם על המעילים של ספרי התורה. הכנסנו אותם בחגיגות רבה אל בית כנסת אחד, ובכל שבת ומועד היינו הולכים לשמוע את קריאת הסדרה מתוך התורות שלנו. היה זה תענוג רוחני אמתי בשבילי בימי האחרונים. אולם בעת האחרונה עברה הרוח על הזקן שלי. לא אדע כיצד קרה האסון ובשל מה, אך הוא החל בא אלי בטענות ובטרוניות, מתאנה לי על כל דבר קטן,

מקניטני ומרגזני; בקיצור, חיני אבד בעיני לעת זיקנה, ובאחד הימים עזב את ביתי, לקח את מטלטליו שלו ועבר למעון אחר. והאשה מסיימת את סיפורה מתוך כבי עצור: „אין אנו דרים עוד בכפיפה אחת, ומשום כך אין אני רוצה כי ספר התורה שלי יעמוד במחיצה אחת עם ספר התורה שלו. הוצאתיו מארון הקודש בלילה, כי גבאי בית הכנסת, בהשפעת הזקן שלי, מסרבים להחזירו לי, ואני עומדת, אם ירצה השם, להכניסו לבית כנסת אחר.”

בעיני החוק אין ספק כי זוהי עבירה; אולם מה ערך יש למלה המתה של החוק לגבי אשה גלמודה שלא נשאר לה בעולמה אלא ספר תורה זה בלבד, והיא שומרת עליו כעל בן יחיד? — לא, אין זה דבר קל כל כך להתאים את העבירה הזאת במסגרת הסעיף מספר כך וכך של ספר העונשין.

* * *

אך אם את האשה הזאת יש עוד לדון לכף זכות, משום שבסופו של דבר הן לא ידעה כי היא עוברת על החוק ולא התכוונה להפירו, הנה יקשה הדבר שבעתיים לגבי עברינים הפוגעים בחוק בידועין, משום שלפי הבנתם הוא עומד בסתירה, כביכול, להשקפת עולמם, ועליהם לבחור בין הפרת החוק לזויתור על הערכים המקודשים בעיניהם. הרי דוגמא:

לפני כמה זמן נתבע יהודי בראורין לדין באשמת התנגדות לפקדי משרד ההוצאה לפועל בעת מילוי חובתם. זוהי עבירה חמורה בעיני החוק, והעונש אינו קל. אולם מהו הרקע של העבירה? — אדם אמיד הסתבך בענייני כספים וירד מנכסיו. היו קיימים נגדו כמה פסקי דין, ומטלטלי ביתו הוצאו למכירה פומבית, לפי דרישת הנושים בו. נמכרו שולחנות וכסאות ומרבדים ופמוטי כסף ותמונות אמנים, דברי חפץ וכלים יקרים אשר רכש אחד אחד במשך שנים הרבה, והיהודי התבונן בכאב לב, אך נשך את שפתיו ושתק. לבסוף הוצא למכירה ארון הספרים שלו, וכאן לא יכול היהודי להתאפק עוד: „מעל גופי המת תוציאו את

הספרים מביתנו, צווח מרות, „זאת לא אתן כל עוד נשמתי באפי“; והיהודי עומד בבית-המשפט ובוכה כתינוק: „ירושת-אבותי ואבות אבותי צפונה בארונות אלה. מכל רכושי נשאר לי רק המזון הרוחני הזה, וכלי ספר הריני כמת, לא יכולתי למסור אוצר זה ללא התנגדות“.

עבירה? — אין ספק, מנקודת ראות החוק. אולם יש עוד צד אחד למטבע; ואני עובר על רשימת-הספרים המעוקלים. הלב יכאב לאבד את העולמות הצפונים בהם. ברשימה — ספרי הלכה ודרוש, ראשונים ואחרונים, ש"ס דפוס ווילנא, מחקרים בספרות-המקרא והתלמוד, ספרי-עיון ומחשבה בלשון העברית ובלשונות העמים. עומד לפניך אדם מטובי המשכילים, שלא רבים כמותו בשוק; ואתה רואה בעין, אתה ממש ביד את הקשר ההדוק בין הספר ועם-הספר, ומאליהם צפים ועולים בוכרונוך דברי המשורר:

שְׁבָרִים בּוֹדְדוֹת קָצַץ מִמָּה שְׁאָבַד,
יְהוּדִים קָרְרִים, שָׁנִים צָמְקִים וּמְצַרְרִים—
הַמְנַשִּׁים אֶת צְמָקָם בְּדֶף שֶׁל-גְּמָרָא קָלָה,
מְשַׁפְּחִים רִישָׁם בְּמַדְרַשׁ שִׁיחוֹת מִזֵּי קָדָם
וּמְשִׁיחִים אֶת-דְּאָגָתָם בְּמִזְמוֹרֵי תְהִלִּים—
(אָהָה! מַה נְקָלָה וְנִצְלוּקָה זֶה הַמְרָאָה
בְּצִינֵי זֶר לֹא יִבִּין!) — — —

(ח.נ. ביאליק: „אם יש את נפשך לדעת“)

יתכן, כי אמנם עלוב המראה בעיני זר לא יבין, יתכן, כי רבים יראו בכל זה דברים של מה-בכך, פכים קטנים שאינם ראויים לתשומת-לב מיוחדת. גם זוהי השקפת עולם. אך נראה לי, כי דווקא בשעות הרעות האלה, כשדמותה של כנסת-ישראל מתמעטת והולכת, יש ויש לשים לב אל צורות-ההווי האלה ושכמותן, הקורעות אשנב אל תוך מסתורי נפשה של האומה ויוצקות אור יקרות על ארחות חייה ויצירותיה בארצות-פזורה...

ב.

ערכי הדת והמסורת משתקפים בראי בית-המשפט בצורות שונות ומשונות. הם מתגלים בשיחותיהם התמימות ובאורח חייהם הצנועים של יהודים ויהודיות, הספוגים מחשבה ישראלית עממית, שומרים במסירות נפש ממש על ירושת-אבות ומקיימים בגופם ובהנהגתם את צו-הדורות; הם מתבלטים מתוך דבריהם הפשוטים של יהודים נאורים ומשכילים, אנשי-חכמה ובני-תורה, אשר אינם מרבים לחקור במופלא מהם, וגם מתשובות התפלספותם של פורקי-עול-מצוות ומנתקי-כבלי-מסורת, אשר נתפטו לאפיקורסות וכפירה, ודעתם מרובה מתורתם.

אולם יש ודווקא בדיונים משפטיים על רקע של דת ומסורת משתקפת, באורח בלתי-צפוי, בבואת-חיים המעוררת מחשבות רבות, ולפעמים נוגות מאד, על הנימוסים שבין אדם לחברו, על יחסיה של עדה אחת לשניה, על הערכת הקדושה שבחיי-משפחה ועל מידת האחיות הקיימת בלבן של היחיד כלפי הציבור, שבו הוא חי ופועל. מחשבות אלה מביאות בהכרח לידי מסקנה, כי אין עוד הכול כשורה במערכת-חייו הפנימיים של הישוב.

אנו קוראים ושומעים, למשל, השכם והערב על הצורך באחדות פנימית, על האסון בפילוג עדתי, על הסכנות הצפויות לישוב מהתברלות ומהתפוררות, ביחוד בשטח חיי-הרוח. אולם כל הדיבורים היפים האלה אינם עשויים לחדור אל הלב עד שאתה עומד פנים-אל-פנים מול התוצאות המזועזעות של העדר קר-הנהגה אחיד בחיינו הפנימיים.

הרי דוגמא מאלפת:

יהודי הגיש לבית-המשפט תביעה על סך של שתי לא"י. היעלה בדעתו של מישהו, כי בסכסוך פעוט מעין זה יתבלט אחד הפרצים

אלה, ובסיוע כל הדוקומנטציה המשפטית הזאת עלה בידו לקבל את הדרכיה. והנה עכשיו פונה הוא אל הרב המתבדל דורש גם את החזרת שתי הלא"י, דמי הגירושין, אולם כאן נתעקש הרב המתבדל וסירב להחזיר את הכסף, והיהודי, שאף הוא בן עסקה-עורף, הגיש את תביעתו לבית-המשפט בטענה, כי הגט בטל, ולפיכך יש להחזיר לו את התמורה.

התביעה מצטמצמת אמנם במסגרת של סכום פשוט שבפעוטים, אולם התופסים אתם איזו שאלת חיים עומדת כאן לפתרון? אם נכונה הטענה שגיטין שסודרו ע"י רבנים מתבדלים אינם חוקיים, הרי שהדבר עלול לפגוע במאות ואלפי אנשים; ולא רק בהם, אלא גם בילדיהם שאינם כשרים בעיני החוק, ובעניני ירושה וצוואה ומוזנות ועוד ועוד. כל התיאוריות על האסונות הכרוכים בחיי משפחה מחמת יחס הזלזול של הצדדים בצרמזניות דתיות, על הסכנות הנשקפות לפרט ולכלל לרגל הפירוד העדתי הפנימי שביניהם, על חוסר ההתאמה בין החוק הדתי והמשטר האדמיניסטרטיבי — כל התיאוריות האלה אין בכוחן לשכנע ולתת מושג נכון על המצב, כמו הסכסוך הקטן הזה שמצא לו ביטוי בתביעה על סך שתי לירות — — —

* * *

ופירצה גוררת פירצה. תופעות מעין אלה יוצרות כר פעולה נרחב לאנשים חסרי-מצפון לסחוט את דם התמצית מקרבנות חפים מפשע, כפי שתוכיח הדוגמא הבאה:

צעיר יהודי נתבע לדין בעוון הכאות. לכאורה, זוהי תופעה רגילה בבית-הדין ואין בה משום חידוש; אולם במסכת העובדות נארגה אחת הטרגדיות הזעירות שאין הציבור רגיל לשמוע עליהן לעתים קרובות: זוג צעיר עלה ארצה מפולין. כאן הוברר להם שאין הם מתאימים זה לזה, ובאחד הימים הופיעו במשרד הרבנות והצעיר נתן לאשתו גט פטורין. האשה, שנשארה כאן בחדה וגלמודה, באין קרוב וגואל, חזרה לפולין, אל בית הוריה, והבעל נשאר כאן. בפולין נישאה הגרושה לאדם

המסוכנים ביותר בחיי ציבורנו בארץ? — ואולם כך הוא הדבר. והרי הפרטים: עלה יהודי ממרכז אירופה והביא אתו את אשתו, ספק יהודיה, ספק נכריה, אך לא צעירה ולא יפה. כאן נפקחו עיניו וראה כי מקח טעות היה בידו, וכי הוא ראוי לאשה נאה יותר וצעירה יותר, ואשה כזאת, אמנם, נודמנה בדרכו, ולפיכך החליט בדעתו לגרש את אשתו ולשאת לו את זו תחתיה. הוא הרגיש כי יש כאן מעין סירכא, וכי בבתי-הדין של „כנסת ישראל" קשה יהיה לו לטהר את השרץ. משום כך פנה אל אחד הרבנים המתבדלים אשר בארץ, והביא אתו את שתי הנשים. מכיון שהיו כאן שתי פעולות כאחת, גירושין ונישואין, לא הרבו לעמוד על המקח והוסכם על מחיר שוה לכל נפש: שתי לא"י לגט, ושתי לא"י לסידור הקידושין. היהודי גרש את אשתו הראשונה, ומיד אחרי כן נכנס לחופה עם האשה השניה. הוא שילם את ארבע הלא"י, קבל קבלה כחוק ופרש לו לביתו שמת וטוב לב. עם אשתו הצעירה והיפה. עד כאן הכול כשורה.

לימים פנתה האשה למחלקת-העליה של הממשלה ובקשה דרכיה, וכאן נודע לה, כי אין הממשלה מכירה בנישואין של הרב המתבדל. מחלקת-העליה אינה רחוקה ממשרד-הרבנות. לקח היהודי מיד את אשתו לועד-הקהלה, ערך טכס נישואין חדש, קבל תעודת אישור, ובעזרתה עלה בידי האשה להשיג את הדרכיה. היהודי דרש או מאת הרב המתבדל החזרת שתי הלא"י, דמי הקידושין הבטלים, והרב נענה והחזיר.

לאחר זמן פנה היהודי עצמו אל מחלקת-העליה בדרישת דרכיה, וכאן הוגד לו, כי אין הממשלה מכירה בגירושין של האשה הראשונה והוא נחשב איפוא כנשוי לשתי נשים. יצא היהודי בלב כבד, טרח ועמל ומצא את אשתו הראשונה, ולאחר כמה שידולים השפיע עליה ללכת אתו אל ועד-הקהלה כדי לקבל מידו שנית גט פטורין. הגירושין סודרו כדת וכדין, והסך-הכול הוא, כי קיימת אשה אחת שנשא פעם אחת וגרש שתי פעמים, ואשה אחת שקידש שתי פעמים, ובידי היהודי יש כבר עכשיו שתי תעודות-נישואין ושתי תעודות-גירושין, הסותרות אלה את

צעיר, עמל ישר, והשפיעה עליו לעלות אתה ארצה. הבעל החדש, איש מקצוע הגון, מצא לו עבודה בשפע. ברבות הימים נולד לו תינוק, ולאור הזוג לא היה קץ.

בינתיים נודע לבעלה הקודם, כי מי שהיתה אשתו נישאה לאחר וגם ילדה לו תינוק, והוא ראה כאן אפשרות לסחוט כספים. לפי החוק הקיים אין משרד-הרבנות מוסמך לדון בעניני גירושין של אנשים בעלי נתינות זרה, והואיל וכך, הרי אין הגט גט, אין הנישואין השניים כשרים, והאשה, לפי השקפת החוק, נשואה לשני בעלים בעת ובעונה אחת; כלומר, אפשר להאשים אותה בעוון „ביגמיה“, והתינוק שלה אינו כשר בעיני החוק.

מה עשה הבעל הגרוש? חיפש ומצא לו שעת-כושר להפגש עם מי שהיתה אשתו, גילה לפניה את כל התסבוכת החוקית ואיים עליה כי ימסור את הענין לשלטונות וגם יספר על כך לבעלה. היא בכתה לפניו והתחננה כי לא יביא עליה שואה, וברוב חסדו נאות למכור את שתיקתו בשכר חמש לירות. היא שמחה על זה ומסרה לידו את הכסף. אולם בזה לא נגמר הדבר, ולאחר זמן קצר הופיע שנית ודרש עשר לא"י, וגם קיבל את הכסף, לאחר שהבטיח שזו תהא הסתייגה האחרונה. אולם מאחר שנפתח המקור היה צר לו לסתום אותו במו ידיו, ובמשך הזמן הופיע שוב ושוב וסחט ממנה למעלה מחמישים לא"י. האשה האומללה מסרה לידי את פרוטותיה האחרונות, ומכרה תכשיטים ומלבושים וכלי-בית כדי לספק את דרישותיו של מי שהיה בעלה. וכשהגיעו מים עד נפש החליטה לשים קץ לדבר, ובלילה אחד גילתה את כל סיפור המעשה לבעלה. הלה הראה גדל לב אמיתי, ניחם אותה והבטיח לעמוד לימינה. בפגישה שלאחר זה עם הבעל הגרוש, דרש זה ממנה עשרים וחמש לא"י בבת אחת ונשבע שלא יבוא אליה עוד בדרישות. היא הועידה לו שעה שבה יבוא לביתה לקבל את הכסף. בשעה הקבועה בא לביתה, אולם בפעם הזאת נפתחה הדלת על ידי הבעל האמיתי. את אשר קרה בחדר המדרגות קשה לברר, אך ידוע כי כעבור ימים אחדים הגיש הבעל

הגרוש תביעה פלילית נגד הבעל האמיתי באשמת הכאות. כאן קרה גם משהו טרגי-קומי: אמרתי כי את אשר קרה בחדר המדרגות קשה לברר, כי עדים על כך לא היו, מלבד האשה. המאשים קרא אותה כעד, אולם לפי החוק פסולה אשה לעדות נגד בעלה במשפט פלילי. נגד בעלה — אך מיהו הבעל? עומד המתלונן וטוען: „אבל זוהי אשתי, הגט אינו גט ומשום כך היא כשרה כעד נגד הנאשם“. עומד הנאשם וטוען: „אבל זאת אשתי, הרי תעודת הנישואין והיא פסולה להעיד נגדי“. שני בעלים אוזנין באשה אחת; זה אומר כולה שלי וזה אומר כולה שלי...

פסק-הדין אינו מעניין לגבי הנושא שאני דן בו, אך יש ויש בהרצאת הדברים עצמם משום גילוי טפח בדרמה של החיים הנשורים לעינינו, ואין המקרה הזה בודד במינו. מתעטפים אנשים באיצטלא של חסידות ופרישות, מטיפים מוסר ודרך-ארץ לזולת, אך בבית-הדין נקרעת, כמו ביד נעלמת, המסכה מעל פניהם, והם נגלים בכל מערומיהם. והרי דוגמא נוספת לכך:

יהודי אחד, היושב בין אחיו בישוב עברי טהור, שכר לו דירה בת שני חדרים, והשכיר חדר אחד מהם לשתי אחיות פועלות. לימים גילה בהן פסול, והגיש נגדן תביעת פינוי בטענה, כי אחת מהן משתמשת בחדר המושכר למטרות בלתי-מוסריות. החדר המושכר משמש גם מעבר למשפחת היהודי, חייט לפי מקצועו, לפועליו וללקוחותיו, ומתוך רגשי צניעות אין הוא יכול להרשות, כי בדי האמות שלו יתנהגו בניגוד לחוקי המוסר המקובלים. קשה לסתור את טענותיו, ובעיני החוק הצדק עמו, אך עליו להוכיח את דבריו כדי לזכות בצו פינוי. בעדותו בשבועה הוא מספר כי את אחת הצעירות מבקרים „אל פי“ חיילים. אני מעיר לו, כי בודאי נקט לשון גוזמא, וברוב חסדו נאות להוריד את המספר ל„מאות“. יש איפוא הרושם כי כאן נערכת יום-יום פלישה בזעיר-אנפין. אולם מה מספרים שאר עדיו?

ערו הראשון, אחד מפועליו העובדים יחד עמו בחדר השני, מספר

שישמעו בו הד ממצוקת הדירות בארץ בשעת חירום זו; יש שיראו בו את הטרגדיה של אשה עבריה שנשארה עגונה אי-שם בגולה, ונחמתה האחת היא שבעלה עוסק, כביכול, בבנין הארץ; יש שיסיקו מסקנות על הרמה המוסרית של שכבות מסוימות בציבורנו, אשר סטה מדרכי-המסורת המקודשת באומה. אולם אין ספק שיש למצוא כאן גם קטרוג-מה על דרכיהם של כמה מנושאי דגל-הדת שלנו, הנותנים הכשר בלא כוונה, ובעקיפין, למעשי פריצות. כי אלמלא הגט, שנתקבל בדרך מפוקפקת מאד, לא היה עולה בידי היהודי לפתות נערה זרה לחיות עמו בכפיפה אחת.

כי ביום ראשון אחד בשעות הבוקר המוקדמות ראה-חייל פולני ישן על גבי ספה העומדת במרפסת. עדו השני, אחד מלקוחותיו, מספר כי ביום ראשון אחד, בשעה עשר לפני הצהריים, ראה חייל פולני מתהלך בחדרן של הנערות. עד שלישי, שכן בדירה הסמוכה, מעיד, כי ביום א' אחד בשעות הצהריים ראה חייל פולני יוצא מחדרן.

מתברר, לאחר חקירה, כי כל העדים מספרים על אותו יום ראשון ועל אותו חייל פולני. הנערות עצמן אינן מכחישות עובדא זו ומספרות, כי ביום שבת אחד בא חייל פולני ממכיריהן לבקרן. הוא שהה בעיר כל אותו יום ואיחר את מועד צאת האוטובוס למחנהו אי-שם בארץ, ולכן נאלץ להשאר אותו לילה בעיר. מארחותיו התקינו לו מקום ללינת-לילה במרפסת הסמוכה לחדרן, ובשעות הבוקר אכל פת שחרית בדירתן. ברור איפוא, כי לא היתה כאן אלא עלילה נתעבה על נערה יהודיה מתוך כוונה להוציאה ממעונה. אך לא זהו המענין בפרשה זו. השתוממתי בכל מהלך המשפט למה אין הוא מזמין כעד את אשתו? הן רגשותיה של זו בוודאי ובוודאי שהן נפגעות מהפרת חוקי הצניעות במחיצתה. אולם כאן מתברר דבר שאין לי שם מתאים בשבילו: האשה שיהודי כשר זה רואה חיים אתה אינה אשתו כלל, אלא נערה זרה החיה אתו באופן זמני. וכשהיהודי נשאל, למה אינו נושא את הנערה לו לאשה, אם הוא רגיש כל כך לדברים שבצניעות, הוא עונה מתוך גמגום, כי אינו יכול לקדשה, מאחר שיש לו אשה וילדים שהשאייר אחריו בפולין. בכיסו מונח אמנם גט לאשתו החוקית שקיבל מאת רב מתבדל אחד, אך לרגל השיבוש בדרכים אינו יודע כיצד להמציאו לה.

ובכן, לפי שעה מונח הגט בכיסו, הוא חי עם נערה זרה בלא חופה וקידושין, ורגשי הצניעות והמוסר שבלבו נפגעים על-ידי ביקורו של חייל פולני אצל הדיירות שלו.

אכן, אלה הם נימוסים תרבותיים. עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס.

מבחינת ההווי שלנו יש לדרוש את המשפט הזה כמין חומר: יש

ניתן ביטוי לשאיפת היחיד, או קבוצה של יחידים, לכפות על הזולת את יראת-הכבוד בפני המנהג והמסורת, ולתוצאות הכרוכות בהגשמת שאיפה זו. אני מתכוון למשפטים המובאים נגד „קנאי-הדת“.

העיר גדולה ומרובת-אוכלוסין; הישוב אינו מ„עור אחד“; רבים בו הפלגות, ההשקפות והדעות, ואין אני צריך לפרט באילו דרכים משתמשים כדי ל„שכנע“ את הזולת, כי השקפה מסויימת היא הנכונה, וכי השקפת הזולת היא אפס ואין. זוהי פרשה כאובה ואין להאריך בה. טבעי הדבר, כי לבו של יהודי אדוק בדתו יתחמץ בקרבו למראה הפרת המסורת בראש-חוצות, והוא מגיב על כך בצורה זו או אחרת. אולם כאשר קנאותו לדת מראה נטייה לצד ההפרזה, וביחוד כאשר דרכי השיכנוע שלו עוברים את התחומין שתחם החוק לשמירת הסדר ושלום הציבור, מוצא הוא את עצמו על ספסל הנאשמים בבית-הדין.

הרי דוגמא:

נתבע יהודי לדין באשמה של חסימת דרך ציבורית בפני תנועת מכוניות, והנה מתברר כי המתלונן נהג במכוניותו דרך ישוב יהודי צפוף, ביום השבת. יצאו יהודים ויהודיות ממעונותיהם, התיצבו לאורך הכביש, נזפו בנהג והוכיחו אותו על חילול-שבת בפרהסיא, אך הוא המשיך דרכו ולא שם לב לרגשותיהם הנפגעים. מה עשה הנאשם? שכב בפישוט ידים ורגלים לרוחב הכביש, בין אופני המכונית ממש, כאומר „יהא גופי מדרס לגלגלי מרכבתך“, והנהג נאלץ לעצור, לרדת ממכוניותו וללכת ברגל כדי להבהיל את המשטרה על חסימת מעבר חפשי בדרך ציבורית. בימים שעברו היו רועיו הרוחניים של הדור משתמשים בעיקר בדרכי-כפייה מוסרית כדי להבטיח את שמירת המסורת, כגון, דרכי-חרם ונידוי. אולם קנאים אלה הקושרים מלחמת-קודש בקלי-האמונה בימינו יש שדרכי האסטרטגיה שלהם מודרניות בתכלית: ביקשו צעירים דבקים בדת ללמד לבנות-ישראל פרק בהלכות צניעות. מה עשו? ארבו בחשכת לילה לנערות מטיילות בחברת נכרים, התנפלו עליהן במפתיע, גזזו את שער ראשן וטינפו את פניהן, ופרק זמן ארוך לאחר זה ניהלו פולמוס

ג.

כל חברה מאורגנת מתקינה תקנות וקובעת כללים אשר יש בהם כדי להסדיר את יחסי-הגומלין בין אדם לחברו, ובין כל יחיד לגבי הגוף המאורגן.

המדינה, כחברה מאורגנת, מסמנת את מקומו של כל אחד מהאישים הבאים בתחום סמכותה, וקובעת במצוות „עשה“ ו„לא תעשה“ את זכויותיו וחובותיו של הפרט כלפי הגוף המדיני וכלפי כל פרט אחר המצוי בגבולותיה. מתוך שהמדינה מצווה לשמור על הסדר החברתי, היא כופה על עשיית מעשים מסויימים, שיש בהם משום טובת הפרט, או הציבור, ואוסרת מעשים אחרים שהיא רואה אותם בבחינה זו כמזיקים. עבר אדם עבירה, כלומר, לא קיים אחת ממצוות ה„עשה“, או הפר צו של „לא תעשה“, מפעילה המדינה את מוסדותיה הממונים על כך לערוך חקירה ודרישה, לתבוע את העבריין לדין, לחרוץ את גזר-דינו ולהביאו על ענשו. גורלו של הפרט נחתך, איפוא, על-ידי רצונו של השלטון בלבד, הבא לידי ביטוי בציוויים מיוחדים הנקבעים מראש, ושלטון זה הוא המקור היחיד לציוויים אלה, והוא לבדו מוסמך לענוש את מפיריהם. בא אדם להתחרות בשלטון על-ידי עשיית-דין לעצמו, מיד צפוי הוא לעונש, שכן אף במעשה זה יש משום עבירה על אחת ממצוות „לא תעשה“, שכל שלטון גוזר עליה.

כלפי מה נאמרו דברים אלה? כלפי דיונים משפטיים שבהם משתקף הלך-רוח מסויים בציבור להכשיר פעולת עונשין על דעת עצמו, מבלי להיזקק למוסדות השלטון העשויים לכך. בחינת — הוא המחוקק, הוא הדיין והוא המבצע את העונש.

השטח רחב, אולם אני מצטמצם כאן רק בדיונים משפטיים שבהם

כאן אנו רוצים בחופש, חופש הגוף והמצפון. לא נכנע ללחץ המאה
השחורה! ימי הבינים כבר חלפו. משיב המכה במנדראש: „אף אני
עליתי מהגולה; אף אני סבלתי משלטון זרים, אך את יום־השבת כיבדתי
גם שם. שקולה שבת כנגד כל המצוות, אמרו חכמינו. קרבנות רבים
הבאתי למען קדושת יום־השבת, ולעת זיקנה, כשזכיתי לחונן אדמת
אבות אראה חילול קדשים ואחרישׁ?” מישוהו מעיר לו: „אבל דברי
חכמים בנחת נשמעים”, והתשובה מוכנה בפיו, ואף היא בלשון הכתוב:
„הרואה בחברו דבר שאינו הגון, צריך להוכיחו”, ו„עת לעשות לה׳ הפרו
תורתך”. וגם בהיותו מובל מאולם בית־הדין לפרוע את הקנס אשר
הושת עליו, הוא מושך בכתפיו וממלמל לעצמו בלשון הקדמונים:
„אבל שבת קודש, חילול שבת... לא חרבה ירושלים אלא בשביל שחיללו
בה את השבת”.

* * *

רגילים אנו בדיאלוגים מעין זה בחיי החולין שלנו, אך בבית־
המשפט הם מקבלים צורה מוחשית יותר: אדם נדרש לתת דין־וחשבון
על הנהגה המבוססת על השקפת־עולם, בחינת „נאה דורש ונאה מקיים”.
אינני יושב לדין עכשיו ואין תפקידי לפסוק הלכה. אין ספק כי תמונות
ההווי אשר העברתי משקפות מסירות־נפש והקרבה עצמית על קדושת
הדת והמסורת, אם כי האמצעים פסולים בעיני החוק, אך אני נאלץ
להודות כי פעמים הרבה הציקתני המחשבה אם אמנם יש כאן קנאות
צרופה לדבר שבחזון, או הרפתקא תפלה, דוגמת המקולקלים שבהם.
לא אחת נדמה היה לי, כי שכר קידוש השם יצא בהפסד חילול כבוד
הציבור, ובמשפט אחד שעסקתי בו זה לא כבר הוברר לי כי כיוונתי
לדעת גדולים וטובים ממני.

מעשה שהיה כך היה:

חברת ירקות גדולה אחת היתה נוהגת להביא את סחורתה העירה
במכוניות־משא, שעה ארוכה לפני צאת השבת. המכוניות עברו בדרכן

חריף מעל גבי מודעות אנונימיות, שהודבקו בחשיכה על שלטי רופאים
ומהנדסים, ועל עמודי טלפון ועצי־גינה. בחינת „אבן מקיר תזעק”.
גבורי מחתרת אלה קראו לעצמם „בני־פנחס”, על שם פנחס בן אלעזר
בן אהרן הכהן אשר השיב את חמת ה׳ מעל בני ישראל בקנאו את
קנאתו בתוכם במעשה מדין, אך נתעלם מהם פירוש רשׁׁי באותו
מקום שגם פנחס לא עשה את אשר עשה, אלא על־פי רמו מהמחוקק
עצמו, ומשום כך אמנם בא על שכרו, ואילו „בני” פנחס מצאו את
עצמם על ספסל הנאשמים...

הרי דוגמא נוספת:

עלה יהודי מהגולה לארץ אבות, וביקש לישב בשלוח בין אחיו
בני עמו. חייב אדם למצוא מקור למחייתו. אך היהודי הוטעה לחשוב
כי מומן לו אדם פרנסתו מכל מקום. מה עשה? התקין לעצמו משק
זעיר סמוך לישוב יהודי, והחל מגדל בו חזירים למכירה. נזדעזעה ארץ־
ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, ובלילה אחד רעדה
האדמה לקול התפוצצות בדיר־החזירים, וכל אשר בו היה למאכלות
אש. גם הקנאים שידם היתה במעשה־השמד זה באו על עונשם.

ויהודים אלה יודעים „פסוקים”. מטר של פסוקים ומאמרי־חזׁל
ניתך עליך כגשם ברכה בעמדם לדין.

יהודי אחד נתבע לדין באשמת תקיפה. מתברר כי ביום שבת אחד
ראה צעיר מהלך ברחוב סואן מאדם, ובפיו סיגריה עשנה. נגש אליו,
ובלא אומר דברים סטר על לחיו והפיל שתיים משיניו ארצה. הנאשם
אינו מכחיש את המעשה, אלא טוען בהתרגשות: „חילול שבת! היש
לך עוון גדול מזה? קדמונינו אמרו: „אמר הקב״ה לאברהם אבינו, אם
מקבלים בניך את השבת הם נכנסים לארץ, ואם לאו — אין נכנסין”.
נוצר, איפוא הרושם, כי הקטיגור הסניגור התחלפו בתפקידם, דומה
שלא התוקף, אלא הנתקף, עומד לדין ועליו למצוא כף־זכות לעצמו.
אומר הוא: „בגולה רבץ עלינו עול השעבוד. לא יכולנו לעשות את
אשר עם לבנו. דיכאו את הגוף והרוח ולא יכולנו לשאוף אוויר לרווחתה.

„יונגאטש. שמייסען דארף מען דיר“ („פוחז, ראוי אתה למלקות“), וכולו ר'נעד מכעס ומהתרגשות ירד מדוכן העדים.

אתם רואים, כי דרך ההגנה אשר בחר לו הצעיר הזה לא הוסיפה כבוד לא רק לעצמו, אלא גם לא לענין שעליו בא להגן מתוך מסירות נפש רבה כל כך. תחת אשר יודה באשמה ויברר את הנימוקים האמיתיים, שהניעוהו לעשות את אשר עשה — נסתבך בשבועת־שקר והוכיח, כי מקור מעשיו אינו טהור כל כך, בא לתקן ונמצא מקלקל.

ומענין לענין, באותו ענין, כשאני מדבר על שמירת השבת ועל הדרכים אשר בהם מתגוננים שומריה ומחלליה בבית־הדין, אני מעלה בזכרוני משפט אחד אשר בזמנו הכה גלים בציבוריות היהודית, ואשר קורא־הדורות לא יוכל להתעלם ממנו בבואו לקבוע את פרצופה הרוחני של התקופה. אני מתכוון ל„משפט השבת“.

מתוך שאיפה לשמור על הציביון העברי של ישוב עברי ביום־השבת, התקינה רשות מקומית אחת תקנה האוסרת על יהודים דבר פתיחת בתי־מסחר ומסעדות בשבת, כי אם בשעות מסוימות. לגבי בני דתות אחרות לא חלה התקנה הזאת. והנה נקנס יהודי אחד בתשלום סכום פעוט בשל עבירה על התקנה הזאת, והביא את עירעורו* בפני המוסד המשפטי העליון בארץ. טעמו ונימוקו בעירעור היו שהתקנה אינה חוקית, שכן היא מפלה יהודים לרעה מבני דתות אחרות, בניגוד לסעיף כך וכך של המנדט, הקובע חוקה אחת ומשפט אחד לבני כל הדתות. טענתו נתקבלה על דעת בית־הדין ברוב דעות** וחוקת־השבת במחקה בזמנה מספר החוקים. הצליח, איפוא, היהודי שתקבע הלכה עקרונית כי גם ליהודי הזכות לחלל שבת בפרהסיא מבלי לבוא על ענשו.

* ערעור עונות 18/28, קובץ פסקי־הדין של רוטנברג, 1919—1933, עמוד 1314.
** וראה שם בעמוד 1318 את פסק־דינו של השופט העליון, מר פרומקין, הנותן ביטוי לדעת־המיעוט.

על פני בית־הכנסת אחד, עת התכנס יהודים לתפילת המנחה. או לאמירת תהילים, וחילול השבת בפרהסיא היה פוגע ברגשותיהם. ביום־שבת אחד, עם עבור מכונית עמוסה ירקות, יצא הקהל מבית־הכנסת, השמיע קול מחאה עזה נגד הנהג, וחמומי־המוח שבין הצעירים רגמו את המכונית באבנים, ניפצו שמשות ורמסו ברגליהם את הסחורה. שוטר שנזדמן למקום עצר את אחד הצעירים שנתבע אחר כך לדין באשמת הפרת שלום־הציבור וגרימת נזק לרכוש. הצעיר הכחיש את דבר האשמה. זבית־המשפט שמע כמה עדים אשר זיהו אותו כאחד מזורקי האבנים. הנאשם עצמו העיד אחר כך, ובעדותו, בשבועה, סיפר כי אותה שעה ישב בבית־הכנסת וקרא תהילים; כי הוא לא יצא כלל החוצה בעת המהומה, ומשום כך לא יתכן כי הוא זרק אבנים; וליתר תוקף הוסיף ברוב טפשותו כי בדרך כלל לא איכפת לו מה שהאחרים עושים, ואם גם היה רואה יהודי מעשן סיגריה ביום־הכפורים על־יד בית־הכנסת לא היה הדבר נוגע לו כלל וכלל.

בזה נסתיימה פרשת־ההגנה שלו.

לאחר זה עלה על דוכן העדים הרב של בית־הכנסת, יהודי זקן בעל הדרת פנים, שנקרא מטעם הנאשם להעיד לטובתו. ואלה הם דבריו בקירוב: „אדוני, נקראתי כעד במשפט זה והתכוננתי לדרוש דרשה ארוכה להגנת הנאשם ולזכותו. התכוננתי להסביר את הפסוק, עת לעשות לה' הפרו תורתך; כי המדרש אומר: סרס את המקרא — הפרו תורתך, עת לעשות לה'. כלומר, בשעה שבני־ישראל מפירים שבת ומועד בראש חוצות, בא הזמן לעשות דבר־מה למנוע חילול שבת. כך התכוננתי לאמור, אולם הנאשם הזה בלבד עלי את כל החושים, וכאן נתרחה הזקן וקולו רעד: „כשצעיר מישראל עולה ונשבע בשם ה' לשקר שלא היה בעת ההתקהלות, בשעה שכל אחד מאתנו ראה אותו שם; כשיהודי עומד ומכריז בפני קהל ועדה כי לא איכפת לו כלל שיהודי מחלל את היום הקדוש ביותר של השנה, ועובר על מצוות, הוכח תוכיח את עמיתך, אין געשים סניגור לעברייך כזה, ואל הנאשם פנה בקול פחדים:

וכאן יש להעיר: זכותו של אדם להגן על עצמו, וזכותו החובתו של פרקליט למצות את עומק הדין כדי לתת לנאשם, שהוא מדבר בשמו, את מדת ההגנה המלאה. ודרכי ההגנה אינן מוגבלות. אולם בקהל טובי יודעיהדין רווחת השקפה אפיקורסית כי פעמים הרבה יש לשקול ולחזור ולשקול אם צריך ורצוי, מכמה בחינות, לטעון טענות מסוימות, ביחוד כשיש בהן משום פגיעה חמורה בציפור נפשה של האומה, בקודש הקדשים של קניניה הלאומיים, או אם הן ניתנות לפירוש אשר יש בו משום חתירה תחת היסודות אשר עליהם מושגת הקיום הלאומי, או המשטר האוטונומי שלנו בארץ. מסוג זה הן טענות ההגנה שיש בהן משום התקפה על חוקת השבת, על כנסת ישראל ועוד. יכולתי להרבות בדוגמאות, אך אסתפק בסיום דברי רק בדוגמא אחת המראה כמה נזק צפוי לציבור מדרכי סניגוריה מעין אלה. הדוגמא אינה לקוחה אמנם מבתי-הדין בארץ הזאת, אלא מהיוריספורדנציה של אנגליה, אך גם ממנה יש לראות כי ההיסטוריה חוזרת על עצמה ואין חדש.

הדבר קרה בשנת 1814, זאת אומרת לפני מאה ושלושים ושתים שנים. יהודי אחד בשם סימונס היה נוהג להתפלל בבית-כנסת אחד בלונדון משך עשרים שנים רצופות ושילם דמי „מקום” עד שנת 1810. לרגל חיכוך פנימי בינו ובין הגבאים עזב את בית-הכנסת והחל להתפלל בבית-תפילה אחר, אולם את המפתח, שהיה ניתן לכל בעל-חזקה לסימון מקומו המיוחד בבית-הכנסת לא החזיר עד שנת 1813. החזקת-המפתח נתפרשה כהחזקת-המקום, והגבאים לא יכלו להחכיר את המקום לאחר. כשסירב היהודי לשלם דמי-שכירות בעבור שלוש השנים תבעוהו הגבאים לדין ודרשו ממנו לשלם גם סכום-מה שנשאר חייב על חשבון נדרים ונדבות. כל הסכסוך הצטמצם בגבולות של כמה לירות שטרלינג, אולם היהודי מצא נכון לפניו לטעון טענת-הגנה אשר יש בה משום הריסת כל היסודות של הפולחן הדתי היהודי באנגליה. והנה דברי-הגנתו: הארץ הזאת, אנגליה, היא ארץ נוצרית, והדת הנוצרית מהווה בה חלק בלתי-נפרד של החוק המקובל. החוק אינו גורס סבלנות דתית לגבי

מוסדות המבוססים על עיקרי דת זרה (אל נשכח כי הדבר קרה בתחילת חמאה התשע-עשרה!). בבית-כנסת יהודי מטיפים ברוח המתנגדת לנצרות, והואיל ואין חוק מיוחד המכיר בזכות קיומם של בתי-כנסת יהודיים באנגליה, הרי שמוסדות אלה הם בלתי-חוקיים ואין בית-המשפט רשאי לסייע בידי מנהליהם לגבות שכר מקום.

חקירה מדוקדקת שנעשתה במיוחד לשם כך העלתה, כי מעת שיבת היהודים לאנגליה במאה ה-17 לא הותקנה שום תקנה המקנה להם זכות ליסד בתי-כנסת, והתפילה בציבור בבית-כנסת פוגעת בעיקרי החוק הקיים *.

היכולים אנו לצייר לעצמנו את התוצאה הרת-הסכנות הצפויה לקיבוץ יהודי שלם בשל סניגוריה פסולה מעין זו? ועגומה המחשבה שהעיקרון של „יקוב הדין את ההר” נעשה שימוש בו על רקע של סכסוך בעטיין של כמה פרוטות והתחכמות יהודי המבקש להיפטר מתשלום חוב, ויהיה הקרבן אשר יהיה...

* ראה בענין זה W. S. Holdsworth: A History of English Law, חלק ז', דף 413, וגם Henriques H. S.: The Jews and English Law (1908)

ד.

לפני כמה שנים יכלו עוברי-אורח לראות אשה צעירה לימים, גבהת-קומה וחודרת-פנים, משרכת דרכיה בכבודת בסימטאות הצרות של השכונות היהודיות בירושלים ומבקשת יום עבודה בכביסת לבנים, בגיהוץ בגדים או בשטיפת רצפות. מאחוריה היה נגרר תינוק לבוש-סחבות ומזוהם, אשר חיטט בפחיה-האשפה והטיל לתוך פיו שיירי-מאכל להשביע את קיבתו הריקה. האשה היתה מהלכת תמיד קודרה, מכונסה לתוך עצמה, ולא הרבתה בשיחה עם אדם. גרי השכונות ידעו מעט מאד על עברה, אך בלחישיה היו מספרים כי היא היתה נשואה לאיש נכרי, חיתה אתו שנים מספר, מוחרמת ממשפחתה ומחוג מכיריה, ילדה לו ולד, ובאחד הימים נעלם הבעל ואיננו. פעם שאלה בעצת יודע-דין, וזה אמר לה כי אם יודע לה מקום המצאו של אבי התינוק, תוכל להכריחו באמצעות בית המשפט לקצוב מזונות לה ולתינוקה. אך היא חייכה במרירות, משכה בכתפיה והסתלקה. מאז היא מתהלכת במשכנות-ישראל, אלמנה חיה, והיצור הקטן נגרר אחריה.

* * *

לבאי בית-המשפט בעיר עברית אחרת ידועה דמותו של תימני זקן המתדפק על דלתי פקידים ושופטים ומחנן קולו, כי יסייעו לו להשיב אליו את בתו הצעירה אשר ברחא מביתו לפני שנתיים ימים ונישאה לנכרי בעיר הסמוכה. וקצר הוא הסיפור אשר בפי התימני השכול, אך נוגה ומרעיד גימה מסותרת בלב: „ילדה טובה היתה הילדה שלי. בת טובה ומקשיבה. את כל משכורתה מעבודת משק-בית היתה מוסרת לידי, ומשאירה לעצמה רק פרטות בשביל קולנוע, אחת לחודש, גלידה ובטנים. יושבת-בית היתה בלילות, בשבתות ובמועדים, אך כמו את בת

יעקב משכו גם אותה בחורות מסיתות. בכל בוקר הייתי מוצא שכבת אול, פרושה בחצר ליד דירתנו ושיירי סעודה מוטלים בתוכה. הבינותי כי, עושים' לה כישוף, והרביתי לשמור עליה. יום אחד הלכה לחתונה בשכונה הסמוכה, שם נתנו לה לשחות כוס קפה ומיד נמשכה אחרי המכשפים. היא לא חזרה עוד אלי, אלא ברחא עם בחור נכרי אחד ונישאה לו לאשה בפני כוהן הדת שלהם. חפצתי להרגה, אך אני מתפלל בכל יום, אתה חונן לאדם דעת, ולא עשיתי זאת. אנא, עזרו לי להשיב אלי את בתי.”

פעם נשאל התימני למה שתק במשך שנתיים הימים, ועל זה ענה בהתרגשות: „איך זה שתקתי? מהיום הראשון להיעלמה הפכתי עולמות. אין טוב לכישוף מאשר כישוף. שאלתי בעצת כל המכשפים והמנחשים שבארץ וכולם מבטיחים לי כי היא תחזור אלי, אך אין זה מניח את דעתי. מכשף גדול אחד בירושלים רשם על פיסת נייר מין לחש סתרים, גזר את הנייר לשנים, את המחצית מסר לי ואת המחצית השניה שלח לבתי, ובסוד הודיע לי כי כאשר יעלה בידי לקבל מידי בתי את מחצית הנייר אשר נשלחה אליה, מובטחני כי תחזור אלי. מאז אני סובב ערב ערב את הבית אשר בו היא מצוייה, כדי לקבל מידה את פיסת הנייר ולהשלימו אל חלק הלחש אשר בידי, אך הבית סגור ומסוגר, אין יוצא ואין בא. מה פירוש שתקתי? — הבערתי שמן ונרות בכל בתי-הכנסת אשר בשכונה, התפללתי על קברי אבות, חילקתי צדקה לעניים, נדרתי נדרים. אנא, רחמו עלי, רק בית-המשפט יכול להשיב אלי את בתי.”

* * *

שתי הנערות אשר זה עתה סיפרתי עליהן, הן קרבנות של גישואי תערוכות. צעירים וצעירות, מחוסרי נסיון בחיים וקלי-דעת, קופצים כעיוורים אל תוך המערבולת, מבלי לתת די-וחשבון לעצמם, וממיטים קלון על עצמם ועל בני משפחותיהם, וכשהם מתפכחים משכרו-תשוקתם מתברר להם, כי איחרו את המועד: הדרך חזרה אינה קלה ביותר. וזוהי אחת הבעיות החמורות ביותר אשר הרחוב היהודי מתחבט

בהן, אם כי אין הציבור הרחב יודע עליה הרבה. רק בשעה שהמגילה נפרשת בבית־הדין מתגלים גורמים, נימוקים וביחוד תוצאות, תוצאות מזעזעות, תמונות הווי הזרות לרוחו של ישראל סבא. והרי דוגמאות:

צעירה אחת ברחה מבית הוריה ונישאה לנכרי. ההורים השתדלו באמצעות מוסדות משפטיים להחזירה אליהם, והנה נתברר כי ההורים עצמם אשמים ב"ליברליות" של בתם. עוד בהיותה בכיתם סתה מהדרך, והם, לא זו בלבד שלא נזפו בה, אלא קיבלו מידיה, לעתים מזומנות, טובת הנאה בכסף ובחפצים יקר־ערך. הם לא חקרו לדעת את מקורות השפע ואטמו אוזן משמוע ברנן השכנים כי בתם מבלה בחברת זרים בבתי הוללות עד שעות הלילה המאוחרות. כי על כן הם אנשים "מודרניים", ולפי השקפת־עולמם יש להתיחס בימינו לבת ברוח של סבלנות סלחנית. עכשיו ראו במשוגתם, אך גם עיניהם נפקחו במאוחר. כשנודע לבת על מאמצי הוריה להחזירה לביתם הצהירה בגלוי, כי אם בית־המשפט יכריח אותה לשוב — תתמסר לחיי רחוב ותפרוק מעליה כל עול.

יהי אחד העיד בבית־משפט בתביעת ממונות, וכשנשאל, לצורך הענין, כמה ילדים לו, השיב: "שני בנים". שאלוהו: "ומה בדבר הבת?" השיב במרירות: "לאחר נישואיה עם הגוי קרעתי קריעה, ישבתי, שבעה ועקרתי אותה מלבי. לא, אין לי בת, יש לי רק שני בנים; השומעים אתם? אין לי עוד בת, לי נשארו רק שני בנים".

נערה צעירה אחרת ברחה מביתה, המירה דת אבותיה ונישאה לנכרי. השתדלויות הוריה להשיבה אליהם עלו בתוהו, ולבסוף הביאו את דינם בפני בית־המשפט, בטענה כי היא רכה בשנים ואינה עומדת עוד ברשות עצמה. בית הדין החליט לשאול את פי הנערה אם תסכים לחזור לבית־אביה, וזו טענה: "אהבתי את בעלי, עמו ודתו, לא אצא מביתו". תביעת ההורים נדחתה; אולם לימים נתפכחה הבת משכרון אהבתה; האווירה שלתוכה נקלעה היתה זרה לרוחה, השפה זרה, המנהגים והנימוסים שונים, המלבושים והמאכלים אחרים. היא לא נקלטה באווירה

החדשה, והלב כמה אל הרחוב היהודי. בית־אבא משך חזרה, אולם בינתיים נולד תינוק והבעיה הוחמרה. עמדה יום אחד, צררה את חפציה, לקחה את התינוק וחזרה אל בית־אבא. כשנודע הדבר לבעלה נותרת ובאחד הערבים הופיע ליד בית האב וחטף את תינוקו. הענין הובא לבית־הדין ויודעי חוק מטעם שני הצדדים טוענים בהתרגשות, מתווכחים, מתפלפלים וקוראים ציטטים מתוך ספרים עבי הכרס, כדי להוכיח שבמקרה זה יש לנהוג לפי דין־ישראל, או לפי דין־נכרים. ובבית־הדין עומדים שני צעירים נשבר־לב ומלאי־חרטה. אהבתם זה לזו נהפכה לשנאה עזה, אך אהבתם ליצור המשותף עוד גברה, וכל אחד מהם חרד שמא יאבד לו. והילד יושב אף הוא בבית־הדין ועיניו תמהות למראה התמונה המזורה הזאת; אין הוא מבין למה אין אבא ואמא מדברים זה אל זה, ואין מוחו הקטן תופס כי גורל חייו עומד להחרץ כאן.

יהא פסק דינו של בית־המשפט אשר יהא, הילד יגדל וקרע עמוק בנשמתו. הוא יהיה חסר־אב או יתום־חי מאמו. "אבות אכלו בוסר, ושיני בנים תקהינה".

* * *

אמרתי, כי הבעיה מחמירה ביחוד כשנשארים ילדים מנישואי־התערובת. וההשפעה על מוחם הרופס של ילדים אלה, הגדלים באווירה רוית־ניגודים דתיים, היא הרסנית ביותר. אין אנו הראשונים המתחכטים בשאלה מסובכת זו. היא קיימת גם בארצות אחרות אשר ישוב יהודי מצוי בהן, ומשום כך יש ענין רב במשפט אחד °) אשר הובא בפני בית־דין אנגלי בראשית המאה הזאת. והנה הפרטים כפי שהובררו בעת הדין: בשנות התשעים של המאה שעברה נשא יהודי אחד בלונדון אשה נוצרית בנישואין אזרחיים. נולדו להם ילד וילדה. הילד נימול בשעתו, אם כי בבית לא היה זכר לדת ולמסורת. כשגדל הילד קצת ושאלת חינוכו הועמדה על הפרק החלו רגשי חרטה מפעמים בלב האב. זכרונות מימי הילדות הציפו את לבו, בית־אבא, רחוב היהודים, בית־הכנסת ו"החדר".

W. In re W. v. M., (2907) 77 L. J. R. 147 (*)

הוא חפץ להוריש לבנו לפחות מעט מהשפע הזה, אך יחד עם זה חשש פן יכאיב לאשתו. מה עשה? הטיל על אחד מפקידיו הנאמנים, נוצרי בדתו, להורות את הילד פרקים בתנ"ך וגם בברית החדשה. בשנת 1902 מת האב והשאיר אחריו רכוש גדול, ובצוואתו מינה את אשתו כאפוטרופסית על הילדים. היא מתה שנה אחת לאחר זה ומינתה אפוטרופוס נכרי על הילדים. האפוטרופוס הזה פנה לבית־המשפט להורותו כיצד יחונכו הילדים, שהיו אז בני עשר ושמונה. השופט בירר את הענין וקבע, כי האב נולד יהודי, חי כיהודי, גדל בין יהודים, היתה זו זיקה ליהדות ומת ונקבר בשדה־קברות יהודי לפי מנהגי ישראל, ומשום כך החליט כי יש לחנך את שני הילדים ברוח המסורת היהודית. הילדים נשלחו לבית־ספר ופנימיה יהודיים, וכפי אשר הוברר אחרי כן ניתן להם חינוך יהודי מודרני. כשמלאו לילד שלוש־עשרה שנים והתכונה רבתה בפנימיה לקראת חגיגת ה„בר־מצוה“ שלו, ישב הילד וכתב מכתב אל השופט אשר זה תכנו: „אני מבקש מאת השופט להכריע בשאלת גורלי בעתיד. האווירה שנקלעתי לתוכה איננה לפי רוחי. מכינים אותי ל„בר־מצוה“ ורוחי מרחפת בעולמות אחרים. אני חושב את יום־השבת ליום של ביטול זמן, משום שהוא מפריעני מלימודי בבית הספר. אין את נפשי להתחנך בין יהודים ואני מבקש לדחות את מועד ה„בר־מצוה“ לעת אחרת.

השופט התראָה עם הילד, חקר אותו, עמד על דרגת התפתחותו ותולדות חייו, וקבע את מסקנותיו בפסק־דין מנומק. אני סבור, כי פסק־הדין איננו משולל ערך לגבי הנושא שלנו והרי תכנו: „אין ספק כי שאיפת האב היתה שילדיו יתחנכו ברוח ישראל; אולם טובת הילד בלבד צריכה לעמוד בפני בית־המשפט. אם בית־המשפט מוצא שטובת הילד מצריכה נקיטת שיטה מסויימת, יש לבטל את רצון האב העומד בניגוד לשיטה זאת. הילד מבקש להתחנך כנוצרי. ברור, כי גרעיני החינוך הנוצרי שנזרעו על תלמי־לבו בשחר ילדותו היכו שרשים עמוקים, והאמונה אשר עליה־חונך בשנים האחרונות היא לזרא לו. אין דבר אשר

ידכא את נפשו של ילד ככפייה לציית לתורה אשר הוא חושב אותה לבלתי־הוגנת ולבלתי־צודקת. סופו של הילד לפרוץ במרידה, אם כי באחור זמן. זהו ילד טוב וצייתן. אם אצונו להתחנך כיהודי, ישמע בקולי; אולם איני מפקפק אף רגע כי תמיד תדכא אותו המחשבה כי בבחירת דרכו לא הביאו בחשבון כלל את רצונו ושאיוותיו. אסור למתות את הרצועה יתר על המדה, ומשום כך אין להשאירו באווירה הדתית שממנה הוא מבקש להשתחרר. יש עוד מוצא: לדחות את ה„בר־מצוה“ לזמן בלתי מוגבל, כדי לתת לילד מועד לחשוב על מהות שתי הדתות ולהשאיר את ההחלטה הסופית בידו כשיגדל; אולם איני נוטה לכך משום שאני מאמין באמיתות הפתגם הביבלי, חנוך לנער על פי דרכו, ואיני יכול לסטות ממנו. אין שביל־ביניים, הילד מוכרח להתחנך כנוצרי או כיהודי. נקודת־המיפנה היה ענין ה„בר־מצוה“. „בר־מצוה“ זהו טכס דתי של כניסה כחבר לעדת ישראל, ובהערכו באורח חגיגי מכריז הילד פומבית שהנהו יהודי, ומתעתד להשאר יהודי. זהו איפוא צעד שאין לעשותו אם קיים ספק במוחו של הילד. חקרתי את הילד בדבר תפילותיו ואמר לי, כי הוא מתפלל יום יום את, תפילת המשיח, כדרך שלימדו אותו בבית אמו. אם כי איננו מבטא את שם המשיח, אין, אמנם, מלה בתפילה זו אשר יש בה משום עלבון ליהודים, אך אינני סבור כי אפשר לאמרה מבלי להאמין במחברה. השקפותיו על ההכנות לחגיגת ה„בר־מצוה“ ועל יום־השבת מראות על הלך־רוח מסויים הנושא אופי תמידי ועמוק. חובתי, אם כי אין היא נעימה ביותר, לתת אישור להלך־רוח זה. בכל רגשי האחריות, ולאחר עיון רב, אני ממלא חובתי ומחליט כי הילד יתחנך כנוצרי. אשר לילדה: היא צעירה בשנתיים ימים ואינה מפותחה כאחיה, אך הם גדלו יחד, ונפשתיים קשורות זו בזו. במוחה אין פקפוקים וספקות, אולם יהא בזה משום אכזריות אם יוטל עליהם להפריד. אני בא, איפוא, לידי מסקנה כי גם אותה יש להוציא מהסביבה היהודית, כדי לחנכה באמונה הנוצרית.”

זהו פסק־הדין של בית־הדין־שלי־מטה. אך הענין לא נגמר בשלב

זה. דודו של הילד היה יהודי אדוק בדתו ולא יכול להשלים עם הרעיון שלא ישאר שם וזכר יהודי לאחיו המת, ומשום כך עירער על פסק הדין. פסק הדין של בית-הדין לעירעורים אף הוא אינו משולל ערך, ביחוד מבחינת המסקנות הקבועות בו. הנה קטעים מקוצרים ממנו: "...כשבית-דין בא לדון בטובתו של הנידן המסור לפיקוחו, אינו מחוייב להביא בחשבון הבדלי-דת של ההורים... טובת-הילד אינה נמדדת בקנה מדה של כסף בלבד, או של נוחות פיזית בלבד... יש להביא בחשבון את טובתו המוסרית והדתית לא פחות מאשר אשרו החמרי. יהא בזה משום עוול למנוע מאת הילד התפתחות אשר הוא שואף אליה, ולכפות עליו דת אשר איננה לפי רוחו. בית-הדין-של-מטה צדק, איפוא, בהחליטו לשנות את חינוכו הדתי של הילד".

אשר לילדה: „אין הוכחה כי הלך-דעותיה דומה לזה של אחיה. אני יודע כי אין זה רצוי לחנך אח ואחות על ברכי-דתות שונות, אולם הנסיון מלמדנו, כי אין זה נדיר שילדים מתחנכים לפי דת אחת וילדות לפי דת אחרת. בחווינישוואין שבין פרוטסטנטים וקתולים יש תמיד סעיף, שלפיו מסכימים הצדדים לחנך את הבנים ברוח דת אחת ואת הבנות ברוח דת אחרת. במקרה שלנו מובן שהאח והאחות יבלו את החגים ביחד, כדי לחזק את קשרי הקורבה שביניהם, על אף היות האחד נוצרי והשניה יהודיה..."

מסקנה: את הילד יש לחנך כנוצרי, ואת הילדה כיהודיה. לא, אין אלה דברי חוק מופשטים. זהו הווי של פינות-סתר ברחוב היהודי. הווי — עם מעט מוסר-השכל...

ה.

צורות ההווי היהודי, הטבועות ברוח של דת ומסורת, מתגלות על הרוב בבית-המשפט, כפי שראינו בפרקים הקודמים, אגב אורחא, ותוך כדי טיפול בבעיית שהן חילוניות במהותן. אולם יש ובית-הדין החילוני נדרש לפסוק הלכה בעניני נוהג אשר מקורו נעוץ בחוק היהודי, ומבחינת מהותו הוא חל בדרך כלל בתחום סמכותם המיוחדת של בתי-דין דתיים. תפקיד זה מוטל על בתי-הדין החילוניים בטפלים במקרים מסויימים שלגביהם קובע החוק האזרחי במפורש את דבר השימוש בחוק הדתי, או בשעה שאדם מבקש להוציא לפועל, באמצעות מנגנון בתי-הדין האזרחיים, את הפסקים והצווים של בתי-הדין הדתיים. בשני המקרים האלה מתבררת ומתלבנת, בין כתלי בית-דין חילוני, ההלכה היהודית, היונקת את חיוניותה ממקורות הדת, ומשתקף הווי-עם מיוחד במינו על רקע של חיי-משפחה הרוסים, מנהגי דת עתיקי-יומין, אמונות ודעות שנשתרשו באומה, וארחות חיים רוויי-מסורת יהודית עממית.

לדוגמא:

לפני שנים מספר עלה בידי הממונים על שמירת החוק והסדר הציבורי לגלות יהודי מופלא אחד אשר הציג לו כמטרה בחייו לפרוש את כנפי חסותו על נשים גלמודות ועזובות, גרושות, אלמנות וגם בתולות, ולשאתן לו לנשים. במשך ירחי-הדבש המתוקים היה עולה בידו לרכוש את אמן האשה, ולקבל מידיה את מעט הרכוש אשר רכשה בעמלה במשך שנות עבודה מרובות. מיד לאחר זה היה האברך נעלם, ופורש את מכמתו בשטח מחיה אחר. כדי להסיר כל חשד מלב אלה אשר ידעוהו כנשוי, גירש את אחת הנשים, ותעודת הגרושין אשר בידו

שמשו ראה חותכת כי הוא פנוי לשאת לו אשה אחרת. הנישואין היו נערכים על הרוב בלשכות של רבנים המשמשים בקודש ביושבים קטנים. שאינם נוהגים לתת פרסום מוקדם לקידושין הנערכים על ידם, ובדרך זו לכד היהודי ברשתו כמה נשים ובתולות. המספר המדויק לא נתברר, כי כמה מהנשים המרומות התביישו לגלות את עולמן ההרוס ולגרד בפציעיהן בפני קהל ועדה. אך על ששה מקרי נישואין כאלה היו הוכחות ברורות. היהודי לא היה בררן מטבעו, וברשימת נשיו נכללו בתולות זקנות ואלמנות צעירות, פועלות בבתי-חרושת ובנות בעלי-בתים, וגם מעפילה אחת אשר קיוותה להיבנות על ידו במולדת. לאחר שנות נדודים וסבל בגולה.

ריבוי נשים לא נחשב לפשע בארץ הזאת עד לפני שנים מספר; אולם בשנת 1936 החוק חוק עונשין חדש, והסעיף 181 שבו קובע עונש עד חמש שנות מאסר על עוון „ביגמיה“; אך הסעיף מוסיף, כי אין העונש חל לגבי גבר אשר חוקתו הלאומית מתירה נשואי נשים על האשה הראשונה. והנה נתבע היהודי דנן לדין באשמת ביגמיה. והואיל הוא בן הדת היהודית ונתינותו ארץ-ישראלית, היה על בית-הדין להחליט אם חוקתו הלאומית, זאת אומרת החוק היהודי הדתי, מתיר, או אוסר, ריבוי נשים. צולל איפוא בית-דין חילוני בנבכי-ההלכה היהודית כדי לדלות מהם אורות גנוזים.

מטעם הנאשם טען פרקליט צעיר, חריף ובקי, אשר שחה בים ההלכה היהודית על כל מפרשיה ומבאריה באמנות מפליאה, וטרח להוכיח כי אין הנאשם בן-עונשין, משום שנישואין שנערכו לאחר קידושין-קודמים, כשרים — מאחר שהם תופסים לפי החוק היהודי, אף-על-פי שנערכו בחיי האשה הקודמת ובטרם נתגרשה ממנו. במילים אחרות: אין החוק היהודי אוסר נישואי-ביגמיה. היתה שקלא-וטריא ארוכה ומסובכת, ועדים מומחים, בעלי תריסין ובני-סמך בעולם ההלכה היהודי הופיעו מטעם הקטיגוריה והסניגוריה. ארוכה ומענינת ביותר היתה החקירה של מורה-הוראה ישיש אחד, והתנצחות בהלכה בין

הפרקליט הצעיר והרב הזקן השרתה בבית הדין אווירה של בית-מדרש עתיק, או ישיבת לומדים מעולה. שניהם קראו מאמרי חז"ל מש"ס ומפוסקים, ניתלו באילנות גדולים, הזכירו „ראשונים“ ו„אחרונים“. שמותיהם של רבנו גרשום מאור-הגולה וה„בית יוסף“ צלצלו בחלל-האולם. על דוכן השופט נערמו ספרי-קודש, שולחן ערוך „אבן העזר“, „פני יהושע“ וה„נדע ביהודה“. התווכחו והתפלפלו כדי לקבוע אם הקידושין של היהודי לנשיו המרובות תופסים או אינם תופסים. כשנגמרה החקירה המייגעת של הרב הישיש שאלתי את קצין המשטרה, שהופיע מטעם הקטיגוריה, אם גם הוא חפץ לחקור את הרב בענין המסובך הזה. חיך של מבוכה הסתנן על פניו, והוא קם מבוייש למחצה, משך בכתפיו והפליט: „אינם תופסים, כלום אינם תופסים“, ובדברו נגע בקצה אצבעותיו ברקתו, פירוש: „אין מוחי תופס מאומה מכל הנאמר כאן“.

במשפט זה לא היה תפקידו של בית-הדין קשה כל כך, משום שבסופו של דבר היה רק צורך לקבוע אם לאור ההלכה היהודית, הכתובה המפורשת, היו הנישואין שבין גבר יהודי ונשים יהודיות, תופסים או לא. אך במשפט אחר בעניני אישות שהוברר זה לא כבר, ואשר גם בו היה על בית-הדין לפסוק הלכה בענין דומה, הוחמרה הבעייה ביותר, משום שנתגלה כי הגבר אינו יהודי... ואין דין מי שאינו יהודי כדין יהודי. בית-הדין התחבט גם כאן בכיורו ההלכה היהודית ושמע את חוות דעתם של מומחים בשאלה אם לפי דיני ישראל כשרים נישואין של בתי-ישראל למי שאינו יהודי או לא. מענין כי אחד המומחים, שהתעטף באיצטלא של רב, גילה בפני בית-הדין תורה מודרנית מקורית ביותר. לפי דבריו קשה לקבוע כיום בוודאות גמורה כי קיימים גזעים טהוירים, משום שבעוונותינו הרבים נתבלבלו הדורות ונתערבו הדמים, ומשום כך חזקה כי לתוך עורקיו של הבעל נסתננה טיפה של דם יהודי, ודינו כדין יהודי לגבי נישואין וגירושין...

בתי־הדין האזרחיים והמוסדות המשפטיים הקיימים על ידם דנים בהלכה היהודית — כפי שציינתי בראשית דברי — גם כשהם נדרשים להוציא מכוח אל הפועל את הפסקים של בתי־הדין הרבניים. כי בתי־הדין של העדות השונות היושבות בארץ, עם היותם מוסמכים להוציא פסקים במשפטים מסוג מסויים, ובמיוחד בעניני־אישות, אין בכוחם לכפות על בעלי־הדין את דבר קיום הפסק, ואם אין בעלי־הדין מצייתים מרצונם הטוב להחלטות בתי־הדין הדתיים, אין לזוכה בדין ברירה אלא להיוקק לעזרת המוסדות הקיימים על יד בתי־הדין האזרחיים.

לבאי בתי־המשפט ידועות יפה פני הנשים העלובות הצובאות בוקר בוקר בחצרות משרדי־ההוצאה־לפועל ומחכות לתורן כדי לברר את מצב „התיק” שלהן, או כדי להשמיע באזני הנשיא את פרטי סבלן ופרשת מצוקותיהן. האחת חוקרת בחרדה אם בעלה כבר פרע את מנת החודש, בסך של שתי לירות, אשר משרד־הרבנות הטיל עליו כ„מזונות”. וכשהיא שומעת מפי הפקיד הממונה על כך את התשובה הלאקונית: „אין עוד כסף בשבילך”, הנאמרת בנעימה של רשמיות משרדית, היא מסתלקת עצובה ומבווישת. פירוש הדבר, כי היא לא תוכל לפרוע בחודש זה את דמי השכירות במועדם, והחנווני יסרב לתת עוד צרכי מכולת בהקפה... האשה השניה מטלטלת תינוקת מתיפחת בזרועותיה וממוללת שטר כסף של חצי לירה בין אצבעותיה. אש זרה יוקדת בעיניה, והיא רוטנת בלי הרף: סוף סוף עלה בידה להשיג את חצי הלירה הדרוש כמס להוצאת פקודת־מאסר נגד בעלה. אין רחמים בדין, וכלפי בעל ואב אכזר לא כל שכן, אין דבר, ישב עשרים ואחד ימים בבית הכלא, יהיה סיפק בידו לעשות את חשבון הנפש, ואולי, אולי ישוב למוטב.

עומדות נשים צעירות, כמעט ילדות בגיל בית־הספר, ודורשות להטיל עיקול על משכורת הבעלים, למכור את רהיטי ביתם וכלי עבודתם כדי לסלק להן את מכסת המזונות אשר פסקו הרבנים, וכמה נוגים

הסיפורים אשר בפיהן, צרורות צרורות של טרגדיה אנושית זעירה. הנה אשה־תינוקת, בת שבע־עשרה בסך־הכול, וכבר היא נושאת בחובה את צער האדם. בהיותה בת חמש־עשרה נישאה ל„בחור” שלה, על אף מחאות הוריה, כי עודנה צעירה לימים; בגיל שש־עשרה ילדה לו ולד, והיא עצמה עודנה זקוקה ליד־אם. הוא, הבעל, אין עליו עול אשה ותינוק. הוא התאכזר לה, נתן בכוס עיניו, ביבזו את משכורתו הדלה על חיי הוללות ואותה שלח לשרת בבתי זרים כדי לפרנס את עצמה ואת תינוקה. הוא גם הרים יד עליה, ובאחד מלילות החורף גירש אותה מהבית בלא מלבוש לעורה ובלא פרוטה בכיסה. היא מוכנה בכל עת לקבל ממנו גט בלא כתובה, אולם לא לפי ההלכה היהודית ולא לפי המשפט האזרחי אין לכופו על כך. בית־דין הרבנות הטיל עליו תשלום דמי־מזונות, כל זמן שיעמוד בסירובו לגרשה, אך גם זאת אינו מקיים. ועומדת האם־התינוקת, לוחצת אל לבה תינוקת־כובה, ומתנה את צערה בקול חנוק מדמעות: „הוא הפקיר אותי ואת ילדתי לרוח, ישלם לו אלהים כפעלו”.

הנשיא מאזין מתוך רצינות שבהתרכזות, הנשיא רושם מה שרושם ופוסק מה שפוסק, המסך נופל.

והנה מערכה חדשה בדרמה של החיים: אשה בגיל העמידה, מעדות המזרח, מתדיינת עם בעלה. פניה חרושי־קמטים ופחד נסתר נשקף מעיניה. היא עומדת וידיה שלובות על חזה, כולה מכווצת אל תוך עצמה, כאילו ביקשה להנמיך את קומתה מחשש שמא תופס גופה הצנום מקום רב יותר מדי, ומה בפיה? — דברים פשוטים, אך נוקבים: שנים רבות חיתה עם בעלה ולא ילדה לו. נמלך בדעתו ונשא לו אשה צעירה עליה. גרים כולם בחדר אחד, הוא, היא וצרתה, ולא היה השלום שורה במעונם. קטטות ומריבות, חרפות וגידופים, ותמיד היא האשמה והאשה הצעירה הצדקנית. כך אומר הבעל שלה. בודאי היא אשמה, אין לה מזל. לו היה לה מזל, היה ה' נותן לה בנים, והבעל לא היה מכניס לביתו אשה שנייה, והכל היה טוב. אך אין לה מזל ולא טוב. ביקשה ממנו גט.

תקינים ש"בינו לבינה". יש והרבנים פוסקים מזונות לטובת אשה לא בגך בעלה, אלא נגד גיסה, אחי-בעלה; וכאן אנו נתקלים במוסד משפטי יהודי מיוחד במינו, שאינו מצוי כלל אצל שאר אומות העולם, ואדם שאינו מעורב בעניני חוק ומשפט עומד תוהה ומשתומם כיצד נתערבבו הגבולין ובית-דין חילוני מכניס עצמו בעבי-ההלכה ומטפל במוסד יהודי טהור כגון זה.

אני מתכוון ל"דין החליצה" בישראל.

הסכים לתת לה גט, אך חפץ לשלחה מהבית, כך, בלי כסף, רק שמלתה לעורה. באו אל חכם העדה, טענו לפניו מה שטענו והוא פסק: עליה לקבל גט פיטורין, ועל הבעל לשלם לה חמישים פונטים. אם לא ישלם חמישים פונטים, עליו לשלם לה שני פונטים בכל חודש למזונותיה, להלבשתה ולהנעלתה. אינו רוצה לשלם לא חמישים פונטים ולא שני פונטים. „הריהו פה, שאל אותו למה אינו רוצה לשלם“, מסיימת היא, את סיפורה ומתכנסת שוב אל תוך עצמה. והבעל? — גם לו יש טענות משלו: „מניין אקח לה שני פונטים בכל חודש? אני סבל עני, מרויח רק חמישה-ועשרים גרוש ביום ועלי לפרנס את עצמי, את אשתי השנייה ואת הילד שלה ולשלם שכר דירה, ולתקן את עגלת-המשא שלי. חמישים פונטים? מה אני? קורח אני? אני לא מבין הפסק-דין של זה החכם שלנו. בדיננו, אם לא ילדה האשה עד עשר שנים אחרי החופה יכולים לגרשה בלי כסף, והוא מבקש חמישים פונטים. אלך לגנוב בשבילה? אם היא רוצה, שתבוא הביתה, מה שאנחנו אוכלים — תאכל גם היא, אבל שלא תרגיז את האשה הצעירה שלי, ושלא תעשה כישוף לילד שלה“...

* * *

טענות ומענות ללא גבול. התיק משמין והולך. הוא מכיל בקשות ותחינות מטעם שני הצדדים, פקודות-מאסר ופקודות-שחרור, צווי-עיקול וצווי-מכירה, ועם כל זה רואה כל אחד מבני הזוג את עצמו מקופח ומוכה-הגורל. פרטי הלוי שונים, אך העלילה עצמה דומה כמעט בכל המקרים, והמוטיב עובר כחוט השני בכלם: הזיווג לא עלה יפה. קדמו טענות ותביעות בבית-הדין הדתי, ניתן פסק-הדין על מזונות; הוא מסרב לקיימו. היא מתדפקת על דלתי משרד-ההוצאה-לפועל כדי לתת לה תוקף; ושוב טענות על הדין היהודי, ושוב מענות על הרבנים, אשר חרגו ממסגרת סמכותם. ועל הכול — צעקות ויללות, חרפות וגידופים, דימעוטר-רצוצים ואנקת-מחוסרי-ישע. עולמות-אדם העומדים בחורבנם, אך מן החיוב לציין, כי לא כל סכסוכי מזונות נובעים מיחסים בלתי

תקבל האלמנה חמש לא"י, והואיל וכבר קיבלה שתי לא"י תמורת בגדי
המנוח שמכרה, עליה לקבל עוד שלוש לא"י, ועליה למסור ביד החלוץ
את שעון הזהב וטבעת זהב אחת שנשארה מהמנוח, וכל הרהיטים,
תמורת שלש לא"י שיתן לה. (ב) על האלמנה לתת כתב ויתור על
כסף הביטוח של המנוח, אם ינתן, שהיא לא דורשת כלום... (ג) כל הנ"ל...
נאמר רק אם הוא... יחלוץ את יבמתו... הנ"ל... (ד) כל זמן ש... הנ"ל
לא יחלוץ את יבמתו... חייב הוא לשלם שתי לא"י לחודש למזונותיה...
בכל חצי חודש למפרע..."

מפסק הדין נראה, כי הרבנים, מתוך שאיפה כנה להקנות לאלמנה
את חירותה, מילאו כמעט את כל דרישות היבם, אך הוא סירב לקיים
את הפסק לחלוץ, או לשלם לה דמי-מזונות. הגישה האשה את הפסק
למשרד-הוצאה-לפועל ומשכורתו עוקלה. התנגד הגיס וטען בפני הנשיא:
„גדרשתי לעשות איוו פונקציות דתיות לטובת אשת אחי, וכשסירבתי —
חייבוני בתשלום דמי-מזונות. אין לרבנים סמכות להטיל עלי מתן
חליצה או מזונות“.

גדרש איפוא מוסד חילוני לברר מה הן הפונקציות הדתיות אשר
הוטלו על אחי-המנוח, ואם בית-דין-של-רבנים מוסמך בימינו לתת
פסק-דין של „חליצה“. וכאן אנו באים לתפקידו של מנהג החליצה
בישראל, לטכס המיוחד של מתן ה„חליצה“, וליחסו של המון העם
אל מוסד קדום זה, כפי שהוא משתקף בבית-הדין האזרחי.

* * *

מנהג הייבום והחליצה, כפי שציניתי, הוא קדום מאד בישראל
ורישומיו ניכרים עוד במקרא, בסיפור על יהודה ותמר ובמגילת רות.
החוק המקראי קובע, כפי שצוין לעיל, כי אם מת איש בלא ילדים
חייב אחיו לשאת את האלמנה לו לאשה, „והיה הבכור אשר תלד יקום
על שם אחיו המת, ולא ימחה שמו מישראל“ (דברים כ"ה, ו'). נישואין
אלה קרויים „ייבום“, אם אחי המנוח מסרב לשאת את האלמנה לו לאשה,
עליו לתת לה „חליצה“, דיני ייבום וחליצה תופסים מקום נכבד בהלכה

ו.

מופלאים דרכי-המשפט. אדם שאינו פורע את חובו בידוע, כי בעל-
חובו תובעו לדין-המלכות. מסרב אדם לפנות את משכנו בתום מועד-
השכירות, כופהו השופט לכך על סמך סעיף כך וכך של חוקי-השכירות;
ואם הוא עומד בסירובו, מצווה השופט לפקידים הממונים על כך להוציא
מטלטליו החוצה ולגעול את הדלת בפניו. גנב אדם חפץ, או פגע בחברו
בזדון, או העמיד כלי-רכבו במקום שאינו מיועד לחנייה — הוא נקנס
בתשלום-ממון או נחבש בבית-הכלא. שכן מלאכתם של בתי-הדין ודיינים
הממונים לשרת בהם לכופף את האדם לקיים את דיני-המלכות ולשמור
את מצוותיה. אולם מה לו לבית-דין של המלכות וליציר יהודי טהור
כל-כך כמנהג ה„חליצה“?

הרי דוגמא מוחשית:

לפני כמה שנים מת איש חשוך-בנים והשאיר אחריו אלמנה צעירה
לימים. ביקשה להינשא לאיש אחר והדין עיכב עליה, שכן אומרת
התורה: „כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו, לא תהיה
אשת המת החוצה לאיש זר; יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה“
(דברים כ"ה, ה'). ועוד אומרת התורה: „ואם לא יחפץ האיש לקחת
את יבמתו... ונגשה יבמתו אליו לעיני הזקנים וחלצה נעלו מעל רגלו
וירקה בפניו“ (שם, שם, ז—ט). דרשה האלמנה מאת אחי בעלה המנוח
לתת לה „חליצה“ ולשחררה משיעבודו, אולם הלה סירב. תבעתהו לדין-
תורה. היו טענות ומענות משום שהיבם דרש לעצמו את כל העובון
הדל שהשאיר המנוח אחריו, ונוסף על כך ביקש לסחוט ממנה עוד סכום
כסף במזומן. פסקו הרבנים, כי על היבם החובה מדין-תורה לחלוץ
את יבמתו, וכדבר תביעותיו החליטו: „(א) מכל מה שנשאר בעובון

והיהודית, ומסכת מיוחדת, מסכת „יבמות“, הוקדשה להם בתלמוד. נשתיר
בידינו ציור דרמטי מהמאה ה־טו על הטכס הדתי שהיה עורך המהר"ל
בעת מתן החליצה. וזו לשון תלמידו בספרו על „מנהגי המהר"ל":

„באשר איקלע היום שתהיה בו החליצה, אז ביום שלפניו אחר
תפלת המנחה בירר אליו מהר"י סג"ל (המהר"ל) שנים מחשובי העיר
ששלשתן יהיו הב"ד ואמר להם באו עמי ונלך ונקבע מקום שתהיה
שם החליצה למחר. הלכו וישבו שם מעט... בשחר כשיצאו מבית-
הכנסת אמר הרב אל שני חבריו הדיינים באו ונלך אל מקום שקבענו
אתמול וכל הקהל הלכו עם היבם אחריהם. ובבואו שם היו הנשים
מביאות את היבמה. ואז היה בורר מהר"י סג"ל שנים להיות עדים
וישבו הדיינים יחד, הרב באמצע והגדול מימינו וחברו משמאלו. והעדים
ישבו יחד על איצטבא אחרת מן הצד. והיבם ומימינו היבמה עמדו
בפני הדיינים... פתח הרב. ושאל, כמה ימים שמת בעל היבמה והועד
ממקצת היודעים... שעברו יותר מג' חדשים, ואח"כ שאל: הידוע אם
זאת האשה היתה אשת האח המת? הידוע למי שהיבם ואחיו המת היו
אחים מן האב...? הידוע אם היבמה בת י"ב שנה? שאל את הנשים
שנתייחדו לכך ובדקו את היבמה... וכן אם היבם קטן בלי חתימת זקן
היה שואל האנשים שנתייחדו לבדקו, אך [אם] נתמלא לו זקנו או היו לו
בנים אמר הרב אל חבריו: מסתמא סימנין ניכרין בו, ואין צריכין
לשאלו עליו... ואח"כ שאל הרב את היבם: ...זאת יבמתך העומדת
אצלך אם תרצה ליבמה? גם אם יש לך אשה אחרת רשאי אתה לקחתה
דלא נתקן על זה תקנת רבינו גרשון, והשיב היבם: לא חפצתי
לקחתה, אם דעתך לחלוץ אותה? — הן, אם אמרת לשום אדם
שלא ברצון אתה חולץ? — לא... ואם אמרת מעולם דבר שהיה
נראה שלא ברצון אתה חולץ, כל זה אתה מבטל בפנינו ובפני העדים
שלא יהא לאותו דבר שום כח? — הן, ותרצה לחלוץ בנפש חפצה?
— הן, ואח"כ שאל את היבמה אם אכלה שום דבר אותו היום עדיין?
— לא, אם גם לא שתית? — לא. — דבעינן מניעת אכילה

ושתיה שלא תרבה מהן הרוק — והוציא הרב המנעל... וא"ל (ליבם):
לקנותו בהגבהה. אמר אל היבם שיכוון דעתו להתיר יבמתו בחליצה:
זאת להינשא לכל ולפוטרה ממה שהיתה אגודה בו עד הנה. וכן אמר
ליבמה שתכוון בדעתה להפטר מזיקתה ויכוונו שניהם להתרת החליצה...
ואמר ליבמה שתחזיק רוק פיה, ולא תירק מאומה עד שיגיד לה לרוק:
ואמר לשמש העיר להוליך את היבם עמו ויחלוץ בעלו הימין וירחץ:
לו הרגל יפה גם בין קשרי האצבעות שלא ישאר שום דבר חוצץ...
וינגב את הרגל יפה במפה ולכרוך המפה סביב כף הרגל ולחזור כך:
אצל הב"ד שלא יטנף בתלוכו, וכשבא אצל הרב הושיבו אצלו הסיר
המפה והנעילו מנעל החליצה..."

כאן בא תיאור מפורט, מעשה אמן, על מבנה המנעל המיוחד
לצורך החליצה ועל דרך קשירתו אל בשר הרגל, „קשירה על גבי
קשירה ועניבה אחת על גביהן“, ואח"כ הוא מוסיף: „ולא קשרם בחוזק
רב רק קצת רפוי כדי להקל על היבמה להתירם ביד ימינה לבד, ואח"כ
אמר אל היבם לקום ולילך ולשוב ד' אמות לראות שמכוון המנעל
לרגלו, ובשובו אליו העמיד את היבם — אחוריו אל הכותל או אצל
עמוד להשען במקצת כדי שלא יפול בחליצת המנעל... ולהציג הרגל
בשוה לארץ. ואח"כ הקרא את היבמה ואמרה אחריו תיבה בתיבה:
מאן, יבמי, להקים, שם, בישראל, ואלו השלושה יחד, לא אבה
יבמי, ואז הקרא אל היבם שלוש התיבות יחד, לא חפצתי לקחתה...
ואמר ליבמה שתשחה את עצמה לארץ כאילו יושבת, רק לא תשב
לגמרי, ותתיר בראשונה את העניבה והקשרים, והכל ביד הימנית לבד
ותסלק כריכות הרצועות הארוכות לגמרי ותתיר ג' הקשרים מתוך
הלולאות, ואח"כ אמר לה שתשמיט רגל הימין של היבם מן הרצפה
ויעמד על השמאלי לבד, ותשלוף המנעל מאחוריו להשמט מן העקב,
ותאחו מלפניו לשלוף לגמרי מכף הרגל, ותגביה המנעל... ואח"כ
תניחנו ליפול מידה ארצה, ואז אמר אליה לאסוף רוק פיה להתקבץ
רוק גדול, ואמר אל הדיינים חבריו ואל העדים: תסתכלו בפניה שתוציא

הרוק מפיה ותראו ברוק עד הגיע מפיה לארץ. ואמר אליה: תקיאי רוק גדול בפעם אחת במתוך. פעם אחת רקקה ולא ראו הב' דינים והצריכה הרב לרוק שנית. ואח"כ הקרא אותה ואמר אחריו כל תיבה ותיבה בפני עצמה: ככה. יעשה. לאיש. אשר. לא. יבנה. את. בית. אחיו. ונקרא. שמו. בישראל. בית. חלוץ. הנעל. בית. חלוץ. הנעל. בית. חלוץ. הנעל. וענו כל העם: חלוץ הנעל, חלוץ הנעל, חלוץ הנעל. שהן ג"פ. ואמר הרב אל היבם שיתן לו מנעל החליצה במתנה גמורה. עד כאן הסדר.

זהו לשון תלמידו של המהר"ל על טכס החליצה. אחרים היו מסיימים את הטכס בברכה זו: „יהי רצון שלא תבאנה בנות ישראל לא לידי חליצה ולא לידי יבום“.

רק לאחר שעמדנו על פרטי הטכס, שבעיקרם עודם קיימים עד היום, נוכל אולי להבין את טענותיהם של כמה גיסים המסרבים לחלוץ. ברור כי מתוך יראת-כבוד אינם מעיזים להביע בפני הרבנים את דעתם גלויות, אך בפני מוסד משפטי חילוני אינם חוששים להסביר את עמדתם. ראינו לעיל, כי יהודי אחד טען כי נדרש למלא פונקציה דתית שאין הוא מבין את מהותה. יהודי אחר סירב לחלוץ מתוך אמונה עזה, שלא עלה בידי לגלות את מקורה, כי אם המנעל שזורקת היבמה תפגע בו ימות מיד, ובבקשתו ליושב-ראש משרד-ההוצאה-לפועל לפוטרו מחובת תשלום המזונות, אשר הוטלה עליו מטעם משרד-הרבנות, כל זמן עמדו בסירובו לחלוץ. הוא כותב: „הן כב' יודע את כל הפרוצדורה המועזת של מתן חליצה העלולה להשפיע קשה אפילו על עצבים של ברזל, ועל אחת כמה וכמה יש להרחיק דבר זה מאדם חולני וחסרי-ישע, אשר התוצאות תהיינה איזמות ונוראות... אל יקוב הדין את ההר ולא יביא על י כליה, ועל אשתי ואמי הזקנה חורבן...“

יהודי זה זכה בדינו מסיבות אשר אין כאן המקום לפרטן, אך מהי התוצאה? — היבמה, אשת אחיו המת, חייבת להשאר באלמנותה עד יום מותה, גלמודה ועוכה. אין שום בית-דין, לא דתי ולא אזרחי, מוסמך

לכוף על מתן חליצה, ואם היבם חסר מצפון יכול הוא להחזיק בכוח גרוע את האלמנה לשבט או לחסד.

ואמנם, גיסים רבים רודפי-בצע השתמשו בעבר, ועודם, משתמשים גם כיום, במוסד משפטי זה לסחוט כספים מהאלמנה כתנאי לשחרורה. בדורות הקודמים עמדו הרועים הרוחניים של כנסת ישראל בתפוצות על תקלה זו והתקינו תקנות מיוחדות מתוך שאיפה להמתיק את חומרת-הדין. בתקנות קהילות ש"ם (שפייר ורמיזה מגנזה) של המאה הי"ד אנו קוראים: „ראינו שכמה נשים יושבות עגונות מחמת יבמין התובעין מהן ממון אשר לא כדת ועוברים על מצות חליצה... דעל ידי נגישתם כופין את יבמתן ומאהביה שהם צריכים ליתן ממון שאינם חייבים והתורה אמרה וחליצה בחנם... ראינו תקנת גדולי הקדמונים עמודי עולם ואנו מסכימים על דבריהם ולכל עונשים אשר כתבו, נדוי, חרם, אלה ושמתא, שאין היבם רשאי לעגן היבמה יותר מג' חדשים... אחר מות הבעל, והיכא דאיכא נכסים... יחלוקו כל הנכסים שהניח המת שוה בשוה, יורשי המת והיבמה... ולפוטרה בלא דחייה... ואם יסרב היבם לבלתי לחלוץ ויתן עניו בממון שאינו שלו או יברח כדי להשמט מן החליצה ילכד בחרם של כל הקהלות עד שיתרצה לחלוץ ויהיה בעונשינו ובעונש רבותינו הקדומים וינדהו הרבנים פה והפרנסים...“ (הנוסח המלא של התקנות מובא בספרו של לואיס פינקלשטיין *Jewish Self Government in the Middle Ages*, חלק ב', פרק ז'). תקנות אלה, ותקנות דומות להן ממאה הי"ב, הותקנו בימי רעה לישראל, ואנו שומעים בהן הד קולן של קהילות ישראל בימי מסעי הצלב והמגפה השחורה, עת נשחטו אלפי יהודים, ונשים רבות הוזקקו לחליצה. אולם בדורות ההם יכלו לקיימן בשל כוח החרם והנידוי שהיה נתון בידי רבני הקהלה ופרנסיה. הבעיה אינה אקדמית בלבד. גם בימינו אלה היא מחריפה והולכת, במיוחד עם גמר מלחמת-העולם ופיזור ענני-הזוועה מעל שרידי-עמנו בתפוצות-גלותם. וראוי כי הישוב, וביחוד מנהיגיו הרוחניים, יתנו דעתם על כך, ויפה שעה אחת קודם.

סדננים וסידוביך

א.

צורות ההווי של חיי הישוב היהודי בארץ, במידה שהן משתקפות בראי בית־המשפט, כמה פנים להן: מהן נאות ומהן כעורות, מהן חיוביות ומהן שליליות. לא בחרתי במידותיהם התרומיות דווקא של המוני־העם, כי ביקשתי לספר על ארחות־חיים ודרכי־מחשבה של קיבוץ יהודי, כפי שהם נגולים בין כתלי בית־המשפט, בלא נטייה לאפולוגטיקה ובלא הטבעת גושפנקא של טוב או רע. ומסיבה זו אינני סובר כי יש צורך בהקדמת התנצלות לתיאור על צורות ההווי אשר אני מבקש לגולל בדברי עכשיו, משום שאף אלה, כקודמות להן, יונקות את חיוביותן מתוך מעבה־חיהן של שדרות רחבות בציבורנו, ומטביעות את חותמן על פרצופו של הדור.

בית־המשפט, כפי שצינתי, מטפל ביישוב סכסוכים מכל הגוונים ומכל הסוגים. חלק קטן, אולי קטן מאד, יש בו משום ענין לציבור הרחב בשל נימה פיקנטית מיוחדת שבו; וחלק גדול, אולי הגדול ביותר, אינו עשוי לגרות את יצר הסקרנות בלב אדם שאין לו ענין מיוחד במקצוע ההלכה. אולם בסידרת המשפטים המעניינים ביותר, מבחינת ההווי, תופסות מקום מכובד תביעות על רקע של שידוכין ושדכנות. אינני מתכוון לתת הערכה מקיפה וממצה על מוסד ה"שדכנות" בישראל, אך נראה לי פעמים הרבה, כי בבוא הדין לפסוק הלכה בסכסוך אשר מקורו נעוץ במנהג־עם מקובל, או באורת־חיים מסורתית של היחיד או של הקיבוץ, אין הוא בן־חורין להתעלם מהשפעתם ההיסטורית של המנהג או אורת־החיים על עיצוב דמותו של הקיבוץ, ויקתם של בעלי־הדין אליהם.

לפני זמן קצר נתבררה בבית־הדין תביעתו של שדכן, אשר דרש

„דמי שדכנות“. עורך־הדין, מורשה הנתבע, טען כי הסכם מצד החתן, או הכלה, או הוריהם, לשלם דמי שדכנות פוגע במוסר המקובל ומשום כך יש לראותו כהתקשרות בלתי־חוקית, ואין בית־המשפט רשאי לתת לו תוקף. השדכן־התובע הקשיב רב קשב לטענה זו והשיב בחיך רב־משמעות: „אלמלא אנו, השדכנים, היתה מחצית תושבי העיר רווקים ורווקות; הרי שאנו עושים דבר־מה לתקנת הכלל, ויש להחזיק לנו טובה על כך, והנה זה בא ואומר כי העסק אינו מוסרי ואינו חוקי...“ בודאי נקט שדכן זה לשון גרומא. אך אין ספק כי מנקודת ראות היסטורית יש מידה רבה של אמת בדבריו. אמנם, בכמה ארצות נאורות כבר נקבעה הלכה שאין מערערין אחריה, כי מין מסחר זה בזיווגין פסול מבחינת המוסר המקובל ושדכן הבא לתבוע דמי שדכנות באמצעות בית־המשפט, אין שומעין לו. אינני דן על המוסד מנקודת־מבט ההלכה, ומשום כך פטור אני מלטפל בעמדת בתי־המשפט בארץ בשאלה זו, אך אין להתעלם מהעובדה, כי המוסד הזה, עם כל הזרות שבו, מילא בעבר תפקיד חשוב, ואולי גם מועיל, בחייו המיוחדים במינם של ישראל בתפוצותיו.

אחת המידות המופלאות שמנו בה את בני עמנו בגטאות שהוקמו למענם, היתה מידת הצניעות. לפני הנישואין לא היה מגע הדוק בין הבחורים והבתולות, ואבותינו דאגו בקפדנות לשמירת התחומין והסייגים. גם תקנות מיוחדות הותקנו בקהילות ישראל לשם מניעת התקרבות יתר בין בני המינים, ואפילו בין חתנים לכלותיהם. בתקנות קנדיה מהמאה ה־19, למשל, אנו מוצאים מעין קינה על דרכיהם הנלוות של בני הדור, ושירת געגועים על העבר. בתקנה הנקראת „גדר בעד החתנים“ אנו קוראים: „נהגו אבותינו הראשונים קדושה לעצמם וזכרתו ברית לעינם והחמירו על עצמם שכל המשודך בל יעבר מבית משודכתו עד עת הכנסתו בחופה, ואפילו גדר היה מפסיק ביניהם; אילו פגעו בדרך, זה הופך לצד זה, וזה הופך פניו לצד זה, כאילו עקרב עוקצם... כי... היא לא אשתו והוא לא אישה... ויהי מקרוב כעשר שנים גדר אבנים

בהרסה, ואנשים אֶנְשֵׁי בלֵיעַל התחילו לפרץ גדרן של ראשונים ונהגו קלות ראש עד שהקילו בעצמם ליכנס בבית חמיהם ויאכלו וישתו שם וקשטו את בנותיהם ויושיבון לפניהם...“ ולאחר תיאור התוצאות המרות של ייחוד מעין זה לפני החופה, מוסיפה התקנה: „עֵכּ ראינו לגדור פרצה זו והסכמנו כלנו בדעת א' להחזיר הדבר ליושנו שמהיום והלאה שום משודך לא יהיה רשאי להכנס בבית חמיו עד זמן הכנסו בחופה, ואם אונס יכריחנו וצורך לו ליכנס יצטרך לקחת שנים מן הממונים... אשר יתמנו על כל עניני הגדרים... או שנים מעלמא לבל יפרוץ גזירת דוד וב־ד. והנטפלים עם חותניהם ללמד, ר"ל שצורך להם ללכת בבית חותניהם ללמד, להם לבדם יהיה מותר ליכנס ולצאת כי גדול כח ת"ת שמתשת כח המנוול“ (L. Finkelstein, Jewish Self-Government in the Middle Ages, דף 271).

הבחורים והבתולות הצעירים לא היו, איפוא, מעורבים אלה באלה, וכשהגיעה הבת לפירקה, או גם לפני זה, היתה דאגתו הראשונה של האב לבקש בשביל בתו שידוך נאה. בתשובה עתיקה אחת אנו מוצאים תיאור מעניין זה: „כל בנות ישראל, אף על גב שהבת בבית אביה בוגרת, ואפילו בת עשרים שנה, ואביה הוא בחיים, היא נגררת אחרי אביה, ואין פריצות וחוצפה בבנות ישראל שהיא תגלה דעתה ותגיד, לפלוני אני רוצה, אלא על אביה היא סומכת...“ (תשובות הגאונים, הרכבי, סימן קצ"ה, מובא בתרגום עברי בספרו של ב. דינבורג, „ישראל בגולה“, כרך א', ספר ב', דף 269). והאב היה מוצא לבתו בן זוג באמצעות שדכן.

השדכנות שהיא במידת־מה יצירה של חיי הפרישות והטהרה של אבותינו היתה, איפוא, דבר שבמצווה והשדכן נחשב, כביכול, שותפו של הקב"ה במעשי זיווגין, שכן מצינו שהקב"ה עצמו היה „מברך חתנים למקשת כלות“ ושולח מלאכיו להיות שושביניהם (בראשית רבה, סוף פרק ח'). במצווה זאת, שמתן שכרה בצידה, היו עוסקים בעבר רבנים או נכבדי־הקהל, אם כי בהמשך הזמן נתפתח מעמד כלכלי מיוחד,

השדכן הפרופסינולי... כך מספר לנו, למשל, תלמידו של מהר"ל, כי את שכר הרבנות אשר קיבל רבו מידי פרנסי המדינה היה מוציא על לומדי ישיבתו, ומחית הרב לגופו הרוב היה שכר שדכנות שהיה כותב ושולח מכתב ידו בכל המדינה לזווג בתולות ונערים, כי כל הארץ היו מקשיבים לו, ונתקיים בו התפארותו של איוב, לי שמעו ויחלו וידמו למו עצתי, אחרי דברי לא ישנו ועלימו תטוף מלתי" (ספר מהר"ל, ורשה תרל"ד, הלכות חנוכה). גם הגאון מורנו הרב יעקב מרגליות, בן דורו של מהר"ם מינץ, היה עוסק בשדכנות וראה זאת לזכות גדולה לעצמו (ש. אסף, "לקורות הרבנות", רשומות ב', דף 276; מ. גידמן, "התורה והחיים", חלק ג', ע' 29, 93).

* * *

הישוב הישן בארץ, מתחילת יסודו ועד היום, שמר בקפדנות יתירה על מידות התום והצניעות שבהן הצטיינו אבותיו בחוץ לארץ. הבחורים והבתולות היו מרוחקים אלה מאלה, וכבוד הבית וקדושת המשפחה היו יקרים בעיניהם מכל יקר. וכשגדלו הילדים והגיע לפרקם להנשא, לא היתה הבת מביאה אתה בחור הביתה ומודיעה בצורת אולטימטום להוריה "זהו בחיר לבבי"; והבחור, אף הוא לא שלח טלגרמה להוריו, דוגמת בני ימינו אלה, "מזל טוב, היום העמדנו חופה אצל הרב בכפר-סבא", אלא היו סומכים על אבותיהם בבחירת בן-זוג או בת-זוג. וכאן מילא השדכן שוב את תפקידו המסורתי. עליו היה להביא הצעות, להעביר את תנאי המחנות האחד לשני, להשתמש בכל מיני שידולים ופיתויים בפני האחד על העלאת דמי הגדוניה ושנות ה"קעסט" (מזונות לזוג הצעיר לאחר החתונה), ובפני השני — על הפחתתם; וביחוד היה על השדכן להשתמש בכל מיני תחבולות כדי להפגיש את הבחור והבתולה. פרוצדורה זו היתה קשה כקריעת ים-סוף, ואדם מחוץ למסגרת אינו עשוי להבין זאת כלל ועיקר. סח לי אחד מזקני הישוב הישן בירושלים על אחת מדרכי ההיכרות ("אנקוקען" באידיש), שהמציא שדכן אחד בזמנו: הישוב היהודי בירושלים היה מרוכז או בעיר העתיקה, בין

החומות; מקומות פגישה ציבוריים לא היו בנמצא, ובדעתו של איש לא עלה לדבר על לב הבחור לבקר את הבתולה בביתה. משום כך היו הבחור, המועמד להיות חתן, ואחד מבני-משפחתו יוצאים דרך אחד משערי העיר אל מחוץ לחומה, ומשהגיעו לשם היו עושים עצמם כמטיילים לפי תומם. בשעה המזומנת היתה העלמה יוצאת, בלווית אמה או דודתה, בדרך אחרת, ומגיעה אל המקום המיועד, ממול לחומה, אך מהעבר השני של דרך המלך. וכך היו שתי הקבוצות עומדות זו מול זו, או מהלכות לאיטן שעה ארוכה מבלי להסתכל האחת בשניה, כאילו נודמנו שם באקראי, עד אשר עברה שיירת גמלים ארוכה. אותה שעה היו הבחור והבתולה ומלוויהם משני עברי הכביש מרכינים את ראשיהם, ומבין הרגלים הארוכות של הגמלים היו "חוטפים" הצצה אלה באלה; ומשחלפה הישירה, היו מזדקפים מיד, מיישרים מלבושיהם, כאילו לא קרה דבר. "הראיון" נגמר, ושתי הקבוצות היו חוזרות, ושוב בדרכים שונות, לבתיהן, מלאות "רשמים". הצעד הראשון נעשה, וכשהיה עולה בידי השדכן, או השדכנית, להביא את המחותרנים לעמק השה בדבר יתר הפרטים היה הענין מסתיים בכי-טוב בכתיבת "תנאים".

כלום יתכן להעלות על הדעת ששדכן כזה אינו ראוי לבוא על שכרו? ואינסטיטוציה חיונית זו, שחשיבותה היתה רבה בזמנה ובמקומה, קנתה לה שבייתה גם בקרב הישוב החדש בארץ-ישראל. השדכן-התובע שעליו דיברתי בפתיחת דברי מייחס למאמציו ולמאמצי חבריו למקצוע חמישים מכל מאה חתונות הנערכות בישוב. ברור שיש כאן ממידת ההפרזה, ולאמתו של דבר אין רובו של הישוב בקי בכגון אלה, אך בבית-המשפט אין צפונות. זהו המקום אשר בו נפתחים לרווחה שערי-הסוד ונגלים לעין פרכוסיה-הנפש, ואדם היושב לדין ובא למוד-ולשקול ראייות והוכחות, טענות ומענות, נוכח כי אין להחשיב רק את פני הדברים, אלא גם את המקור שממנו מתמשך השפע, וכי בלי הכרת המקור נעלמת גם הסברת הגילוי.

והמוסד אשר אני דן בו בא לידי גילוי בבית-המשפט בדרך פרזואית

ביותר: שדכן עמל במשך כמה ירחים להעשות שותף, כביכול, למעשי הקב"ה ביווגין; העביר לפני הבחור שורה ארוכה של בתולות מכל הגילים ומכל המעמדות, וכשזכה סוף־סוף לראותו עומד בשעה טובה תחת החופה ליד הכלה שבחר הוא, השדכן, למענו, לא זכרו, לא החתן ולא הכלה, את השדכן העלוב וישכחוהו. ובדלית־ברירה פונה הוא לבית־הדין ודורש משפט צדק. אולם בית־הדין מתמלא אז גלריה של טיפוסים שלא מן הרגיל, שדכנים ושדכניות מכל הסוגים, מומחים הבאים להעיד על ערך השדכנות בחיי עמ־ישראל ועל התפקיד המכובד שמילא השדכן בעבר; זוגות צעירים וזקנים המתנדבים להעיד, כי הם עצמם מצאו את אשרם על־ידי השדכן, ומברכים אותו יום־יום ושעה־שעה; עדים המספרים על דרך עשיית ההיכרות בין החתן והכלה, והמקום שבו נפגשו; שמאים הבאים להעריך כמה דמים יש לקצוב לשדכן בתמורת טרחתו, בדיני ישראל ולפי המנהג המקובל; וסתם סקרנים הבאים לשמוע כיצד יעיד החתן, ומה תאמר הכלה. גושי חיים עוברים בסך בקצב מהיר, וראויים הם הדברים לתיאור מפורט.

ב.

בפרק האחרון דנתי במוסד עממי מסורתי אשר ינק את חינוכיותו מתנאי חייהם המיוחדים במינם של עמנו בגולה ושל בני הישוב הישן בארץ, הוא מוסד ה"שדכנות". ציינתי כי מהדיונים בבית־המשפט מתברר, על אף כל התמיהה בדבר, שמוסד עתיק־יומין זה חידש כנשר נעוריו והוא עולה ופורח גם בקרב הישוב החדש, הדוגל בשם הקידמה והמודרניות. מרסיסי־ההווי הנגולים בבית־הדין בשטח זה מתקבל הרושם, כי השאיפה לפרוק את כבלי המסורת הגלותית אשר העמידה בחורבנן כמה מיצירות העבר לא יכלה למבצר עוז זה, והשדכן עודנו עומד על דוכנו וממלא באמונה את שליחותו ההיסטורית; וכשבני זוג, אשר הוא גרם לאחודם, כופים טובתו ואינם מעניקים לו בעין יפה, הריהו פונה לבית־המשפט ודורש דין צדק.

אין לך משפט מבדח יותר מאשר תביעה על "דמי־שדכנות"; והיסוד המגוחך טבוע בעצם מהות התביעה. בנוהג שבעולם, אדם קנה חפץ ואינו משלם, טוען הוא בבית־המשפט טענות של טעם: החליפה אינה תפורה כהוגן ואיני חייב לשלם לא דמי־תפירה ולא מחיר אריג; הרדיו מלא "פרזיטים", לא רק את לונדון וסופיה, אפילו את "קול ירושלים" אינו קולט; המכונית אינה "סוחבת"; הפרה היתה משוחפת, ולאחר השחיטה היה הכרח לשרפה על עורה ועל פירשה; הספה מלאה רמשים, והמוכר יכול לקחתה חזרה; החיטה והשעורה — מום קדום עומד בהן והמכר אינו מחייב, וכר' וכר', אך מה יכול לטעון החתן? או הכלה?... ומטעם זה אין רוב התביעות מסוג זה בא לידי בירור סופי בבית־המשפט, שכן מבכרים בעלי־הדין לבוא לידי פשרה בטרם ירצו את טענותיהם בפני קהל ועדה. נראה שאין הם מבקשים לתת פומביות

לענינים שהשתיקה יפה להם, ויש רושם כי יראת בני-הזוג ממתן פרסום יתר לדרך התקשרותם פותחת פתח לשדכנים חסרי-מצפון לסחוט מהם דמים יתרים.

עם כל זה יש בעלי-דין המצניעים את בושת פניהם, מופיעים בבית-הדין ומשמיעים טענות כדרבנות. הרי דוגמא:

משפט טיפוסי על דמי-שדכנות; התובע — שדכן לפי מקצועו; הנתבעים — איש ואשה ממעמד העמלים. השדכן מרצה את פרשת תביעתו: „הוא, הנתבע הראשון, ביקשני להשיג לו בת-זוג; היא, הנתבעת השניה, ביקשתני להשיג לה בן-זוג; תיווכתי ביניהם ויצא שידוך, והם מסרבים לשלם לי דמי-שדכנות. מגיע לי הרבה יותר לפי מידת טרחתי, אך אני מוותר ומעמיד תביעתי רק על סך 10 לא”.

טוען הבעל להגנתו: „הובטחו לי, הרים וגבעות, ומה ניתן לי? הובטחה לי נדוניה בסך שלוש-מאות לא”י, ומה קיבלתי? פנקס חסכון בבנק, שלמה המלך. אין בנק ואין כסף; כלום חייב אני לשלם עוד דמי-שדכנות? בשל מה ועל מה?” והאשה הצעירה טוענת לעומתו: „הוא הוצג לפני כאדם עתיר-נכסים, ומה יש לו למעשה? שלושה חוים לקניית קרקע מחברת, אל ההר (חברה למכירת קרקעות אשר התחייבה למכור קרקעות בדרך בית-הלחם-חברון, קיבלה כספים ממאות מבני דלת-העם ופשטה את הרגל, ומנהליה נפוצו אל מעבר לים...). אין חברה ואין קרקע ויש רק שטרות שצריך לפרעם עד היום; האם על כך מגיעים לתובע דמי-שדכנות?”

דוגמא ב’:

מיד לאחר הנישואין התחבט הזוג הצעיר בשאלה כיצד להשקיע את כסף הנדוניה שיהא עושה פירות. היא הציעה לפתוח קיוסק לגוזז ולממכר סיגריות; הוא דרש לקנות קרקע במחיר זול, למכור במחיר יקר, לשאת ולתת על מנת להעשיר, וכבר בא בדברים עם סרסור אשר הביא את המוכר לבית הזוג כדי לחתום על חוזה-מכר. החלו בני-הזוג

מתווכחים שנית בענין; הוא עמד על דעתו, והיא — בשלה; ומרוב זדגו יצא הבעל הצעיר מכליו, נטל את חבילת שטרי כסף הנדוניה, שהיו מוטלים על השולחן, וקרע אותם לקרעים. ואז באה לפתע הזמנה מבית-המשפט לענות על תביעת פלוני השדכן. ועומד הזוג הצעיר וקובל: „מניין נקח כסף לשדכן? אם אין נדוניה, כלום צריך לשלם דמי-שדכנות?” דרך אגב, הבעל הצעיר הוזה נתבע אחרי זמן גם למשפט פלילי, כי לפי חוקי הארץ הזאת חל איסור על השחתת שטרי כסף... הלך החבל אחר הדלי.

מקובל שבענף כלכלי זה — השדכנות — עוסקות כאן נשים שאומנותן בכך, או גברים משוללי הכשרה למלאכה נקייה אחרת. שדכנים אלה מנהלים את עניניהם בצורה פרימיטיבית ביותר, הם מכתמים את רגליהם לבתיהם של הורי בנות ובגרות ואברכים שהגיעו לפירקם, מציעים הצעות, משדלים ומפתים ומתחננים, נושאים ונותנים, מביאים את דברי הורי הצד האחד להורי הצד השני, גומרים את ההלל על המועמדים, ולבסוף — מעלים חרס בידם, משום שבפרק זמן זה התערב שדכן אחר, זריו ומפולפל יותר, הציע הצעה אחרת, הביא את הענין לידי גמר וזכה בדמי-שדכנות. אולם גם שדכנים אלה, בני האסכולה הישנה, מגלים התפתחות-מה במקצועם לרוח הזמן והמקום.

הרי דוגמא:

יהודי אחד נתבע לשלם דמי-שדכנות. אין הוא מכחיש כי בתו נישאה באמצעות שדכן, אך הוא מוציא מכיסו שלוש הזמנות לדין של שלושה שדכנים נבדלים, וטוען: „השאתי רק בת אחת, ואני מוכן לשלם רק לשדכן אחד; יחליט בית-המשפט למי משלושת השדכנים עלי לשלם”. מתברר, כי שדכנים אלה אחזו בידם מנהג סרסורי קרקעות, להבדיל, ובבואם להציע לנתבע הצעה של ממש, קראו בפניו רשימה אשר כללה את כל בחורי העיר שהיו מועמדים לנישואין, בחינת „שלח לחמך על פני המים”. התנן שנבחר לבסוף — אף שמו היה כלול

ברשימתו של כל אחד משלושת השדכנים, ולפיכך טען כל אחד מהם כי הוא, ורק הוא, זכה בשכר. נדרש איפוא בית-הדין לפסוק הלכה בשאלה: „שדכן שהעלה את שמו של החתן לראשונה, ושדכן שטרח ועמל ונשא ונתן בין שני הצדדים, ושדכן שמולו גרם לו להניח את הלבנה האחרונה לבנין ואף היה עד לכתיבת התנאים' — מי משלושת השדכנים זכאי לדמיהשדכנות?”

מעניין, כי סכסוכים בדומה לזה היו שכיחים, כנראה, גם בעבר, שכן התקינו ועדי הארצות „תקנות שונות על דבר שכר-השדכנות וחלוקתו בין המתחיל והאמצעי והגומר” (ש. אסף, „בתי-הדין וסדריהם אחרי התלמוד” ע' 58, הערה 2).

עד כמה רבה הנטיה בין השדכנים מהדור הישן להביא את מקצועם לידי שכלול, מבחינת ארגון פנימי ושיתוף הדדי, יש לראות מתיבעות המוגשות על-ידי שדכנים בינם לבין עצמם. הרי דוגמא:

שדכן אחד תבע לדין שדכן אחר, חבר למקצוע, ודרש חלק מדמיהשדכנות שקיבל הלה מ„גמירת שידוך”. טוען התובע: „נפגשנו בבית-המדרש; שאלני הנתבע אם יש בידי סחורה” (שכן נקראים המועמדים לנישואין בפי השדכנים בשם „סחורה”); אמרתי לו כי יש לי בתולה בת-טובים וקראתי בשמה. הכניס עצמו בענין וגמר את השידוך. מקובל במקצוע שלנו שאם האחד, גותן, את הבתולה, והשני, גותן, את הבחור, ויש דמיהשדכנות — יחלוקו. עכשיו מבקש הנתבע לקפח את זכותי ומסרב לתת לי את חלקי, ולפיכך אבקש מבית-המשפט זכו וכו'”. טוען הנתבע טענת „שלום עליכם” הידועה: „ראשית, איני יודע על מנהג של חלוקה בין שדכנים; שנית, לא הוא גילה לפני את שם הבתולה, וזה שנים שאני ואשתי מתרוצצים בבית הוריה עד אשר התגנפו רגלינו מעמל, ואין בחור בעיר ואגפיה שלא הצענו אותו אליהם; ושלישית, יש לי שותף אחר שהוא גילה לי את שם הבחור שנבחר לבסוף, ואתו עלי לחלק את דמיהשדכנות”.

נשמעו עדים ומומחים, והוברר כי אמנם קיים מנהג כזה בין שדכנים, דוגמת נוהג דומה אצל סרסורי קרקעות, להבדיל, שהאחד מביא את המוכר, השני — את הקונה, ושני המתווכים מחלקים ביניהם את דמיהסרסרות.

* * *

על-פירוב אין השדכנים, תלמידי האסכולה הישנה, דורשים הבטחה בכתב, או אפילו בדיבור פה, בדבר תשלום דמיהשדכנות. הם סומכים על המנהג המקובל ועל יושר לבם של המשודכים, או אבותיהם, שלא יקפחו שכרו של שדכן עני ביום שמחת לבם. אך הוותיקים, וביחוד מלומדי הנסיון המר שביניהם, אינם סומכים על הנס ומבקשים להבטיח לעצמם מידת-מה של הוכחה ממשית, כי הם פעלו על דעת המעוניינים, ומשום כך זכאים לשכר-טרח. לשם זה הם עורכים כתב מיוחד ומחתימים עליו את „בעל הדבר” עצמו, או את הוריו, או אחד מבני משפחתו. כתב זה מנוסח בצורה פרימיטיבית ביותר וכולל לרוב ביטויים ונוסחאות-התקשרות אשר, בסופו של דבר, מתברר כי הם בעוכריו של השדכן. אך נראה שלניסוח אין מייחסים חשיבות רבה, כל זמן שהכתב נושא עליו בול-הכנסה; ושדכן אשר בידו מצוי כתב תומם על בול-הכנסה מובטח לו כי פסק-דין ינתן לטובתו, אם כי גם מבחינה זו הכתב לקוי, משום שהבול הוא כמעט תמיד קטן בערכו מכפי הדרוש, ויש צורך בתשלום קנס מיוחד כדי להכשירו. אולם גם כאן אין דרכו של השדכן חלקה ביותר.

הרי דוגמא:

שדכן-תובע אחד המציא התחייבות כתובה וחואמה על בוליהכנסה כחוק, ובה היה כתוב בזו הלשון: „אם השדכן (פלוגי) ישיג לבחור (אלמוני) ריבה נאה וחסודה, בת טובים, שגילה לא יעלה על עשרים וחמש שנים, והנדוניה שלה תגיע לחמש מאות לירה, לפחות, למטרת נישואיו, מתחייב הבחור הנ"ל לשלם לשדכן הנ"ל, סך 10 לא"י. אם הנדוניה תהיה יותר מחמש מאות לירה, יבואו לידי הסכם מיוחד אח"כ”.

התחייבות מעין זו נחתמה גם עליידי בתולה אחת. הפגישם השדכן
הם נישאו זה לזו כרת משה וישראל, אך את השדכן שכחו ואת דמי
השדכנות לא פרעו. תבעם לדין. אך איתרע מזלו של השדכן, כי הוא
לא ירע שהזיווג לא עלה יפה, ובפרק זמן זה קמו סכסוכים בלתי
פוסקים, "בינו לבינה"; אין הם דרים עוד בכפיפה אחת ומבלים את
רוב זמנם בחצר משרדי־הרבנות. והנה בא השדכן ותובע דמי־שדכנות.
אני שואל את הבחור למה אינו משלם, והוא עונה בהתמרמרות:
„אדוני, מעשה רמאות נעשה בי; שהכלה שהוא נתן לי אינה בת טובים,
אין איש מלבדי יכול לדעת; אולם שאין היא בת עשרים וחמש, ואפילו
לא בת שלושים וחמש, יוכל גם אדוני להוכיח. ובאשר לנדוניה —
הרי לפני הנישואין היו הבטחות לרוב, עפרות זהב ממש, ומיד לאחר
זה עורבא פרח; ואביה ביקש למסור לידי שטרי־חוב לפרעון לשיעורין,
במשך עשר שנים. יקח לו השדכן את הכלה שלו ויעזבני לנפשי.”
והכלה — אף היא יש לה טענות משלה, והיא מספרת בתמימות:
„הוגד לי כי הבחור קומיסיונר ואדוק בדתו, והנה לא מיניה ולא מקצתיה.
סובב לו כל היום בבתי־קפה ליד הסרטורים, מחלל שבת ואוכל טריפות,
ובעד, תכשיט' כזה עלי לשלם שכר? אשמח אם יתן לי גט פטורין
ויחזיר לי את חרותי.” מתחיל וויכוח משונה בין הזוג, בינו לבין עצמה,
ונראה כי עוד מעט תפרוץ מריבה ביניהם. והשדכן אף הוא נכנס לתוך
דבריהם ומתריס כלפיהם: „אינני מאמין לכם; כל זה אינו אלא בימיו
כדי לקפח את שכרי”, ואלי הוא פונה בהצהרה חגיגית: „אדרבא,
יתגרשו זה מזה; אם הם יפרדו לחלוטין, אני מוותר לגמרי על שכרי...”
הוא המקשר ונוח לו הפירוד.

* * *

ומעניין, כי בענף כלכלי זה, בין השדכנים המסורתיים, מתפתחת
הולכת שפה מיוחדת עם מונחים מקצועיים אשר יוכלו לשמש בעתיד
חומר רב־ענין לחוקר הפולקלור. כבר ציינת, כי „סחורה” בלשונם
מובנה מועמדים לנישואים. שדכן אחד המציא בתביעה אחת כתב

התחייבות על סכום של חמישים לא”י, שניתן לו עליידי הנתבע, אשר
ביקש בזמנו להיבנות עליידי השדכן. שאלתיו למה לקח כתב ולא האמין
לזוג בדיבור פה, והוא ענה בחיוך: „כלל ישן נקטתי מאבותי, שלום
בבית, משכון בכיס”. הוספתי לשאלו אם אמנם משלמים בימינו סכום
עצום כזה כדמי־שדכנות? והוא ענה לי בבדיחות הדעת: „אפשר לחשוב
כי שדכן בישראל צובר אוצרות קורח, ובשוק אומרים באמת כי מכל
שדוך אנו בונים בית. הכיצד? (השיחה מתנהלת, כמובן, באידיש)
עד אשר עולה במוחי, רעיון, כלומר, איזה בחור ובתולה מתאימים
זה לזו, הריני מקבל, שבץ הלב’ (פירוש, דאס פלאץ’, שמובנו גם
מגרש’); אתר־כך אני מקרב, קיר אל קיר’ (א. וואַנט צו אַ וואַנט’;
בלשון העם — בני־אדם שאינם מתאימים זה לזה); כשאני רואה את
הרושם שהאחד עושה על השני, נעשה לי, חושך’ בעינים, (עס ווערט
מיר, פינסטער’, הקרובה בצלצולה, לפענסטער’ שמובנה, חלונות’);
ולבסוף, אני מעלה חרס בידי’ (עס לאַזט זיך אויס אַ בוידעם’ שמובנו
גם, עליית־גג’) — והרי יש לי בנין שלם...”

* * *

עד כאן דיברתי על השדכן המסורתי, בן הישוב הישן, אולם התמונה
תהיה פגומה אם לא ינתן בה מקום של כבוד גם לאחיו, השדכן
ה„מודרני”.

מודעות. מודעות נישואין. בעתון מקומי אחד טופר לפני זמן קצר כי בעתון אחד בקליפורניה נתפרסמה מודעה בנו הלשון : „בעל אוטור משא היה רוצה להחליף מכתבים עם אלמנה בעלת שני צמיגים. המטרה — נישואין. גא לשלוח את צילום... הצמיגים“. יתכן כי במודעה זו יש מידה רבה של מעשה-קונדס. אך הרבה והרבה ניתן ללמוד ממודעות-הנישואין המתפרסמות על-ידי השדכנים המודרניים אצלנו. כי באמיתות תכנן של מודעות אלה אין בני אדם נוהגים להטיל ספק, ובשעה שבני-זוג שהיכרותם נעשתה לפי הנוסח הישן מסתמכים בבית-הדין על הבטחות שהובטחו להם על-ידי השדכן בדיבור-פה, הרי זוגות, שאיחודם נעשה על-ידי שדכן מודרני, ממציאים לבית-הדין את מודעת השדכן עצמה, ובה כלולים כל המעלות והיתרונות, התהילות והתשבחות, שיוחסו „לו“ או „לה“, ושוב אין מקום להכחשה. וכאן מעניינות קצת השוואות שיש בהן חומר-מה לחקר המצב הכלכלי — ואלמלא אני חושש הייתי מוסיף גם : „לחקר מצבי-הרוח“ — בתקופות שונות בישוב :

בשנות 39—1936, תקופת השפל בארץ, היו מודעות הנישואין שנתפרסמו בעתונות, ואשר מקצתן מצאו להן מקום מנוחה בגני בת-י הדין, מנוסחות בקירוב בנו הלשון : „השדכן מציע בחור בן כך וכך שנים, יליד ארץ זו וזו, משכיל ורציני ; מעונין להכיר בחורה עם כסף, שהוריה יוכלו לסדרו בעסק מבוסס. לא חשוב מאיו עדה“. עוד מציע השדכן : „בחורה בת כך וכך שנים, סימפטית ואינ-טליגנטית ; משפחה מיוחסת ; יודעת שפות ; מעונינת להכיר בחור מסודר ; מוכנה ללכת גם למושבה“.

בשנות 45—1940, תקופת הגיאיות בארץ, מתחלף הטון, וכה לשון המודעות : „השדכן מציע בחור בן כך וכך שנים. בעל רכוש ועסק מבוסס במרכז העיר המכניס כך וכך לירות לחודש. מעונין להכיר בחורה יפה וצעירה עד גיל כך וכך. כספה לא חשוב לו. רצוי שתהיה ממרכז אירופה...“ עוד מציע השדכן : „בחורה צעירה ויפה בעלת הון

ג.

השדכן בן האסכולה הישנה, המנהל את משא-ומתנו באורח פריי מיטיבי ביותר, מצא לו מתחרה מסוכן הכובש את ה„שוק“ דוחק את רגליו מעט מעט. גלי העליות האחרונות הביאו עמם „בעלי-מקצוע“ מטפוס מודרני, ורוחות חדשות החלו מנשבות במחנה השדכנים. השאיפה לארגון על בסיס של יחסי-גומלין ושיתוף-פעולה הדדי מפעמת אותם, ומתוך סימון דרכי עבודתם יש להסיק, כי הם רואים במקצועם לא רק יעוד כלל-אנושי, אלא גם ענף כלכלה חשוב שיש לשכללו, לשפרו ולטהרו מיסודות נפסדים אשר שמוהו ללעג ולקלס בעיני הציבור. השדכן המודרני — כל שבילי-הטכניקה המקצועית והארגונית נהירין לו. אין הוא חוזר עוד במטריה שלו, לבוש קפוטא מרופסת ארוכה, בין בחורף ובין בקיץ, על בתי הורים ומועמדים לנישואין, כאחיו נחות-הדרגה השדכנית, אלא פותח לעצמו משרד במרכז ישובם של בני-אדם, מודיע ברבים את שעות הקבלה, דרך בעלי אומנויות חפשיות, מיסד סניפים בערים הראשיות וקובע ראינות ללקוחותיו לפי הזמנות מיוחדות. כדרך אנשי-מעשה אינו מזניח גם אמצעי פרסומת. השדכן המודרני מבשר, דרך משל, מעל דפי כתבי העת המקומיים, העבריים והלועזיים, כי בכל יום א' וג' יבקר בחיפה, ביום ב' וד' בירושלים, ביום ה' ביקור מיוחד לטבריה ואגפיה וכו'. שדכן זה יש לו גם מידה מסוימת של אתיקה מקצועית. הוא שומר בסודי-סודות את האינפורמציה הנמסרת לו, בכתב או בעל-פה, עד — כמובן — שהענין מגיע לבית-המשפט, ואז מתגלות כל התעלומות. על יסוד כמה עניינים אשר הגיעו עד בית-הדין ברי לי, כי חוקר התקופה ימצא חומר בשפע בגנוי אוצרו של השדכן המודרני.

של כך וכך אלפים לירות על שמה, ודירה מרוהטת בת כך וכך חדרים וחדרי שירות לעצמה. מעונינת בבחור עד גיל כך וכך שנים. יכול להיות גם בלתי מסודר. הוריה יסדרו אותו. העדה לא חשובה". כלום אין לדרוש מודעות תמימות אלה כמין חומר?

* * *

השדכנים המודרניים האלה זהירים ביותר ואין הם סומכים על יושב לבם של לקוחותיהם, ואף אינם מסתפקים בהבטחה גרידא לשלם דמי שדכנות, אלא נוטלים חלק משכרם מראש, ואת העודף בשטר או בכתב התחייבות. יש ובעת הדיון מוגשת לפניך התחייבות שמתוכה אתה למד, כי המקצוע הגיע לידי שלימות מפליאה אצל כמה מהשדכנים. הרי דוגמא מוחשית:

שדכנית מודרנית אחת תבעה מאת אשה אחת עודף דמי שדכנות והסתמכה על כתב התחייבות שבחלקו היה מודפס בשפה לועזית, ובמקומות הפנויים שבו, ציינה הנתבעת — שבזמנה חיתה מועמדת לנישואין — בכתב ידה את הפרטים לפי הצורך. בראש הכתב מצויה כותרת הכוללת את שם השדכנית וכתובת בית העסק שלה, התאריך והמספר הסידורי של הלקוח בקרטוטקה. בגוף המיסמך הוראה כי יש לתת את האינפורמציה דלקמן: השם המלא של המועמדת לנישואין, כתבתה, מקום הולדתה (צויין — וינה), הגיל, הגובה, המשקל, צבע השערות, פנוייה, אלמנה או גרושה (למחוק לפי הצורך), המקצוע (צויין — זמרת) הכנסה חדשית, רכוש בנכסי דלא ניידים ובמטלטלין, (צויין — דירה בת שני חדרים עם כל הנוחות), כמה שנים בארץ, חינוך (צויין — חינוך דתי), השכלה (צויין — „גימנסיה“), שפות (צויין — אנגלית, צרפתית, איטלקית וגרמנית), מה מועמד מבקשים? הערות מיוחדות. בצד הוקצה רווח בצורת מלבן, מקום לתמונת צילום ומתחתיו רשום „רצוי שהצילום יהיה חדש...“ לאחר זה באה ההתחייבות העיקרית, וזו לשונה: „אני ממלאת בזה את ידי הגב' — — לבקש בשבילי בן זוג מתאים. אם התיווך שלה יוכתר בהצלחה, אני מתחייבת

בזה לשלם לגב' — — הנ"ל ביום האירוסין מחצית דמי התיווך המוסכמים, ושלושה ימים לפני הנישואין את המחצית השניה. אם רכוש בן הזוג הנבחר יעלה, בכסף ובשווה כסף, עד סך חמש מאות לא"י, יהיו דמי התיווך עשרים לא"י; אם יותר מחמש מאות לא"י, 2%, אך לא פחות מעשרים לא"י. אם לא אעמוד בהתחייבותי זאת יהא עלי לשלם גם את הוצאות המשפט. כתב התחייבות זה ישמש גם ככתב הודאה בחוב.

כדמי הרשמה שילמתי היום לירה אחת אשר תנוכה מדמי השדכנות. אני מצהירה כי הסכמתי מרצוני הטוב לכל התנאים הנ"ל, ומבטיחה יחד עם זה כי כל הפרטים שניתנו על ידי נכונים ואמיניים".

תאריך..... חתימה.....

אכן, מרחק רב קיים בין השדכן של „שלום עליכם“ לבין השדכנית מרת — — —

* * *

אולם קשים גם מזונותיו של שדכן מסוג זה. לא תמיד מכירים לו בני הזוג תודה והוא בזק לבית המשפט לעתים קרובות; ואם, מסיבה זו או אחרת, אין בידו התחייבות כתובה וחתומה כחוק, אין מצבו נוח יותר ממצב שדכן רגיל, ועליו להסתמך על דיני ישראל, על הנוהג במקצוע ועל הערכת מומחים.

הרי דוגמא:

בעל בית מסחר גדול בעיר נתבע לשלם דמי שדכנות בסכום של כמה עשרות לירות. שלא כאחרים במקרים דומים הופיע והגן על עצמו. לפי דבריו עושה הוא כן לא משום שעינו חסה על כמה לירות, אלא משום שיש כאן שאלה של „פרינציפ“, והוא נכון להילחם על קדושת ה„פרינציפ“. מדבריו מתברר, כי הוא הבטיח לתובעת — שדכנית לפי אומנותה — אחוזים מסויימים מדמי הנדוניה. אין הוא מתאונן על התובעת; אדרבא, היא עשתה למעלה מכוחותיה כדי לזכותו בכלה עשירה, אך הדבר לא עלה בידה. היא הביאה אליו „פרטי“, (כלומר, צד,

מועמדת לנישואין). ולא מצאה חן בעיניו. הביאה שנית ואף זו בעלת-הון, ולא נראתה בעיניו. הביאה שלישית, והוליך אותה לחופה. הוא מוכן לתת לתובעת "אחוזים" מהנדוניה, אך כלתו לא הביאה לו אף פרוטה אחת בנדוניה, ולא עוד אלא עליו היה לסלק את חובותיה שמלפני הנישואין, ולכן הוא חושב זאת ל"גיסטה ג'נטלמנית" — לפי ביטוי — כלומר, מעשה אדיבות, אם מרצונו הטוב הוא מציע לה חמש לא"י.

גירסתה של השדכנית שונה במקצת, והיא מגלה גם טפח מהמתהוות מאחורי קלעי משרדו של השדכן המודרני. ראשית, טוענת היא, הסכום שהיא תובעת הוא המינימום שיש להעניק לשדכן, גם אם אין הכלה מביאה לבית חתנה שום נדוניה. דרישה זו מוצדקת ביחוד בהתחשב במצבו הכלכלי והחברתי של הנתבע, שהוא בעל-הון של כמה רבבות. והשנית, היתה לה, לשדכנית, עבודה מרובה, כי הענין לא היה כל-כך "חלק": כשבא אליה היה נשוי, ואשתו נשארה במרכז אירופה. היא, השדכנית, הכניסה ראשה בסבך זה, נועצה ביודעי דת-דין, השפיעה עליו לפנות לבית-דין דתי, מקום שהובאו עדים להעיד כי אשתו סירבה לעלות אתו ארצה בשעתו, ומשום כך היא בגדר "מורדת", ורק בעזרתה של השדכנית עלה בידו לקבל פסק-דין של-גירושין מאשתו הראשונה. כלום אין היא, השדכנית, שעלה בידה לעשות מעשה רב כזה ראוייה לפרס הגון?

נתמנה מומחה בעניני שדכנות להעריך את השכר הראוי שיש לשלם לתובעת. הנה פסוקים נבחרים מתוך דברי מומחיותו: "לפי דיני ישראל על כל צד לשלם 2% מהסכום הגדול יותר שיש לחתן או לכלה, אך לא פחות מחמישים לא"י. כיום אין מתחשבים בדין ולוקחים יותר, ואפילו מאה לירות. אני עצמי משדך בלא הסכם מוקדם, ואח"כ דורש לפי המסיבות המיוחדות: הזמן שהושקע במאמץ התיווך, הגיל, ערך הכסף וכו'. אם הבחורה צעירה, אני דורש שכר גבוה יותר מהחתן; אם היא קשישה במספר שנים מהבחור, אפשר להוציא ממנה יותר; ויש להביא בחשבון את מידת ההשכלה של בני-הזוג. זה הכלל: כל מה שהם פחות.

משכילים, שכר השדכן גבוה יותר; מי שנתעשר פתאום, מעניק בעין יפה יותר לשדכן. על היופי אין מביטים, כי זו שאלה של טעם, ואין בודקין בטעמו של אדם. קיצורו של דבר: אין כללים מסויימים, העיקר הוא שצריך לשלם לשדכן, והדבר תלוי באפיקים ובמזגם של אנשים. אין לקנא בשדכן, עבודתו קשה כקריעת ים-סוף, משום שכמעט תמיד שני הצדדים משוגעים, והשדכן צריך לאחוז בכל מיני תחבולות, כדי ליישב את דעתם עד שיסכימו זה לזו".

קשה להעלות על הדעת הסבר נכון ומדויק יותר מזה אשר ניתן על-ידי ה"בעל דבר" עצמו על מהות עבודתו של השדכן ועל הנימוקים המקנים לו, לפי דעתו, את ה"זכות" לבוא על שכרו. הן השדכן המסורתי אשר חוג פעולתו מצומצם בשרידי הישוב אשר "בין החומות", והן השדכן החדש אשר פרץ גבולות והרחיב את שטח מחייתו גם בקרב בני החברה המודרנית — הצד השווה שבהם, שבבית-הדין הם מבססים את תביעותיהם על אמצעי השידול והפיתוי שנקטו כדי לבצע את הזיווג; ולנימוק זה נודעת חשיבות מרובה, כשבית-דין בא לקבוע את מקומו הנכון של מוסד השדכנות במסגרת החברה האנושית, ולהעריך את המאמצים שהושקעו על-ידי שדכן-תובע בהקניית אושר וברכה לבני-זוג נתבעים.

של שדכנית אשר הציגה את הכלה כבתולה בת שש־עשרה שנים, וכשהוברר לאחר זה כי היא רק בת שתיים־עשרה ביקש החתן לבטל את השידוך „באמרו כי הוא על דעת שהיתה גדולה ראויה ללדת כמו שאמרו לו נתרצה בדבר, כי כל מגמת לבו ומחשבתו בלקיחתה הוא אולי ירחם ה' עליו ויתן לו בנים בעודנו באָבו ולא יקטף, כי עברו רוב שנותיו למעלה מן החמשים ולא ידע יום מותר, והרב מעיר על זה בהומור קל: „דרך השדכנים להשביח מקחם לפי רוב השנים, אם הוא זקן אומרים שהנערה בת רבות שנים, ולפי מעוט השנים, אם הוא בחור רך בשנים אומרים לו שהנערה עדיין היא קטנה, כדי שיהא הזיווג עולה יפה“.

וגם כאשר רבנים עסקו במלאכה זו מצאו בה גדולי הדור טעם לפגם, לא רק משום שהיא גזלה את זמנם ושללה מהם את כובד הראש הדרוש להפצת תורה בישראל, אלא גם משום שנהפכה בידם למין מונופולין למוץ בה את לשד העדה. הרי"בש (מת בשנת 1408) כותב במרי לבו: „רבני הזוגים הדייגים פורשי מצודות על הגזל אם כסף ואם סגים... הכפירים שואגים על החמס ואין מציל מידם... ירוצו לעשות חתונים ושכרם מרובה על הנדון אין איש בארץ רשאי לשדך בנו ובתו בחשאי בלא רשות רבני מתא ולם יובל שי“ (שו"ת הריב"ש סי' רמ"ח). מבחינה זו, לא רק שלא חל שינוי לטובה בימינו, אלא שפרשת הדיונים בבתי־המשפט בשטח זה היא ראייה נאמנה כי בחומת המוסד נבעו פרצים חדשים, לפי רוח הזמן והמקום, המעמידים בסימן־שאלה את עצם זכות קיומו.

הרי כמה דוגמאות מוחשיות:

שדכן תובע דמי־שדכנות. הנתבע, אבי הנערה המשודכת, מספר לפי תומו: „עליתי ארצה לפני שנים מועטות. אני עוסק בפרקמטיה ומצביי החמרי אינו ברע, אך תקופת המעבר אינה קלה ביותר. גר אני בארץ וקשה להכות שרשים בחברה אשר השפה, הנימוסים ודרכי־החיים שלה, שונים מאלה שהורגלתי בהם מילדותי. חוג מכירי מצומצם מאד והוא

ד.

בקרב הציבור רווחת דעה, כי החקירה המשפטית באמצעי הפיתוי והשידול אשר השדכן נוקט בשדה־מלאכתו, וכי כל הטיפול בין כתלי בית־הדין על רקע של שדכנות ושידוכין, אפשר לדלות מהם רסיסי הומור. ולא היא. יש ובמשפט מסוג זה מתגלה השדכן בכל כיעורו ומוסד השדכנות בכל גיוונו, ושוב אין אתה תמה שהחוק בארצות בעלות רמה תרבותית גבוהה אינו רואה צידוק לקיום המוסד הזה במערכת חי החברה.

שוב מעט היסטוריה: אמרתי כי תפקידו של השדכן היה מכובד מאד בישראל בסוף תקופת ימי־הבינים, והורי בחורים ובתולות שהגיעו לפירקם קיבלו את השדכן בסבר פנים יפות בבואו „לדבר נכבדות“ מתוך שההורים היו בהולים להשיא את בניהם ובנותיהם במוקדם היו נותנים אָמון ברובי דבריו של השדכן; והלה היה, לעתים קרובות, מנצל את תמימות ההורים ומרבה להפריז במידת יפיה של הכלה, בשיעור דמי־הנדוניה ובסגולותיו של החתן. רק במאוחר עמדו על דברים כהויתם. ואם מקרי הגירושין לא היו מרובים בישראל, הרי זה רק משום שספר־כריתות נחשב מאז ומעולם כתעודת קלון במשפחה יהודית. הד של מחאה חרישית נגד מזווגי־זיווגים אלה עולה לאזנינו מתוך כמה מקורות של התקופה ההיא. רב נכבד אחד מתמרמר, כי השדכנים בימיו „רגילים לבדות מלבם דברים שאין בהם ממש, כדי לקרב אל המלאכה“ (שו"ת מהר"י ווייל, סי' קל"ד). רועה־רוחני אחר משיא עצה בצוואה שהשאי־אחריו: „כשאתה מסדר שידוך, אל תגזים, אלא ספר את האמת לאמיתה“ (צוואת יונה לנדסופר, J.Q.R. כרך ג', דף 480). והרב שלמה אמארייליין מספר בספרו „כרם שלמה“ (תשובות לטור יורה דעה, סי' כ"ד) מקרה:

שבעת ימי-המשתה בילתה בתי בחדר התקירות של המשטרה, כי אף היא נחשדה כשותפת למעשיו. הרביד והטבעת שנתן לה החתן במתנה הוסרו ממנה, כי הם היו גנובים, ובמקום לדאוג להתקנת דירה ולהקמת בית, התחלנו להתדפק על דלתי משרד-הרבנות בענין גירושין. לכל ישיבה היו מביאים את התכשיט מביית-האסורים ככול בכבלי ברזל, ודמי נשפך בקרבי למראה גורל בתי. בעצם ידי הבאתי עליה את האסון. תודות לאל שוחררה בתי בגט, ועכשיו טובע היהודי הזה, שהמיט עלינו חרפה ובוז, שכר-טרחה על מעשיו הטובים. אם יש צדק בעולם — חיילים לקנסו קנס חמור.

והשדכן? אף הוא אינו מקטלי קניא. „בדיני ישראל“, אומר הוא כמי שרגיל ובקי בהלכות טענות, „זכאי השדכן לשכרו ברגע היכתב התנאים, וגם בתי-הדין של הממשלה קבעו הלכה כי סרסור זוכה בדמי-סרסרות משעה שנערכה ההתקשרות בין הצדדים. ואם המוכר, או הקונה, חוזר בו מדעתו לאחר מכן, אין זכויות הסרסור נפגעות במאומה. גט או לא גט, לשדכן יש לשלם את דמי-השדכנות“.

הרי דוגמא שניה:

אמרתי כי השדכן מהטיפוס הישן ראה במלאכתו מלאכת מצווה, ומשום כך נטל על עצמו מידה מסויימת של אחריות אישית כדי שלא להכשיל את הצדדים, ולא היה מציע בחור או בתולה, אלא לאחר שתהה על קנקנם. לשדכן ה„מודרני“ יש משרד, ובמשרד יש „קרטוטקה“, ולכל מועמד יש כרטיס, ועל הכרטיס רשומות, כדבר המובן מאליו, רק המעלות והיתרונות, ולכל אחד הזכות לרכוש לו כרטיס בשכר מועט במקום כבוד זה, ושדכן נטול-מצפון אינו מזווג אנשים חיים, אלא עושה „קומביניציות“ בכרטיסים, ולפיכך לא יפלא אם לעתים קרובות אין זיווג הכרטיסים עולה יפה.

לפני כמה זמן הופיע בעתונות המקומית, במדור הכרזניקה היומית, רפורטאז'ה בוז הלשון: „אתמול הועמדה לדין הגב' פלונית בבית משפט השלום בעוון גניבת שעון-זהב מבית אחד ממכיריה. בית

מונה רק כמה משפחות מהעולים החדשים. וגם הם בוכים על קשיי הקליטה, ונוער אין בהם. יש לי שתי בנות, ושתיהן שקטות, בנות ישראל צנועות, אינן רצות ואינן נדחקות, אינן רוקדות ואינן מקפצות, כך, אזוי וויא דיא מוטער שרה' (כמו שרה אמנו); סורגות ותופרות, מכבסות ואופות, ומעיינות לעתים גם בספר; מה שייך? בעל-הבתי'שע קינדער' (בנות בית-ישראל), והגדולה שבהן הגיעה לפירקה, און מען דארף זעהן תכלית' (ויש לדאוג לתכלית). החל יהודי זה מבקר בביתנו ומציע שידוכין, מהיכא תיתי, אולי נבנה על ידו? הציע בחור אחד וגמר עליו את ההלל: בחור שקט, נבון, יחוס משפחה ומקצוע בידו. הדבר מתקבל על הדעת. ערב אחד הביא את הבחור ואת אביו לדירתנו וגלגלנו בשיחה. המחותן עשה רושם נאה, שנים רבות בארץ, מדבר דברים של טעם. גם הבחור ישר בעיני בתי ונכנס הדבר אל לבנו. מה יכולנו לדעת אז? הוכינו בסנוורים, ויהודי זה דחפנו אל הפח. יום-יום היה לוחץ עלינו, מה יהיה? מתי נכתוב תנאים? התחננתי בפניו כי אין להחפז, כי הדבר טעון ישוב-הדעת, נשאל, נחקר ונברר את הענין. אך הוא בשלו: מה? איהר קוויינקעלט זיך נאך? (עוד אתם מהססים בדבר?). נו, נו, אברך כזה! עשרים עלמות תחת האחת יש בידו להשיג. עוד מחר יוכל ללכת לחופה, אם רק ירצה בכך, אָזא יאהר אויף מיר וואס פיר איין בחור דאָס איז' (שנה טובה עלי כשם שהוא בחור נאה). הוא פיתה, שידל, דיבר קשות והנמיך את צורתנו בעינינו. אמרתי לוונגתי: היודעת את? אולי זה באמת מן השמים? הן תראי כי הבת מחבבת אותו; הוא בא מבית יהודי ויש קופצים רבים עליו; למה נחמיץ את השעה? קיצורו של דבר, נכתבו תנאים, הושלשו דמי-נדוניה, ואנו הולכנו את בתנו לחופה. וכאן החלו עיני היהודי זולגות דמעות וקולו רעד: „לא לחופה, לקראת האסון הובלנו את בתנו. חמשה ימים אחרי החתונה הופיעה המשטרה בדירתנו ואסרה את התכשיט בעוון גניבה. פתחנו בחקירה והוברר לנו כי יש לו כבר עבר' פלילי עשיר והוא היה כבר חבוש בכלא בעבירות דומות. את

המשפט מצא אותה אשמה ודן אותה למתן ערבות בסך עשר לאי התנהגות טובה במשך שנה אחת. זוהי כרוניקה נכונה ומדוייקת. אך בהיותה משוללת הרקע האנושי החי והמפרפר שעליו נרקמה העבירה, יש בה משום הטעייה והוקעת נערה עלובה ללא צורך אל עמוד הקלון. ומהו הרקע הזה?

הנערה לא הכחישה את עצם המעשה, אך גוללה בפני בית-המשפט טרגדיה מזועזעת של עלמה גלמודה בכרך הזמה. היא דיברה גלויות, ללא כיסוי כלשהו, ודבריה הפשוטים שנאמרו בקול חנוק מדמעות חדרו עמוק אל הלב: „אני פועלת בבית-חרושת. את כל שעות היום אני מבלה בעבודה מפרכת שאין בה משום סיפוק נפשי. את שעות הערב אני מבלה בבדידות איומה. אני הולכת לעתים לקולנוע, לקונצרט או להצגה, אך תמיד, תמיד, לבדי. אין לי חברות ואין לי מזל אל בחורים. יום רודף יום ואינני צעירה עוד לימים, ומה יהא בסופי? ככל נערה שאפתי אף אני אל פינה משלי, אל חיי משפחה, בעל וילדים. אך כל זה היה רק חלום מתוק; אין הבחורים נמשכים אחרי, וגם כסף תועפות לנדונייה אין לי. אני פועלת עניה המשתכרת את לחמה בויעת אפים. יום אחד קראתי בעתון מודעה של שדכן, ואמרתי לנסות את מזלי על ידו. נרשמתי במשרדו ושילמתי לירה אחת דמי-רישום. לאחר זמן הודיעני לבוא לראיון. במשרדו נפגשתי בבחור אחד אשר הוצג בפני כקנדידט לנישואין. טיילנו ארוכות ליד שפת ימה של העיר והבחור עשה עלי רושם נאה. אכלנו בבית-קפה סעודה קלה ונכנסנו לקולנוע. לאחר זה המשכנו בטיולינו ובשיחותינו, ואני הרגשתי כי עולם חדש נפתח לפני. הוא הזמיניני עם חצות לעלות אתו לחדרו, ובאווילותי לא ראיתי עוול בזה. מתוך הרגשת הבדידות אשר העיקה עלי כמהה הייתי להידבק בחברתו של גבר. אולם הוא ניצל לטובתו את המסיבות המיוחדות באגואימוס שלא יצויר, התעלל בי כאחד הריקים. שכורת-סיפוק הייתי ולא היו בי לא העזו ולא הרצון להתנגד. לבסוף אמר לי בקרירות אכזרית: „את יכולה ללכת הביתה. אני חושב שאין את הטיפוס אשר

אני מבקש. לא ידעתי מה נפל עלי. הייתי המומה ומדוכאה עד יסוד נפשי. כל ישותי צווחה נקמה, ומתוך קהות החושים גיששתי את דרכי באפילת החדר אל הפתח. נשענתי בשולחן וידי נתקלה בשעון שהיה מוטל עליו. שלשלתיו לתוך ארנקי. לא נתכוונתי לגנוב, כי זוהי תמורה נקלית על כבודי אשר חולל, אולם היתה בי הרגשה מעורפלת כי הנכל יחזור אלי לבקש את השעון ואז אוכיחנו על פניו. אולם הוא בחר לקרוא את החוק לעזרה במלחמתו נגד נערה חלשה“.

זהו סיפור של „גנבת“. ברור כי היא התנהגה כפתייה; יתכן אולי כי היה בהתנהגותה מעין עידוד למעשה הנבלה. אך מי יוכל במצפון נקי ליידות אכן בה?

וגורלה האומלל של הנערה נקבע במשרדו של מזווג זיווגים חסר רגש אנושי אלמנטרי.

והרי דוגמא נוספת ואחרונה:

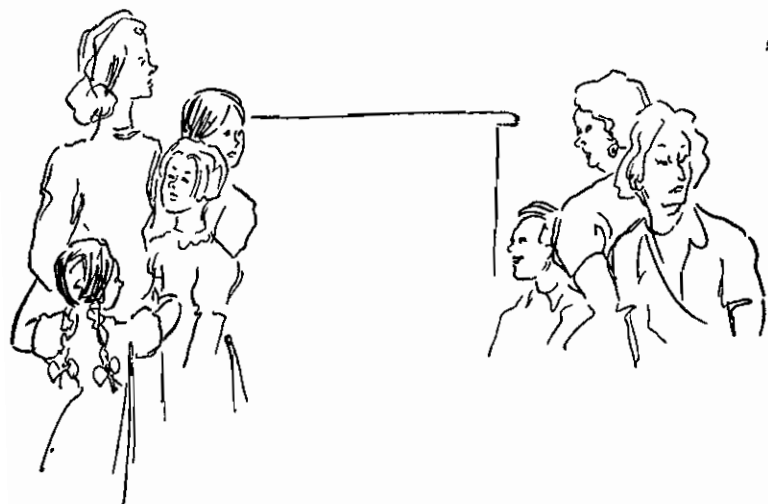
מתפללים שני יהודים בבית-כנסת אחד. יהודים טובים ודבקים בדתם. האחד — אלמן עשיר, זקן כבן שישים ויותר; והשני — סוחר צעיר בעל בית-מסחר הגון בישוב יהודי. נתגלגלה השיחה ביניהם והצעיר מספר לזקן, כי לפני זמן קצר עלתה ארצה שארת-בשרו ממזרח אירופה, אשה צעירה ויפת מראה, כבת שלושים שנה. מיד נצנץ רעיון במוחו של הזקן: הנה זימן לו הקב"ה את בת-זוגו. בעקיפין ובזהירות הוא מגלגל בענין, ובסופו של דבר נקבעה פגישה בביתו של הצעיר. הזקן הופיע בכל הדרת עשרו ומהרגע הראשון אבדו עשתונותיו. הוא מצא את עצמו „מאוהב“ באשה הצעירה. ביום המחרת בא לחקור אצל הצעיר מה סיכויים צפונים לו? והלה דחהו בקש: היא, שארת-הבשר, מבקשת לה חבר בחיים, ולא משענת קנה רצון, זקן העומד ברגלו האחת מעבר לסף; „אלא“, מוסיף הוא בערמומיות: „יש לי כוח השפעה רב עליה ובעד, מתן ביד' אפשר לדבר על לבה“. עיני הזקן אורו, מה שייך „מתן ביד'“? איזה ערך יש לכסף בשעה שכולו שלֵהֶבְתִּיהָ? מיד נתן לצעיר שטר כסף בסך כמה עשרות לירות, תמורת „השתדלותו“.

בפסק־דין אחד אשר ניתן על רקע של תביעת דמי־שדכנות: „בחירת
בְּרוּג או בת־זוג בחיים מחוייבת להיות חפשית מכל השפעה או לחץ
חיצוניים. השתמשות האב, ללא הצדקה, בכוח ההשפעה שיש לו על
בתו, או שידולי אדם, בתמורת הבטחה לשלם לו שכר טרחה, מביאים
לידי קיום נישואין בלתי־מתאימים, משום שאינם מבוססים על בחירה
חפשית. הסכם לשלם דמי־שדכנות סותר, איפוא, את טובת הכלל, ובית־
המשפט לא יושיט את עזרתו להכשרת התקשרות ממין הזה“*.)

העסק נגמר בכי־טוב, הנישואין סודרו כדת וכדין, וה„חתן“ מסרב
לשלם. הובא הענין לבית־הדין והיריעה נפרשת. ענין מיוחד יש בדברי
שאר־הבשר. היא מספרת טרגדיית־חיים של אשה צעירה שנתגלגלה
לכאן מהגולה, ובהגיעה לפרשת־הזקן היא ממררת בבכי: „עוד לא
נהניתי מחיי העולם הזה אף כמלוא הנימא, ולא חפצתי לקשר את גורלי
בגורל אדם זקן. בילדותי נשארתי יתומה, אחר־כך הייתי גרושה, ולא
חפצתי להשאר גם אלמנה. אולם קרובי זה לא נתן לי מנוח. יומם וליל
דיבר על לבי כי אושרי מוטל בשידוך זה, וכי רק את טובתי הוא דורש.
וכשעמדתי בסירובי איים לגרשני מביתו ולהשאירני עזובה וגלמודה
ברחוב. אימה נפלה עלי. בארץ הזאת יכול אדם לגזוע ככלב ואין איש
שם על לב. קרובי, איש חסדי, דיבר אלי השכם והערב. הוא פיתה,
שידל ואיים, ובאין ברירה הסכמתי. והנה מתברר לי, כי לא לטובתי
נתכוון, אלא מסחר עשה בי“, וכאן היא פורצת פתאום בקול היסטרי:
„אני נשבעת בכל קודש, כי אם בעלי ישלם לו אפילו פרוטה אחת
כדמי־שדכנות, אעזוב את ביתו לחלוטין; ארעב ללחם ואליו לא אשוב.“
* וכאן אני בא אל נקודת־המוצא. הדגשתי כמה פעמים, כי מבחינה
היסטורית הצדיק מוסד השדכנות את קיומו בקרב ישראל, וכי אומות
נאורות פסקו זה כבר שהיסודות אשר עליהם הוא מבוסס סותרים את
טובת הכלל. וראוי לציין, כי דווקא הנימוק אשר עליו סומכת ההשקפה
הרבנית, כי יש לחייב בתשלום דמי־שדכנות, נימוק זה עצמו משמש
אבן־פינה לקובעי ההלכה באומות אחרות לשלילת זכויות השדכן. ה„אור
זרוע“ אומר באחת מתשובותיו בענין זה: „יש אדם שהמוכר והקונה
שומעים לו יותר מאדם אחר, וגם יש אדם שלא היה מתבזה בכך להיות
שדכן וסרסור אם לא בשכר גדול נגד בזיונו, וגם יודע להטעים דברים
למוכר ולקונה וסומכים עליו יותר מעל אחרים“ (שו”ת ר’ חיים בה”ר
יצחק אור זרוע, סי’ ג’*) . והנה השקפתו של שופט בריטי, כפי שהובעה

Hermann v. Charlesworth, (1905) 2 K. B. 123. (*)

(*) יידידי השופט צ. הרכבי העירגי על מראה־מקום זה.

מוציאי דיבה
והולכי רכיל

א.

עובר אדם עבירה — עתיד הוא ליתן את הדין. על הרוב הוא נתבע לדין על-ידי המשטרה, או על-ידי מחלקה מיוחדת אחרת של שלטונות המדינה. רואה המשטרה כי אין בעבירה, אשר בדרך כלל היא חלה בתחום על-ידי העבירה רשאי או להגיש בעצמו את תלונתו אל בית-הדין על-ידי העבירה רשאי או להגיש בעצמו את תלונתו אל בית-הדין ולדרוש את הבאת העבריינין על דינו. תלונה המוגשת בדרך זאת ידועה במשפט בשם „תביעה פלילית פרטית“.

תלונות אלה מקורן על-פירוב במריבות שביני אדם לחברו, בהכאות ובתקיפות שאינן כרוכות בנוקדי-גוף רציניים, ובעבירות קלות על הלכות משא-ומתן מסחרי. אולם את מקום הכבוד, מבחינת הכמות, בתביעות מסוג זה, תופשות התלונות על הוצאת-דיבה, על כל גלגוליה וגלגולי-גלגוליה. אינני יודע אם קיים עוד סעיף אחד בחלק הפלילי של מערכת משפטינו — פרט אולי לסעיפי החוק הדנים בעבירות על ההובלה בדרכים — אשר אחינו בני ישראל דשים אותו כל כך בעקבם, כמו הסעיפים 201 ו-202 של חוק העונשין, הדנים בעבירות על הוצאת-לעז על כל גילוייה, ודרך יצירתן, ומאידך גיסא, אין לך עבירה אחת בחוק העונשין אשר תשמש לעתים קרובות כל-כך נושא לתביעה פלילית פרטית, כמו העבירות הנובעות משני הסעיפים האלה, ובהכנסך ביום עבודה רגיל אל בית-משפט-השלום, ביחוד בשעות הבוקר המאוחרות, מובטח לך כי תהיה יָד למשמע דיון משפטי על רקע של הוצאת-דיבה או מעשה-עלבון. אין סוג זה של משפטים מוגבל לבני מעמד מסויים, או לחברי שכבה ידועה בציבור. הכול תובעים את עלבונם באמצעות בית-הדין: הסופר, העיתונאי, המורה, העסקן הציבורי והסוחר, הרופא

האמן, משרתת-הבית וסבל-השוק. הכול חסים על כבוד עצמם, אך לא הכול חסים על כבוד הזולת. ניסיתי כמה פעמים לברר לעצמי למה נזקקים יהודים כל-כך לסוג זה של תביעות כמתלוננים-נעלבים, ונראה לי, כי ארבע הן הסיבות:

ראשית, הנזקים החמריים הכבדים הכרוכים במעשי הוצאת-דיבה והפצת לשון-הרע.
הרי דוגמא:

תובע יהודי את חברו לדין באשמת הוצאת-לענו. מתברר כי שני בעלי-הדין חברים לארגון פועלים מקצועיים. המאשים היה חבר הועד, ולפי התקנון הוטל על הועד לחלק בין כל חברי הארגון את העבודה במפעלים ציבוריים. חשד הנאשם במתלונן כי הוא מנצל לטובת עצמו את חברותו בועד וזוכה שלא בצדק בכל נתח עבודה שמן וטוב. מה עשה? הדפיס כתב-פלסטר בכמה טפסים והפיצו בין כל חברי הארגון, ובו הוא מריק קיתון של שופכין על המתלונן ומכנהו בשם גנב וגולן ומוצץ דם-עמלים. ולא נתקררה דעתו עד אשר שלח גם מכתב-סתר אל בעל הבנין שבו עבד המתלונן אותה שעה, ובמכתב זה הוכיח באותות ומופתים, כביכול, כי העבודה של המתלונן נפסדה, כי החמרים שבהם הוא משתמש בהקמת הבנין פסולים מבחינת האיכות, וכי אין לסמוך על מומחיותו במקצוע. סוף דבר היה, כי המתלונן הורחק מהועד עד אשר תתברנה התלונות שהוגשו נגדו, ולפי שעה קופתה גם זכותו להשתתף בעבודה המחולקת בין חברי הארגון; ובעל הבנין, לאחר קבלו את מכתב-הסתר, החל מתפשט אמתלאות לבטל את החוזה עם המאשים.

טוען המאשים: „לא רק כבודי, אלא עצם קיומי תלוי במשפט זה. אם לא יוברר כאן בבית-הדין כי רק עלילות דברים שם לי הנאשם, תקופת פרנסתי, ועלי יהיה לשים תרמילים על גב ילדי ולעשותם חוזרים על הפתחים“.

והרי דוגמא שניה:

מתלונן יהודי אחד בכתב-תביעתו קצרות אך ברורות: „הנאשמים מוציאים עלי דיבה שאני מתנהג לא כשורה, וזה משפיע לרעה על מעמדי וגורם לי נזקים חמריים ומוסריים, הואיל והגני מהמשמשים בקודש. ביום (פלזני) העליבוני הנאשמים בנוכחות אשתי באמרם אליה, דיין מאן זיצט דא און לערנט, אבער וואס טוט ער אין נוה-שאנן? (פירוש: בעלך יושב כאן ולומד, אולם מה מעשהו בנוה-שאנן?) ובדברם קרצו בעינים האחת קריצה רבת-המשמעות. הדבר היה במעמד כמה ממתפללי בית-הכנסת, ובגלל הדיבה הנ"ל הגני עלול להפסיד את פרנסתי ומעמדי בקהל“...

* * *

הסיבה השניה לריבוי מספר המשפטים מסוג זה היא, שהדיבה עלולה להביא לידי התרת יחסי-דידות ולעתים גם התרופפות קשרי משפחה, והנעלב, בתבעו את המעליב לדין, מתכוון לא רק להביאו על עונשו, אלא גם להעמיד את הדברים על הוויתם. וכאן אתה עומד לפרקים תוהה ומשתומם כמה חזק הוא יצר הנקמה המקנן בלבו של אדם, מעבירו על דעתו ומביאו לידי מעשים אשר הם בבחינת נעיצת סכין בגב חבר. הרי דוגמא:

נערה מגישה תביעה נגד מי שהיתה חברתה הקרובה אליה ביותר על הוצאת-לענו והפצת שם-רע. ומהו הרקע של העבירה? הנאשמת היתה מהלכת כמה זמן בחברת בחור צעיר בן למשפחה מיוחסת, בחור טוב, ישר ונבון, ובדמיונה החלו נרקמים חלומות זוהר על אירוסין ועל נישואין. היא הציגה אותו בפני חברותיה, וביניהן גם המאשימה. מי יתכון רוח גבר? נתן הבחור עינו במאשימה, והחל מחזר אחריה ובמחנה עבר הקול כי הוא עומד לשאתה לו לאשה. נתמלאה הנערה-הנאשמת רוח קנאה, וברוב פחזותה ישבה וערכה אל הבחור מכתב, הפותח במלים אלה: „אתה חושב כי היא בחורה תמימה כמו יונה, שתוציא לך את זה מהראש, ויותר טוב מה שקודם“... ולאחר פתיחה נאה זו באה פרשה ארוכה של „עוונות“ ו„פשעים“, בציין זמנים, שותפים למעשה ושמות

מלא היסוסים, ובטרם הפרדו ממני אמר, כי לא ישקוט ולא ינוח עד
אם ישמע כי היו אלה רק עלילות־דברים, וכי האיש הרע הזה בא על
ענשוֹר.

* * *

הסיבה השלישית היא, כי אין רובו של ציבור יודע פשוט להבחין
בין חומר שיש בו, ובין חומר שאין בו משום הוצאת־דיבה ופרסום
דברי לשון־רע; ומשום כך הוא מביא את דברו אל בית־הדין בכל עת
אשר הוא מוצא עצמו נעלב מדברי הזולת, או ממעשיו, וסומך על
מידת הצדק.

והנה החוק קובע, כי „חומר יחשב כחומר שיש בו משום הוצאת שם
רע אם הוא טופל על איזה אדם פשע, או התנהגות בלתי־הוגנת בכל משרה
רשמית, או אם הדברים עלולים להזיק לו במשלח ידו, בעבודתו או
במשרתו, או להמיט עליו את שנאת הרבים, או לתחו לבו או ללעג בעיני
הרבים” (סעיף 203(1) של חוק העונשין, 1936). אך יהודים רואים עלבון
לעצמם גם בחומר החורג מהמסגרת הצרה של הגדרה זו, ובלשון העברית
הם מוצאים עושר של ניבים ושפע של שמות הנותנים ביטוי למושגי־עלבון
מרוכי־גוונים ודקי־ההבדל, „אבות” ותולדות, מלבד המושגים השגורים
המקובלים של לשון־רע, הוצאת־לעז ודיבה־רעה, מצויים במכמני הלשון
העברית גם כמה מונחים נוספים, כגון: דברי־רכילות, הלבנת־פנים,
הוצאת שם־רע, ביוש, העטת־קלון והמטת־חרפה, מלשינות, שילוח־מרגנים,
דיבורי־גנאי, ניבול־פה, לזות־שפתים, עקשות־פה, דקירה בחרב הלשון,
דילטוריה; ולא זו בלבד שהציבור כורך את כל המושגים האלה במונח
„עלבון”, אלא שהוא מוסיף עליהם גם את הקללה לכל צורותיה וגווניה,
וסתם דברי חירוץ וגידוף, שעם כל היותם מרגיזים ומקניטים, אין בהם
כדי להנמיך צורתו של אדם בעיני הבריות, ומשום כך אינם בגדר
עבירה.

הרי כמה דוגמאות:

יהודי מאחינו בני־תימן מגיש קובלנה פלילית נגד שלושה אנשים

עדים; ולא הסתפקה הנרגנית בזה אלא שלחה העתקה מהמכתב גם
לאבי הבחור, למען ידע אף הוא וימנע את בנו מנפול בפח. כיצד נתגלה
הדבר? והירותה היתירה של הנערה היתה בעוכריה. היא חששה פן לא
יגיעו המכתבים למטרתם בדרך הדואר הרגילה, ומשום כך שלחה אותם
על־ידי הנערה־השליח של חנות־המכולת, שילמה לו כמה גרושים והזהירה
אותו שלא יספר לאיש שהיא מסרה אותם לידו... אולם הנער מעל
בשליחותו וגילה את הסוד. „מאז קיבל הבחור שלי את המכתב”, מתלוננת
המאשימה, „נעשה קר אלי”, כלומר, הוא מביט אליה בשוויון־נפש ואינו
מתור עוד אחריה, ולפיכך ראויה נערת־המדנים לעונש חמור לבל תוסיף
עוד להפיח כזבים.

הרי דוגמא שניה ומוזעזעת עוד יותר:

אשה צעירה תובעת לדין את הגבר, אשר בדירתו שכרה לה חדר,
באשמת הוצאת שם־רע. מתברר כי בעלה של המתלוננת התגייס לצבא
זמן קצר לאחר נישואיהם. בעל הדירה, שאף הוא אינו אלא דייר, ביקש
להוציא את המתלוננת, דיירת־המשנה שלו, מחדרה ולא עלה בידו. מה
עשה? ישב וערך מכתב לבעלה, המצוי אי־שם בזירת המלחמה, ובו פירט
אחת לאחת את דרכי התנהגותה הבלתי־מוסרית, כביכול, של האשה.
„אתה נלחם שם באויב ומחכה בכיליון עינים לגמר המלחמה”, כותב
הוא בין יתר דבריו, „ואשתך כאן דווקא שמחה מהמלחמה, כי העיר
מלאה קצינים וחילים צעירים, והם יודעים לבזבז כסף על ימין ועל
שמאל...” כשחזר הבעל לביתו לימי נופש מועטים החל מציק לה
בחקירותיו ודרש ממנה דין־חשבון מפורט על הליכותיה בעת העדרו,
וכשנשבעה לו באמונתה כי לא סתה מהדרך, הוציא את כתב־הפלטת
הראיה לה. „שחור על גבי לבן”.

ועומדת האשה הצעירה, קרבן יצרי־נקמה נתעבים, ומתייפחת:
„ימים ארוכים חרדתי לשלומי של בעלי ובכיליון עינים ציפיתי לבואו,
ומשבא — היה עליו לבלות את ימי חופשתו בחקירות ובדרישות,
במשטרה ובבית־המשפט; וגם כשנסע, לאחר הגדת עדותו, היה לבו

אשה אחת תבעה לדין את משרתת-ביתה על אשר צעקה עליה, אגב סכסוך בשל שכר-עבודה, את המלים „אני מצפצפת עליך ועל הכסף שלך“... ואשה אחרת נעלבה כאשר שכנתה הרימה עליה בקבוק נפט וצעקה: „אני אראה לך, בעלי יבוא, והוא כבר יסדר אותך“.

עד היום, ועל אף כל דברי המומחיות אשר שמעתי, לא הצלחתי לקבוע בדיוק מה עלבון יש בכינוי „יקה“; אך בית-המשפט כבר טיפל פעמים אין מספר בתביעות אשר הוגשו מטעם יוצאי ארץ אחת על אשר כינו אותם במלת-גנאי זו. ומאשים אחד כזה התרתח פעם בבית-המשפט וטען בהתרגשות, כי הוא יכול להוכיח שנולד בפולניה...

מבני עדת התימנים באשמה של גרימת-עלבון. יש בו, במשפט הזה, נימה מיוחדת, כי זהו עלבון יהודי ספציפי. שלושת הנאשמים הם: הגבאי, השמש ובעל-הקריאה של בית-הכנסת, שבו נוהג המתלונן להתפלל בשבתות ובימים טובים. וכותב היהודי-התימני בכתב קובלנתו, כי שלושת היהודים הנאשמים שופכים את דמו כמים, מלעזים בו, מלעיגים עליו, ושמים את כבודו כעפר לארץ וכדומן על פני השדה. הוא בוש בפני עצמו בשל מעשיהם והתנהגותם, ואינו מעיז להרים ראש בפני קהל ועדה. וכל כך למה? שלושת הנאשמים קשרו קשר נגדו, ומאו חג הפסח לא נתנו לו אף „עליה“ אחת לתורה. את כל ה„עליות“ הם מחלקים בין ידידיהם וקרוביהם, ועל אף בקשותיו ותחנוניו לא נתרך במ לבם הקשה כחלמיש. הוא שלח להם גם מכתב ב„אחריות“, ודרש מהם בכל תוקף לתת לו את הזכויות המגיעות לכל יהודי מישראל, אך הם עומדים במרד. והוא מסיים את קובלנתו בזה הלשון: „הנאשמים העליבוני קשה, ולכן אבקש את כבוד בית-המשפט לשלם להם כפעלם, וכן לצוות עליהם לתת לי לפחות, עליה אחת בכל חודש, כנהוג וכמקובל“.

אני מעיר לו מתוך השתתפות כנה בצערו, כי אני מפקפק אם החוק רואה במעשיהם של הנאשמים משום עלבון הגורר אחריו עונש, והתימני הנכלם המסכן עומד וכולו תמיהה. „כיצד זה?“, אומר הוא בנעימה רווית-צער, „אילו היו קוראים לי, חמור, וכל אחד יודע שזה לא נכון, היה החוק מעניש אותם, ואם הם שופכים דמי כמים ושמים אותי לבז ולקלס בעיני כל הקהל, אין החוק רואה בזה מעשה עוול?“

מעשה עלבון, מנקודת ראות החוק, אין בכאן, אך הווי יהודי, סימני דביקות באורח חיים ישראלי, יש ויש בקובלנה תמימה זו, ובשפע.

והרי כמה דוגמאות נוספות:

יהודי אחד תבע את שכנו לדין על הפליטו כלפיו, תוך כדי מריבה בשל מה-בכך, את המלים „אלטער תרח“ (פירוש: תרח זקן), ולא ידע המאשים בשום פנים להסביר בבית-הדין מה עלבון ראה לעצמו במלים אלה.

זכורני, כי אשה אחת תבעה לדין את חברתה, אשר הטיחה כלפיה, אגב מריבה, את הקללה: „הלוואי שיהיו לך אבנים בבטן במקום ילדים“. המאשימה עמדה אז בהריונה ודברי-הבלע זעזעו אותה עד יסוד נפשה, כי חרדה משום „אֵל יפתח אדם פיו לשטן“. המשטרה לא מצאה ענין ציבורי בריב אשר בין שכנות, תופעה שכוחה מאד בימינו אלה, וסירבה לטפל בו, ומשום כך פנתה האשה בעצמה אל בית-הדין. כתב-הקובלנה נוסח בצורה פרימיטיבית ביותר, אך נראה כי עורך הקובלנה ידע, או שמע, על מציאות סעיף בדבר „הוצאת שם-רע“, והואיל ונעלם ממנו סעיף אחר אשר יהלום את העבירה — החליט כי יש בקללה זו משום הוצאת שם-רע, ובגוף הכתב ציין כי האשמה מוגשת לפי הסעיף 202 של חוק העונשין. לאחר קראי את כתב-האשמה הודעתי למאשימה כי אין בפני בית-המשפט עילה פלילית, וכי אי-אפשר לענוש את הנאשמת לפי הסעיף 202. או העמידה בי עינים תמהות והפליטה בתמימות: „אם כן, תענוש אותה לפי סעיף אחר; מה הבדל לי באיזה סעיף תשתמש? העיקר שהיא תקבל עונש“...

* * *

אך אם מעשה עבירה על סעיף זה או אחר אין בקללה, הרבה מחיי ההווי של ישובנו יש בה.

הקללה מוצאת את ביטוייה בדיבור-פה, ומשום שאוצר-הקללות בשפתנו המתחדשת אינו מצטיין בעושר רב, והשבילים אל חומר הקללות העשיר, האצור בספרותנו העתיקה, אינם נהירים לכול, אין המקלל יכול לקחת לו מטבע מן המוכן, ועליו לצקת לעצמו דפוסים לעת הצורך ובעידנא דריתחא; וכאן יש לציין כי הקללה הנוצרת ברחוב היהודי עוד לא מצאה לה פורקן. היא דלת-ביטוי, חסרת-צבע ובנויית-כלאים. אין בה עסיסיות עממית ולשונה אינה מתעלה לדרגה גבוהה מבחינת השקיפות הצליליות. שרשיה נעוצים בשפה לועזית, על הרוב בשפות האידיש, ה„לאדיגר“, או הערבית, המדוברות בפי ההמון. קשה להגיד כי היא

ב.

בפרק האחרון דנתי בשלוש מתוך ארבע הסיבות אשר אליהן יש לייחס, לדעתי, את המספר העצום של התביעות הפליליות המובאות לבית-הדין על רקע של הוצאת שם-רע. ציינתי במיוחד, כי הציבור שאינו קרוב אצל החוק אינו מבחין בין דיבורים ומעשים שיש בהם משום עלבון גרידא, ובין אלה אשר יש בהם משום עבירה על הוצאת שם-רע. ואם כי החוק גזור, במקרים ידועים, גם על מעשי „עלבון“ שאין בהם משום הוצאת שם-רע (*), בוזרים רוב המתלוננים, מחסרון ידיעה, לבסס את קובלנתם רק על הסעיפים 201 ו-202 של חוק העונשין, שיש בהם הגדרת המושגים של סוגי העוון של „הוצאת שם-רע“ בלבד, ואין בהם זכר לאיסורי-עלבון.

סוג ההאשמות הנפוץ ביותר, אשר בתי-המשפט נדרשים כמעט יום-יום מימי-המעשה לטפל בו, כולל את הקללות ההמוניות למיניהן. וכאן גקרע לפנינו אשנב חדש אל תוך מעבה-חיהם של שבטי-ישראל בארץ. האלה והקללה קובעות לעצמן פרק מיוחד בהווי-המשפטי. עוד יש אֵלֶּמֶנְטִים בציבורנו, וביחוד בין המוני העם, אשר הקללה מפילה עליהם אימה. ורב, רב לאין שיעור, הוא מספר הפונים אל בית-הדין בדרישה להביא את המקלל על ענשו. דומה, כי בעונש שהם מבקשים להטיל על המקלל רואים המתלוננים מעין נסיוֹב נגד פעולת-הארס של הקללה. אולם מפאת העדר ידיעה בעניני הלכה מבססים הם את קובלנתם על אשמה של „הוצאת שם-רע“ דווקא, ומתמלאים תימהון משנדוע להם לבסוף כי בית-הדין-שלהמלכות, הכול-יכול, אין בידו להיענות לבקשתם ולבוא לעזרתם.

(* ראה הסעיפים 102 (2), 144 ו-149 של חוק-העונשין, 1936.

כבר התפטרו מהמן הרשע... — „הלוואי שיהיה לך כל כך נוח בקבר, כמו שנוח לי להיות אתך במטבח אחד...”

פרץ סכסוך בין בעל-בית לבין דיירת ביתו בדבר גודל הסכום העולה בחלק השתתפותה בהוצאות הקמת מקלט, והדיירת, אגב מריבה, קיללה את בעל-הבית בזה הלשון: „הלוואי שכך תזכה להשתמש במקלט שלך, כמו שההוצאות עלו כל כך הרבה כסף”. וקשה היה לקבוע בבית-הדין אם זוהי קללה או ברכה...

ועוד מעשה בדיירת אחת אשר מצאה עצמה נפגעת על-ידי בעלת-הבית שלה, שהיתוזה כלפיה, בעת מריבה בשל הוספה על שכר-הדירה היציב, את הקללה: „הלוואי שאת תתפוצצי לך מפצצה, כמו שביתי התפוצץ לו מפצצה של השונא...”

השנית, הקללות ההמוניות, השגורות על הרוב בפי נשיהשוק, קללות אלה יד ושם להן בכל לשון אשר יהודים מדברים בה, וקשה להעלות על הדעת משאומתן של מסחרזעיר בשוק, או בין רוכלים במלבושים משומשים, בלעדיתהן, הקללות האופייניות מסוג זה הן אלה הפוגעות לא רק בריב, אלא גם באביו ובאבי-אביו עד סוף כל הדורות, והן מקובלות במיוחד בשפה הערבית השגורה בפי ההמון, ובמקצת גם בשפת האידיש; ואם כי כאן בארץ לבשו מדים עבריים, קשה לאמר כי הן מנוסחות על טהרת הלשון, וכמעט תמיד אפשר להתחקות על מקור מוצאן.

הרי כמה ליקוטים:

„שתחנקי לך בעצם בגרון...” — „שתשברי לך את הידים והרגלים על הדרך הישרה...” — „שאת ואביך ואמך וכל משפחתך תמותו כמו כלבים ביום אחד...” — „שיסתובב לך הראש כל היום וכל הלילה ושלא ינוח לאף רגע אחד...” — „שיצאו לך העינים מהראש כמו שיצאו לי עד שזכיתי לבנות את הבית שאת יושבת בו היום בחצי חינם...” — „ינ'על אביך...” — „ינ'על אמך...” — „ינ'על זקנך...” — „ינ'על זקן-זקנך...” — „אלוהים ינ'על גינ'סאק...” (פירוש: יקלל את מינך). — „אלוהים יתן לך כאבים...”

מעשירה את אוצרנו הרוחני בנכס־צאן־ברזל, אך אין להתעלם בשום פנים מדרכי התהוותה והתפתחותה. אם קיימת שאיפה כנה לראות בתחייתה השלמה והגמורה של לשוננו בכל ענפי החיים בארץ, יש לדובב לא רק את שפתי איש הספר, העט והמחרשה, אלא גם את שפתי הסבל והרוכל ומצחצח־הנעלים; ולא רק בבתי־אולפנא, במשרד ובתיאטרון, אלא גם בשוק־הירקות ובבית־הקפה וכחור־הכביסה המשותף לכמה דיירים. ומבחינה זו עשויה הקללה לשמש חומר רבי־ערך לחוקר הפולקלור היהודי הן בשטח ביטויי־הלשון, והן בשדה נימוסי־הציבור; וארכיוני בתי־המשפט משמשים, שלא במתכוון, בתי־כינוס ליצירה עברית עממית, היונקת את לשדה, ככל יצירה עממית, מתוך המגע־המשא־ההדוק בין ההמונים לשדרותיהם המגוונות, ומתוך ההכרח הטבעי הנטוע בקרב בני־אדם חיים למצוא ביטוי לרחשי־לב ולרגשות אצורים.

ענין מיוחד יש בסוגי הקללות.

בראש וראשונה יש לציין את הקללות המנוסחות בצורת „ברכה”, כביכול. סוג זה שכיח ביותר בקרב נשים ניצות, הקללה בו פותחת על הרוב בלשון „אני מברכת אותך”, או „שכך תזכי”, או סתם „הלוואי ש...” והרי כמה ליקוטים:

„אני מברכת אותך איך שאת נתת שבועת אמת, ככה שתוציאיה מה' פתקת חיים בשבילך ובשביל בעלך...” — „כך שתזכי לאכול את האגירה שקנית נגד המלחמה איך שאני השתמשתי בפרימוס שלך כשאת לא היית בבית...” — „שכך תזכי להוליך את הבן יחידי'ל שלך לחופה...” — „אני מברכת אותך איך שאת ראית שאני הכיתי את הילד שלך, כך שתראי נחת ממנו...” — „שכך יהיו לך ילדים, כמו שאני ספרתי לבעלך שאת הולכת עם חיללים...” — „כך שיהיה החתן שלך יפה כמו שהשמלה שתפרת לי יפה...” — „שכך תזכי לרקוד על החתונה של בתך...” — „שכך תזכי לקום תחיית המתים...” — „שכך אני אזכה עוד לראות במפלה שלך יחד עם היטלר...” — „הלוואי שתירקי בדם...” — „הלוואי שתהיי כבר בנחלת יצחק...” — „הלוואי שאתפטר ממך שתהיי השכנה שלי, כמו שהיהודים

— „סיסחבו אותך כנבילה בחוצות...“ — „אלוהים יביא מגפה עליך ועל בני ביתך...“

והשלישית, הקללות שאין להעלותן על הכתב. לפי החוק אין די בהסוואת-מלים ובהבלעת דברי-חירופין וגידופין בלשון המשתמעת מבין השיטין, אלא יש לפרש בכתב-הקובלנה כוונתן האמיתית לגבי הנעלב, ולא עוד, אלא יש לציין את עצם האימרה שבה השתמש הנאשם, ובשפה שבה התבטא; ואם מלות הגנאי נאמרו בלשון שאיננה אחת משלוש הלשונות הרשמיות, או גם אם נאמרו באחת מהלשונות הרשמיות, השימוש בהן נעשה על דרך השאלה — יש לשמוע עדויות בלשנים וחוות-דעתם של מומחים על פירוש מלים, משמעות ניבים וכוונת הגוייות. וכאן אתה נתקל בכל שפע ה„קולטורה“ אשר הביאו עמהם יהודים מארצות מוצאם, או אשר הספיקו לקלוט בארץ גופא, בהשפעת הסביבה היהודית ושאינה יהודית. מ„מבחר“ הקללות מסוג זה מתברר, כי גם בטרקלינים מפוארים משתמשים בלשון דלת-העם, וכי גם בעלי הניב העדין והנימוסי יודעים לנבל את פיהם, בעת הצורך ושלא לצורך, ממש כפרחחיה-השוק. ועוד מתברר מהתביעות בשטח זה כי בני-אדם מדברים בדרך כלל בלשון עברית פשוטה ונאה, אולם כשהשטן מתחיל מרקד ביניהם, צפה ועולה ה„גירסא דינקותא“, וקללה עסיסית וכפולת שמונה ניתזת בלשון הערלים של כפרי המולדת הישנה, או בשפתם עשירת-הניבים של חיילים שיכורים. נראה כי רק הרקת זעמו של המקלל בלשון המקור עשויה לפחת רוח חיים במלות הגנאי ולמלא אותן תוכן רב-משמעות.

האופטימיסטים יראו בורדאי גם בזה אחד מניצני התחייה הלאומית שלנו בארץ, וטעמם ונימוקם, שבגולה היינו עדים לתופעה הפוכה מזו. סח לי אדם אחד * בשם עורך-דין, אשר עלה ארצה מגרמניה עם פרוץ המלחמה, כי בעיר פוזן תבע פעם יהודי אחד את רעהו לדין בעוון

* עורך-הדין ד"ר ווייסמן.

הוצאת שטרע. לפי כתב הקובלנה אמר הנאשם למתלונן במעמד כמה אנשים, תוך שיחה בעניני מסחר, את המלים האלה: „Du stehst vor Nella (פירוש: „אתה עומד לפני נעילה“). הפרקליט מטעם המתלונן טען, כי המלה העברית „נעילה“ נגזרת מהשורש „נעל“, שיפרושו „סגר“, והכוונה שהמלים צופנות בחובן היא כי מצבו של המתלונן בכל רע, וכי הוא עומד בפני סגירת בית-מסחרו וחיסול עסקיו, בחינת „פושט-רגל“. דברי-הלעו האלה, הוסיף הפרקליט, עשויים להשפיל את כבודו של המתלונן בעיני אנשי-המסחר ועלולים להזיק לו במשלח-ידו. הפרקליט מטעם הנאשם טען לעומתו, כי המלה „נעילה“ מקורה בשורש „עלה“ וכוונתה „עלייה“, והוא נכון להביא בלשנים מומחים לחיזוק טענתו. ואם כן, הרי שלא בגנותו של המתלונן, אלא בשבחו דיבר הנאשם, השופט העיר אז, ספק מתוך בדיחות-הרעת, ספק מתוך רצינות, כי לדעתו אין צורך במומחים ובבלשנים כלל, משום שנסיון של עשרות שנות עבודה על כסה-המשפט הורה אותו, כי בכל עת אשר שני יהודים מגלגלים בשיחה בשפה הגרמנית, ומשרבכים לתוכה מלה עברית, חזקה כי מלה זו כנוי גנאי הוא. כן הן המלים: גנב, משוגע, עם הארץ, מאכען די „פליטה“, (הכוונה, לעשות מעשה פליטה, בריחה), שפל, גולן, כלייקר, שוטה, שיכור ועוד, שיהודי עושה שימוש בהן בדברו אל רעהו...

הרי שבעוד אשר בגולה היתה שפת הארץ השפה המדוברת בין היהודים, ואילו ב„לשון-הקודש“ השתמשו רק כדי להביע מלות גנאי, הנה בארצנו קיבלו הדברים צביון מהופך: השפה המדוברת — היא השפה העברית, ואילו בלשון-נכר יביעו רק רגשי-כזב.

וגם כאן, כמו בסוגים אחרים של תביעות בבית-הדין, אין יסוד ההומור נעדר. כותבת אשה מתלוננת אחת: „הנאשמת כינתה אותי בשמות גנאי, כגון: גנבת, רמאית, בורה, וקיללה אותי בלשון שאינני מבינה“. שאלתיה מניין לה כי קללות היו אלה, מאחר שהיא עצמה מודה שאינה שומעת את הלשון שבה נאמרו, והיא עונה באירוניה:

„מתוך התרגשות הנאשמת והעוויות פניה הבינותי, כי אין היא מברכת אותי...“

פעם נקרא ערבי אחד להעיד בתביעה פלילית על הוצאת שם-רע, ונשבע שבעצם אזניו שמע, כי הנאשם העליב את המאשים בקללות מבישות. הוא נדרש לחזור על מלות הקללה בשפה שבה נאמרו, וענה כי אינו יודע לבטאן. אז נשאל מניין לו כי היו אלה מלות גנאי, וענה: „אני יודע כי תמיד כאשר יהודים, מוסקובים“ (כינוי ליוצאי רוסיה) רבים ביניהם, והאחד משתמש במלים אלה, באות תיכף לאחר זה מכות...“

ג.

הסיבה הרביעית והחשובה בכל הסיבות הממריצות יהודים להרבות בפנייה אל בתי-הדין בקובלנות על הוצאת דיבתם-רעה, ועל הכתמת שמם הטוב בעיני הבריות היא, שבסופו של דבר, יקר כבודו של אדם בעיניו מגופו ומממונו, ולא תמיד מוכן הוא למחול עליו. רעיון זה הובע בביטוי עממי נאה, על-ידי אשה יהודיה פשוטה, אשר הופיעה כמאשימה במשפט עלבון. בעדותה סיפרה כי אין זה המקרה הראשון שהנאשמת, שותפתה למטבח, מציקה לה, ופעם גם הרימה עליה יד. ומשנשאלה למה לא תבעתה לדין או באשמת הכאות, ענתה מיניה וביה: „א קלאפ פארגעהט, א וואַרט באשטעהט“... (פירוש: „חבלה נפלטת, מלה נקלטת“).

וכשאני דן בנטייתו של אדם להגן על שמו הטוב ועל כבודו אשר נפגע, איני יכול להתעלם גם מההשקפה היהודית המסורתית על עוון דיבה והוצאת-לעז, הבאה לידי ביטוי, לעתים קרובות מאד, בקובלנותיהם ובטענותיהם של בעלי-דין, ביחוד כאשר המדובר הוא ביהודים יודעי-ספר, או בסתם יהודים פשוטים אשר יש להם זיקה אל המסורת, אם כי אינם בני תורה.

„לא תלך רכיל בעמך“ (ויקרא י"ט, ט"ז) הוא צו מקראי, והנביא, בתארו את שחיתות-המידות של הדור, קורא „וידרכו את לשונם קשתם שקר... כי כל אח עקוב יעקב וכל רע רכיל יהלך“ (ירמיהו ט', ב—ג), „אנשי רכיל היו כך למען שפך דם“ (יחזקאל כ"ב, ט'). רבים הם פתגמי המוסר בספרותנו העתיקה, הדנים בנושא זה ושמים ללעג ולקלס את עוברי העבירה. „מכסה שנאה שפתי שקר ומוציא דבה הוא כסילי“ (משלי י', יח) „מלושני בסתר רעהו אותו אצמית“ (תהלים ק"א, ה') ועוד.

ספרות המדרש והתלמוד גדושה מאמרי חז"ל על חומרת העוון ועל כובד העונש הכרוך בו. רבותינו אמרו: „בוא וראה כמה גדול כח של לשון הרע; מנלן? ממרגלים, ומה המוציא שם רע על עצים ואבנים כך, המוציא שם רע על חבריו, על אחת כמה וכמה“ (ערכין ט"ו, ע"א). ובמקום אחר: „מאי דכתיב (משלי י"ח, כ"א) מות וחיים ביד לשון, וכי יש יד ללשון? לומר לך מה יד ממיטה אף לשון ממיטה“ (ערכין ט"ו, ע"ב). עד כמה התמרמרו קדמונינו על עובריה העבירה ועל כל אשר נטלו חלק בעשייתה, יש לראות משני המאמרים הנפלאים אשר בתלמוד: „אמר לו הקב"ה ללשון, כל אבריו של אדם זקופים ואתה מוטל, כל אבריו של אדם מבחוץ ואתה מבפנים, ולא עוד אלא שהקפתי לך שתי חומות, אחת של עצם ואחת של בשר. מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה?״ (ערכין ט"ו ע"ב); והמאמר השני, שהוא דרש על הפסוק בקהלת י', י"א: „אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון״: „לעתיד לבא מתקבצות כל החיות ובאות אצל נחש ואומרות: ארי דורס ואוכל, זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך? אמר להם, וכי מה יתרון לבעל הלשון?״ (ערכין ט"ו, ע"ב).

וכמה מצוים ועומדים אנו לעקרו מן השורש. מר עוקבא אומר: „כל המספר לשון הרע אמר הקב"ה אין אני יכולין לדור בעולם“ (שם, שם). ועוד הוא אומר: „כל המספר לשון הרע אומר הקב"ה (לשר של) גיהנום: אני עליו מלמעלה ואתה עליו מלמטה, נדוננר (שם, שם).

ומה קשה עונשו של מוציא דבה. העונש הטבעי, לדעת קדמונינו, הוא נגע הצרעת הרבק בגופו של החוטא. סמוכין לכך מצאו בדימור ההגויות של המלים „מצורע“ ו„מוציא שם רע“ (שם, שם); יבמות מ"ט, ע"ב). לפי השקפה זו מתאים העונש אל החטא גם מבחינת מהותו, שכן גם עובר העבירה עושה שליחות הצרעת, וכשם שהצרעת מוציאה את המצורע מתחום ישובם של בני אדם, כן גם לשון הרע מפרידה בין בעל לאשתו (ערכין ט"ו, ע"ב). ואף גדולי ישראל

חמור עוון לשון הרע ביחוד כשהוא בא להטיל דופי ביחוס אבות, ואמרו בשם רבותינו: „המוציא שם רע בדברי פגם משפחה אין לו כפרה עולמית, כי לא דיו במחילת החיים אשר המה חיים עדנה, כי סבב להחפיר ולהבאיש מולדתם אשר הולידר“ („שערי תשובה“ לרבנו יונה גירונדי, שער ג', סי' קי"א; ועיין ירושלמי, בבא קמא, פרק ח', הלכה ז'). ולא דווקא על לשון הרע, אלא אף על אבק לשון הרע הנהירו (בבא בתרא קס"ד, ע"ב).

בתקופה שלאחר התלמוד קשה למצוא אף ספר מוסר אחד, או צוואה אחת, של גדולי עמנו אשר בהם לא יזהירו על עוון לשון הרע בכל צורותיו וגווניו. בקבצי ההלכות ובספרי השו"ת שבכל הזמנים תופסים מקום נכבד הדינים על „המלבין פני חברו ברבים“, ובימי הבינים היו רבנים נהגים גם להחרים אדם אשר פגע בכבודם (שו"ת

128

ומשל עממי מובא בתלמוד, כי „מי שיש לו תלוי במשפחתו לא יאמר לעבדו או לבן ביתו תלה לי דג זה, שכל שם תלייה גנאי הוא לר' (בבא מציעא נ"ט ע"ב, ועיין רש"י שם). תבוא הדוגמא הבאה מחיינו בהווה ותטפח על פנינו:

אשה אחת תבעה בבית-הדין את עלבונה ועלבון שלוש בנותיה מכמה נשים, בניהן ובנותיהן, הגרים בשכנותה. האשה היתה צנומת גוה, חיורת-פנים וחסרת-מנוחה, ותנועותיה והעוויותיה העידו על עצבנות בלתי-רגילה, כאילו פחד טמיר היה אופף את כל ישותה. הילדות — הבכורה בגיל שש-עשרה, השניה בגיל אחת-עשרה והצעירה בגיל שמונה שנים — הקיפו את האם וליטפו בחזקה את גוה, כאילו ביקשו הגנה במחיצתה מפני אויב בלתי-נראה. עצב מיוחד היה נסוך על פניהן הילדותיות. לכולן היו שערות פישתה ארוכות ועיני תכלת דלותות. אפיהן היו מסורבלים ורחבים לצד כתלי הנחירים. ראית לפניך מיד מין תערובת של דם סלאבי וגרמני.

מספרת האם בלשון גרמנית צחה, כשקולה רועד מהתרגשות: „הייתי גרמניה נוצרית ובעלי יהודי, אלה הן שלוש הבנות שלנו. עלינו ארצה עוד לפני פרוץ המלחמה ואנו יושבים בקביעות בעיר הזאת. השכנים עושים אותנו מטרה לחיצי זעמם ולעגם. הם הטילו עלינו חרם ואינם רוצים לבוא במגע ומשא אתנו כאילו היינו מצורעים. אנחנו, וביחוד בעלי והילדות, סובלים סבל רוחני קשה. כצל אנו מתהלכים בודדים וגלמודים, והילדות משחקות רק עם עצמן בפנינת הצר. אין אנו מבקשים לכפות את חברתנו על הזולת ואנו משלימים עם הרעיון כי בין אויבים אנו יושבים. אולם למיום פרוץ המלחמה אין לנו מנוחה. על כל מדרך כף-רגל מעליבים אותנו, זורקים בנו מרה, וכשהילדות יוצאות אל הרחוב מתכנסים ילדי השכנים, מתקלסים בהן ומכנים אותן בשמות גנאי: היטלר, נאצים, גויים, שקצות, ומשלחים אותן חזרה לגרמניה. והאמהות — לא זו בלבד שאין הן נזופות בילדיהן, אלא עומדות במבוא החצרות וליד סיפי החלונות ומחייכות.“ וכאן פורצת האשה בבכי קורע

הריבש, סי' ל"ג; תשב"ץ א', סי' ל"ג; ועיין משנה תורה הלכות ח"ת, פרק ז', י"ג), או לדון מבזי חבר במלקות או בענשי כסף חמורים (ש. אסף, העונשין אחרי חתימת התלמוד, ע' 41, 109); ולא עוד, אלא שבכמה קהלות ישראל התקינו פיוס מיוחד אשר על המבייש לאמרו בבית-הכנסת קודם הוצאת ספר-תורה מן הארון, וזו לשונו: „שמעו נא רבותי כי חטאתי לה' אלקי ישראל ולפלוני שפשעתי וסרחתי נגדו, כי כל הדברים שדברתי על פלוני הם כזב ושקר, ע"כ אני מבקש סליחה וכפרה מה' אלקי ישראל, ואח"כ מפלוני שימחול לי על כל מה שפשעתי נגדו...“ (שם, ע' 112); ואם עבר וחטא שנית „מחמירין עליו ונותנין לו שני גרות בידו בשעת המחילה מאחר ששנה בחטא...“ ואם חטא בפעם השלישית — „הדיין יחמיר עליו ליקח שני גרות צבועים שחורים בידו, או כי האי גונא דבר שהוא מכוער בעיני אנשי המקום. ויש מקומות נוהגין לבקש מחילה בסדין. ואם יתזור בפעם רביעית אין לו תקנה בעולם רק במלקות, ואם אין כח הבי"ד להלקות יכריזו עליו בבית הכנסת ברבים שהוא פסול לעדות ולשבועה וכל דבריו הם ככלב המנבח“ (שם, שם).

סמוך לדורנו אנו חובר גם ספר גדל-הכמות שהוקדש ל„הלכות איסור לשון-הרע ורכילות ואבק שלהן“, ושם נקרא עלינו „ספר חפץ חיים“, ע"ש הכתוב „מי האיש החפץ חיים וגו' נצור לשונך מרע וגו'“. זאת היא ההשקפה היהודית על עוון מוציא-דיבה והולכי-רכיל. לא יפלא, איפוא, כי יהודים הניזונים, ולו גם בלא יודעין, ממורשת אבות, מרבים לתבוע את עלבונם בדין, לא רק לשם „יתמו חוטאים“, אלא גם משום „יתמו חטאים“.

* * *

הפלגתי בערך הדברים לא רק כדי לשקף את הרעיון המוסרי הנעלה הטבוע בעיקרי המסורת היהודית, אלא גם כדי ללמד גזירה שוה ולבחון באיזו מידה נשתרשו עיקרים אלה בציבורנו. חכמינו אמרו „גירא עד עשרה דרי לא תבוה ארמאי קמיה“ (סנהדרין צ"ד, ע"א),

לב: „שם היו ילדי הגרמנים מציקים לילדות, מכנים אותן, חוזרים יהודים ומשלחים אותן לארץ־היהודים, והילדות היו חוזרות יום יום מבית הספר כשפניהן נפוחות מבכי, ומתחננות בפני אביהן כי יוציאן מהגיהנום ויביאן לפלשתינה; וכאן, מכנים אותן ילדי־ישראל בשם גרמנים נבזים, ומשלחים אותן לגרמניה“. והיא מסיימת את דבריה בקול של מחאה היסטורית כלפי כל סדרי החברה האנושית כולה: „האומנם אין פינה בעולם כולו שבה יוכלו ילדי להשתרש ולהתאזרח? אם אני עשיתי פעם שגיאה פאטאלית בחיי, האם מחוייבות הילדות האומללות האלה לשאת את עווני ולשלם בדמן כל ימי חייהן?“

מה עוגש יש בכוחו למרק עוון שפיכות־דמים זה?

והרי דוגמא אחרת, ואופיינית אף היא:

קובל יהודי אחד מפליטי אחת הארצות אשר במרכז אירופה, כריב אשר פרץ בינו לבין בעל־הבית שלו בעניני שכר־דירה אמר אליו הלה: „אתם גרועים מהנאצים. מעשי היטלר בידכם. חבל שיד הגסטאפו לא היתה בכם לפני עלותכם הנה“. היהודי נפגע עד עומק־נפשו, ובבית־המשפט הוא מתאונן: „אתם השאננים, מה מושג יש לכם על פירוש המלים, היטלר, וגסטאפו? רעד עובר בבשרי עד היום כשאני מעלה את שמם ומעשיהם בזכרוני. עוד לא נשתחררתי מסיוט האימים של מחנה־ההסגר בדכאו, והנה כאן, בארץ החופש, בעיר העברית, מביעים צער על אשר נמלטתי חי משם ומדמים אותי לצוררי מין האנושי האלה. זוהי פגיעה חמורה בצלם האדם; לא אוכל לסלוח לאדם הנושא את שמותיהם על שפתותיו בלא חריקת שיניים וקמיצת אגרוף, ואדרוש דין“.

האמת ניתנה להאמר, כי מוזר מאד לראות שבמחננו מצויים כיום אזרחים הבוהקים בכשרותם של שבי־גולה, ופוסלים את טיבם בשל ארץ מוצאם. דעה נפסדת זאת עומדת, למעלה מכל ספק, בסתירה אל ההשקפה המוסרית הנאצלת אשר להסברתה הקדשתי את רוב דברי בפרק זה.

ד.

יש מעשים אשר החוק רואה בהם משום עבירה, רק אם הם נעשים במקום מסויים, או בזמן מסויים. הקמת רעש והמולה, בדרך משל, נחשבת לעבירה על הסעיף 193 של חוק העונשין, רק אם היא נעשית במקום ציבורי; הרקת מי־שופכין יש בה יסוד פלילי, רק אם היא נעשית ברשות הרבים, והעלאת אור־יתר בפנסים מכונית נחשבה בזמנה לעבירה, רק אם נעשתה בשעות שלאחר שקיעת־החמה. שונה הוא עוון הוצאת לשון־הרע. יסודותיו הם: דבר פרסום מלאת־גנאי, אשר יש בהן משום השפלת כבודו של אדם, בדיבור־פה או בכתב לשני אנשים או יותר, ולגבי הנחת יסודות אלה אין החוק קובע לא מקום מסויים ולא זמן מסויים. משום כך אין עשיית העוון מוגבלת בזמן, ומקומה בכול: בבית זברהוב, בעיר ובכפר, במשרדי־מסחר ובבתי־סדנה, ואפילו בחדרי־חדרים, במקום שאין איש רואה ושמע, נוצר העוון, ומתפשט הרחק ממקום יצירתו, בחינת „שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ“ (תהילים ע"ג, ט'; וראה ערכין דף ט"ו, ע"ב, שהכוונה היא על דוברי לשון־הרע).

אך על הרוב, וביחוד בימינו אלה, משתרעים שטחי יצירתו של העוון במטבחים ובחצרות משותפים, בשורות התור השונות לקבלת מיצרכים־חיוניים ומיצרכים־מותרות, ברחבה שליד אשנב־הקולנוע, באוטובוסים בשעות הדחק, מעל דפי העתונות, בישיבות עסקני־ציבור, בכינוסים ה„פרלמנטריים“ שבגינות־העיר, ובמקום חנייתן של מכוניות „טקסי“. ודווקא דבר־העלבון הנאמרים במקומות אלה, והמסיבות המיוחדות אשר בהן נרקמת העבירה, משקפים במידה נאמנה את חיי ציבורנו ב„ימים הללו“.

הרי כמה דוגמאות:

אשה יהודיה ככת חמישים נתבעה לדין בעוון התנגדות להוראות מפקח סניטרי העובד בשרות השלטונות המקומיים והעלבתו בעת מילוי תפקידו. מקום העבירה — „תור הבשר“ ליד האיטליו; הזמן — יום חמישי בשבת; מלות הגנאי — „פוגרומשצ'יק“ (שפירושו: „עורך פוגרומים“). מספרת האשה הנאשמת: „אם אני לחמישה ילדים, שני בני הגדולים משרתים בצבא, ועלי לפרנס את שלושת ילדי הקטנים, כי בעלי הוא שלומיאל, ולא יצלה לעבודה. ביום חלוקת הבשר באיטליו הקדמתי לקום בשעה ארבע בבוקר, הזמנתי לי מקום בתור, וביקשתי מאת העומדים לפני להשגיח על תורי, ואני חזרתי לביתי להכין את ילדי לבית-הספר. בשעה שבע חזרתי לאיטליו וביקשתי להכנס למקומי. כל הנשים אשר מאחורי הקימו קול-צווחה, שהן עומדות שם כמה שעות לפני, וכי אני מתפרצת מחוץ לתורי, הופיע המפקח על הסדר ודחפני ממקומי. כל תחנוני והסברי לא הועילו. הוא באחת, עליך לעמוד בקצה השורה ולחכות לתורך. נפשי היתה מרה עלי. כל השבוע אין ילדי טועמים טעם בשר, ואם אעמוד בזנב השורה, לא יעלה בידי לקבל את מנתי הזעומה גם ליום השבת; ומלבד זה אתבטל כל היום, והקיוסק שלי ישאר סגור. וכשהמפקח אחז בי בחוקה כדי לעקרני ממקומי — נתבלבלו בי חושי, ויתכן כי אמרתי לו, פוגרומשצ'יק; יתכן גם כי סטרתי על לחיך אותה שעה... אני מבקשת את סליחתו ומבטיחה כי הדבר לא יישנה. זו לי הפעם הראשונה בבית-המשפט, ואין אני יודעת אפילו כיצד להרצות את טענותי...“

הרי דוגמא נוספת:

עומדים יהודים בתחנת-בינים של אוטובוס ציבורי ומחכים שעה ארוכה בתור המתמשך לאורך כמה עשרות מטרים. רובם אחוזי עצבנות, מתנודדים לכאן ולכאן, מרכינים עצמם ומשקיפים מתוך ציפיה אל האופק לראות אם הוא פולט מכונית גוסעים, מביטים בחרדה בשעוניהם ומתקצפים על השירות-לא-שירות. והנה מופיע האוטובוס. הוא מלא

גוסעים ואין בו אלא מקום עמידה למספר נוסעים מועט. התור מתחיל ונחל לאט ורק מקצתם של העומדים בראש נבלעים אל תוך המכונית. מישוה נדחק להיכנס שלא בתורו. קמות מחאה ומהומה. זרועות נשלחות מכל צד לעכבו ולהוציא מהתור. האוטובוס נעלם בינתיים העומדים בשורה נחלקים לשני מחנות יריבים. מישוה מפליט: „אויאטים“; אחד עונה לו „חם מצורע“. מדיבורי-שפתים עוברים למהלומות-ידיים, ובאורח פלא מופיעה המשטרה. היא גובה עדויות, פותחת תיק, ולאחר זמן נתבעים כמה מהמעורבים במהומה לדין, באשמת הכאות והקמת רעש ושואן במקום ציבורי. אך בית-המשפט נדרש גם להחליט אם במלים „אויאטים“ ו„חם מצורע“ יש משום דברי-עלבון פרוֹבוקטיביים, המצדיקים תגובה בצורה של תקיפה ופגיעה, ואם לאו.

הרי דוגמא שלישית:

תובע עסקן ציבורי אחד לדין-בוררות את רעהו, אף הוא עסקן ציבורי, ומאשימו כי באסיפה של עוסקים בצרכי-ציבור ביקש הנאשם להשפיל את כבודו, ובעת הוויכוח אמר על המאשים, מתוך כוונה להוציא עליו לעז, את המלים דלקמן: „יש הוכחות מסויימות כי ה' — (הכוונה למאשים) על-ידי קשר שקשר עם הנאצים בשנים האחרונות בגרמניה, איים על קהילה שלמה, באופן שהיא הוכרחה להגר. הוא (המאשים) אמר אז על עצמו שהוא רב-שדה של הנציונלסוציאליסמוס...“

כפי הנאשם עצמו גירסא אחרת, אך גם בה אין מחמת-יתר למאשים. לפי גירסא זו אמר הנאשם באסיפת העסקנים: „שמעתי ממקורות נאמנים כי אחרי כניסת הנאצים לאיזור הסאָר, הרבה חברים של הקהילה היהודית בעיר (פלונית) היגרו בבהלה, מכיוון שידעו על יחסים של — — אל הנאצים, ו — — תיאר את עצמו כרב של הרייך השלישי.“ הנאשם מוסיף להצדקתו: „אמרתי את הדברים בתום לב, על יסוד חקירה קודמת ויסודית, לטובת הציבור ולשם מילוי חובה מוסרית ותרבותית.“

אחד העדים, רב לפי מקצועו, מספר בין יתר דבריו: „הייתי רב בעיר (אלמונית) אשר בגרמניה ונמסר לי בעל־פה כי ל — — (הכוונה למאשים) היו קשרים עם הנאצים; כי הוא ביקר בבית־קפה של המפלגה, ושם היתה תלויה תמונה ששלח לנאצים ובה תיאר את עצמו כרב של הרייך השלישי. מספר לא קטן של חברי קהילת העיר (פלונית) עזב את הארץ עוד לפני המועד ליציאה הרשמית, כי היתה שם תעמולה אנטישמית יתירה, בעוד שקודם לכן היה היחס בין יהודים לבין לא־יהודים טוב כמו בעיר (אלמונית)“.

האשמה חמורה, איפוא, מאד כלפי המאשים, מבחינה ציבורית, אם המעשים שיוחסו לו נכונים. כי הגיעו בעצמכם: יהודי, עצם מעצמינו ובשר מבשרינו, קשר קשר עם האויב „מספר 1“ של עם־ישראל, ונתן את ידו ל„עמלק“ של ימינו, כדי לעקור ישוב יהודי שלם מנחלתו, ולאחר שביצע את זממו, רחץ את ידיו מן הדם הטהור, עלה לארץ־אבות, התעטף באיצטלה של קדושה, והחל עוסק בצרכי־ציבור ובישוב־רשל־עולם, אך האשמה חמורה עוד יותר כלפי הנאשם אם הדברים שנאמרו על ידו אינם נכונים.

ראוי לציין כי בבית־דין של כבוד שהורכב במיוחד לשם כך על־ידי מוסדותינו הלאומיים נדונה השאלה לכל היקפה, והוברר כי כל השמועות בדבר התנהגותו המחפירה של ה' — — — וקשריו אל צוררי־ישראל היו קלוטות מן האוויר. אך הסכסוך לשם שמים זה מגלה טפח מן המתרחש בקלחת הציבורית שלנו, ומוכיח כמאה עדים, כי הדיבה, ובמיוחד דיבה שקופה־של־שרצים תלויה לו מאחוריו של עסקן ציבורי, משמשת אף היא לעתים נשק יעיל בזירת־המלחמה הפוליטית.

* * *

כמה פנים לעלבון, הוא מוצא את ביטויו בדיבור־פה, בכתב, בדפוס, בקריקטורה, בהעוויות־פנים ובתנועות־ידיים, במכתבי־פולסתר ובדרכי־מלשינות. על כמה מהגילויים האלה כבר סיפרתי במרוץ הדברים, ובדרך אגב ציינתי כי גם העתון משמש לעתים שדה שבו נוצרת העבירה.

אדון קצרות במדור מיוחד של העתון, הוא מדור ה„קריקטורה“.

ה„קריקטורה“ בכתבי־העת, הרואה את תפקידה במתן ביטוי, על־ידי קווים ושברי־קווים, במופרז ובמעוקם, לתגובה על מאורעות ה„ימים הללו“, ולבקורת על אישים ומעשים, עודה בחיתוליה במחננו. אך יצויין כאן לזכרון כי היא מצאה כבר את דרכה אל בית־הדין בדרך של תביעות פליליות על עוון הוצאת־דיבה. ומעשה שהיה כך היה:

בשבעון אחד להומור ולסטירה שהיה מופיע בארץ הודפסה קריקטורה תחת הכותרת „עם ההוראות על צמצום העתונות“, המראה שני יהודים מגלגלים בשיחה. בדש מעילו של האחד פיסת־נייר בצורת סרט ועליה כתובה בעברית המלה „עתון“. בכיס מעילו של השני צרור גדוש של נייר גלול בצורת מגילה, ועליו כתוב באותיות לועזיות שם של עתון שהופיע אף הוא בארץ, אך בלשון לועזית. מתחת לתמונה הודפס דר־שית בצורת שאלה ותשובה. שואל האחד: „מהו הסרט שבדש מעילך? שוב יוסי סרט?“ משיב השני: „אין זה סרט, זהו עתון יומי שלאחרי הצמצום.“ קריקטורה זו הועתקה בכמה עתונים עבריים יומיים, בעל העתון הלועזי ראה עצמו נעלב על־ידי האמן־הקריקטוריסטן, ובקובלנתו אל בית־המשפט הוא כותב, בין השאר: „הוראות הממשלה — בנוגע לצמצום השימוש בנייר — נוגעת לכל העתונים באופן שווה. על־ידי כך שהנאשם (הכוונה לצייר) מראה בתמונה את עתון המאשים בגליל נייר שמן, ואת העתון העברי היומי בצורה קטנה, הוא מביא את הציבור למחשבה שהמאשים אינו מתחשב עם הוראות הממשלה על צמצום העתונות... יוצא, איפוא, שקריקטורה זו עלולה להזיק למאשים במשלח ידו... ולהמיט עליו את שנאת הרבים או לתתו לבו... בעיני הרבים... נוסף לזה מכילה עצם הקריקטורה עלבון על־ידי־כך שהנאשם מראה את בן־האדם... הנושא את עתונו של המאשים בצורה לא יפה, (אם כי האדם שממולו צורתו הרבה יותר מכוערת)“.

זוהי תביעה טיפוסית על פירסום דיבה רעה. אולם המר"ל של העתון הלועזי לא הסתפק בהגשת תביעה, אלא הגיב על כך גם בעתונו הלועזי,

ובמאמר תחת הכותרת „חוסר טעם“ הוא כותב, בין יתר הדברים: „האם הכרחי הדבר כי באי יווצרו קריקטורות בסגנון של שטירמר? האין אמן יהודי בארצנו יכול לצייר יהודי אלא כבעל אף יהודי אלה, שטרייכר? האם למרלים של העתונות העברית יש מידה זעומה כל-כך של טעם-טוב, שאין הם מוצאים לנכון לפניהם לדחות קריקטורה כזאת? אם ב,שטירמר' מופיעות קריקטורות כאלה מרימה העתונות היהודית של כל העולם קול של צעקה מוצדקת. כל העולם התרבותי מפנה את ראשו בשאט-נפש מתופעות כאלה, וכאן, באי? את התשובה יכולים לתת רק המרלים של העתונות העברית לבדם.“

יש לנו כאן איפוא ענין עם ה„שטירמר“, שטרייכר, העתונות האיי-חוטם יהודי. דברים אלה אין ביסודם משום עוון פלילי, מכיוון שאינם מופנים כלפי אדם מסויים ואין מי שישים עצמו אפטרופוס להגנת כבודו של הכלל. אולם יחד עם הדברים האלה נכרכו על-ידי כותב המאמר גם כמה דברי „הערכה“, ולא לשבח, על כשרונו של האמן, בהשוואה אל הקריקטוריסטים המפורסמים דומיר ולאן. כאן ראה האמן את עצמו נפגע, וגם הוא מצדו תבע לדין את המרל של העתון הלועזי על הוצאת-לעז.

טיפל איפוא בית-הדין בשתי תביעות טיפוסיות של הוצאת דיבה-רעה על רקע האות והקו המודפסים.

פסקי-הדין אינם מעניינים לגבי הנושא שאני דן בו; ולא הייתי נזקק לעצם הסיפורים האלה, אלמלא נשתקפה בהם בבואה מחיי השבטים שלנו בארץ, ונשמע מתוכם הד עמום מהחיכוכים הפנימיים הגוזרים את ישובנו הקטן לכיתות ולעדוֹת, ואלמלא צפה ועלתה, אגב הדיון, גם שאלה ציבורית כאובה אחרת, והיא, השירות הלאומי שעתון יהודי בשפה לועזית יכול וצריך לשרת את העולה החדש במסגרת החיים העבריים המתהווים בארץ.

ה.

כאשר יבוא כותב דבריימי ישובנו לחקור את השפעתם של גורמים שונים, חיצוניים ופנימיים, על אורח חייהן, הליכותיהן ונימוסיהן של עדות ישראל מרובות-הגוון, אשר נתכנסו לכאן מכל תפוצות הגולה, ימצא חומר רב בדיונים המשפטיים אשר כל עיקרם לא בא אלא בשל השאיפה הטבועה בטבעו של כל אדם לתבוע את עלבוננו מאת הזולת, ומבחינה זו יש ענין מיוחד בחומר האשמה המובא בפני בית-הדין לדין ולהכרעה, ובמסיבות המיוחדות המשמשות רקע למעשה העבירה. מה הם דבריה-העלבון לסוגיהם, כפי שהם משתקפים בדיוני בית-המשפט?

כבר ציינתי במרוץ-הדברים כי הסוג הנפוץ ביותר, אשר החוק רואה בו מיסוד העבירה הפלילית, כולל את דבריה-העלבון המייחסים לזולת עבירה פלילית, או שחיתות-מידות, או התנהגות בלתי-מוסרית בחיי החברה או במשא-ומתן מסחרי.

יהודי אחד בעל בית-מסחר לרהיטים מצא את עצמו נעלב, כאשר גילה בבוקר אחד, כי הודבקה על חלון הראווה של בית-מסחרו פתקא שבה היה כתוב, באותיות של קידוש-לבנה: „כאן רימו אותי“...

קצב אחד נעלב מדברי פלוני הלקוח אשר צעק אליו במעמד אנשים רבים: „מאכיל טריפות! אנשים כמוך יש לעקור מן השורש“...

גבאי בית-כנסת אחד תבע לדין את אחד המתפללים באשמה, כי „באספת בית-הכנסת, שלום וצדקה, שנתכנסה לשם בחירת פקידים חדשים, אמר הנאשם, במעמד קהל ועדה, כי המאשים גנב מכספי בית-הכנסת, מהנדרים ומהנדבות של העולים לתורה ומקופת-הצדקה, ושמכר תכשיטים שניתנו במתנה לקהילה ושלשל את מחירם לכיסו“.

שוחט אחד הגיש תביעה פלילית נגד העורך-האחראי של עתון אחד משום שהעתון סיפר לקוראיו כי הוא, השוחט, הלך בלויית אשת ידידו, אף הוא שוחט, אל הקולנוע, ובו בערב אירעה גניבה בבית הידיד. מבין השיטין של הסיפור — התלונן השוחט — ניכר כי העתון מטיל ספק בכשרותו של המתלונן לשמש שוחט-ובודק בקהילת ישראל...

דייר אחד נפגע מדברי בעל-הבית שלו שקרא לו בשם „גולן ורוצח הרוחץ בדם-ישראל“, כאשר הוא, הדייר, סירב להיענות לדרישה להעלות את שכר-הדירה. ואשה אחת האשימה את שכנתה שהוציאה עליה לעז בספרה לכל דיירי הבית כי הילד שנולד לה, למתלוננת, איננו של בעלה...

* * *

הסוג השני כולל את דבריי-העלבון אשר, בסקירה ראשונה, יש בהם מעין דבריי-קילוס ושבה, כביכול; אולם כשאתה מברר את המסיבות שבהן נאמרו או נכתבו המלים, הנעימה וההדגשה המיוחדת שבהן נטלו, וכשאתה מאזין לרשמים של האנשים אשר היו עדי-שמיעה לדבר, או אשר קראו את הדברים בדפוס, אי אתה מפקפק בכוונתו האמתית של הנאשם.

מסוג זה הן המלים „כלי-יקר“, „תכשיט“, „חכם“ (ובכולן הנגינה מלעיל, כשהדברים נאמרים בפה, וב„מרכאות כפולות“, כשהם בכתב...) „פריעץ-הדר“, „צאצקע“, (פירוש: „צעצוע“). ופעם נדרש בית-המשפט להחליט אם יש משום עלבון במלים „דו ביסט ערגער פון א חלוץ“ (פירוש: „אתה גרוע מחלוץ“)...

* * *

עלבון עלבון וזמנו. יש דבריי-עלבון שהזמן גרמם. עבר זמנם נתרקן גם דבר-העלבון מתכנו, ומה שהיה בשעתו דבר-השפלה, יש ורואים בו במרוצת הזמן מעין תואר של כבוד.

לדוגמא:

יהודי אחד תבע את רעהו לדין באשמת הוצאת שם-רע, משום שכינהו, תוך מריבה, בשם „בולשביק“.

היה זמן שהכינוי הזה לא היה בו משום מחמאת-יתר בעיני הבריות, ולא יקשה היה להוכיח כי הוא עשוי להמיט על אדם את שנת הרבים, לשימו לבו ולהזיק לו במשלח-ידו. הנאשמים בכיטוי-שפתים זה היו מכחישים לרוב את דבר-האשמה, ולאחר שהמאשים היה מביא ראיות על עצם האמירה, היו מופיעים עדים לרוב אשר ראו לעצמם חובת-כבוד לספר כי יש באמירה זאת משום הכתמת שמו של אדם וגרימת-נזק למשלח-ידו.

הנה המעשה הזה אירע סמוך לזמן פרוץ המלחמה, עת אשר בריטניה הגדולה עמדה בודדה במערכה הכבדה נגד האויב הנאצי. אולם כשהגיע תורה של התביעה לבירור, נשתנו שמי הזירה-הפוליטית, ובמזרח אירופה נלחמו גייסות המשטר הסובייטי, מלחמה לחיים או למוות, בשונא המשותף, נשתנו, איפוא, בעיני הציבור גם הערכתם של מושגים פוליטיים, תנועות חברתיות ומשטרי מדינה. כעת „נתחלפו היוצרות“: המאשים לא העיז להביא אף עד אחד כדי להוכיח כי בכינוי „בולשביק“ יש משום עלבון; והנאשם, לעומתו, הופיע בראש מורם ובבת-צחוק של לעג על שפתיו; ולא זו בלבד שהודה בעובדא שקרא למאשים בשם „בולשביק“, אלא טען כי אין בזה משום הוצאת-לעז כלל, והוא מביע חרטה על הכתירו לראש יריבו תואר-כבוד שאינו ראוי לו. וליתר תוקף הביא עמו חבורה שלמה של בחורים שהתנדבו להעיד, כי אין כבודו של אדם נפגע אף כמלוא הנמה כאשר אומרים עליו שהוא „בולשביק“...

* * *

סוג עלבון שלישי כולל מושגים הקשורים בפרנסות מסוימות:

הרי דוגמא:

יהודי אחד תבע את רעהו בעוון הכאות וגרימת חבלה. טען הנאשם להגנתו: „הוא העליבני וכינה אותי בשם „סנדלר“, נתעורר וויכוח אם יש בכינוי זה משום השפלת כבודו של אדם או לא. הפרקליט מטעם

המאשים טען: „מה עלבון יש בכאן? גדולי ישראל היו בעלי-מלאכה. ר' יוחנן היה סנדלר, ר' יהושע היה נפת, ולא ראו זאת עלבון לעצמם. יתר על כן, הו"ל ביקשו לחבב את האומנויות על ישראל הזורו: אהב את המלאכה ושנא את הרבנות.“ זוהי טענה שקשה לערער עליה.

אולם המאשים עומד ומסביר לעומתו: „נכון, כשקוראים לנפה — נפת, ולנגר — נגר, אין בזה משום עלבון; אך כשקוראים לנפה, בעל-נגלה, ולנגר — מלמד, יש ויש בזה משום עלבון. בוודאי אין עלבון במלאכה, ואני עצמי חיטט, אך מעשה שהיה כך היה: לאחר ששלחתי לנאשם זוג מכנסים שתפרתי למענו, פרץ לחנותי כרוח-סערה, זרק את המכנסים על השולחן וצעק ברוגזה, במעמד כמה מלקוחותי, אתה סנדלר; לא יכולתי למשול אז ברוחי וטלטלתי מתוך חנותי, ולא אשבע, שבשעת מעשה לא סטרתי גם על פניו; אך הוא ראוי לכך. רופא אחד הגיש תביעה פלילית פרטית נגד מי שהיה לקוח שלו והאשימו בהקמת רעש והמולה במרפאה שלו. בעת הדיון הדגיש הרופא כי לא היה נזקק לבית-הדין, אלמלא מצא עצמו נעלב מדברי הלקוח. וכל כך למה? — הנאשם צעק במעמד כמה אנשים, כי הוא, הרופא, הנהו „פושט-עור“, ולא יצלה אפילו כ„רופא-בהמות“.

* * *

סוג עלבון רביעי קשור בשמות בעלי-חי, בהמות-בית, חיות-בר ועופות-השמים. יש לציין כי לעתים נדירות מאד מוגשות קובלנות על דברי-עלבון שמקורם רק בשמות בעלי-חי. נראה כי כינויי-גנאי אלה ניטל עוקצם מרוב שימוש, ואין רישומם ניכר עוד; אולם כשהם משמשים תוספת לכינויי-גנאי חמורים יותר, או כשהם כרוכים במעשה-עבירה מסוג רציני יותר, כגון: מריטת-שערות, נשיכת-ידיים, חבלות-גוף או בזקיר-כוש — לא יפקד גם מקומם מכתב-הקובלנה.

הרי דוגמאות:

מתלונן יהודי אחד: „הנאשם סגר בפני שלא כחוק את הכניסה לחדר-האמבטיה, וכשניסיתי להסביר לו כי לא יתכן בימי תמוז הלוהטים

בלא מקלחת של מים קרים להפיק את החום, ענה לי בחוצפה: סוס „זקן“ אינו צריך במקלחת.“

אשה אחת מעודת המזרח כותבת, (או נכון יותר: חותמת בטביעת בהן-היד, כי מעשה הכתיבה נעשה על-ידי אחר...) בפרשת תביעתה: „הנאשמת מציקה לי תמיד כדי להכריח אותי לצאת מהחדר ששכרתי אצלה. ביום (פלוגי) התנפלה עלי ועל משפחתי בקללות נמרצות, בחרפות וגידופים שפלים, אשר לשמעם תצלנה כל אזנים. וכשהשיבותי לה: הכל עליך ועל משפחתך, הרימה את הקבקים שלה, איימה להכותני וצעקה: „כלבה בת כלבה!“

חנווני אחד כותב: „ביום ששי, (כך-יוכך) לחודש (פלוגי), נכנסה הנאשמת לחנותי והתפרצה בצעקות וחירופים והעליבה אותי בכל מיני שמות-גנאי, כגון: „עלוקה מוצצת-דם הלקוחות... בדמנו כתבת את ספר-התורה אשר הכנסת לבית-הכנסת“. נוסף על-כך אמרה לי עוד דברי-גנאי שאני בתור יהודי אדוק מתבייש להעלותם על-גבי הנייר. אותה שעה היתה חנותי מלאה לקוחות והעלבון גרם לי עגמת-נפש וצער רב... אשה צעירה כותבת: „הנאשם, שהוא שכננו למרפסת משותפת, גזר את חבל-הכביסה שעליו היו תלויים חיתולי ילדי, כשחזר בעלי מעבדתו סיפרתי לו את הדבר. הוא התרגז מאד והוכיח את הנאשם על מעשהו. פרץ ביניהם ריב-דברים והם עברו למלחמת-ידיים, וכשניסיתי גם אני לאמר איזה דבר, צעק אלי הנאשם באידיש: „וואס מי שסטו זיך? דו ביסט דאך גאר א כשר'ע בהמה'לה? (פירוש: למה תתערבי את? הן את בכלל, בהמונת כשרה'?)“, והמלים האלה שמוני ללעג בעיני בעלי והשכנים.“

פעם נדרש בית-המשפט להחליט אם יש משום עלבון במלים שנאמרו בספרדית המדוברת: „און פיִדֵאסֵס די אָזנֵר“. (פירוש: „חתיכת חמור אחת“), ופעם אחרת — „גאַט“ („חתול“)... ו„אִיזוּ די און פִּרְרֵר“ („בן-כלב“)... כינויי-הגנאי בקריאת שמות של בהמות-המשא, כגון: חמור, סוס, פרד, גמל וג'אמוס (תאו) שכיחים מאד; אך משום-מה אין רואים

את השימוש במלה „אתון“ כעלבון. לעומת זאת משמשת המלה „חמורה“ לעתים קרובות מאד נושא לדיון פלילי...

* * *

הסוג החמישי כרוך בשמות ארצות וערים, עמים ועדות שונות. יש כינויי-גנאי שתוספת-שם של עיר מסויימת מתבקשת כאילו מאליה; וכמו כן יש שמות של עמים או עדות אשר הם כרוכים תמיד במחשבת ההמון בשם של גנאי.

מתלונן יהודי אחד: „הנאשם אמר אלי בפני כמה אנשים: מקומך בבני-ברק, וכוונתו בזה היתה להוציא עלי שם רע שאינני שפוי בדעת“. יהודי אחר, אשר מוצאו מארץ רוסיה, מצא עצמו נעלב מדברי חברו שכינהו בשם „פּוֹנִיָה גנב“; ויהודי שלישי ראה פחיתות כבוד לעצמו בתואר „חזיר גליצאי“, שבו כונה על-ידי חברו. במלים אלה יש אולי פגיעת-מה, כי עצם האסוסיאציה עם בעל-חי מאוס, הנובר באשפה, יש בה משום השפלת כבודו של אדם; אך קשה יותר היתה ההכרעה במשפט אחר שבו היה כנוי-העלבון המלה „גאליציאנער“ (גליצאי) בלבד, בלא שום תוספת כלשהי.

יש להוסיף, כי אל סוג זה שייכים גם כינויי הגנאי: „צפת'ער פויגעל“ (צפור צפתית) ו„בטלן ירושלמי“, אם כי הם לא זכו עדיין — משום מה — לטיפול מיוחד על-ידי בית-המשפט.

רק לפני זמן קצר התבררה תביעה בבית-המשפט אשר באחת ממושבות יהודה נגד יהודי אחד אשר העליב את חברו, בקראו לו בשם „פרענק פאָרעך“ („ספרדי קרח“, או „בעל-ספתת“); וחברי השופט שיטריה, אשר ישב בדיון, מספר לי כי היה זה מזור מאד לראות את המאשים, יהודי ספרדי צעיר, וראשו עטור בלורית שערות סמיכה; ואת הנאשם, יהודי אשכנזי, והוא קרח בפדחתו ובגבחתו...

* * *

באנגליה התברר לפני שנים מספר משפט מיוחד במינו שיש בו ענין לגבי הנושא שאני דן בו, משום שבית-המשפט נדרש להחליט אם

יש משום הוצאת-לעז במלים „שונא-ישראל“, שאמר יהודי אחד על מי שאינו יהודי * .

ומעשה שהיה כך היה: התובע, ברוך ויקטור דה-שטמפל, היה רוסי לפי מוצאו, ונאלץ להגר מרוסיה עם פרוץ המהפכה הבולשבית. הוא בא לאנגליה ונשא לו אשה יהודיה צעירה אמידה מאד, בתו החורגת של ולטר דונקלס, אחד ממנהלי חברת היהלומים, אשר בידה הפיקות על 85% של ייצור היהלומים העולמי. הברון הרוסי נתמנה מיד כפקיד בעל-משרה חשובה בחברה זו. לימים נולד לזוג בן, וכמה זמן לאחר זה נפלו ביניהם חיכוכים פנימיים בשאלת הינוכו של הילד, תופעה שכיחה מאד בנישואי-ערובה. האב עמד לימינה של בתו החורגת, והינו של הברון החל שוקע בעיני קרוביו היהודיים. דונקלס לא נזהר פעם בלשונו, ובעידנא-דריחא אמר למקורביו, בדברו על הברון: „ויקטור הוא שונא ישראל“. מיד לאחר זה פוטר הברון ממשרתו הדשנה בחברה, ומשום כך הגיש את התביעה על הוצאת-לעז.

פסק-הדין בתביעה הוא אחד הארוכים ביותר שניתנו בשנים האחרונות על-ידי בית-הדין לערעורים באנגליה, ויש בו ענין, משום שבו באה לידי ביטוי השקפת המשפט האנגלי על דברי-לעז שיש בהם כדי לעורר שנאת גזעים. בית-הדין אומר, בין שאר הדברים: „ביסודן של המלים האלה טבועה הכוונה כי התובע הוא בעל השקפות אנטישמיות, וכי אין זה מן הראוי להחזיקו בבית-מסחר העושה עסקים עם לקוחות יהודיים. כל המייחס לאדם שנאה למישהו, או למעמד אנשים מסויים, דינו כדיון מוציא-לעז, שכן עצם מציאותה של שנאה בלב אדם לאיזה דבר שהוא, מלבד ליצר הרע עצמו, היא עבירה או חטא... בתפילותינו אנו אומרים: הצילנו מכל שנאה, מיצרה-רע, מקשיחות-לב, וממעשים שאין בהם צדקה; ובארץ נוצרית, כמו אנגליה, כאשר מייחסים לאדם שאין בהם צדקה; ובארץ נוצרית, כמו אנגליה, כאשר מייחסים לאדם של שנאה, משפילים על-ידי-כך את ערכו בעיני אנשי החברה הישרים.“ שופט אחר אומר באותו משפט: „כל המייחס לאדם שנאה גזעית,

(*) De Stempel v. Dunkels, (1938) 1 A.E.L.R., 238-266

או מעמדית, הריהו כפוגע באופיו המוסרי של האדם ומציגו כצר-עין ומשולל יחס של אובייקטיביות*.

לתובע פסק בית-הדין 100 ל"ש כפיצוי.

* * *

לפני סיימי את דברי על הנושא אשר אני דן בו, אינני יכול לכבש את יצרי מהביא כתב תביעה פלילית של אחד מאחינו בני-חיתוך, כצורתו וכלשונו, אשר אם גם איננו אופייני, יש בו ענין רב להסברת ההשקפה המקובלת בין ההמון על עוון הוצאת-לעז.

זכריה בן יפת הלוי* ממושב של תימנים אשר ליד מושבה גדולה ביהודה ארש לו את התימניה מזל שרעבי*). סמוך לשעת החופה, כשנאסף המון-עם להשתתף בשמחה-של-מצווה והשושבינים והמלווים למיניהם היו מוכנים כבר להוליך את הזוג לחופה, הודיעה הכלה, מזל, כי היא חוזרת בה מדיבורה, וכי אין ברצונה להנשא לזכריה. חשך עליו עולמו של זכריה, ולאחר היסוסים ופקפוקי-נפש מצא את דרכו אל בית-הדין כמתלונן, בתביעה פלילית על עוון גרימת עלבון, נגד מי שהיתה כלתו, מזל שרעבי.

והרי מה שהוא כותב בכתב-קובלנתו: „בזכר אני באותו הערב המר והנמהר, ה' אדר תש"ב. אני לבוש מכלולים ויושב ישיבה של כבוד. מימיני רבנו יחיא, ומשמאלי מקום-כבוד פנוי בשביל הכלה. בבית רעש ושאון, מופים וחופים מפים בתופים. השושבינים הלכו להביא את הכלה, ואני מתכונן לקדם את פניה בברוך יוצר המאורות! והנה שומע אני לחש עובר בין הקהל, ואחרי רגע נגלה לי הלחש הנורא — מזל, התחרטה! איכה העיב ה' באפו את זכריה בן יפת הלוי? הוציא מטבעת חיי את אבן התן שלי, את, מזל, ולעולמים לא אשב עוד במסיבתה. והיו ימים, ואני יושב בצלה, בצהרי יום קיץ; ממולי — הנאה והיפה, ואני מחלק את השוקולדה שלי, חתיכה לי וחתיכה לה. שתי גומות

* השמות בדויים.

בלחיייה, שלולא גזירה דרבנן, הייתי ממלא אותן בנשיקות, ואף אם ידעתי שאמות מיד מיתת-נשיקה*.

אינני נוהג לספר על תוצאות המשפטים. אולם במקרה זה ראוי לציין כי חברי השופט שיטריה, אשר לבית-דינו הובאה התביעה, דיבר אל הכלה דברי-כיבושין והוכיח לה, כי נאה הדרך המובילה אל החופה מהדרך המובילה אל בית-הדין, וסוף דבר היה, כי בני-הזוג נתרצו זה לזו ונתפייסו זה עם זה, וזכריה בן יפת הלוי עזב את אולם בית-המשפט שמח וטוב-לב, ולידו צעדה בברק-אושר „אבן-החן שלי“, בדרך המובילה אל החופה...

פּוֹטְטֵי יֵד
וּקוּבְצֵי נְדָעוּת

202

א.

המוני העם נוהגים לחלק את המצוות הכתובות בספרי החוקים לשתי קטגוריות רחבות, מבחינת מהותן והתועלתיות אשר בהן: מצוות אשר טעמן בצדן, ומצוות אשר אין בהן, לפי תפיסתם וביטויים העממי המיוחד — „לא טעם ולא ריח“. אין במיון שטחי זה מיסודות המדע הצרוף, אך יש בו משום הסברת יחסו של האזרח אל החוק, ודרך הנהגתו הנקבעת על-ידי יחס זה. קל לו, בדרך כלל, לאזרח הרגיל להיזהר בקיום המצוות אשר בקטגוריה הראשונה, משום שהתועלתיות אשר בהן, לפרט או לקיבוץ, גלוייה לעין; וכשהוא נכשל בעבירה עליהן ובא על ענשו, מצדיק הוא עליו את הדין, כי משיג הוא לפחות על מה נענש ולמה נענש, ואין הוא בא בטרוניה אלא על עצמו. מה שאין כן המצוות אשר בקטגוריה השניה. טעמי המצוות האלה אינם בצדן והתועלתיות אשר בהן אינה ברורה די צרכה לאדם הפשוט אשר אינו מרבה לחקור בתעלומות סדרי החברה המתוקנים; וכשהוא נתבע ליתן את הדין על הפרתן הוא טוען להצדקתו כי לא ידע כלל על מציאותן של מצוות אלה בספרי החוק, ולעתים הוא גם מעיז פניו להרהר אחריהן.

אחת המצוות בקטגוריה זו כלולה בסעיף 193 (ב) של חוק העונשין שלנו הקובע, כי:

„כל אדם הנמצא נודד או קובע עצמו בכל מקום ציבורי כדי לפשוט יד או לקבוץ נדבות, כשהוא מגלה פצעים או מומים, או כשהוא משתמש בכל אמצעי אחר, או כשהוא גורם לילד שהוא למטה מבן ט"ו לעשות זאת, או כשהוא משדלו או מאמצו לכך... יאשם בעוון ויהיה צפוי למאסר חודש ימים על העבירה הראשונה, ולמאסר שנה אחת על כל עבירה שלאחריה“.

את יחסו של האדם מהרחוב לעבירה זו יש לראות מהדוגמא הבאה:
יהודי אחד מעדת בניתימן נתבע פעם לדין בעוון פשיטת־יד
במקום ציבורי. לאחר שכתב־האשמה הוקרא בפניו והוא נשאל בשיגרה
המקובלת אם הוא אשם או לא, ענה בתמיהה וברגוז, בנעימת הקול
המיוחדת לאחינו בניתימן: „לא מבין אשם לא אשם, ביקשתי נדבה;
כל הרוצה נותן, מי שלא רוצה לא נותן; מה יש פה אשם לא אשם?”
הוא לא היה יכול לתאר לעצמו בשום פנים כי בקשת נדבה נחשבת
אצל „רחמנים בני רחמנים” למעשה עוון הגורר אחריו דיון פלילי
והטלת עונש.

ועוד סתירה שאין ליישבה, לפי תפיסה זו של החוק, מוצא המורך
העם בנימוקים אשר הביאו את המחוקק לכלל החלטה, כי במעשה
פשיטת־היד יש מיסודות העבירה. מן המפורסמות כי אין מסייעין בידי
עוברי־עבירה, והמסייע — אף הוא עובר עבירה. נתפס אדם בגניבתו —
לא הוא בלבד, אלא גם עוזריו ומשדליו, ומשתפיה־הפעולה עמו, בין
לפני ביצוע הגניבה ובין לאחריה — כגון: מספקי המכשירים הדרושים
לחדירה אל הבית, או לפירוק קופת־הברזל, אשר מתוכם מבוצעת
העבירה; מצניעי שלל הגניבה; המקבלים לרשותם את נושא הגניבה;
העושים מסחר בה, וכל שיש לו נגיעה באיזו מידה שהיא למעשה
העבירה — כולם נתבעים לדין. ולפיכך, אם נכנס אדם לביתך כדי
לפתוחך לסייע בידו לבצע מעשה־גניבה, ואתה מוסרו בידי הרשות, או
תופסו בערפו ומגלגל אותו ממדרגות ביתך — אתה מחזיק טובה
לעצמך על המעשה היפה אשר עשית, וגם יודע־יכירו כי ראוי אתה
לשבח מיוחד. מה שאין כן בעבירת פשיטת־יד. לא זו בלבד שהמסייע
לפושט־היד, על־ידי הטלת פרוטה לכף־ידו, אינו עובר עבירה, אלא
שתורת החסד המקובלת על החברה האנושית רואה במעשה גמילות־
החסדים את אחד היסודות אשר עליהם העולם עומד, ולפיכך אם גרשת
בנויפה חוזר־על־פתחים אשר הטרידך ממנוחת־הצהרים, ולא כל שכן
אם העזת למסרו לידי שומרי־החוק, זאת אומרת מאנת לסייע בידי

עוברי־עבירה ועשית מאמץ להשליט את החוק — אתה משים עצמך לבזו
בעיני הבריות. והרי מזור הדבר בהשגתו של האדם הפשוט — ואני
מעיו לאמור, גם בהשגתו של האדם שאינו פשוט כל־כך: — העברין בא
על עונשו, ואילו המסייע בידו ראוי לבוא על שכרו.

* * *

רוב רובם של הנתבעים לדין בעוון פשיטת־יד ובקשת־נדבות מודים
באשמתם, מקבלים בהכנעה את גזר־הדין, אם כי בתוך תוכם אף הם
מתמרמרים ואינם מוצאים צידוק כלשהו לעוול הנעשה להם, גם על־ידי
החברה שבה הם יושבים וגם על־ידי החוק המקפח, כביכול, את זכותם
לחיות ולהתקיים בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא, חיים־של־צער וקיום־
של־דחקות. אך יש והתמרמרות זו פורצת גדרות, הורסת סייגים ולובשת
צורת התמרדות גלויה:

נתבע פעם לדין יהודי אחד מבני עדות־המזרח בעוון פשיטת־יד
במקום ציבורי. מתוך טענותיו ניכר היה כי הוא יהודי בן־תורה ויודע
ספר, ומשום כך שאלתיו כיצד נשתכחו ממנו מאמר מלא „עשה שבתך
חול ואל תצטרך לבריות”, ועצת חכמים „פשוט נבלה בשוק ואל תצטרך
לבריות” (*). וכאן פרצה כל המרירות שהיתה אצורה בלבו של הנאשם,
והוא החל מטיח בהתרגשות: „מאתנו, העניים, דורשים כי נקיים את
כל המצוות כולן, כאילו לא ניתנה תורה אלא לעניים בלבד; אבל הם,
העשירים בישראל, פרקו מעליהם עול־תורה־ומצוות, ואין מוכיח ואין
שופט. בוודאי אין זה הוגן לפשוט־יד ברחובות, וחכמינו גזרו על כך.
אך במה דברים אמורים? בשעה שאף העשירים שומרים את חוקי
התורה ומפרישים ביד נדיבה את מתנות העניים המגיעות להם: לקט,
שכחה, פאה, פרט ועוללות, מעשר־עני ומתן־בסתר. עכשיו, שהעשיר
קופץ את ידו ומשאיר הכול לעצמו, מה יעשה האביון? יגוע ברעב
הוא ובני ביתו? הנהו הצדק בעולם?”

(* נוסח מקובל, על יסוד דברי רב בפסחים דף ק"ג עמוד א', ובבבא
בתרא דף ק"י עמוד א'.

פעם אחרת נתבע יהודי לדין על שתי עבירות: פשיטת־יד וגרימת־עלבון. בעת הדיון הוברר כי הנאשם תבע (כך היה כתוב בכתב־האשמה במפורש, "תבע" ולא "ביקש") נדבה, וכשהמאשים סירב לתתה לו וביקש להתחמק ממנו, חירף אותו הנאשם, קרא לו קמצן, צרעין ו"גוי", וקיללו קללות גמרצות.

פעם תעה קבצן ישיש אחד בדרכו ומצא את עצמו בבית־המשפט, לא כנאשם, אלא, פשוט, כמבקש־נדבה. הוא ראה המון בני־אדם עולים ויורדים, נכנסים ויוצאים, וחשב כי אין מקום טוב מזה לפרנסתו. וכשפלה את מלאכתו בין המון המתדיינים אשר עמדו צופים במסדרוני בית־המשפט, שם פניו אל מקום מושבו של השופט, בלשכתו הפרטית, פתח את הדלת והחל מחנן קולו: "נדבה, תזכו למצוה". שמש־בית־הדין ושוטר אחד אשר נזדמן למקום אחזו בו ונתנו עליו בקולם: "כאן יושב השופט". ואז התיו הישיש בקול של לגלוג: "מה? הוא פסור מן המצוות?"

כמדומה אני, שמן הנמנע לעמוד על תפיסתם של העבריינים בדוגמאות האחרונות ושל רבים שכמותם, כשמסיחים את הדעת מרעיון הצדקה לאור התפתחותו ההיסטורית בתורת המוסר הישראלית, ובסופו של דבר אין לך קנה־מידה חשוב להקנת מידת העבריינות הרזוחת בקרב ציבור מסויים ולהסברת גילויי ההווי המשתקפים במעשים אשר יש בהם משום הפרת החוק, מהכרה נכונה של תפיסה זו.

* * *

אינני יודע אם מקרה הוא זה, או שיש לכך קשר אמיץ אל ההשקפה היהודית המסורתית על מקומו של העני במסגרת חיי־הציבור, אך עובדה היא כי מושגים מועטים מאד בשפה העברית נמצא להם ביטוי בשמות נרדפים רבים כל־כך, כמו המושגים "עני" ו"עניות"; ואינני יודע אם יש עוד שפה אחת שבה מצויים כל־כך הרבה כינויים למושגים אלה, כמו באוצר הלשון העברית. המושג "עני" מוצא את ביטויו בלשון העברית בשמות הנרדפים: עני, אביון, מסכן, דל, רש, דך, מך, חלף,

קבצן, יורד, פוחח, דלפון; ובהרכבי־לשון: מקבל־צדקה, חסר־לחם, חוזר־על־הפתחים, פושט־יד, נצרך־לבריות, מצפה־לשולחן־חברו, משתחוה־לאגורת־כסף, מפיל עצמו על הציבור, נפש־חסרה, רץ אחר פרנסתו ואינו מגיע, חשוב־כמת ועוד (ראה צ. שרפשטיין, אוצר המלים והניבים, ערך עני).

חמנינו מצאו כי העניות מזככת את נפשו של האדם ונפשה של האומה ומקשרת אותם אל אדון־כל־הארץ קשר בל ינתק. — הם אמרו: "מאי דכתב הנה צרפתיך ולא בכסף בהרתיך בכור עוני (ישעיהו מ"ח, י), מלמד שחזר הקדוש ברוך הוא על כל מדות טובות ליתן לישראל ולא מצא אלא עניות". ועל זה מביא שמואל פתגם עממי: "יאה עניות לישראל כרסן אדום לסוס לבן" (חגיגה דף ט', עמוד ב'). מכיון שאי אפשר לו לעולם בלא עניים, ותורתנו קבעה במפורש, "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" (דברים ט"ו, י"א), הרי מן ההכרח להתקין חיי־חברה אשר בהם יהיה מקום לשני היסודות האנושיים, זה בצד זה, גם לעשירים וגם לעניים. ובאמת קשה למצוא, וביחוד בין עמי הקדם, עוד ציבור אחד אשר יטרח למצוא תרופה להקלת המחסור וידאג לענייו כמו העם העברי. אצל היוונים והרומאים הקדמונים, למשל, היה מתן הצדקה נחשב לאות הבעת חיבה ואהבה מצד העשירים כלפי העניים, אך שום לחץ מדיני או מוסרי לא היה ידוע. ואילו אצל היהודים, בשבתם על אדמתם, היה מעשה־הצדקה לא רק חובה מוסרית של בעלי־היכולת כלפי מיעוטי־היכולת, אלא גם צו משפטי ברור ומפורש. הרעיון הטבוע בצו זה היה, כי ה' אשר נתן את הרכוש לעשירים דורש חזרה חלק ממתנה זו בשביל העניים, וכאדון כל הארץ הוא מצווה להפריש חלק מיבול האדמה ליתום ולא־למנה, ללוי ולגר (דברים י"ג, י"א). הצדקה בצורת פאה, לקט ושיכחה, שמיטה, מעשר־עני וכיוצא בהן מצוות אשר הוטלו על ישובים חקלאיים — היו מין מס חקלאי מיוחד אשר עובד אדמתו מחוייב להפריש לטובת אחיו, מחוסר־הקרקע. העני בא, איפוא, לגבות את המס לא בתורת חסד, אלא בתורת חוב המגיע לו, לפי הדין,

כשלוחו של הקדוש־ברוך־הוא. לא תפילה שבפה, מצוות אנשים מלומדה, נדרש העברי הקדמון להגיש ליוצרו אלא „פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית. כי תראה ערם וכסיתו ומבשרך לא תתעלם” (ישעיה ג'ח, ז). וסימן־ההיכר של אשת־חיל הוא „כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון (משלי ל"א, כ').

מתוך שחוקי התורה ציוו וחזרו וציוו על עשיית צדקה ועל הקלת המחסור לא היה העני זקוק לחזור על הפתחים ולפשוטי־יד, כי פרנסתו היתה מצוייה לו ברווח ובדין. ומשום כך היה מקום לאזהרת קדמונינו על פשיטת־היד ועל בקשת לחם־חסד, ובן־סירא (פרק מ"א, פסוקים כ"ח, ל"א) מלבד: „בני מצע רגלך מנדוד ללחם, כי טוב המוות מחיי נדודים”; „לחם עוני ינעם ללא ידע בושת אך אש אוכלת הוא בבטנו”. אולם בשעה שחובת העשיר משתכחת מלבו, מעמיד אותו העני על דין תורה. כלום יפלא כי הרעיון הזה קנה לו שביתה בלב ישראל, והעני החוזר על הפתחים אינו מבקש נדבה, אלא תובע אותה בפה מלא? אולם על זה ועל התפתחות הרעיון, מבחינה משפטית־פולקלורית, בישראל ובעמים, בתקופות מאוחרות יותר, יש להרחיב את הדיבור.

ב.

יש רושם בציבור, כי סתם קבצן — רמאי ונוכל הוא, וכי רוב פושטי־היד, לבושי־הסחבות ומצומקי־הפנים, המטרידים את בעל בית־המסחר בהיותו נושא־ונותן עם אחד מלקוחותיו, ואת איש־העבודה בעמדו בשורת ה„תור” בתחנת האוטובוס, ואת הגבר ההדור בלבושו היושב בחברת עלמה צעירה בבית־הקפה — רוב מבקשי־הנדבות האלה אוצרות־קורח טמונים באמתחותיהם, או בפינות־סתר אשר במשכנותיהם. יש גם אומרים, כי בעלי־המומין שבכנופיות הולכי־בטל אלה עושים מסחר במומיהם, ומודים לאלוהים שבע ביום על הליקוי אשר בו נתברכו; ולעתים נשמעת גם ההשערה, כי אנשים נרפים ועצלים שמו מום בגופם בכוונה תחילה למען יהא להם פתח־נפה בבואם לעורר את רחמי הבריות.

יש לתודות, כי השקפה זו מוצאת לה צידוק־מה בהתבוננך מקרוב אל תהלוכת הקבצנים ופושטי־היד העוברת בדין, בכל יום ה' בשבת, בבתי־משפטה־השלום של המדינה.

הרי כמה דוגמאות:

ערב אחד נקלע שוטר יהודי אל בית־מרוח, העומד באחת הסימטאות האפלות למחצה, סמוך לגבול העיר השכנה. בחדר לא מרווח ביותר אשר בבית, ישבו כמה צעירים בני עדות שונות, שתו לשכרה וניבלו את פיהם בהלצות־רחוב ובקללות המוניות. מבין תימרות עשן הסיגריות הנרגילות אשר התאבכו, הבחין השוטר בצעיר אחד, אשר בצהרי אותו יום ראהו סובב ברחובות העיר, כשירו האחת הדוקה אל קרש־עץ וחבושה תחבושת כפולת־שמונה. ישיבתו של הבחור בחברת שיכורים ישיבה של אדם שלם בגופו, כשירו נטולת־קרש וחסרת־תחבושת, העלתה בלב

השוטר חשדות, והוא נתן את עיניו בבחור ושמר את הדבר בלבו.
לאחר כמה ימים נזדמן השוטר ליד פתח של בית-מסחר אחד במרכז העיר, אשר עליו צבאו כמה עשרות אנשים, ומתוכו בקעו קולות-מריבה. הוא הבחין בקול-צווחה אחד אשר עלה על כולם: „אתם מתעשרים בימי המלחמה וצוברים הון; בונים בתים וקונים מגרשים; ולנו, פצועי המלחמה אשר נלחמו ושפכו את דמם למענכם, לנו אתם זורקים פרוטות ושולחים אותנו לוועד למען החייל ולעזרה סוציאלית. חכו! יבוא יום ואתם תתחרטו על מעשיכם.“ השוטר חדר פנימה ולתמהונו גילה, כי מחולל-המהומה הוא הבחור אשר לפני כמה לילות ראהו שותה לשכרה בבית-המרזח. הוא היה לבוש בלואי-סחבות וידו האחת היתה נתונה שוב בתוך תחבושת כבדה והדוקה לקרש-עץ. ליתר תוקף הרכיב עכשיו גם משקפים כהות לעיניו, ואת חזהו ענד בסמל צבאי, אות נאמן כי זה עתה חזר ממערכות המלחמה...

הבחור הזבא לדין, והנה נתברר, כי הוא מומחה במקצועו, וכי יש לו כבר עבר „קבצני“ עשיר. שדה-פעולתו משתרע עכשיו בעיר הזאת, אולם גם בתי-הדין בערים אחרות אשר בארץ כבר טיפלו בו. בירושלים עשה עצמו עיוור עינו האחת, וכשנתפס ונענש, עקר מושבו לחיפה, וברחובותיה ובבתי-שעשועיה היה מעורר רחמים ברגלו ה„מאובנת“. עכשיו הגיע תור ידו. בשורות הלוחמים לא צעד מעולם, ואת הסמל הצבאי גנב מעל חזהו של חייל מבוסס.

הרי דוגמא שניה:

בעירנו מתהלך קבצן אחד אשר פניו ידועות היטב, ביחוד לשוחררי בתי-הקפה. סובב והולך יהודי זה ומפלס לו דרך בין השולחנות הצפופים של בית-הקפה מלא האורחים, עומד עמידה איתנה בפני אחד השולחנות כשהוא נשען על מטהו, ומציג אולטימטום: „א נדבה!“ וכשאתה משיב את פניו ריקם, או מנסה להטיף לו מוסר, אין הוא מתפעל ביותר, אלא נעלם מיד לפני אשר כילית את דבריך. לאחר כמה רגעים, כאשר השלים את הסיבוב על פני יתר השולחנות, הוא חוזר

ומופיע, מתוך שיכחה כנראה, ואומר שוב בנעימה של אולטימטום: „א נדבה!“ כשאתה מוכיר לו כי כבר היה לידך קודם לכן, אין הוא מתווכח עמך, פניו נשארים קפואים ונטולי-ארשת, והוא מסתלק בלא טרזניה ובלא טינה. זהו סדר-העולם ואין לשנותו. תפקידו לבקש, וזכותך לסרב. יהודי זה משתתף לעתים קרובות מאד בתהלוכת הקבצנים העוברת ליתן את הדין, ובכל פעם מוכנה טענה אחרת בפיו להצדקת מעשהו. פעם טען, כי אינו מבקש חלילה צדקה, אלא סתם „גמילות חסד“; לכשירחיב ה' את גבולו — יחזיר כפל כפלים. בפעם אחרת טען בתמימות מעושה, כי האיש אשר לשולחנו קרב חייב לו כסף, ולפיכך בא לגבות את חובו. טענתו האחרונה היתה, כי לא לעצמו הוא קובץ נדבות, אלא לבני משפחתו העניים המטופלים בתינוקות הרבה. יש לו אח עני, ויש לו אחות אביונה, והוא אינו יכול לראות בצערם ומבקש לסייע בידם. משנשאל איה מצויים בני משפחתו העניים, החל מגמגם מתוך מבוכה, כי לפי שעה אינו יודע איה מקומם, בירושלים או בצפת, אך לכשימצא ימסור להם את כל אשר צבר למענם ובשמם.

חיפוש שנערך בבגדיו העלה אוצר שלם של מטבעות נחושת וכסף, קטנות וגדולות, ואף כמה שטרי כסף שנצטרפו לסכום ניכר. הקבצן הסתכל בגל הממון שנערם על השולחן בבית-הדין ובפניו עמדה הבעה של תמיהה, כמי שאומר: „ומה בכך? כלום אין אני זכאי כי בחזקתי ימצא מן הכסף הכסף הזה?“ אותה שעה זכרתי מעשה אחד על קבצן טיפוסי: מעשה בקבצן אחד שהיה נהג לבוא בכל יום ששייבשבת לגביר הקהילה לקבל מידו נדבה. הגביר היה מעניק לו ביד נדיבה חלת לחם אחת, נתח דג הגון וגם פרוטות אחדות במזומן. לימים נזדמן הגביר לבית הבנק והנה רואה הוא כי ב„תור“ הארוך של הלקוחות עומד גם הקבצן מידועו. נראה הדבר תמוה בעיניו ונתן דעתו עליו. משהגיע תורו של הקבצן לגשת אל הפקיד היושב ליד האשנב, ראה הגביר והנה הוא מוסר לפקיד, שומר הקופה, כמה עשרות רובלים, ובפנסק המיוחד, שבו נרשם הדבר, ראה הגביר, מתוך הצצה חטופה, כי לזכותו של הקבצן

עומד סכום ניכר העולה לכמה מאות רובלים. שמר את הדבר בלבן, וביום הששי הסמוך, כשבא הקבצן לבקש את נדבתו, כמנהגו מדי שבוע בשבועו, החל הגביר מגלגל עמו בשיחה, ומענין לענין עבר לענין גניבת־דעת־הבריות והתמרמר במיוחד על בני־אדם אשר הון רב צפון על שמם בבתי־הבנק והם עושים עצמם עניים וחוזרים על הפתחים לבקש פת־לחם ואגורת־כסף. ראה הקבצן כי נגלה סודו, העמיד פני־תם ואמר: „משונים הם הבריות. עיר שלמה של קבצנים ודלפנים מעמידים פני עשירים, אוכלים ושותים וסובאים, ובכיסם אין אף פרוטה אחת — ואין איש פוצה פה ומצפצף. קבצנים מעמידים פני עשירים — זה מותר; ואם מצוי עשיר אחד המעמיד פני קבצן, מיד הכל רוגזים עליו. מה הרעש?״ *

מסופק אני אם מרגלית פולקלורית זו כתובה בספרים. זוהי כנראה מימרה המוכנה ועומדת בפיהם של קבצנים מובהקים לעשות שימוש בה בעת הצורך, והיא עוברת בירושה מאב לבן. על כל פנים עצם מציאותה בפיהם מוכיחה, כי הדעה על קבצנים גוכלים אינה קלוטה מן האויר.

* * *

בין עשרות הקבצנים אשר הופיעו פעם לדין היה אחד אשר הרבה לתנות את מצוקתו ואת רוע־גורלו והויל דמעות־שליש בהזכירו את אשתו וילדיו הרעבים. אך כאשר נשאל מה גורל המשכנתא בסך אלף לא"י ויותר הרשומה על שמו במשרד־ספרי־האחווה, ואשר בהפקעתה מטפל אגף אחר של בית־הדין — העמיד זוג עינים תמהות וטענותיו נסתתמו.

אשה אחת נתבעה פעם לדין באשמת חזרה־על־הפתחים ובקשת־נדבות. הוברר כי אשה זו חוזרת על הפתחים רק בימי א' לשבוע, ומבכרת פת־לחם־יבש על אגורת־כסף. תרמילה הארוך שהיה תלוי על

* נמסר לי מפי עורך־הדין מר אסף גולדברג.

שכמה היה מלא פרוטות לחם־יבש, פירורי כעכים שאפייתם נעשתה לפני זמן רב, חלה שעברו עליה שבתות הרבה ושיירי־מזון שאינם ראויים למאכל לבני־אדם. וכל כך למה? לקבצנית זאת בית משלה באחד מפרברי העיר, ומסביב לבית חצר מרווחת, ובחצר לולים מלאי עופות, ואת פירווי־הלחם ושיירי־המזון אשר היא אוגרת, היא משרה בעריבות־מים ומזינה בהם את עופותיה.

אשה אחרת, שאספה פרוטות ברחובות העיר ועוררה את רחמי העוברים־והשבים בהציגה עצמה כפליטה אשר מקרוב נמלטה מבוכארה, נקנסה פעם בחמישים לירות, לאחר שהוברר כי היא עבריינית „מועדת“; ובלי פצות־פה צברה את הסכום הניכר הזה מתוך כיסים חבויים בשמלות הצבעוניות המרובות אשר לבשה אותה שעה...

* * *

מסיבה זו או אחרת אין הקבצנים המקצועיים נתבעים תמיד לדין. יש והם מצליחים להתחמק מעיניהם הפקוחות של שומרי־החוק, ויש ושומרי־החוק עצמם מעלימים עין מקבצן אשר ברי להם כי אין לו אלא כסותו לעורו והוא פושטיד רק למלא את בטנו הנפוחה. אך גם דרכי משאם־ומתנם של הקבצנים האלה נגולים בפני בית־הדין באקראי ובאורח בלתי־צפוי. ואז מתברר, כי יש פושטידי, וביחוד מבין אלה אשר הקבצנות אומנותם, שאינם מסתפקים בדרך המקובלת של חזירה על הפתחים, או קשקוש בקופסה ברחובה של עיר, אלא נוקטים אמצעים „מדרניים“ של איסוף כספים, דוגמת ה„מגביות“ למיניהן, להבריל, הבאות רק לאחר הכשרת לבבות מוקדמת.

הנה דוגמא:

פעם נתבע לדין בעל בית־דפוס אחד באשמת הדפסת מדעה, בצורת „קול־קורא“, מבלי לציין את שם הדפוס ובעליו. הנאשם הודה באשמה וטען, כי יהודי עני אחד, בעל־מום, מסר את החומר לדפוס לשם הפצתו בקהל. ענין מיוחד, לגבי הנושא אשר אני דן בו, יש ב„קול־קורא“ זה. זהו כרוז בגודל 30×50 ס"מ אשר בראשו כותרת באותיות של

קידוש-לבנה: „הודעה לקהל ולמוסדות... קראו עד הסוף ותדעו מה צערנו ולחצנו“. בצדי הכותרת תמונות צילום של גבר ואשה ומתחתן שמותיהם. בגוף קול-הקורא מתנה הגבר את מרישיחו, קובל על גורלו, גורל בעל-מום נכה-רגלים אשר אינו יכול להלך למקום שלבו חפץ. הוא מביע את קנאתו בבעלי-מום אחרים המביאים את לחמם בנקל, משום שהבריות רואים את מומם בעין ובאים לידי רחמים, ואינם חוששים למעשי-רמאות. וכה דבריו: „אנו אומרים בלבנו כל פעם הלואי והיינו עיוורים לכל הפחות, אז היינו יכולים ללכת על רגלינו ולהביא את מזוננו ולא היינו צריכים אחד לדחוף את העגלה להסתובב... וישנם אנשים שאינם מאמינים שאני אינליד וחושבים שעשיתי את זאת בשביל ביזנס“. הוא פונה „אל אחינו בני ישראל הרחמנים“ במלים נוגעות באמת עד הלב, שאני מביא בלשון העילגים של הכרוז: „תרמו למען אח ואחות אינלידים אשר שואפים לריפוי, מזון ולבוש; אשר אין להם כוח ללכת על רגליהם; אשר יש להם פה לדבר, עינים לראות וידיים ורגלים שלא מועילות לשום דבר וצריכים לאנשים שיאכילו אותנו כמו תינוק בפה ושילבישו אותנו ושיעשו את כל רצוננו ואת מבוקשנו, כמובן אתם תבינו מה...“ וכאן באות מצד אחד התמרמרות על אדישות הציבור ומוסדותיו לגבי אנשים מרי-גפש וקשי-יום, ומצד שני ברכות אין-קץ לנדיבי-עם. וכה דבריו: „...המוסדות בזמן הזה אינם שומעים ואינם שמים לב אל העניים. במשך חדשים פונים אליהם במכתבים, אך הם זורקים אותם בסל הזבל, או מוכרים אותם לגיר לעטוף זיתים וגבינה. את זעקתנו שמעו בשביל שהשם ישמע את צעקתכם ביום צרתכם ובזכות העזרה אשר תעזרו לשני האינלידים ה' יצילכם מידי האויב הרע ומפצצות ומגזים ותנחלו מנוחה במהרה בימינו אמן...“

אחר הדברים האלה בא הפירוט של שיטת העבודה שנקט. הוא מחלק את העיר לאזורים לשם חסכון בזמן ובטווח, וגם, כנראה, כדי לזכות את כל הציבור במצווה. חלוקה זו מכוננת ביחוד כלפי אנשי-המסחר, שכן היא פותחת במלים: „אל בעלי החנויות — אני מבקש

אתכם שאל תחשבו שכל יום אני ניגש אליכם דווקא, אלא שבכל יום אני נמצא ברחוב אחר” — לאחר הוראה זו באה עצם החלוקה, שהיא כדלקמן:

„יום ראשון — רחוב הקישון והסביבה
יום שני — נחלת בנימין ורחוב הרצל
יום שלישי — רחוב אלנבי
יום רביעי — שוק הירקנים בסיטונות
יום חמישי — רחוב הכרמל
יום ששי — רחוב המלך ג'ורג', בן יהודה“.

הכרוז מסיים במלים אלה: „אני מבקשם שלא תגידו שאני ניגש פעמיים בשבוע או כל יום. כל מי שהוא יהודי טהור ורחמן איך שניגש הילד לפתח את החנות או בבית קפה שיתן או שיגיד אין ולא להשאיר אותי מחכה בשמש מפני שהשמש מזיקה לגופי...“

אכן, הקבצן הזה ואחרים שכמותו סוללים דרכים חדשות במקצוע הקבצנות בישראל...

צבע פניהן כעין הקלף, עם תינוקות, ידועי-מכה ונגועי-חולי, צמודים לשדיהן המצומקים. ילדים חלושי-שכל ותשושי-כוח הנושאים עליהם חטאי אבות-שיכורים ואמהות-פרוצות. אנשים בודדים וגלמודים, מחוסרי קורת-גג לראשם ופינת-מרגוע לגופם הבלה, אשר אין להם בעולמם אלא בלואי-הסחבות אשר לעורם והתרמיל המזוהם אשר על שכמם. ישישים אשר הושלכו לעת זיקנה על-ידי בנים סוררים והם נותנים מבטחם בנדיבי-לב, אנשים אשר הקרקע נשמטה מתחת לרגלם ואין להם נקודת-משען כלשהי. עמי-הארץ ובני-תורה. בורים וגסי-רוח המעיוזים פנים בפני דיין ושוטר, ועדיני-נפש הכובשים פניהם בקרקע ואינם מוצאים פתחון-פה בעמדם ליתן את הדין. והווי חיים מגוון ומיוחד במינו חולף בפניך כחזיון מעולם זר. מאזין אתה לבליל-לשונות, שפות עמי המזרח על כל הדיאלקטים שלהן, ולשונות עמי המערב; כל הזארגונים למיניהם ולצורותיהם השונות ושפות חיות של עמי התרבות; לשון-הקודש על כל הנעימות המיוחדות לשבטי-ישראל המפורזים, נוסח-אשכנז ונוסח-ספרד ונוסח-תימן, וגם לשון התרגום של התנ"ך. מאה חמישים הקבצנים אשר עליך לכתוב את גורדינם הם מאה-חמישים עולמות הרחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב.

שירתו של קבצן זה, או נכון יותר קינתו של קבצן זה, טרם באה לידי ביטוי בספרותנו.

* * *

הנה יהודי פרסי עומד לפניך בדין. לא עומד אל שוכב, פשוטו כמשמעו, משום שהיהודי מקופל בתוך עגלת-תינוקות, כבמיטת-סדום, ואין אתה רואה לפניך אלא גל של עצמות בולטות מתוך ערימה של כלי-מטה מסואבים. אברי-פנים כמעט שאינם ניכרים וצלם האלהים נמחק ונישטשטש כולו, ורק זקן מדובלל, העולה ויורד לקצב הנשימה הרפה, מעיד כי במקום זה מצוי ראשו של בעל-חי המפרפר ביסוריו.

אתה קורא את כתב האשמה: „בן-אדם! מאשימים אותך בפשיטת

ג.

במדור הכרוניקה של העתונות היומית אנו נתקלים לעתים ברפורטז'ה מעין זאת: „אתמול הועמדו לדין בבית-משפט-השלום מאה-וחמישים קבצנים ופושטי-יד. כולם הודו באשמה ורובם נענשו בתשלומי קנסות קלים“. מאה-וחמישים תיקים נפתחו ונסגרו. מאה-וחמישים מעשי-עבירה נוספו למאזן השנתי של העבריינות בעיר, וכמה עשרות אורחים עזבו את אולם בית-הדין וחזתם העבריינות טבוע בהם. אך מי הם האנשים האלה? מנין באו אל מחננו ומה הביא אותם לידי הפרת החוק?

בפרק האחרון דיברתי על הדעה הרונחת בקרב הציבור כי רובם של פושטי-היד וחוזרי-על-הפתחים אינם אלא חדלי-אישים וקבצנים נרפים העושים מסחר במומיהם ובליקויים אשר בגופם. הבאתי גם כמה דוגמאות מוחשיות אשר יש בהן משום הסברת יצירתה של הדעה והצדקת מציאותה. אך ניתנה האמת להאמר, כי הרבה מן ההגזמה וההפרזה יש בסיפורי-הבדים הנפוצים בהמון על אוצרותיהם הספונים של ציבור פושטי-היד, ועל מידת הרמאות וגניבת דעת-הבריות שאותה הם נוקטים.

אין לדבר על מעמד מיוחד של קבצנים ופושטי-יד. אין ארגון פנימי ביניהם ואין שיתוף-פעולה או יחסי-גומלין, תהלוכת הקבצנים העוברת בבית-הדין בכל יום ה' בשבת מורכבת מאנשים שלא מעור אחד. תמצא ביניהם חומר אנושי מכל פינה בעולם אשר קיבוץ יהודי מצוי בו, וביחוד מערי המזרח ומארצות צפונה של אפריקה. אלה הם אנשי דלת-העם ובני משכנות-העוני. רובם מהלכים לבושי-קרעים, מזי רעב ונפוחי-כרס אשר אין להם מזון אפילו לסעודה אחת. בהם צעירים וזקנים, אנשים ונשים, בעלי-מומין ומוכי-גורל, ילדות-אימהות, אשר

יד ברחובה של עיר, בניגוד לסעיף כך וכך של חוק העונשין. מה יש לך להשיב?"

קול של חילחול מלווה אנחות תכופות עולה מתוך גל העצמות. וקטעי־הברות בלשון קדמונים מנסרים בחלל. האשה הזקנה המלווה את הישיש ודוחפת את העגלה ברחובות העיר מרכינה עצמה לעבר הזקן. מנדקרת ומודיעה בלשון שחצייה עברית וחצייה פרסית מתובלת מלים ערביות: „הוא אינו מבין בלשון־הקודש. הוא אומר הוא רעב ואין לו מה לאכול. הוא אומר מה רוצים ממנו ולמה סוחבים אותו לבית־המשפט. הוא מבקש רחמים ופרוסת־לחם... ואמנם, לעתים קרובות מאד היה אבק־אדם זה נתבע ליתן את הדין על הפרת חוק־המדינה; ובשעה שעגלת־הילדים, הצופנת בחובה גבר בן שבעים ויותר, היתה מיטלטלת ונישאת בידי שוטרים ושמשים על גבי מדרגות בית־הדין, היתה זעקת כאב שביסורי־גוף בוקעת מתוך בלואי הסחבות וממלאת את חלל היכלי־המשפט.

והרי קבוצה של פושטי־יד מאחינו בני־תימן. בני־אדם מופלאים אשר לא על הקבצנות תפארתם. עולם ישראלי מלא אור מקופל בגוויותיהם הצנומות של עבריינים אלה. תורה וחכמה במקום אחד, אך עניות מנוולת. מספר האחד: „חוזר אני על הפתחים רק שעות ספורות ליום ומסתפק בלחם־צר ומים־לחץ. מה לעשות? בעוונותינו הרבים אין מה לאכול.“ שואל אני אותו מה הוא עושה בזמנו הפנוי, והוא משיב: „אני יושב בבית־הכנסת ולומד.“ שואל אני ומה ילמד, והוא משיב: „יש ברוך השם מה ללמוד. גמרא, עין יעקב וזוהר.“

תימני שני, בעל הדת־שיבה, אשר מדבריו ניכר מיד כי בן־תורה הוא, מודה באשמה בנעימה של זלזול ולגלוג לכל הענין הרב הזוהר ונוהם מתחת לחטמו: „ומה לעשות? לגווע ברעב?“ שואל אני אותו למה לא יפנה אל לשכת העזרה הסוציאלית? וכאן מתעורר בקרבו הזיק העדתי והוא קורא בהתרגשות: „עזרה סוציאלית? מי זה עזרה סוציאלית? הממונים על הכספים הבאים מתוך לארץ אינם שמים לב כלל וכלל

לעדת התימנים, ומחלקים את הכול בין האשכנזים. לתימנים אין לשון ואינם מבינים בפוליטיקה ולכן זכותם מקופחת. עזרה סוציאלית? איפה יש עזרה סוציאלית? הולך אני אל העירייה שולחים אותי לוועד העדה התימנית. הולך אני אל ועד העדה התימנית שולחים אותי לעזרה סוציאלית. מכאן ומכאן ואני ובני ביתי רעבים ללחם.“ אף יהודי זה מבלה את רגעיו הפנויים ואת לילותיו בלימוד גמרא ו„עין יעקב“ ובקריאה ב„זוהר“. „הזוהר“ זהו כנראה המעיין אשר ממנו שואבים בני־תימן אלה את אמונתם ואת העוז לחיות ולקוות...

הנה יהודי מעדת המערביים. הוא עיוור עינו האחת וכל גופו מיטלטל, כמי שאחזו עווית. כן, הוא פושט־יד ברחובות, אך אין מי שיפרנסהו. אשתו הראשונה עזבה את ביתו, משום שלא היה בידו לספק את מזונותיה. נשא לו אשה שניה עליה בתקוה כי היא תעבוד ותפרנס אותו בכבוד. ואמנם, זמן קצר לאחר הנישואין היה סמוך על שולחנה ולא נזקק לחסדי הבריות. היא עבדה והוא ראה את עולמו בחייו. אך נשתנו הזמנים. האשה הצעירה ילדה לו שני בנים ובת אחת, עליה לטפל בהם בבית, ואינה יכולה עוד לשרת בבתי זרים או לכבס את כביסתם וכל עול הפרנסה נפל עליו. ומה יעשה אם לא יתנו לו לבקש נדבות ברחוב?

והנה יהודי אשכנזי מיוצאי אירופה המזרחית, זקן קרוב לגיל הגבורות. לא, אין הוא פושט יד ברחובות ואין הוא מטריד את העוברים והשבים. סובב הוא לעתים מזומנות על פתחי כמה בתי־מסחר, ואנשים היודעים אותו ואת עברו מעניקים לו בעין יפה. שואל אני אותו אם בניו אינם מכלכלים אותו, והוא מספר בקול חנוק מדמעות: „אני קרבן המלחמה. יש לי בן יחיד והוא היה הזן ומפרנס אותי. התגייס לצבא וחזר אינו־ליד. הסכומים הפעוטים המתקבלים מהממשלה וממקורות עזרה אחרים אינם מספיקים אפילו לבן, לאשתו ולשני ילדיו הקטנים. ומי יתמוך בי ובזקנה שלי?“ — סיפור קצר אך תוכו רצוף אמת.

הנה יהודי ספרדי אשר מקרוב עלה ארצה כפליט מארצות הבלקן.

הוא נמלט בעירום ובחוסר־כל ואין בכוחו לעבוד עבודה „שחורה“. הוא ניסה כאן את ידו ברוכלות וסבב על הבתים מבוקר עד ערב ולא ראה מחייה. האשכנזים סוגרים את הדלת כשהם רואים ספרדי; ולספרדים יש כבר הכול, אין להם צורך לא בסבון ולא במשחת־שיניים ולא בכפתורים ולא בחוטים. הם מצטערים מאד, אך הכל אשר בידו להציע להם קנו רק לפני רגעים אחדים. לא היה זה עסק בשבילו. החל רוכל בפירות בשוק. היו שומר־החוק תופסים אותו בכל יום שני וחמישי ומביאים אותו לדין, כי אין לו רשיון לעסוק ברוכלות, והעיריה אומרת — מתר, בעוד שבוע, והוא מכתת רגליו בכל יום ורשיון אין. את כל פדיונו היה משלם בקנסות לבית־הדין וחדל גם מזה. מה יעשה? הילדים מבקשים אוכל. החל מבקש נדבות בקרנות הרחובות. מעיר אני לו, כי אין זו הפעם הראשונה שהוא נתבע לדין בעוון פשיטת־יד, וכי לפי החוק אפשר לאסרו לתקופה של שנה אחת, והוא משיב בלא התרגשות, אך בכאב־אמת: „אין דבר, תשלח אותי לבית־הסוהר לשנה, ואפילו לעשר שנים, ואני אשלח אליך את הילדים שלי שתאכיל אותם...“

* * *

ולבסוף הרי עולם מופלא אחר, עברייני בעל חוויות עמוקות ומשאלות לב נסתרות: הקבצן בעל המנדולינה. ברחוב סואן בלב־העיר עומד לו בשעות הלילה המאוחרות צעיר יהודי, סומא בשתי עיניו, ומשמיע את צלילי המנדולינה שלו לכרך. המון עם חוגג, הפוסע מתנוזת מבתי־השעשועים, נעצר לרגע לידו ומאזין לנגינתו הנוגה. נערה אחת נדה לו בראשה ונלחצת בגווה אל בן לידיה כמבקשת מיפלט מאכזריות הגורל. גבר אחד או שנים משלשלים פרוטה לתוך קופסתו ומסתלקים בחיפזון מהמקום. הקבצן אינו משיב בתודה, אינו מרכין ראשו בהכנעה, כי אינו רואה את מעשי הנדיבות. הוא מוסיף לפרוט על מיתרי המנדולינה וקולו העצוב מתמזג עם צלילי כל־י הנגינה. והקבצן בעל המנדולינה נתבע אף הוא לדין בעוון פשיטת־יד

ובקשת נדבות. לא, אין הוא מודה באשמה, אין הוא מבקש נדבות. הוא גותן תמורה. הוא משמח לב אנשים. הוא מוכר את שירו בפרוטה. פיזומוני נייגוניו קדומים הם, משירי רבי יהודה הלוי אשר שינן לעצמו בימי ילדותו בטרם נסגרו עיניו, מפיוטי המחזור ומתפילות העם. לעתים ישמיע גם משירת התחייה והבנייה. אוצר השירה שלו קודש: ארץ־ישראל, ציון עיר השכינה, הגולה הדווייה וקיבוץ נדחי ישראל, בנין בית־המקדש והשבת כהנים לעבודתם ולויים לשירים ולזימרים; והנעימות — מקוריות ברובן הגדול ושאוכות מנבכי עולמו האפל. לא, אין הוא מבקש נדבת־חסד. הוא עושה מסחר בנגינתו ומוכר אותה באגורת־כסף לעוברי־אורח כדי להחיות את נפשו. כך הוא טוען בבית־הדין וכך פוסק גם בית־המשפט.

אך זהו עולמו הנגלה של ה„עברייני“, עולם החומר המכוער, הנראה לעין כול. מחוץ לתחומי עולמו הקבצני הוא חי בעולם אחר, נסתר, עולם הכיסופים והגעגועים. הקבצן העיוור בעל המנדולינה כותב זכרונות ושופך את המיית לבו בחרוזים ובדברי פרזזה על־גבי נייר. אין הוא כותב בעצמו משום שאינו רואה מאומה לפניו, אך יהודי טוב אחד כותב את הדברים מפיו, ומגלה את עולמו האמיתי של הקבצן, עולם שופע אור ואושר. נתגלגלה לי זכות להציץ לרגע אל תוך עולם זה, ועמדתי כולי מופתע ומוקסם. באחד מפרקי זכרונותיו אומר הסומא:

„כשירד עלי המסך — ואני אז בן חמש — התהלכתי כצל, ללא אור לעיני וללא אהבה ללבי. אמא, הייתי בוכה, למה זה קשרו את עיני. אמא, מי זה גנב ממני את האור? אמא, תקני לי עינים. אמא, אמא... אמא לא החזירה לי את האור ולא קנתה לי עינים חדשות. גם לטיפותיה גזלה ממני. יחד עם עיני אבד גם חני בעיניה. נתימתתי מאבא ואמא בעודם שניהם בחיים.“ וכאן באה קינה בחרוזים:

„במה הוא חטאי כי לא יכופר,
גם בביתי אני מיותר.

אחורה, קדימה, אך לילה חורף,
גם אבא גם אמא פנו אלי עורף."

כמה אהבה יש בו אל עולם הדומם והצומח, אל הפרחים, אל האדמה, אל סלעי ירושלים. הוא מספר כי התחנך במוסד לעיוורים אשר בירושלים. באחד הימים נתבשרו הילדים כי ילכו לבקר את המקום אשר נרכש להקמת בית חדש למוסד. שמחת הילדים לא ידעה גבול. הם קפצו ודהרו וחיבקו זה את זה מרוב גיל. וכשיצאו אל מחוץ לעיר והמדריכים אמרו להם כי הם באו כבר אל המקום, אחזה אותם רעדה. הם הביטו ולא ראו מאומה. הילדים הרכיבו עצמם לארץ, משמשו בידיהם את הקרקע הנכסף ואמרו זה לזה, כאן ינח ראשם, אך מאומה לא ראו. על עצמו הוא אומר: „אני התענינתי ביחוד בצמחי המקום. הייתי נגש אל כל פרח וציץ ושואל על מה הוא שר? על יהודים בגולה? על גאולה וישועה?" על כל דבריו מרחפת תפילת הגאולה והישועה, לעצמו ולכלל ישראל. תפילה זו מוצאת לה ביטוי גם בחרונו וגם בדברי פרווה. במקום אחד הוא אומר:

„דמי נשפך כמים

ונפשי מצפה לירושלים,

קוראה בעת צרה לאלהי שמים,

רהמוגי, הצילוני, מתי תבא הגאולה."

אין הוא מסיח אף לרגע את דעתו מתקופת הזוהר והאור אשר בחייו וקינתו חדות־דווי בדברו על עולמו אשר אבד באופל. במקום אחד הוא אומר: „עד שנתי החמשית לחיי נהגיתי גם מאור עיני. עד היום הזה הנני חי על האור שעייני ספגו בהיותן עדיין בלתי לקויות. כמה אהבתי בימי זוהר קצרים אלה לראות ולספוג את כל הנעשה לנגד עיני... כאילו הרגישו ששעתן קצובה ועליהן להצטייד במלאי אור ורשמים לכל ימי היותן בחלד", והוא מסיים בחרוזים אלה:

„שמש, שמש למה זה
תסתירי אור פניך
מהאיש, עיני איש זה
שכה בכסף אליך.
בגבורתך בחום היום
קרנך לא תשיגני,
את אורך אור עליון
אנא השיבני.

מה לי הלד באין מאור,

חיים ללא עינים,

אל תפלת סגיי־נהור

האזינו השמים".

אלה דברי הקבצן העיוור בעל המנדולינה.

אין כוונתי לאמר כי פרקים אלה יש בהם דברי ספרות מעולים, או קטעי מחשבה גאוניים, אך נעלה מעל כל ספק כי המלים חצובות מתהום מחשכיו של מוכה־גורל, מר־נפש וקשה־חיים, ומשקפות עולם מלא של כיסופים וגעגועים של אדם ושל יהודי. תפילה לעני כי יעטוף.

* * *

והסומא הזה, בעל המנדולינה, צועד אף הוא בתהלוכת הקבצנים הנתבעים ליתן את הדין באשמת פשיטת־יד ובקשת־נדבות...

מרובה בשיטת מעשי־הצדקה שהיתה נהוגה עד אז ומסורה לסמכותם
 התורה של מוסדות־צדקה פרטיים ומוסדות הכנסייה־הנוצרית. לתקנת
 הרבים חקקה את „חוקי העניים” אשר קבעו, כי כל עדה מחוייבת לפרנס
 את ענייה היא וכי שופטי־השלום בכל אזור מצווים לדאוג לכך שהחוקים
 יבוצעו במילואם. כדי להגשים את המטרה הראשית נהגו העדות לאסוף
 כספים מבעלי היכולת ולחלקם בין העניים המצויים בתחומי אזריהן,
 בצורת „עזרת חוץ”, כלומר: לשלוח לביתו של כל עני בעדה מתת־כסף
 קצובה. חוקים אלה, בשנויים קלים, נשארו בתקפם מאות בשנים ולפיהם
 נהגו כל העדות המקומיות. במאה ה־18 בא שניו־יורק בצורת הסיוע
 אשר ניתן לעניים. לפי תקנות שונות שהותקנו מוזמן לזמן הוטל על
 העדות להתארגן לאגודות־צדקה מקומיות, וכדי להבטיח כי הנצרכים
 לא יפלו למעמסה עולמית, ולא ינצלו את שיטת התמיכה הציבורית
 בהעדר פיקוח קפדני, נאסר על האגודות לחלק את הצדקה בצורת
 „עזרת חוץ” לכל סוגי העניים, אלא רק לזקנים, לחולים ולבעלי־מום;
 ואילו בשביל העניים בריאי־הגוף הוצרכה כל אגודה לבנות בית־מחסה,
 או מוסד־למלאכה, אשר בהם תנתן „עזרת בית”, בתמורת עבודה שיספקו
 מנהלי המוסדות לעני אשר ימצא בהם קורת־גג. כל אדם אשר נמצא
 משוטט ברחובות במצב של מצוקה היה מובא על־ידי שוטר אל המוסד
 ומקבל מחסה, עזרה ועבודה. תקנות פנימיות מיוחדות הותקנו לבתי־
 מחסה אלה, אשר מטרתן היתה להתוות את הדרך למפקחים ולמנהלים
 כיצד לסייע, מוסרית וחמרית, בידי העניים הנעצרים בהם, ולהביאם
 לידי כך שיעשו חיים נושאים את עצמם, כדי שלא ישארו אברים
 מדולדלים בגוף הציבור.

במרוצת השנים נתברר כי גם בחוקים אלה אין כדי לפתור את
 כל הבעיות המסובכות של חוסר־עבודה וריבוי העוני אשר נוצרו ביחוד
 על־ידי השנויים התמידיים בתנאי החיים של חברה תעשייתית, וכי
 יש צורך בתיקונים יסודיים יותר כדי לשפר את מצבם של בני שכבות־
 העוני. לשם כך נתמנתה, בתחילת המאה העשרים, ועדה מלכותית אשר

ד.

החוק האוסר מעשי פשיטת־יד וחזירה־על־הפתחים הועבר אלינו
 בעיקרו משיטת החוק האנגלי. אולם מסיבות יצירתו וזכויות קיומו בשתי
 הארצות שונות בתכלית. באנגליה, מקום הורתו וגידולו, צמח צמיחה
 טבעית והדרגתית, ינק את חיוניותו ממקורות המחשבה הלאומית, התפתח
 בצד שפע של חוקי־לווי אשר נועדו מתחילת חקיקתם לבער מחסור
 ועוני מקרב המוני העם, ונעשה בהמשך הזמן חלק אורגני מחיי האומה
 האנגלית וממוסדותיה המשפטיים־החברתיים. אלינו הועבר החוק כנטע־זר
 ונשתל כמות שהוא בשדה־המשפט ללא חוקי־הלווי הנותנים טעם לקיומו.
 ובהיותו בודד במערכת הסדרים לתיקונם של חיי החברה, אין מוחו של
 העבריין, או האזרח הפשוט, תופס מה צורך יש בו, ומה ערך יש לו.

אבאר את דברי קצרות:

החוק האנגלי המסונף על הולכי־בטל, משוטטי־ברחובות, פורעי־
 סדר ופושטי־יד לא ניתן לו לעם האנגלי משמים בצורתו המושלמת
 של היום. קדמה לו היסטוריה ארוכה של התפתחות הדרגתית אשר
 היתה אחוזה ושלובה בהתפתחותה של המחשבה האנגלית במשך מאות
 השנים האחרונות בדבר הצורך בתיקונים יסודיים בחיים המדיניים,
 החברתיים והמשפטיים של האומה לשיפור גורלו של האדם ולהקלת
 משא חייו. אין כאן המקום להרחיב את הדיבור על התפתחותה של
 המחשבה הזאת; די לסמן את ראשי פרקיה, במידה שהם נוגעים אל
 הנושא אשר אני דן בו.

בראש וראשונה יש לציין את החוקים על העניים. בסוף המאה ה־17,
 בתקופת כהונתה של המלכה אליזבת, החלה הממשלה מראה התעניינות

תפקידה היה לחקור את סיבות המחסור והמצוקה ולהמליץ על אמצעי תרופה, ביחוד בתקופת משבר רציני בתעשייה. הדו"ח של הוועדה מציע, בין השאר, מינוי ועדות מקומיות אשר תחקורנה באופן מיוחד בכל מקרה ומקרה של מחסור ודחקות, תטפלנה בו טיפול אינדיבידואלי, ותפקחנה על דרכי הסיוע. עבודת הסיוע עצמה צריכה להיות מכוונת כמטרה לשרש את גורמי המחסור, לעורר בנעזר את האינסטינקט של בלתי-תליות ועזרה עצמית, ולהחזירו על-ידי כך לחיי חברה מועילים, כדי להגשים מטרה זו ממליצה הוועדה להקים מוסדות מיוחדים לסוגי אנשים שונים הזקוקים לעזרה ולפיקוח דומים, כגון: מוסדות מיוחדים לילדים, לגברים, לגשים, לזקנים וחלשים, למשוטטים ברחובות וללקויים בשכלם, לחולים ולבעלי כושר-גופני לקוי. יש לציין כי חלק גדול מהמלצותיה של הוועדה כבר נתאשר על-ידי הממשלה הבריטית בצורת חוקים מיוחדים.

אם נוסף על החוקים האלה את כל המערכת הענפה של התיקונים הסוציאליים, פרי עמלם של טובי הוגי-הדעות באומה הבריטית, המכוונת להיטיב את תנאי חייהם של המוני-העם משדרות העמלים, כגון: החוק של מתן קיצבה לעת זקנה (משנת 1908); החוק על ביטוח לאומי ממחלות (משנת 1911); חוק הביטוח מחוסר עבודה (משנת 1911), ורבים אחרים, ואם נוסף על-כך את העובדא כי השאיפה לתקן ולשפר את מצבו של האדם ולהקל מעליו את נטל החיים עודנה תוססת בלב המנהיגות הבריטית ומוצאת לה ביטוי נאמן כמעט בכל מושב ומושב של בית-הנבחרים הבריטי גם בימינו אלה, כי אז יוברר לנו מה מקום תופס החוק על איסור פשיטת-יד ובקשת-נדבות ומה צידוק יש למציאותו בספרי המשפט האנגלי.

עם כל זה נטו בתי המשפט באנגליה לקולא, ובבואם לדון אדם על אשמת פשיטת-יד לא נצטמצמו בפירושו המילולי של החוק.

הרי שתי דוגמאות אופייניות:

ארגון של כורי מרות, במאבקו להטבת תנאי עבודתם של חבריו,

הכריזו שביתה באזור ידוע. מצבם החמרי של השוכתים היה בכל רע, וכמה מהם החלו חוזרים על הפתחים לבקש נדבות, להם ולבני-ביתם. שנים מהם נטלו עגלה, קבעו בה שלט „עגלת הלחם של הילדים“, ועברו בה ברחובות העיר. אחד מנהגי העגלה נכנס לחנות אחת וביקש נדבה לעזרת הכורים, והשני נכנס לבית פרטי וביקש לחם „לפי הטף“. בעלת-הבית נתנה לו קלח של כרוב והכורה הטילו אל העגלה בין שאר המזונות. שני נהגי העגלה נתבעו על-כך לדין באשמת פשיטת-יד וחזירה-על-הפתחים.

בית-המשפט זיכה את הנאשמים וקבע, בין השאר, כי המחוקק, באסרו את בקשת הנדבות, התכוון לאנשים אשר הקבצנות שבעצלות היא אורח-חייהם הקבוע, אולם אם אדם, שלא בדרך חיו הרגילה, חוזר על הפתחים ומבקש נדבה לשם מטרה, שהיא לעצמה אינה בלתי חוקית, אין הוא עובר עבירה. „הנאשמים“ — אומר בית הדין האנגלי — „הם פועלים אשר להם משפחות, אימהות, נשים וילדים והם עצמם מצויים במצב של שביתה. אין שום דבר בלתי חוקי בוה. היו להם חילוקי דעות עם מעבידיהם; אך דבר זה שכיח הוא ביחסים שבין רכוש לעבודה. האנשים יכולים להיות צודקים או לא, אין כאן המקום להכריע בוה; אולם אין בכך משום הפרת חוק אם הם סובבים על הפתחים כדי להסביר לציבור את המצב בו נתונים נשותיהם וילדיהם בעת השביתה ולבקש את עזרתו. אין הדבר שונה ממקרה — שהוא שכיח מאד בישובים חקלאיים — של כפרי עני אשר פרטו אבדה לו, ובעזרת ידידיו הוא רושם לו על-גבי נייר את פרשת מצוקתו וסובב על פתחי נדיבים ומבקש לסייע בידו לרכוש לו פרה אחרת. אף הוא, במדה ידועה, חוזר על הפתחים ומבקש נדבות, אולם לא אליו מכוון החוק. אין מעשהו נובע מאורח חיים ומדרך פרנסה קבועים, אלא ממצב שהזמן גרמו, והוא מכוון רק למטרה מסוימת“ (*).

(* Pointon and Boot v. Hill. 12, Q. B. 306

שופט אחר באותו משפט אומר: „מתוך דרך עבודתו והתנהגותו של הקבצן יש לראות אם קבע לו את הקבצנות כאורח-חיים או שהוא מצוי במצוקה זמנית. יש לראות את דרך גישתו אל העוברים-והשבים, את עמידתו על המקח, את מידת חוצפתו, נעימת התחנונים שבקולו, אמצעי הרמאות שבהם הוא משתמש, כי מכל אלה אפשר להסיק אם דרך קבצן דרכי“.

השופט השלישי אומר, בין יתר דבריו: „החוק מכונן כלפי סוג אנשים של הולכי-בטל אשר, במקום לעשות מאמץ להשתכר מעבודתם די מחייתם, הם בוחרים להתבטל ולפשוטי-דברחות-העיר. אלה הם הולכי-בטל ופורעי-סדר במובן החוק. אין הגדרה זו חלה על אדם האוסף כספים לקרן מחוסרי-עבודה של ארגון-פועלים...“

* * *

כל מערכת התיקונים הסוציאליים, שעליהם דיברתי, אינה קיימת לגבי נצרכים בארצנו. לעומת זאת קיימת בתודעתו של פושט-היד היהודי מסורת של הרבה מאות בשנים על מקומה של הצדקה בישראל ועל הערך הרב שיש ליחס לה בחיי הציבור. על מסורת זאת בתקופתה המקראית נגעתי קצרות באחד הפרקים הקודמים. בתקופה מאוחרת יותר לבשה המסורת צורת הלכות פסוקות וקבועות (שלחן ערוך, יורה דעה, הלכות צדקה). אך את ביטוייה הנעלה ביותר היא מוצאת בפתגמי-מוסר, במאמרי-חכמים, במשלי-עם ובמחזרות ארוכה של סיפורים-פנינים המפורזים בים התלמוד ובאפיקיו מרובי-השפע על מסירות הנפש ממש שבה קיימו גדולי האומה את מצוות הצדקה. רבותינו הורו, כי מצווים אנו לפרנס את העני ולספק לו את כל הצרכים אשר הורגל בהם, ואפילו תענוגות ותפנוקים. על זה מספר התלמוד (כתובות דף ס"ז, עמוד ב'): „אמרו עליו על הלל הזקן שלקה לעני בן טובים אחד סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורץ לפניו שלושה מילין...“

זה היה בשנת 1883. אולם נראה כי ההחלטה לא הפיקה רצון מאת הדואגים לשמירת החוק והסדר הציבורי, ולכן נעשה נסיון על-ידם בשנת 1915 לבחון את הפירוש הליברלי הזה במקרה דומה שהובא בפני בית-המשפט (*). ומעשה שהיה כך היה:

האגודה המקצועית של פועלי-הבנין באנגליה הכריזה שביתה. הסניף הלונדוני של האגודה ארגן את עבודת הסיוע לחברים השובתים ולמשפחותיהם על-ידי מכירת כרטיסי-מיכה לציבור. אחד החברים התייצב ברחבה אשר לפני ארמון-המלכות ועצר כמה אנשים בבקשה לקנות ממנו כרטיס-סיוע. כשסירבו — ביקש מהם כמה פרוטות לעצמו כנדבה. שוטר שנזדמן למקום עצרו והעמידו לדין בעוון פשיטת-יד במקום ציבורי.

הנאשם זוכה וכל אחד משלושת השופטים אשר ישבו בדין מצא לנכון להביע את השקפתו בפסק-דין מיוחד. השופט המפורסם דרלינג אומר: „אין ספק כי הנאשם ביקש נדבות; אך אין לאמר כי הוא הולך-בטל או פורע-סדר... יהא בזה משום ערבוב מושגים אם נאמר כי הנאשם, רק משום שעמד ברחובה של עיר וביקש נדבה לקרן שנועדה לכלכל אותו ואחרים שכמותו כל עת היותם מובטלים מעבודה, נעשה הולך-בטל ופורע-סדר. החוק מכונן כלפי אנשים המשוטטים ברשות הרבים, מעמידים עצמם בקרנות רחובות ומבקשים נדבה; כלפי אנשים גרפים הממאנים לעבוד ושולחים ידם לאחוז במקצוע הקבצנות כאורח-חיים קבוע... כיצד אפשר לקבוע אם זהו אורח-חיים קבוע שבחר אדם לעצמו? אם קיימות הוכחות אשר יש בהן כדי מסקנה, כי אדם, מסיבות הידועות רק לו לעצמו, ממאן להתפרנס מיגיע-כפיו, וכי החליט בדעתו שמוטב לו לחיות חיי-צונו ולכלכל את נפשו מנדבות אשר יקבוץ — אדם כזה יש להרשיע בדין... אולם אם הוא אוסף נדבות לצורך צדקה למען אנשים המצויים, כמוהו, במצב של מצוקה זמנית — אין להרשיעו.“

Mathers v. Penfold. (1915) 1. K. B. 514. (*)

ועוד: „מעשה באנשי גליל העליון שלקחו לעני בן טובים אחד מצפורי ליטרא בשר בכל יום. ליטרא בשר, מאי רבותא? אמר רב הונא ליטרא בשר משל עופות“ (שם, שם).

ועוד: „עני אחד בא לפני רבא, אמר לו: במה אתה סועד? אמר לו: בתרנגולת פטומה ויין ישן. אמר לו: ואין אתה חושש לדוחק הצבור? אמר לו: כלום משלהם אני אוכל? משל הקב"ה אני אוכל, שנאמר (תהלים קמ"ה ט"ו): „עיני כל אליך ישברו ואתה נתון להם את אכלם בעתו. תוך כדי באה אחותו של רבא שלא ראתה אותו שלש עשרה שנים והביאה לו תרנגולת פטומה ויין ישן. ראה בזה רבא אות משמים ואמר לעני: „נענית לך, קום אכול“ (שם, שם).

ואף שיעורין קבעו קדמונינו לצדקה. והשיעור נקצב לא רק לפי יכולתו של הנותן, אלא גם לפי מידת הצטרפותו של המקבל: „אין סוחתין לעני העובר ממקום למקום מככר בפונדיון... לן — גותנים לן פרנסת לינה; ואם שבת — גותנין לן מוזן ג' סעודות“ (שבת דף ק"ח, עמוד א'). ואף דרגות נקבעו לעניים בעלי זכויות שונות, כגון: „עני ביתו קודמין לעני עירו; ועני עירו קודמין לעני עיר אחרת, ויושבי ארץ-ישראל קודמין ליושבי חוצה לארץ“ (שבת דף ק"ח, עמוד א'). סימן רנ"א סעיף ג') „היתום ויתומה, שבאו להתפרנס (מקופה של צדקה) מפרנסין את היתומה, ואח"כ מפרנסין את היתום מפני שהאיש דרכו לחזור על הפתחים ואין אשה דרכה לחזור“ (כתובות דף ס"ו, עמוד א'). מצווה זו של מתן צדקה חלה לא רק כלפי עניים מרודים ונצרכים ממש, אלא גם כלפי עניים-רמאים וגונבי-דעת-הבריות. מסופר בתלמוד (שם, דף ס"ח, עמוד א'), כי „רבי חנינא היה רגיל לשלוח לעני אחד ארבעה זוזים בכל ערב שבת. יום אחד שלח אותם ביד אשתו. בשובה אמרה לו: „אין הוא נצרך, שאל אותה: „מה ראית? אמרה לו: שמעת אמורים לו: „במה אתה סועד, במסות של כסף או במסות של זהב? אמר לה: „על כך אמר ר' אלעזר בואו ונחזיק טובה לרמאין שאלמלא הן היינו חוטאים בכל יום“.

ולבסוף, הסיפור הנפלא על מר עוקבא, הנוגע עד הלב הן בתמימות אמו, הוא שופע והן במוסר-ההשכל הנובע ממנו:

„מר עוקבא היה רגיל לשלוח לעני אחד אשר גר בשכנותו ארבע מאות זוזים בכל ערב יום כיפור. יום אחד שלח את הכסף ביד בנו. חזר הבן ואמר: „אין הוא נצרך, שאל אותו: „ומה ראית? השיב לו: „ראיתי והנה הוא מוזג לעצמו יין ישן. אמר לו: „כל כך מפונק הוא? הכפיל את הסכום ושלח לעני. כשהגיעה שעת פטירתו (של מר עוקבא) אמר: „הביאו לפני את חשבון הצדקה. מצא כתוב בו שבעת אלפים דינרים. אמר: „צידה קלה הכינתי לי והדרך רחוקה. קם וחילק מחצית הוננו לצדקה. כיצד עשה כן? כלום לא אמר ר' אילעאי כי באושא התקינו, המבזבז אל יבזבז יותר מחומש? במה דברים אמורים? בחייו של אדם, שמא ירד מנכסיו, אבל לאחר מיתה אין הדבר כן“ (שם, דף ס"ז עמוד ב').

* * *

אין אלה דברים מופשטים על תורת מוסר נאצלת. נסיתי רק לתת מעין הסבר על דרך תפיסתו המיוחדת של ההמון בעניני חוק-ומשפט. זכורני, כי יהודי אחד, אשר נתבע לדין בעוון פשיטת-יד ברחובות העיר, טען בתמימות להצדקתו: „הלא הוא (הכוונה לחנווני אשר נדרש לתת לו נדבה), הוא חייב לתת ואני צריך לקבל, ומה אשמה יש כאן? השוטר אשר תבעהו לדין, מששמע טענה זו, התרגש מאד והתריס כלפיו: „לא רק מעשה עבירה יש כאן, אלא גם חוצפה נוראה“. מעשה עבירה היה כאן, אך חוצפה „נוראה“ לא היתה כאן. היה זה רק ביטוי חמים להשקפת עולם עתיקת יומין. עוד בשחר ילדותה של האומה, בטרם ידעו תינוקות-שליבית-רבן קרוא וכתוב, למדו פירושן של אותיות: „גימל דלת, גמול דלים... דרכו של גומל חסדים לרוץ אחרי דלים“ (שבת דף ק"ד, עמוד א'). ופושט-הינד היהודי, ביודעין או בלא-יודעין, מתוך הכרה או מתוך אינסטינקט שבתורשה, מרגיש כי על-ידי

על המתכוונים לשלוח יד בנפשם

קבלו את הנדבה הוא מסייע בידי הנדיב למלא את חובתו הוא, ולמה זה יתבע לדין? הכרת הרגשה זאת היא המסבירה גם את הקללה כפולת-השמונה אשר נשמע מפיו של קבצן חוזר-על-הפתחים כשדלת הבית נסגרת בפניו.

וכאן אני בא אל נקודת המוצא. האיסור על מעשי פשיטת-יד וחזירה-על-הפתחים הועבר כולו לארץ הזאת, ונשתל כמות שהוא בשדה-המשפט. אין בצדו לא המוסדות החברתיים-המשפטיים, שהוקמו על-ידי האומה הבריטית, לריפוי גורמי המחסור והמצוקה, ולא חובת הלבבות אשר בתורת-המוסר היהודי. כלום יש בזה משום פלא אם הוא מעורר אי-הבנה וגם התמרמרות בקרב שדרות העם הנפגעות על ידו במיוחד?

א.

חוקי-המדינה, עשייתם, חכמת הדרישה בהם, פירוש הכוונות הצפונות בתוכם והוצאתם מכוח אל הפועל — נתונים בידי אנשי-מקצוע שמלאכתם בכך, מחוקקים, שופטים ופרקליטים. להלכה מחוייב כל אזרח במדינה לדעת על קיומם ומציאותם של כל דיני-איסור והיתר, וכשהוא טוען טענת „לא ידעתי“ — אין שומעין לו. אך למעשה אין שבילי-החוק בהירין לאזרח הפשוט כלל ועיקר, ודרכי תפיסתו בחוק-ובמשפט אינן דרכי בקיורגיל. בספרי החוקים, ובמיוחד באלה מהם הכוללים את דיני העונשין למיניהם, קיימות כמה מצוות „עשה“ ו„לא תעשה“, אשר עצם מציאותן מעוררת תמיהה רבה בלב „האדם מהרחוב“, וכשהוא נתבע לדין על הפרתן — גמלה בקרבו ההכרה כי אין להן צידוק כלשהו במערכת החיים המקיפים אותו, ולא-כל-שכן שאין הוא בן-עונשין במסיבות המיוחדות אשר בהן הובא לידי נסיון ולידי בזיון.

על סוג זה של מצוות „לא תעשה“ נימנה גם העוון הידוע בחוק בשם „נסיון להתאבדות“.

אחד הסעיפים הקצרים והברורים ביותר במשפט הפלילי שלנו הוא הסעיף 225(1) של חוק העונשין, 1936, הקובע, כי „כל המנסה להרוג את עצמו יאשם בעוון“. והנה, האיסור על עשיית-נסיון להתאבד הוא כולו מדרש-פליאה בעיני רבים מהצבור, ולא בשל סיבה אחת בלבד.

תבאנה הדוגמאות דלקמן ותדברנה בעד עצמן:

יהדי צעיר אחד נתבע לדין באשמת נסיון-להתאבדות. הוא תקע נו באחד מקירות הדר-הרחצה של דירתו, סמוך לתקרה, קשר בו קצה אחד של חבל, והדק את קצהו השני מסביב לצוארו בצורת עניבה, וכבר הדף ממקומו את הכסא אשר עליו עמד, ונחבט בכותל; אולם

ברגע זה עצמו נזדמן אביו למקום המעשה והצילו. הצעיר לא הכחיש את דבר האשמה, אלא טען בהתמרמרות כלפי אביו: „מי ביקש מידו להצילני? אילו עלה נסיוני יפה, הייתי נפטר מכל סבלי; עכשיו שהדבר לא עלה בידי, אני נתון בים של צרות ויסורים, ולא עוד אלא אני נדרש ליתן גם את הדין“.

וכאן מקור הפליאה של הצעיר הוזה ואחרים שכמותו. החוק מבחין בין מעשה שיש בו משום עבירה לבין מעשה שאין בו אלא נסיון לעבור עבירה. בדרך משל: ראובן שנכנס לבית שמעון ונתפש בגניבת חפץ, נתבע לדין בעוון גניבה. נתפש לוי כשהוא משלש את ידו לתוך כיס מעילו של יהודה, עד שלא הספיק להוציא מתוכו דבר, אף הוא נתבע לדין; אך לא על עוון גניבה, שכן טרם ביצע את מעשה הגניבה, אלא על עוון נסיון לגנוב. המון העם משיג בדרך כלל את ההבחנה שבין שני סוגי עבירה אלה ומכיר כי אין הנסיון לעבור עבירה חמור כמעשה העבירה עצמה, ונראה לו, כי מן הדין שעוון הנסיון יגרור אחריו עונש קל יותר. מה שאין כן במעשה התאבדות. אין החוק קובע עונש למתאבד, משום שאי אתה יכול לתבוע ברמינה בפני בית הדין שלמה ולדרוש ממנו ליתן דין וחשבון על מעשיו. העונש חל רק על עושה הנסיון להתאבד משלא עלה נסיונו יפה. והדבר הזה הוא למעלה מתפיסתו של ה„עבריין“. הלך מחשבותיו הוא בקירוב כזה: „החיים היו עלי למעמסה, אין לי חפץ בהם וביקשתי לשים להם קץ. אילו הצלחתי — הייתי מצוי מעבר לגבול החוק. עכשיו, משלא הצלחתי, בא הדין ומעניש אותי. על-שום מה? על-שום שלא הצלחתי לעשות מעשה אשר הוא עצמו איננו עבירה בעיני החוק... היתכן?“

והרי דוגמא שניה:

אשה אחת נתבעה לדין על שבלעה כמות גדושה של סמיקורזל מתוך כוונה להתאבד. בבית הדין סירבה מתוך עקשנות להשיב על השאלות שהוצגו בפניה, ויחסה אל כל סדרי הדין והמשפט היה חדור רגשי כוזב ולעג. לבסוף, עם תום עדותו של הרופא אשר טיפל בשטיפת-

קיבתה לאחר המעשה, נשאלה הנאשמת אם יש ברצונה לאמר דבר-מה, פאן השיבה בקול היסטרי: „למי איכפת הדבר? לא גנבתי ולא גזלתי ולא הרגתי ולא הריעותי לאיש. אינני רוצה לחיות עוד. למי איכפת הדבר?“.

וכאן היא התמיהה: „למי איכפת הדבר?“.

מועטות העבירות שבהן יהיו הפושע וקרבת הפשע מיוצגים באדם אחד: הוא הנאשם והוא ה„קורפוס דליקטי“. במשפט רגיל על נסיון לרצח, למשל, דן בית הדין בפשע ששני בני אדם מעורבים בו: מי שעשוי היה להיות רוצח, ומי שעלול היה להיות קרבן. תוך מהלך הדין המשפטי נגולה פרשת-חיים על רקע של יחסים שבין אדם לחברו, מעשי פרובוקציה, אהבה ושנאה, רעות ותחרות ועוד. לעומת זה, בעבירה על נסיון להתאבדות, גלומים באדם אחד הרוצח בכוח והנרצח בכוח. הוא הקטיגור והוא הסניגור. המניע לדבר העבירה נובע, בסופו של דבר, מתוך יחסי אדם אל עצמו, ובתחומי עולמו המצומצמים של הפרט. בוודאי קיימים תנאים חיצוניים, מסיבות משפחתיות, חברתיות וכלכליות; אך הפשע אינו מבוצע כלפי אלה אשר הכשירו את הקרקע ויצרו את המוטיב, אלא כלפי עצמו. ואדם כזה עומד ותוהה: „כלום יש דבר בעולם כולו אשר קנין הבעלות בו נתון רק לי לעצמי, כגופי זה? וכלום זכאי מישהו ליטול לעצמו חירות ולהורות אותי כיצד אנהג בגופי קניני? אני מבקש לטרוף בכפי את גופי זה שלי. זהו חשבון שביני לבין עצמי. למי איכפת הדבר?“

יהודי אחד, אשר ניסה להתאבד מחמת מחלה ממושכת שהוציאתהו ממסלול חייו הרגילים, התיפח בבית המשפט כתינוק: „על שום מה אני נתבע לדין? ביקשתי לרצוח את עצמי, כי אינני אלא כלי שבור. למי אני מביא תועלת בחיי, ולמי אגרום נזק במותי? על ילדי אינני מקל במאומה; על אשתי אני נופל למעמסה. למה לי חיי יסורים?“ שוב אותו המוטיב של „למי איכפת הדבר?“

אך התמיהה הגדולה ביותר העומדת בעיני רוב העבריינים מסוג זה אינה נובעת מהטכס של ההעמדה לדין, או מהטלת העונש, אלא מעצם המטרה אשר לשמה הוחק החוק, והיינו: הקניית הרעיון של „ובחרת בחיים“. תמיהה זו היא פרי השקפתו החולנית של אדם העומד על סף הכליון ורואה לפניו עולם חרב ומדולדל, רווי צער וגדושיסורים, אשר אינו ראוי לשמש מקום חיות לבני-אנוש, ואשר יפה לקפוץ מתוכו אל תוך החידלון שעה אחת קודם... אין הם מביעים את תמיהתם במלים, אולם היא מצויה בעיניהם הדועכות, בחיוך המר אשר בזוויות-פיהם של מתאבדים, חיוך אשר לעג וכאב מעורבים בו, ואשר אין בן-אדם יכול לעמוד בפניו בלא מבוכה ובלא הרכנת-הראש; היא נשמעת מתוך הברותיהם הקטועות וגמגומם הכבד, ומורגשת בעמידתם הדלה והעלוכה. התמיהה הזאת נוקבת וחודרת עד תהום נשמתה של ההוויה האנושית: „מה זכות יש להם למחוקקי-חוקים, ולכם — יושבים על מידין, שופטים, קטיגורים ושוטרים ושומרים, מה זכות יש לכם לצוות עלינו את החיים? הבאתם אותנו לדין; גלגלתם בפרשת-חיינו; גרדתם בפצעי-נפשינו; ניקרתם וחשפתם את מסתרי-לבנו; עכשיו אתם עומדים להטיל עלינו עונש משום שהסעיף מספר כך-וכך של החוק מצווכם לעשות כן; ולאחר זה תוציאנו למרחבים, חדלי-אונים וחסרי-ישע, להמשיך במאבק איך סוף. מה טעם יש בכפיית-החיים עלינו בטרם תוקן עולם ונעלמו מצוקות-החיים אשר מהן ביקשנו להשתחרר?“

זהו מחאה אילמת, מרי חשאי נגד סדרי-החברה הקיימים, נגד עולם ומלואו. ולא נעימה ההרגשה האופפת אותך בשעה שאתה קורא את מתחשות היצורים האומללים הללו, ונדמה לך כי הנה, הנה תנחת השאלה כמהלומה עליך. ובסופו של דבר, ולא מנקודת-הראות של החוק הקר, של הביאור המלולי נטולי-הנשמה של קבוצת-מלים אשר נקבעו בספר החוקים, אלא מנקודת תפיסתם המיוחדת של המונייה-מדוכאים והנכשלים העוברים בפניך — לא הם ושכמותם מחוייבים ליתן את הדין

בפני הציבור אשר בתוכו הם יושבים, אלא מורי-דרכו של אדם וקובעי גורלו עתידים ליתן את הדין בפניהם על מנות-הסבל והמצוקה הגדושות שנפלו בחלקם. נהפך הגלגל: הנאשמים נעשים קטיגורים דורשי-דין.

* * *

והרי דוגמאות מועטות מהרבה לתפיסת-עולם זו:

צעירה מעדת בניית-ימן נתבעה לדין. היא יצקה נפט על בגדיה והציתה בהם אש. השכנים הוועקו לקול צעקותיה והצילוה. ירחים רבים התהפכה במכאוביה בבית-החולים, וגם בהופיעה לדין היו פניה וזרועות-ידיה חרוכות עד לזוועה. בעקשנות שבמשטמה עצומה לכל העומדים סביבה שתקה וסירבה לגלות את המסיבות אשר הניעוה למעשה הנואש; אולם כשנדרשה להבטיח כי בעתיד לא תחזור על מעשה העבירה, השיבה קצרות מתוך חריקת-שיניים ואש זרה היתה יוקדת בתוך עיניה: „לא, אני לא אשרוף את עצמי עוד; בעתיד אברור לי מיתה אשר אין הצלה ממנה...“

עולי-ימים אחד נתבע אף הוא לדין באשמה זו. הוברר כי מחלה ממארת שוכנת בגופו ומכרסמת בלי הרף את בשרו, והוא אמר להחליץ מיסוריו בהשמדת הגוף על המחלה. אך ה„הצלחה“ לא האירה לו פנים. רחמי נכמרו עליו. הנה עומד אדם על סף-החיים ובטרם הזין עצמו מטובם, כבר בחל בהם. ניכר היה בו כי הוא צעיר נבון ומשכיל, ונראה היה לי כי דברי-הגיון יעמידוהו על משוגתו. דיברתי אליו על קדושת-החיים ועל רצון-הקיום והנכונות לקרב המקננים בקרב כל בריה חיה. העולם עמד אז בסימן-המלחמה ואני ציינת, כי הנה האנושות כולה עומדת במאבק כבד נגד כוחות-הטומאה המבקשים לבלוע אותה ואין היא נרתעת לאחור, ולא יאה הפרט כמו הכלל?

הוא האזין לדברים מתוך שתיקה שבהתרכוות, ולרגעים נדמה היה לי כי הוא יורד לסוף דעתי ונותן הסכמתו עליה. אך לבסוף חייך את חיוכו העוקצני של האדם אשר הבו אל החיים מפעפע בקרבו עד כלות-הנפש, אדם קל עמד בפניו הירוקות, והוא ענה במרירות: „אתם

מדברים בקלות מפליאה על הצורך בהמשכת המאבק לחיים. כל אחד לפי דרכו, בני משפחתי, הרופא וגם אדוני, כלום אין אתם חושבים כי נמלכתי היטב בדעתי בטרם החלטתי לעשות את אשר עשיתי? לא, זה לא היה טירוף רגעי, בוודאי יאה להלחם למען החיים, אולם במה דברים אמורים? במקום שיש תקוה לצאת אל המרחב ולהגיע לגאולה. החיים קדושים — כל עוד יפים הם; אך משעה שהם נעשים עכורים — אין טעם בהם. אדוני מדבר על מלחמת־האיתנים. אלמלא היתה לאנושות תקוה לנצח בקרב — היתה אף היא מתאבדת. אין הגיון בהמשכת רגעי־הגסיסה. לי אין אף ניצוץ של תקוה לנצח והרופא מודה בכך, אם כי אינו מעיז לאמור זאת גלויות בפני המחלה מוצצת את לשד־עצמותי וגופי נרקב לנגד עיני. למה לי חיי־ניווט כאלה?...

והנה יהודי אשר עבר את גבול התשעים. אימה נופלת עליך. הנצח עצמו עומד שפ־ל־כרך ומורכ־ראש ואתה ממונה לחתוך את גזר־דינו. קרוב למאה שנים עשה האיש הזה בעולם, ולבסוף החליט כי אין החיים ראויים לשמש; ואתה — אתה אשר ביום צאתך לאו־יר־העולם כבר היה הוא, הנאשם, מעבר לגבול־הבינה, אתה מצווה לשפוט אותו ולהוכיח לו כי הוא תועה־דרך ומסל־נתיב. בלא רצון אתה מתחיל לחשוב על תהפוכות־הגורל, ובמוחך מנקר מאמר של אחד קדמון, למוד־נסיון וחכמ־חיים: „הבל הבלים... כי אין יתרון לאדם...“ מרגיש אתה בחוש כי לצחוק תעשה עצמך אם תנסה לשכנע את הישיש הזה כי ברכה צפונה בגיל־שיבה, וכי עוול הוא לקפח אחרית־ימים, ואתה פונה אליו בלשון מובנת לו יותר, אתה מדבר אליו בלשון־הנצח, בלשון־עולם שאין לו סוף וגבול. ירא־שמים הוא היהודי ואתה אומר לו שלפי דיני ישראל לא רק עולם זה הוא מאבד בידיים אלא אף חלקו בעולם הבא, שכן „המאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעולם הבא...“ אך דעתו של ה„עברייך“ הישיש אינה נוחה מדבריך. ראש־השיבה שלו נע באיטיות על כתפיו השחוחות, וקולו רווי־צער־היחיד רועד: „לא כן, אדוני; אדם שחי כל ימיו בגיהנום של־מטה, מן הדין כי לעתיד לבוא יהא מקומו מובטח

בגן־עדן של מעלה. שבעתי מרורות. אין את נפשי עוד להתהלך בארץ־החיים...“

הנה אשה בשנות־העמידה. שלושה ילדים ילדה לבעלה, ושלתם מתו עליה בזה אחר זה. נתרקן עולמה, וקפצה מגג־ביתה אל תוך החלל. אך היא ניצלה ונתבעה לדין. „הוי אדוני“, היא מתייפחת בבכי, „למה ידבר אלי על חיים ועל עתיד? כל כך קשה לחיות בלעדיהם, בלעדי הפעוטים. בעלי ואני אוהבים ילדים. את כל עצמותנו עשינו קודש למענם; ועכשיו עלינו לחתום את פרק־חיינו מתוך הכרה כי ילדים לא יהיו לנו עוד. ריק הוא העולם ואפורים הם החיים. מה צפון בהם למעני?“

והנה אשה שניה, ואף היא בשל אהבת־אם ודאגת־אם לילדיה ביקשה לשים קץ לחייה. ששה ילדים היו לה. שלישיה ביניהם, ואהבה את כולם. בשמחה היתה מביאה עצמה קרבן לטובתם, ופגעה בה יד־הגורל. שלושה מהם שכלה בזמן קצר, את שלושת האחרים אין בידה לפרנס. רעבים הם, יחפים הם; ומר לה לאִם, מר מאד, ובמצוקתה נתמרדה בה ובעולמו. וביטוי של מתאה אילמת נתנה למרדה, למען ידעו הכול ויבינו: היא הטילה עצמה מתחת לגלגלי־מכוניתו של ראש־העיר בעברה בלב העיר, האם ניצלה ובאה על ענשה ביד־אדם, אך למשל היה הדבר ולסמל... אכן, לא דבר קל הוא לחתוך את גזר־דינו של אדם אשר הוחזר מעולם־האמת...

ב.

בני־אדם אשר מתוך טירוף־דעת שביאוש בחרו לשים קץ לחייהם, יש והם „מצליחים“ במעשם, ויש שאין נסיונם עולה יפה. מ„שהצליחו“ — אין להם עוד שום זיקה אל התיים, ואין הם נדרשים ליתן דין־וחשבון על מעשיהם בפני בני־תמותה. ואם לא השאירו אחריהם דברים שבכתב אשר יש בהם משום הסברה להחלטתם הנואשת, הם מורידים את סודם הנורא אלי־קבר, ופרשת־חיים וסבל נחתמת עם סתימת־הגולל. אולם אלה אשר „לא שיחק להם מזלם“, וברגע האחרון ניצלו ממוות, באונס או מרצון, רואים אותם כעבריינים על אשר עשו נסיון להתאבד, ומעשם כרוך בדבר־עונש.

משפטי־עונשין אלה מתבררים על הרוב בדלתיים נעולות מפני כבוד־החיים. ומאחר שאין אָזֶנּוּ של הציבור פקוחה לדברי־ווידוי של הנאשם אין הוא גמנע בדרך־כלל משפוך את מרי־שיחו באוני דייניו. ויש ומתוך אכזריות עצמית, או מתוך תשוקה, שאין לה הסבר בדרך ההגיון הפשוט, לגרד בפצע־עצמו עד כדי כאב, מרבה נאשם מסוג זה בדיבור על השתלשלות־המאורעות אשר הביאוהו לידי ההחלטה לקפד את פתיל־חיוו בידי־עצמו; ולאחר שיחה ממושכת ומייגע, העולה לו לעתים בדמים מרובים — ירווח לו, לנאשם, במידת־מה מהמשא אשר העיק על לבו, ומתוך מבטי־עיניו העייפות ניכר כי עם הפקידו את גורלו בידי שופטו, הוא מכיר לו גם תודה על האפשרות אשר ניתנה לו, אולי זו הפעם הראשונה בימי־חיו, לתנות את גורלו בפני אנוש, בלא הפרעה ובלא הקנטה.

ועגומים הם הסיפורים של האנשים האלה אשר הלכו לקראת המוות לפי בחירתם החפשית, אם מתוך אומץ־רוח אשר אין לו תיאור בלשון

בני־אדם, או מתוך רפיון־לב להוסיף ראות את החיים עינ־בעין.

חכמי הסוציאולוגיה קובעים כמה נימוקי־הסבר לתופעה זו ששמה „התאבדות“, כגון השפעת האקלים על תושבי ארצות מסויימות, ריבוי מקרי־שגעון בציבור ידוע, שימוש מופרז במשקאות־משכרים, התרחקות ממידות־המוסר שמקורן בחיי־הדת, והפצת השכלה ותרבות בקרב חברה נחותת־דרגה. יתכן כי כללים אלה כוחם יפה גם לגבי ציבורנו בארץ. אך מסיפורי־הנתבעים לדיננו מתבלט דבר־מה נוסף, שהוא יחיד ומיוחד לגבי מתאבדים יהודיים. כל דברי עלבונה ויסוריה של האומה הישראלית הדוויה, וכל מצוקותיו וסבלותיו של הפרט היהודי, באשר הוא יהודי, באים בהם לידי ביטוי נמרץ. הסיפורים משלימים אלה את אלה ומתמזגים יחד לתמונת־אימים של חיי־ההווי בכמה מקיבוצי־ישראל בארץ ובתפוצות הנשמות, ולא יהיה בזה משום הפרזה אם אומר כי הם עשויים לשמש מקורות נאמנים לחקר תולדות־הדווי של אומתנו בתקופת־תהפוכות זו.

הרי דוגמא אחת:

יהודי צעיר ניסה להתאבד בתליה. החבל שהיה עשוי מכמה עניבות קשורות זו בזו ניתק מכובד גוף, והצעיר ניצל בעזרת אחד מידידיו, שנודמן למקום־המעשה, ומנע אותו מבצע את זממו בדרך אחרת. הצעיר נתבע אחר־כך לדין, הוא הופיע לבית־המשפט לבוש הדר וצורתו החיצונית העידה כי אין לבקש את הרקע למעשה־העבירה במחסור כלכלי. אולם בפניו אשר צבעם היה כצבע גויל־יקלף אשר בלו מזוקן, ובשפע הקמטים אשר התמשכו לאורך מצחו ומסביב לעיניו העייפות עד לזוויות־פיו, ניכר היה כי הוא סובל מדכאון־נפשי איום. כן, הוא ביקש לאבד את עצמו לדעת, וכלום יכול היה שלא לעשות כן? עודנו איש צעיר לימים, אך רבות כבר ראה בחייו, טובות גם רעות, והרעות הכריעהו, ואין הוא יכול לשאת עוד ראש. בווינה שלפני תקופת־היטלר תפס מקום מכובד בחוגי המסחר והחברה היהודית המתבוללת־למחצה. טוב היה לו אז. מצבו הכלכלי היה איתן, היו לו מהלכים גם בשדרות

קודם-לכן, בבית אבא, בידיעות חטופות בעתוננו היומי, אך כל זה היה באקראי, בלא שום קשר אל עצמו. על ארץ-ישראל כעל מקום-מפלט לאשתו ולילדרי-יחידו שמע זו הפעם הראשונה. ואז נספח לשיירת-גולים מארצות-פזורים שונות אשר אמרו לעשות דרכם בים וביבשה אל ארץ-אבות. גם לרוב הפליטים האלה היה השם „ציון“ עד אז מלה ללא כל תוכן חי; ופתאום נהפך בשבילים למרכז-הכול, לעיקר-העיקרים, לעוגן הצלה בין נחשוליים סוחפים. את אשתו ובנו השאיר הנאשם אחריו, לפי שעה, בצרפת, אך הגד הוגד לו כי לא יהיה שום קושי להעלותם לאחר מכן.

כמה הרפתקאות עברו עליהם עד אשר דרכו רגליהם על אדמת-המולדת. בידו של הנאשם עלה לתקוע יתד בארץ בכשרונותיו ובכוח-ההסתגלות אשר בו, ומכתביו לאשתו היו גדושי-התלהבות: הנה יביאנה אל הארץ אשר בה תרגיש את עצמה כבן-בית ולא כאורח נוטה ללון. כאן, בין אחים לגורל משותף, יתחילו הכל מבראשית ושוב לא תעז נפש חיה לעקרם מביתם ולטלטלם ממקום חיותם. כאן במולדת... יבנו... יחיו... יעבדו... ובינתיים אירעו מאורעות באירופה אשר בלבלו עליו את עולמו והרסו את בנין-חלומותיו.

ספטמבר, 1939: מלחמת-העולם השניה פרצה. דרכי-הים למסחר ולתנועה ניתקו. הוא עושה מאמצים נואשים להשיג אפשרויות עליה לאשתו ולילדו, בדרך ספרד וצפון-אפריקה, בדרך איטליה ויוון. הכול לשוא. כוחות-איתנים נאבקים ביבשת-אירופה, ומה ערך יש לשתי נפשות עלובות? יוני 1940: פריז נכבשה. אדמת-צרפת הוצפה גייסות-השונא. חליפת-המכתבים בין הנאשם לבין משפחתו הופסקה. הוא מתאמץ לקיים את הקשר באמצעות הצלב-האדום, אך מאן מודיעים לו כי אין אפשרות לגלות את מקומם לפי שעה. הוא חרד לגורלם, אך עודנו משעשע את נפשו בתקוה. והזמן חולף, ינואר, פברואר, מרץ, 1941: בשורת-איוב מגיעות מצרפת הכבושה. יהודים נתפשים ברחובות-הערים, או מוצאים מתוך מטותיהם בלילות, ונשלחים בקרונות-בקר אל המזרח. לעבודות-

של הנוצרים הליברליים, והוא חשב את עצמו לפטריוט לאומי-אוסטרי. על ארץ-ישראל לא שמע, או, נכון יותר, לא ביקש לשמוע, וסבלות עם-ישראל לא ידע. והנה עלתה שמשו של היטלר. שפעת-גייסותיו הציפה את אוסטריה, וכוחות-השחור אשר היו טמונים עד אז בקרב המוני-העם פרצו בחמת-פרא. יהודי-אוסטריה היו הראשונים אשר החלו טועמים טעמה של פורענות. לנאשם נעשה צר פתאום המקום בארץ אשר חשב אותה למולדתו, ובתוך עם אשר בו קשר את גורלו לחלוטין. הוא הרגיש בחוש כי סכנה מתרחשת ובאה, ורק שנה אחת לפני פרוץ המלחמה העולמית נמלט לצרפת יחד עם קבוצה קטנה של ידידים, אשר אף הם, כמוהו, הכירו כי הקיץ הקץ על מוסדות-החופש ודעות-הדרוד אשר קנו להם שביתת-עראי באוסטריה הדמוקרטית בתקופת-הבינים של שתי מלחמות-העולם. בידו עלה להציל רק מעט מזער מרכושו, אך הוא לא דאג על-כך, ולשמחתו לא היה קץ לאחר שהצליח למלט אליו גם את נפשות בני-ביתו הקרובות ביותר, את אשתו ובנו יחידו. אותו זמן נהפכה צרפת למקום-מקלט לקרבנות הטירור הנאצי אשר החל מטיל את מרותו על-פני כל ארצות אירופה התיכונה. מאות ואלפי פליטים, יהודים ולא יהודים, התרכזו בפריז ובערי-השדה הגדולות של צרפת. כמה מהם ביקשו להכות שרשים בארץ-המקלט ואחרים ישבו וחיכו לאפשרויות הגירה לארצות-האימפריה הבריטית או לאמריקה. ופתאום החלו רוחות מנשבות במחנות-הפליטים היהודים. מישוהו הפיץ הברה ביניהם: „אם דבר כזה אירע באוסטריה הליברלית, מי לדיננו יתקע כי בצרפת ובאנגליה ובאמריקה כבר הגענו אל המנוחה והנחלה הסופית? ואם היום מצאנו לנו מקלט בצרפת, איזו ארץ תראה לנו פנים שוחקות לכשתגיע השעה הרעה לצאת גם מכאן? וכלום לא הגיעה השעה לשרוף את מקל-הנדודים?“

היתה התעוררות. השעה היתה גדולה. הוגי-הדעות שבין הפליטים החלו מכנסים אסיפות-עם, מדברים, מתווכחים ומטכסים עצה. ואז שמע לראשונה על ארץ-ישראל. כלומר, על ארץ-ישראל שמע וקרא עד

שיירי-הבגדים שהיו על גופה ביקשה לקרוע ולהסיר מעליה. שער שצבעו
לצֵין הערמון גלש בשפע על כתפיה החשופות, ועיניה האפורות השקיפו
במבט עכור אל האינסוף. היא לא ראתה מאומה מכל המתרחש סביבה.
צעירה היתה ושרטוטי-חן ניכרו בפניה החיוורות. קשה היה לגלגל
שיחה עמה. היא הרבתה לחייך, אך מבטה לא נצמד אל פני-הדובר
בה. רופא מטעם הממשלה העיד כי דעתה טרופה עליה.

מדברי ידידה אחת אשר נלוותה אליה לבית-המשפט הובררו רק
ראשי-פרקים של דברי ימיה האחרונים: היא קרבן של כיבוש צ'כר
סלובקיה בידי הנאצים. עם פרוץ המלחמה עלתה ארצה מפראג באניית-
מעפילים יחד עם בעלה, הבעל, מנגן לפי מקצועו, השיג מקום-עבודה
ואמר להקים את ביתו מחדש, אולם נראה שהאשה היתה מוזעזעת
מכל אשר עבר עליה ושווי-המשקל אבד לה. יום אחד נתנה את עיניה
בגבר זר, נתפתתה לו ונטשה את בית בעלה. כמה זמן חייתה עם הגבר
הזר, אך משנתפכחה משכרונה עמדה על טעותה וביקשה לשוב אל
בית בעלה, הבעל הבין לרוחה, מחל לה והשיבה אל ביתו. לבקשתה
עקרו מדירתם ועברו לעיר סמוכה. שוב החלו החיים זורמים במסלולם
הרגיל. כדי להפיג את שעמומה החלה עובדת לפרקים כמלצרית בבית-
קפה זעיר, אשר בין מבקריו היו גם לובשי-מדים. קצין יווני אשר
גודדו חנה בסביבת-מקום נתן עיניו בה, והיא דבקה בו. „היה זה ברגע
של איבוד-החושים“, מסבירה ידידתה. האשה עזבה שנית את בית-
בעלה והלכה לחיות עם מאהבה. תקוותו של הבעל להתזירה למוטב
אבדה, ובלא קושי רב עלה בידו לקבל פסק-דין של גירושין מבית-דין
זתי, ולהשתחרר ממנה. היא המשיכה לחיות עם הקצין היווני. „היה זה
אדם נפלא וג'נטלמן גמור“, מעידה הידידה, ומוסיפה „הוא גם עמד
לשאתה לו לאשה ובטוחה אני כי היה מקיים את דברו, אלמלא חלה
בינתיים ומת, המסכן, מאז — נטרפה עליה דעתה ולא מצאה שְלוֹ בנפשה,
כי היא אף היא אהבתו אהבה רבה ולא יכלה לחיות בלעדיו. ביום
המעשה ביקרה בבית ידידיה בעיר הזאת ונכנסה לים על-מנת שלא

כפיה, להשמדה. אין חיית-הטרף הנאצית מבחינה בין גבר לאשה, בין זקן
לילד. הכול ראוי לקרבן להשתוללותם השטנית. והנאשם נתון בעולם-
האימים. אין בכוחו להמשיך בחייו-יום וכל ישותו משועת פעולה
ונקמה. יוני, יולי, 1941: הגיוס מתנהל בישוב במלוא-הקצב. מתנדבים
גברים ונשים, עולי-ימים וקשישי-גיל. הנאשם אינו מרבה בחשבונות.
צרהגורל קורא לו. מי יודע? אולי, אולי תתגלגל לידו הזכות להביא
פדות לאשתו ולילדו? והוא לובש מדים.

ניתנה לו ההזדמנות להיראות פנים אל פנים במערכה עם שנואי-
בפשו, אך אל אהובי-נפשו לא היה בידו סיפק להגיע. באחת המערכות
הכבדות בצפון-אפריקה נפצע קשה, ובשובו ארצה לאחר כמה חדשי-
החלמה היה כלי שבור. עצביו נטרופפו, גופו החסון נתדלדל; עולמו
נתרוקן; ומשמ, מצרפת, מוסיפות בשורות-חרדה להגיע. אין הוא מאמין
כי בני משפחתו נשארו בחיים. אף זיק של תקוה אינו מגיה את מחשכר
נפשו ואין לו עוד לא הכוח לסבול ולא הסבלנות לחכות. החיים נעשו
עליו למעמסה והוא מבקש להשתחרר מהם. שמא הרע למישהו?
כלום אין דברי חייהם של מאות ואלפים מבני-עמנו גלומים בסיפורו
של „עברייני“ אובד-דרך זה? וכלום יצוייר רקע אפל כזה לגסיונות-
ההתאבדות של עברייני-אומות אחרות?

* * *

הרי דוגמא שניה, ובלא פירושים יתרים:

יהודי אחד ישב ביום-חורף קר בבית-קפה על שפת-ימה של העיר
השגיח באשה צעירה אשר כיוונה את צעדיה אל מי-הים. תנועותיה
זמהלכה עוררו בו חשד, וכשראה אותה נכנסת אל המים כשהיא לבושה
כולה, עמד מיד על כוונת-הדברים, מיהר אחריה ומשה אותה מתוך
המים, לאחר היאבקות קשה. היא נתבעה לדין בעוון „גסיון להתאבדות“,
העבריינית הוכנסה לאולם בית-הדין על כפים ממש, כשהיא ערומה
למחצה. את נעליה וגרביה הפשיטה מעליה זורקתן ארצה, וגם את

לחזור. היא התגעגעה כנראה מאד אל חברה היווני". הידילה מסיימת את סיפורה באנחה: „גם אמה אבדה את עצמה לדעת על-ידי טביעה בנהר אחד אשר בסביבות פראג. כאם כבת, מורש אבות.” ועבריינית זו, המשרכת דרכיה ככברה קלה, כלום אין פרשת-חיייה וטרגדיית-ימיה ידועים לנו משכבר הימים?...

ג.

מתוך דברי ווידוים של העומדים לדין באשמת נסיון להתאבדות מתברר, כי החלטתו של אדם לשלוח יד בנפשו אינה יצירה בת-רגע, אלא פרי-מחשבה המכרסמת בלבו ומדריכה את מנוחתו פרק זמן ממושך. עובדא זו מתאשרת לא רק על-ידי הטורח המרובה שאדם טורח להביא משטר וסדר בעניני-החומר שלו בעולם הזה, בטרם יביא את הקץ על עצמו, והדאגה שהוא דואג להשאיר אחריו אות וסימן, שיש בהם משום העמדת דברים על הוויתם והרחקת החשד מלב החיים כי מלוני או אלמוני אשמים בגרם-מיתה, אלא גם על-ידי ההכנות הדרושות לביצועה של העבירה, שאדם עושה בדקדוק רב ובהקפדה מיוחדת, ובבדיקת המיתה שהוא בוחר להביא על עצמו, כי עם כל התמיהה שבדבר, לא כל מיתה יפה בעיניו של מי שבחל בחיים, ועל הרוב בודק הוא בדוק היטב במיתה אשר על-ידה הוא אומר להביא על עצמו שיחרור מהם, וככל שתגבה דרגת-התפתחותו השכלית של אדם יבקש לו מיתה קלה ונוחה יותר. אולם אין לך אמצעי אחד של קפידת-חיים אשר אין אדם מיואש זה או אחר מנסה לנקוט, החל ממיתת-היסורים הבאה ע"י שריפת-הגוף וגמור במיתת-הנשיקה הנגרמת ע"י הזרקת סמירעל אל תוך מתוור-הדם. המקרים השכיחים ביותר, אשר בית-המשפט נדרש לטפל בהם, משום שהנפשות הפועלות בהם לא הצליחו להפיק את זממן, הם הנסיונות להתאבד על-ידי הטלת-עצמו מעל בנין גבוה, דקירה בסכין או בפיגיון (אך לא בירייה), בליעת כדורי-הרדמה בכמות גדושה, טביעה, תלייה וחיתוך עורקיהיד. יש ומתוך התלטת-נחושה לסתור לעצמו כל פתח של הצלה, בוחר לו המתאבד כמה דרכי-מיתה בעת וכעונה אחת. במשפט אחד, למשל, הוברר כי הנאשם שתה שיקוירעל,

חתך את עורק־ידידיו והפיל עצמו מגג ביתו. עם כל זה ניצל הוועמד לדין. להסברת־נסינו המשולש להתאבד סיפר, כי סמוך לאותו זמן עשה נסיון להתאבד בתלייה ולא עלה בידו, ובטוח היה כי ה"קומבינציה" תביא עליו פדות. יש לציין כי נשים — פרט לנשי עדות־המזרח ונשים מישובים חקלאיים — בוחרות על הרוב במוות שאינו גורר אחריו השחתת אברי־הגוף החיצוניים, או הזלת־דמים, וחלק הארי של ההאשמות מסוג זה נגד נשים מקורו בנסינות להתאבדות ע"י טביעה, תלייה או בליעת סמירעל.

ומעשי גדולים סימן לקטנים.

עבריינים־ילדים הנתבעים לדין באשמת נסיון להתאבדות קובעים לעצמם פרק מיוחד, ומבחניה חינוכית מסובך למדי, בחיי־ההווה שלנו בארץ. הספרות הקלוקלת אשר ילדינו ממלאים בה את כריסם ללא בקורת ואבחנה, תמונות־הקולנוע אשר עליהן הם ניוונים בלא פיקח ואקפדה, ותנאי־החיים המיוחדים במינם שבהם נתון הגוער בתקופתנו בכלל, ובארצנו בפרט — כל אלה פועלים פעולה הרסנית על לבם ומוחם של הילדים, ובדרך של חיקוי מתוך התבטלות אף הם מכוונים אקדה אל רקתם, אף הם תולים עצמם במשקופי־חלון ודלת, ואף הם מטילים עצמם מעל גג־בנין בן כמה־קומות. וכשאר נסיונם עולה יפה, והם, הקטנים, נתבעים ליתן את הדין בפניך, המבוגר — עומד אתה פנים אל פנים מול אחת התופעות המסובכות ביותר בחקר נפשו של האדם. שני עולמות מתנגשים זה בזה: עולם־הילד ועולם־המבוגר, עולם־הרגש ועולם־השכלתנות המנתחת והקרה; ונראה כי אין לשון משותפת בין שניהם. אתה חושב: מה ראה יצור רך זה שבחל בחיי עולם בטרם עמד על טעמם וטיבם? והוא משיב מה שמשיב ומסביר מה שמסביר; ולאחר זה אתה שומע את דברי אביו או אמו או אחיו הקשיש, ואף הם משיבים מה שמשיבים ומסבירים מה שמסבירים, והרי לפניך שאלה ישנה־נושנה, המחריפה והולכת דווקא בדורנו אנו, "מלחמת האבות והבנים". הוא, הקטן, עומד ומסביר מה הביא אותו לידי מעשחו

הנראש. מנקודת מבטו הוא, יש בדבריו משום הסבר משכנע, שהרי כל עולמן הקטן מקופל בבעיה זו שלא מצא לה פתרון, ובשבילו הן כלל כל הקיצין. הוא רואה את פני־הדברים מתוך האספקלריה של עולמו הוא, ואין לבו פתוח לדברי הורים ואפוטרופסים, המבקשים להורותו דרך ולהנחיל לו חיי־עולם; אך מה דלים דברי הסבר אלה בעיני האב, או האם, או האח הקשיש, שכן אלה משקיפים על הענינים ממרומי עולמם רב־הנסינות, ומבטלים, ולעתים בולזול, את דעתם של הקטנים ומביאים עלי־דיכך, ושלא במתכוון, לדיכוי רוחו של הילד, השואפת לניתוק־כבלים ולמרחב. אין הם משיגים כי ה"קטן" שלהם כבר צמחו לו כנפים, וכי יש להביא בחשבון אף את דעתו שלו בענין זה או אחר הנוגעים אליו, ובמיוחד כשהמדובר הוא שאלת־עתידו של הילד. אין ספק כי גם האבות וגם הבנים מקלקלים את השורה. אין ספק כי יש למצוא, ויתכן למצוא, לשון משותפת בין שני העולמות. ולעתים קרובות מתגב הספק אל הלב אם בית־המשפט הוא המקום המתאים לגילוי־לשון זו, ואם אין לבקשו בבתי־חינוך ובמוסדות־הדרכה.

אני מחויב לציין לבסוף, כי בכל המקרים — פרט לאחד — אשר בהם הובאו נערים או נערות לדין באשמת נסיון להתאבדות, הוברר, לפי מיטב הבחנתי, כי ה"עבריינים" היו לא רק ערים ופקחים, אלא גם עולים בדרגת־התפתחותם על בני־גילם, ולעתים גם מזהירים בשכלם; ובכל המקרים — בלי יוצא מהכלל — נרקמה העבירה על רקע של מלחמת־אבות ובנים.

הרי כמה דוגמאות:

נתבעה פעם לדין נערה בת שבע־עשרה באשמת נסיון להתאבדות. היתה זו נערה בריאה, מפותחה בגופה ובשכלה, וקשה היה לשער כי גילה פחות מעשרים שנה. התברר כי היא בת להורים אמידים אשר עלו ארצה מאחת הארצות של מרכז אירופה. עוד מילדותה הראתה הנערה נטייה להיות לעזר לחלושי־גוף ולמוכי־גורל, ובסבלנות שברחמים היתה מטפלת בבני־משפחה בחליים ובעלי־חי בסיבלם.

משגדלה — גמלה בקרבה ההכרה לעשות את חייה קודש „לטובת אלה אשר אין בכוחם לעזור לעצמם“, כפי ביטוייה היא. נוראות המלחמה, הסיפורים אשר קראה ושמענה על פצועים וסובלים, סימנו לפניה את הדרך בבהירות רבה יותר, והיא החליטה להיות אחות־רחמניה. אך הוריה עיכבו בעדה, משום שביקשו להשיאה במוקדם לגבר אחד אשר ההצלחה האירה לו במסחר, והוא ביקש לשאתה לו לאשה. ההורים דיברו על לבה השכם והערב, כי תרפה מחלומותיה ותבנה לה בית עם זה שבחרו למענה, וכשעמדה בסירובה — נזפו בה והעליבוה קשות. החיים כבדו עליה. היא ראתה את אבני־הנגף הפזורות בדרכה, והרגישה בחוש כי חלומה מתנדף והולך, ולפניה חיים ללא־ענין וללא־תוכן. מרוב יאוש החליטה להביא קץ למלחמתה. היא שכרה לה חדר בבית־מלון במרכז העיר, ובילילה בלעה כמה מיני אבקות וסמי־שינה. פקידי בית־המלון הצילוה, והיא נתבעה לדין על־ידי המשטרה.

בבית־הדין הביעה חרטה על מעשיה ועל עגמת־הנפש אשר גרמה להוריה, אך מתוך סיפורה ניכר היה כי המטרה אשר הציבה לעצמה ממלאת את כל ישותה, וכי החיים נראים בעיניה אפורים וחסרי־טעם באין מטרה זו. הוריה, מאידך גיסא, היו מוכנים לסלוח לה על הדאגה והכאב אשר הסבה להם, ולא קשה היה להוציא מפייהם עכשו הבטחה כי הם לא יעמדו לשטן בדרכה, ולא יכפו עליה נישואין מוקדמים; אך מדבריהם ניכר היה כי לא הכרה בצדקת־עמדתה של בתם, או הבנה שברצון־טוב, הביאה אותם לידי שינוי־דעה והכשרת־לב, אלא העדר ברירה. בחינת כניעה־ללא־תנאי...

מקרה נוגע עד הלב במידה רבה יותר יש לראות בדוגמא הבאה:
נערה בת חמש־עשרה נתבעה לדין בעוון נסיון להתאבדות. הסיפור אשר בפיה מדכא בפשטותו, אך עשוי הוא לעורר מחשבות, במוסר־ההשכל אשר בו, במוחם של הורים המתעלמים לחלוטין מנטייתיהם החיוביות של ילדיהם, ומבקשים לכפות עליהם את רצונם ובחירתם הם. הנערה באה ממשפחה דתית ביותר. היא סיימה חוק־לימודים בבית־ספר

מיסודם של החרדים, והשתוקקה מאד להמשיך בלימוד ובהשכלה. חלומה היה, להשלים ידיעותיה בחינוך ולהכשיר עצמה להוראה, אך אביה לעג לה ולשאפותיה, וחיווה דעתו כי היא כבר מלומדה למדי, וכי ההשכלה שרכשה תעמוד לה לבשל תבשיל ולכבס כביסה. יותר מכך לא ידעה גם אמו וגם אשתו, ואיגו רואה צורך בכך גם לגבי בתו. קפדן היה האב ונוח לכעוס. כל תחנוניה של הבת לא הועילו. הוא באחת: לא יתן לה לעסוק ב„שטויות“. ימים רבים התהלכה כצל. לא אכלה ולא שתתה. ובלילות היתה שנתה נודדת מעיניה. אך האב לא שם לב לשינוי שחל בה. הוא היה בטוח כי „תחכם“ ברבות־הימים. אולם היא לא חכמה. ולילה אחד, עם חצות, קמה ממשכבה, לאחר שעות־נודדים רבות, ושנתה כמות ניכרת של מיליוול, אשר הכינה לעצמה מבעוד יום.

דמעות ניגרו מעיניה בספרה בהתגלות־לב את סיפורה בבית־הדין. היא יודעת כי לפי דיני ישראל אסור להתאבד, אך החיים לא צפנו בחובם מאומה בשבילה, והיא לא חפצה להיות בורה וחסרת־דעה. משום כך עשתה מה שעשתה. היא מתחרטת על המעשה, אך מוסיפה, כשניק של תקוה נוצץ בעיניה: „אולי בכל זאת אפשר לדבר על לב־אבי שלא יתנגד להמשכת־למודי?“ לא, עכשו לא היה קשה להשפיע על האב להרשות לבתו לקנות לה חכמה ודעת; עכשו כבר היה מסוגל לראות את הדברים גם מנקודת־ההשקפה של עולמה היא. אך גם כאן לא היתה הכרה מתוך הבנה, אלא הסכמה מתוך אונס...

וכלום הכרחי היה כי הדברים יגיעו לידי כך?...

* * *

במקרה אחר נתבע נער בן שלש־עשרה לדין, הוברר כי הילד קשה־תפיסה, ונפשו בוחלת בבית־הספר ובלימודים. לעומת זאת יש לו נטייה טבעית, וגם ניצני־כשרון, למלאכה, וחיבה יתירה נודעת ממנו במיוחד לחכמת־המכונות, הרכבתן, פירוקן ודרכי־פעולתן; אך אביו מקפיד מאד בחינוכו, וכופה עליו את הלימוד השיטתי בבית־הספר העממי. רוצה הוא שבנו יסיים תחילה שבע מחלקות בטרם יפנה לעבודה,

כדי שלא ישאר בור ועם-הארץ. והחיכוכים רבים. ולילד אין-שלוה לא מבית ולא מחוץ. כל-אימת שהוא מביא ציון רע מבית-הספר, הוא סופג מלקות מידי-אביו; ובמחלקה הוא נתון כמטרת-קבע לחיצי-לעגם של המורה והתלמידים, ועולמו הקטן מלא מרירות על הכול ונגד הכול.

בגמר שנת-הלימודים קיבל ציונים נמוכים מאד בתעודתו, והתיירא להביאה לאביו, ומשום-כך קרעה לגזרים והטיל עצמו מגג-בנין בן כמה-קומות. לאשרו הוטל לתוך הגינה שהקיפה את הבנין, בסבך העצים, ולא ניווק אלא במעט, אך סמוך למאורע נתבע לדין. אביו הודה בבית הדין כי הכביד את ידו על הבן, והביע דעה כי אולי באמת מוטב היה ללמד את הבן אומנות, במקום להטיל עליו אימה באם לא יעשה חייל בלימודיו. נתקבל הרושם אותה שעה כי לא הבן אלא האב עומד לדין... וברור היה כי אפשר היה למנוע את כל המקרה, אשר רק בדרך נס לא נסתיים בטרגדיה, אלמלא לא העמיד האב כל-כך על דעת-עצמו והיה נועץ במורה ומחנך בקביעת "עתיד" לילד, ואלמלא לא היה מוראו של האב תמיד על הילד.

* * *

איני יכול לכבוש את יצרי מהזכיר בשלב זה שני סיפורים נפלאים המובאים בתלמוד, אשר גם הורים-משכילים וגם מורים-מחנכים, יכולים להפיק מהם תועלת-מה:

לפי דיני-ישראל — אשר עוד אשוב לדון בהם, — אין חולקין את הכבוד האחרון לאדם אשר שלח-יד בנפשו, אין קורעין ואין חולצין עליו ואין מספידין עליו וכו'. והנה מסופר בתלמוד (מסכת שמחות, פרק שני, ד'): "מעשה בבנו של גורנוס בלוד שברח מבית הספר, והראה לו אביו באזנו, (כלומר: איים עליו להענישו) ונתיירא מאביו והלך ואבד עצמו בכגד. ובאו ושאלו את ר' טרפון ואמר: אין מונעין הימנו כל דבר", (כלומר: חולקים לו את הכבוד האחרון, דוגמת אדם שאבד עצמו שלא לדעת, ועיין שלחן ערוך, יורה דעה, סימן שמ"ה, סעיף ג'). ועוד מסופר בתלמוד (מסכת שמחות, פרק ב', ה—ר'): "מעשה

בתינוק אחד מבני ברק ששבר צלוחית בשבת, והראה לו אביו באזנו, ונתיירא מאביו, והלך ואבד עצמו בבור; ושאלו את ר' עקיבא ואמר: אין מונעין הימנו כל דבר". והתלמוד מוסיף: "מכאן אמרו חכמים: אל יראה אדם לתינוק באזנו, אלא מלקהו מיד, או ישתוק, ולא יאמר לו כלום..."

* * *

אמרתי לעיל, כי מאחר שהדיון בעבירות אלה מתנהל בדלתיים ועולות, אין העבריינים חוששים לגלות את המוטיבים האמיתיים למעשה-העבירה. כלל זה חל על הרוב גם לגבי ילדים. נראה כי ההחלטה לעשות מעשה נועז כמעשה-התאבדות מחשלת את רצונו של העבריין הצעיר, ומחסנת אותו בעמידתו נגד עולם-הגדולים; וגם נכחותם של ההורים בלשכת-השופט, בעת שמיעת-הדין, אין בכוחה להשפיע על העבריין הצעיר עד כדי העלמת-האמת. אך יש גם תופעות יוצאות מגדר הרגיל, אשר בהן בודה הנאשם הצעיר סיפור מלבו, לא כדי לעורר רחמים בלב מישהו, אלא כדי לטשטש את האמת במתכוון, אם משום שיראת-הוריו עדינה מוטלת עליו, או משום שהוא בוש בפניהם על מעשה-הפזיזות שלו, ומבקש מחסה לעצמו בדברי-כזב.

זכורני כי בראשית המלחמה הובאה לדין נערה אחת כבת שבע-עשרה בהאשמה שניסתה לשלוח-יד בנפשה. משנשאלה לסיבת מעשה, החלה לדבר על מזראות-המלחמה ועל התוצאות המעציבות הכרוכות בה לאדם. תוכן דבריה היה בקירוב כדלקמן: "הנה אני הולכת, רוקדת, עליזה ושמחה — ופתאום יורדת פצצה משמים ופוגעת בי, ומקצצת את ידי האחת או את רגלי האחת, או את שתיהן יחד, והופכת אותי לבעלת-מום עולמית. שוב איני יכולה לא לרוץ ולא לרקוד, לא לעלח ולא לשמוח. מוטב לי איפוא למות משאת את סבל-הפצצות."

כך דיברה הנערה הדמתה בנפשה כי עלה בידה להוליך את הגדולים שולל, אולם ניכרים היו דברי-כזב. הנערה היתה תמימה מדי כדי להעלות מחשבות פילוסופיות במוחה על תוצאות המלחמה, ויפה מדי

כדי לחשוב על הסבל הכרוך במום גופני. ואמנם כן: שיחה חטופה עם הוריה העמידוני על האמת, שבעוקצה היה גם מוטיב רומנטי: גבר קשיש בגילו בהרבה מהנערה משך אותה ברשתו ואמר לשאתה לו לאשה, אך ההורים עמדו על דרכה והפרידו בין הדבקים. האם סיפרה את הסיפור בצער, ועיניה זלגו דמעות, אך גם שמץ של גאווה היה בסיום דבריה, באמרה: „בת טובה היא ילדתנו, אין לנו כנגדה ולא כלום. האם לא יכלה לברוח עם הבחור, שהעביר אותה על דעתה, כאשר תעשינה נערות אחרות האהבות רק את עצמן ואינן דואגות להוריהן? היא עשתה מה שעשתה כדי לא לצער אותנו וכדי לא להעטות חרפה על ביתנו. ברוכה תהיה לנו...”

אני מחויב לציין כי אם גם במקרה זה לא עשתה העבריינית רושם של נערה משכילה ביותר, היתה לי הרגשה כי עצם הנסיון לעבור עבירה חמורה כל כך, דברי אמה בבית־הדין, וכל הפרוצדורה של ההעמדה לדין, השפיעו עליה לטוב. ובצאתה מלשכת־השופט, חבוקה בידי אביה ואמה, לאחר שמעה את גזר־הדין, מילאו רגשי־חרטה כנים את לבה, והכר הכירה כי אך טובתה ושלומה דורשים הוריה.

ד.

בפתיחת דברי על נושא זה אמרתי כי המוני־העם, ובמיוחד אלה מהם הנפגעים על־ידי החוק ישרות, אינם משיגים מה טעם ראו מחוקקי־חוקים לגזור על מעשי־התאבדות, ומה צידוק לקחו לעצמם דיינים ושופטים להטיל עונש על המתכוונים להפר את הגזירה. אולם ניתנה האמת להאמר, כי לא רק בני־אדם שאינם מצויים אצל מקצועות־המשפט, אלא גם מחוקקי־חוקים ומפרשיהם, מורי־הוראה, דיינים ופוסקים, בארצות שונות ובתקופות שונות, חלוקים בדעותיהם בדבר התועלת הממשית והצידוק המוסרי הכרוכים ביסודה של מצוות „לא תעשה” זו. בראש וראשונה יש לציין, כי המשפט בארצות־יבשת־אירופה, ובכמה ממדינות ארצות־הברית של אמריקה, אינו רואה במעשה התאבדות ממין העבירה, ומשום כך אין גם הנסיון־להתאבדות נחשב בהן לעבירה. השקפה זאת היתה רווחת גם בארצנו, כל זמן שהיה נוהג בה חוק העונשין העותומני, המבוסס בעיקרו על חוק־נפוליון. אולם בשנת 1936⁷ בוטל חוק זה, ומקומו תפסה פקודת־העונשין, 1936, המבוססת בעיקרה על החוק האנגלי. פקודה זו, כפי שאמרתי, רואה בנסיון־להתאבדות משום מעשה־עוון, דוגמת החוק האנגלי המקביל. התפתחותו של חוק זה באנגליה מעניינת מכמה בחינות, ובמיוחד מבחינת השוואתו והקבלתו אל ההלכה היהודית בעניני־ההתאבדות.

* * *

עוד מקדמת דנא קנה לו הרעיון שביתה באנגליה כי לתועלת היחיד והחברה רצוי להגביל את שלטונו של האדם על עצמו, עד כדי שלילת זכות־בחירתו „לחדול מלחיות”. אולם הרגש הורגש כי איסור רגיל על מעשה התאבדות אין בו משום תועלת ממשית, מאחר, שמתבעם

של דברים, שאין המתאבד חושש לקיום החוק ככתבו וכלשונו, וגם אם הוא כרוך במעשה עונש — אין בידי שומרי החוק ומוציאי מן הכוח אל הפועל שום אפשרות מעשית להביאו על ענשו. היה צורך, איפוא, בהתקנת תקנה אשר תכליתה תהא דבר יצירת מעצור פנימי בתודעתו של האדם, אשר תניאנו משלוח־יד בנפשו. בהמשך הזמן התפתח הרעיון כי השפלת־כבודו של מתאבד, על־ידי עשיית שפטים בגופו לאחר הפטירה, תוכל לשמש באופן טבעי, אם לא הגיוני, משום איום ואזהרה לאדם החי, אשר תמנע אותו, אם כבודו יקר בעיניו, מעבור על מצוות לא־תשלח־יד־בנפשו. בעקב רעיון זה נוצר המנהג, אשר אין לברר את מקורו וזמנו, לערוך למתאבד טכס קבורה ברברי: בלבו היה תוקעים יתד של עץ, ואת גופו היו קוברים לא בבית העלמין, אלא על פרשת־דרכים, בלא תפילת־אשכבה ובהשמטת כל זכר לדברים שבדת. לא בכבוד, אלא בקלון, היו מלווים אותו, איפוא, אל בית עולמו. מנהג זה, אשר יותר משהיה פוגע בנפטר היה מעטה חרפה על בני־משפחתו החיים, בוטל בשנת 1823, ובמקומו הותקן כי הגווייה של המתאבד תיקבר בצניעה, לפי צו הפקיד הממונה על מקרי־מוות מפוקפקים, בבית קברות, או במקום אחר — אך לא בדרך המלך — בין השעות תשע לשתים־עשרה בלילה, ובלא שום טכס דתי. לפי תיקון מאוחר יותר של החוק, אין גם למנוע דבר עריכת טכס דתי על הקבר, אם קרובי־המת בחיים בכך.

זהו, איפוא, ה"עונש" לגבי גופו של הנפטר. אולם לא כל המתהלך במחשבות של יאוש לשים קץ לחייו חושש ביותר לאשר ייעשה בגופו לאחר פטירתו. לגבי בני־אדם כאלה יש לבקש אמצעי־מגן יעילים יותר נגד עצמם. לתכלית זאת ראה החוק המקובל (Common Law) את מעשה־ההתאבדות כמעשה־פשע, וככל פשע (Felony) גרר אף הוא אחריו החרמת כל נכסיו של המתאבד לאוצר־המלכות. תקנה מעין זו יש בה כדי מניעה לגבי אדם האוהב את בני־ביתו ודואג לעתידם. אולם הנסיון הראה כי העונש הזה מפוקפק מאד, משום שבסופו של דבר

פוגע אף הוא בעיקר רק בבני־המשפחה, אשר ה"עבריינין" משאיר אחריו; ובשנת 1870 בוטל עונש החרמת הרכוש של מבצע־פשעים, ומתאבדים לדעת בכללם.

דעת־הקהל לא היתה נוחה מעולם מכל העונשים החמורים האלה, ובאחוז ניכר של משפטי־מתאבדים היו השופטים המושבעים מוצאים כף־זכות למתאבד בהחליטם כי הוא עשה מה שעשה מתוך שלא היה שפוי בדעתו. די היה בהוכחה פורתא כי למתאבד היו דאגות, או טרדות, לפני מותו, כדי להביאם לידי מסקנה כי דעתו לא היתה מיושבת עליו, וכי משום כך אין לראותו כפושע. עד כמה נטו השופטים המושבעים לקולא, יש לראות מהנחתם, בכמה מקרים, כי עצם העובדא שאדם מקפח את חייו, בלי סיבה הגיונית, מחייבת את המסקנה כי דעתו לא היתה שפוייה עליו. ברור, כי לאור מסקנה כזאת לא היה עוד מקום לעונשים שלאחר המוות, כגון: "קבורת חמור" והחרמת נכסים. אך תקלה אחרת היה בפסק מעין זה: שם קרוביו של המת היה נכתם על־ידי ההכרזה שבמשפחתם היה אדם בלתי־שפוי בדעתו; ודבר זה עלול היה להזיק להם במשלח־ידם, בחיי־החברה ובמסחר.

זאת ועוד אחרת: אם המתאבד הניח צוואה, שהכין אותה סמוך למיתתו, אפשר היה לבטלה, אם הוברר כי צלילות־דעתו היתה מוטלת בספק. על כל פנים, באנגליה חל איסור עד היום על מעשה־התאבדות, העושה נסיון להתאבד — אף הוא בן־עונשין. [J. Stephen, History of the Criminal Law of England, 1883, of כרך ג', ע' 104—107; Kenney, Outlines of Criminal Law, הוצאה 15, ע' 9—127. ההשקפה הזאת, הטבועה ביסוד התחוקה האנגלית, דומה בכמה מעיקריה אל ההשקפה היהודית המסורתית, כפי שמצאה לה ביטוי בהלכה הכתובה.

קדמונינו לא יכלו להשלים עם הרעיון כי בתורתנו, אשר היא תורת־חיים, אין איסור על מעשה־התאבדות, ומשום כך ביקשו למצוא, בדרך הדרש, לפחות, רמז על כך. את הרמז מצאו בפסוק, "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש" (בראשית ט', ה'), אשר כוונתו, לפי הדרש, לשופך

דם עצמו (בראשית רבה, ל"ד). חכם מאוחר אחד מוצא סמכות לדעה, כי התורה ראתה במעשה זה ממין העבירה, בפסוק „נפש כי תחטא ומעלה מעל“ (ויקרא ה', ט"ו, כ"א) ודורש כי המלה „מעל“, ראשי תיבותיה — מאבד עצמו לדעת (הרב חיד"א בפירושו „נחל-קדומים“, מובא ב„אוצר ישראל“ לאייזנשטיין, ערך „אבוד עצמו לדעת“).

ברור כי האיסור חל רק על התאבדות מרצון, ושלא לשם שמים. אולם על קידוש-השם מצווה היא להקריב את הנפש, אם כי לדעת חכם אחד אף זוהי מצווה הכרוכה בעונש-מה, שכן שם חכם זה בפי דוד המלך את המלים: „מקובלני מבית-דינו של שמואל הרמתי, כל המוסר עצמו למוות על דברי-תורה, אין אומרים דבר-הלכה בשמו“ (בבא קמא, דף ס"א, עמוד ב').

אף בישראל ביקשו לנטוע בלב האדם הישראלי את אהבת-החיים, ואת הרעיון של קדושת-החיים, ואף חכמיו הרגישו שיש הכרח בקביעת עונש על מעשי-התאבדות, למען ישמעו וייראו. אולם מכיוון שלא יתכן לדון את המתאבד בדיני-אדם, באו אף הם לכלל-דעה כי לתקנת הציבור יש להשתמש, לגבי אדם השולחיד בנפשו, בלחץ מוסרי שמהותו השפלת-כבוד, או נכון יותר, שלילת-הכבוד האחרון אשר ישראל נוהגים לחלוק למת. משום כך נקבעה הלכה כי „המאבד עצמו לדעת, אין מתעסקין עמו לכל דבר... אין קורעין עליו, ואין חולצין עליו, ולא מספדין עליו...“ (מסכת שמחות, פרק ב', א'; שלחן-ערוך, יורה-דעה, סימן שמ"ה, סעיף א'). דיני הקבורה שונים אף הם מאשר לגבי מתים אחרים; ונוהגים, ביחוד בארצנו, שלא לקבור מתאבדים בקברי-אבותם, או בין בני-אדם אחרים שמיתתם היתה בידי שמים, אלא במקום שנתייחד לכך, והוא על הרוב סמוך לגדר של בית-העלמין.

אולם ההלכה היהודית, שלא כדוגמת ההלכה האנגלית והמסורת האנגלית, דאגה מראשית צמיחתה לצמצם את העונש לגבי המתאבד בלבד, ונוהרה במאד שלא לפגוע בכבודם של קרובי-המת ובני-משפחתו, שכן קבעה עיקרון אנושי ביותר... „אבל עומדין עליו (על המתאבד)

בשורה, ואומרין עליו ברכת-אבלים, מפני שהוא כבוד-חיים. כללו של דבר: כל שהוא כבוד של חיים מתעסקין בו; כל שאין כבוד של חיים, אין הרבים מתעסקין עמו לכל דבר“ (מסכת שמחות, פרק ב', א').
למותר להוסיף, כי כל התוצאות שהזכרתי כרוכות, לפי ההלכה היהודית, בהתאבדות מתוך דעה-מיושבם ומוח-צלול, שכן עצם שמה של העבירה, התאבדות „לדעת“, מעיד על-כך; יצא מאבד עצמו „שלא בדעת“, שממנו אין מונעין כל דבר (שם, שם, ג').

ולבסוף עלי לציין צד שווה נוסף אחד ביחסה של דעת-הקהל האנגלית ובהשקפה היהודית אל היסוד הפילי אשר בעצם המעשה. אמרתי כי נפש הציבור האנגלי היתה סולדת מאז ומעולם מהעונשים שהחוק היה מטיל על השולחים יד בנפשם, ובמיוחד משום שענשים אלה היו חמורים ביותר, ופוגעים לא רק ב„עברייך“ עצמו, אלא גם בכל אלה הקשורים אליו קשרי-דם ומשפחה. התוצאה הישירה מהרגשה זאת היתה הנטייה שהתפתחה בקרב שופטים מושבעים, בצורה מופרזת לעתים קרובות, לראות בכל מעשה-התאבדות סימנים של טירוף-דעת המצדיקים את טישטושה של העבירה. ההלכה היהודית באה לידי תוצאה זו עצמה, אם כי בדרך אחרת המבוססת על עיקרון משפטי הגיוני יותר, דהיינו, על-ידי צמצום ההגדרה של התאבדות בגבולות האפשר; שכן היא קובעת: „איזהו המאבד עצמו לדעת? לא שעלה בראש האילן ונפל ומת; בראש הגג ונפל ומת; אלא זה שאמר: הריני עולה לראש הגג או לראש האילן ואפיל עצמי ואמות, ורואין אותו שעלה לראש האילן ונפל ומת, הרי זה בחזקת המאבד את עצמו בדעת...“ (שם, שם, ב'; יורה דעה, סימן שמ"ה, סעיף ב'). אולם „מצאוהו חנוק ותלוי באילן, הרוג ומושלך על גבי הסיף, הרי זה בחזקת המאבד את עצמו שלא בדעת...“ (שם, שם, סעיף ב'; מסכת שמחות, פרק ב', ג').

* * *

וכאן אני בא לנקודת-המוצא. אין „עברייך“, הנתבע ליתן את הדין על עשותו נסיון להתאבד, רואה בשום פנים מה עוול עשה לחברה

שבה הוא יושב; וכשהוא נענש — הוא עומד תוהה ומשתומם על דרכי־הצדק והמשפט. כל התיאוריות למיניהן ולסוגיהן על מטרתן של העונש במסגרת חיי־הציבור, כגון: נקמת החברה באדם המפר את תקנותיה, כפרת עוונות והחזרת־החוטא למוטב, העמדת העבריין לסמל ולדוגמא לאחרים למען ישמעו וייראו, כל התיאוריות האלה אין בהן כדי השפעה, משום שלא הוא ולא הציבור המקיף אותו, אינם נוטים לקבל את ההנחה, כי הוא „עבריין“, או כי קיים בכלל עונש, באוצר ענשיה של המדינה, העשוי לשמש קנה־מידה ל„גודל“ פשעו.

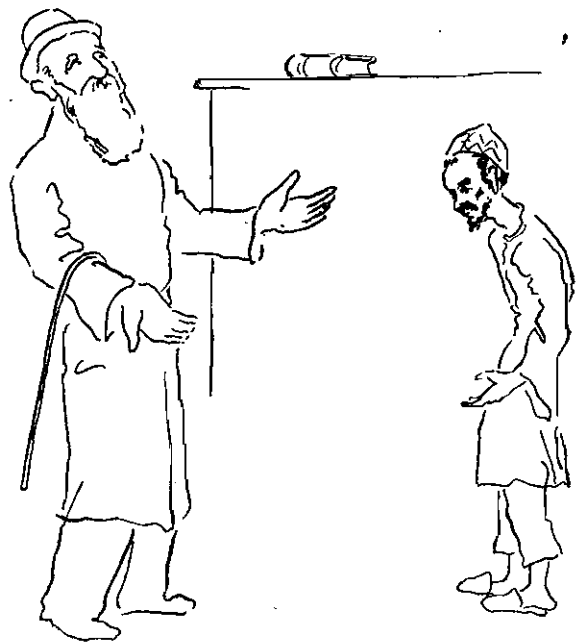
זכורני, כי באחד המשפטים הראשונים שבו ישבתי לדין, נתבע יהודי זקן אחד על אשמה זו. לאחר שהוקרא כתב־האשמה בפניו הוספתי, כי לפי החוק הוא צפוי לעונש של שנת־מאסר אחת. הזקן חיך במרירות, וארשת של לעג קל הסתננה על שפתיו בהפליטו: „אדוני, קבלתי עלי באהבה וברצון את העונש הכבד ביותר אשר נברא בשביל בן־תמותה; הזמנתי על עצמי את המוות עצמו, ולא גרתעתי מפניו, ואתה מאיים עלי במאסר לשנה אחת...!“. מאז חדלתי להודיע מראש ל„עבריינים“ מסוג זה מה עונש קבע החוק למענם.

* * *

ויצויין כאן, כי עם כל הזרות שבדבר, יש ומעשהו ה„פלילי“ של „עבריין“ מסוג זה מופעל על־ידי הרגשה טבעית: מובנת ונוגעת עד הלב; ואם כי אין הוא ראוי לשבח מיוחד על כך, קשה גם לקבוע כי מקורו של מעשהו בשחיתות־מידות. והדוגמא הבאה, מגי רבות, תוכיח: צעיר אחד, בן למשפחה ידועה בעיר, נחשד במעשה־הגניבה. המשטרה פתחה בחקירה נגדו והחליטה לתבעו לדין. מתוך חשש כי הדיונים הפילייים והפירסום אשר ינתן להם ימיטו חרפה על בני־ביתו, בחר לשלוח־יד בנפשו. הוא לא „הצליח“, ועד שהמשטרה היתה עסוקה בהכנת חומר־האשמה למעשה־הגניבה, תבעתהו בינתיים לדין באשמת נסיון להתאבדות. ומשונה היה הדבר: עצם שאיפתו הכנה של הצעיר למנוע מהוריו את עגמת־הנפש, אשר העלאת שמם בבית־הדין היתה גורמת

להם, היא היא אשר גררה אותה אל בית־הדין. בחינת „טובל ושרץ בידר“. אך גיתנה האמת להאמר, כי לא פושע רגיל לפנינו בצורתו של „עבריין“ זה, או של כל „עבריין“ אחר הנתבע ליתן את הדין על נסותו לקפד את פתיל־חיייו, ואין למוד לו במידת העונש שנקבעה לגבי כלל־ העבריינים. זהו אדם אשר שווי־המשקל אבך לו, ויש ספק אם עונש רגיל עשוי להחזיר אליו שווי־משקל זה. יותר מהכול זקוק אדם זה, אשר הוחזר אלינו מעולם־האמת, לרחמים, לחיבה, ללטיפת־יד חמה, לטיפול לבבי מיוחד. הוא הוצא מתוך המסגרת, ויש להחזירו אל המסגרת של חיי־החברה האנושית; ולכך יש לכוון את המאמץ הציבורי. מן ההכרח לשנות את האווירה אשר בה היה נתון קודם לכן. יש להגיש לו עזרה רפואית, או כספית. אם הוא זקוק לה; יש לתת לו עצה נבונה והדרכה מתאימה, אשר יהיה בהן משום עקירת הגורמים אשר הביאוהו לידי דיכאון והחלטה לסכם את חשבונו עם העולם; ויש לנטוע בלבו את אהבת־החיים ויצר־החיים. ואין לך תקנה חשובה מזאת לישוב־של־עולם, או מצווה גדולה מזאת, אשר מתן־שכרה בצידה, בזה ובבא, ודוקא כאן החוק הוא חסר־אונים ובית־המשפט אובר־עצה. יש לבקש, ואפשר למצוא, את התרופה במקומות אחרים.

זכורני, כי צעיר אחד מבני עדות־המזרח נתבע לדין באשמת נסיון להתאבדות. בבית־הדין הוברר כי בערב אחד ישב בבית קפה ושיחק עם חבריו במכונת־שעשועים העשויה לדלדל את המשחקים בה ולהעשיר את בעליה. אותו ערב הפסיד סכום כסף העולה על משכורתו לחודש תמים, ומרוב כאב ומוסר־כליות סתם את פיו בסמרטוטים ובסחבות, כדרך מתאבד לדעת בחניקה. בית־הדין חייבו במתן ערבות עצמית בסכום מסויים, לתקופה מסויימת. אך יחד עם זה נתן הנאשם לרבי־עדתו, מחוץ לבית־הדין, „תקיעת־כף“ ו„הן־צדק“, כי לא יוסיף לנגוע במכונת־שעשועים, בקלף או בקובייה. הדבר קרה לפני ארבע או חמש שנים, ועד כמה שיכולתי לברר לא נתבע הצעיר שנית לדין על עבירה זאת או על שום עבירה אחרת, אם כי מועד ערבותו חלף לפני זמן רב.

הומו
בבית המשפט

יש מניע אחר המכוון את דרכו. בעל השפעה כביר יותר מהעונש שהוטל עליו על-ידי בית-המשפט; זהו „תקיעת-הכף“ שנתן לרב הזקן, זהו „הן-הצדק“, המחייב את כבודו העצמי לעמוד בדיבורו. בשטחים כגון זה, בתחומי-היחסים האנושיים שבין אדם לחברו, יש לבקש את התרופה לנגעיו וליסוריו של תועה-דרך ממין זה, אך בשום פנים לא בין סעיפי-חוק-העונשין, או בין כתלי-בית-המשפט.

א.

בסקירה ראשונה, ולכאורה, נדמה כי שני המושגים „הומור” ו„בית־ המשפט” אינם עולם בקנה אחד; ולא עוד, אלא שקיימת מעין סתירה פנימית ביניהם. רגילים בני אדם להביט על בית־המשפט כעל כור־ יסורים ועוני, אשר קול ענות־חלושה אינו פוסק בו אף לשעה קלה, ואשר גלגלי־הצדק, בכובד משאם, טוחנים בו בלי הרף, ושוחקים כל רדוף־גורל, כל עשוק ונדפא, ומייצרים אבק־אדם. כלום נוהה אדם בן־דעת מרצונו הטוב אל בית־הדין? וכלום נראָה מישהו עוזב את אולמיו ובת־צחוק של בדיחות־הדעת על שפתיו? הן עצם כינויו של מקום זה — „בית־הדין” ו„בית־המשפט”, — יש בהם משום הטלת־אימה על הציבור, ואדם מישראל רואה זכות גדולה לעצמו אם יש בידו להתפאר כי אין הוא יודע פתחו השבילים המובילים אליו. זה הכלל מורגל בפיו של רוב הציבור היהודי: „אשרי האיש אשר אינו נזקק לבת־הדין, ושומר נפשו ירחק מהם”...

ועם כל זה, אין לך מקום שבו ישתקף הצד המבדח של חיי ההוי שלנו, על כל גילוייהם ותהפוכותיהם, כמו באספקלריה של בית־המשפט. חיי יום־יום אפורים הם למדי. היחסים בין אדם לחברו, בין איש לאשתו ובין אב לבנו, הם ענין שבכובד־ראש ורצינות, ואין לראות בהם יסוד של בדיחות־הדעת כלל ועיקר; אולם כשאדם סוקר אותם אחרנית, או בא לספר עליהם ועל השתלשלותם לפרטיהם ולדקדוקיהם, יש והם מתערטלים משלמת־הרצינות העוטה אותם, ואז הם נראים באור אחר לגמרי, שקופים יותר, קלילים יותר, מרפרפים ומחייכים; ואז נושב מהם גם הומור חי, תוסס, מבדח ומרענן.

זאת ועוד אחרת: בית־המשפט אינו מקום־שעשועים, ובני־אדם

וגוניהם. אינני יודע אם מבחינה מדעית ניתן הומור זה למיון ולדירוג, אף מבחינת העבודה היום-יומית בין כתלי-בית-הדין אפשר ואפשר לסמן כמה מגילוייו לפי מיון שטחי.

מה הם מקורות ההומור הזה?

(א) העדר אוריינטציה משפטית.

למקור זה כמה צינורות-השפעה:

(1) תפיסה מוטעית של הזכויות המשפטיות של האזרח.

התחוקה הארצישראלית קובעת כמה מידות-זכות לגבי אלה אשר דבר להם אל המנגנון המשפטי; ואם כי מידות אלה כתובות ומנויות בספרי-החוקים, אין האזרח, שאינו קרוב אצל חוק ומשפט, יודע על קיומן, ולא עוד, אלא בשעה שענין מובא לתשומת-לבו, אין הוא עומד על טיבן ומשמעותן האמיתית, אין מוחו משיג כי לשמו ולטובתו נוצרו, ואין הוא יודע מה שימוש יעשה בהן.

לדוגמא:

אדם הנתבע לדין בפני שופט-שלום ארצישראלי — כלומר: שופט שלום שאינו בריטי — על מעשה עוון, רשאי לדרוש כי דינו יובא בפני שופט-שלום בריטי. זכות זו, הידועה בשם „זכות-הבחירה“, היא שריד-ירושה מימי הקפיטולציה העותומנית, ומעת הכיבוש הבריטי פשטה צורה ולבשה צורה פעמים הרבה, וביסוד גלגוליה השונים מובלע הרעיון כי אדם הנדרש בארץ הזאת אל בית-הדין בעל כרחו אינו מחוייב להיזקק אל דיינים אשר העמידו השלטונות מבין ילידי-המקום ותושביו, הרשות עמו לבחור בדיין אשר הובא על-ידי השלטונות מעבר לים, או אשר הוכתר במיוחד, על-ידי מי שבידו הכוח לעשות כן, בתואר „שופט שלום בריטי“. אין תימה כי לא כל אדם בישוב יודע על מציאותה של הלכה זאת בספרי-ההלכות, ומשום כך קובע החוק כי כל שופט

אינם מתכנסים לתוכו כדי לשמוע ולהשמיע מילי-דבדיחותא ודברי-ליצנות המורקים מתוך דפוסים העשויים לכך, וכלי-אגירה המוכנים מראש. אין כאן ענין שבשיגרה או מערכת דברים מתוכנת ומכוונת במוקדם. ההומור בבית-הדין נוצר כברק, ספונטנית ובאקראי, מתוך התנגשות-רצונות של שני בעלי-דין, מחילופי-דברים שבין פרקליט לבין עד, מהערת-אגב יבשה הנופלת מפיה-השופט. הוא מתגלה מתוך מבטא עממי, המשתלב לתוך הדברים של בעל-דין או עד, מתוך מאמר-חכמים או דברי-פקחות מפולפלים, הנפליטים מיניה וביה, וקולעים אל המטרה יותר מגיבוש-דברים וריבוי-להג. ולא לעתים רחוקות יתקוף את המסתכל יצר לפרוץ בצחוק למראה תנועות-גוף, עקימת-שפתים והעוויות-פנים שבהן מלווים דבריו של עד או טענותיו של פרקליט. כל אלה מרפים את המתיחות ואת כובד-הראש השוררים בבית-הדין ומגוונים במידת-מה את המונוטוניות האופפת את הסדרים הטכניים של הדיון המשפטי. קיצורו של דבר, ההומור הזה, על כל התגובות הטבעיות הכרוכות בו, מסייע במידה ניכרת לשמירת המגע האנושי החי והמלבב בין היושבים על מידין לבין אנשי-הציבור הנזקקים אליהם, ולהשרשת ההכרה כי בית-המשפט הוא יציר-רוחו ומעשה-כפיו של האדם, מנוהל בידי-אדם, ולטובתם ולשלומם של בני-אדם. לא אפריו אם אומר כי אין אף יום אחד עובר בין כתלי-בית-המשפט מבלי אשר ינסר בחללו צחוק בריא של המון-עם, בעלי-דין, עדים, משקיפים, ולעתים קרובות למדי יתערב בו גם קול צחוקם של דיינים, פרקליטים, שוטרים ופקידים. נמוגו גלי-הצחוק, או נתקעו בגרונו של קהל-המשקיפים למבטו הזועף של השופט, או לקול נזיפתו של השמש שומר-הסדר, מיד לובשות כל פנים ארשת של רצינות ואימת-הדין חוזרת ומשתלטת באווירת-האולם.

* * *

ההומור בבית-הדין יונק, איפוא, את חיוניותו ממקורות ראשונים, מהבד הרחב אשר עליו משתרעים חיי-ההווי שלנו על כל צורותיהם

שלום, בשבתו לדין, מחוייב להודיע לנאשם העומד בפניו כי הזכות קנוייה לו להתדיין בפני שופט־שלום בריטי. וראה זה פלא: רובם של הנאשמים לוטשים עינים למשמע־דברים אלה, ומתוך תשובותיהם אתה למד כי לא זו בלבד שהם לא עמדו על התבונה הרבה שבהלכה זו, אלא שאין מוחם תופס מה מהותה של עצם זכות זו, ומה חומר הדין היא באה לשנות או לרכך. אך החשוב מכול לגבי הענין שאני דן בו הוא, כי תשובות אלה, אשר קצתן נאמרות מתוך תמימות יתירה, וקצתן מתוך פקחות יהודית רבה, שופעות לעתים קרובות הומור קל, מתוך שרובן שאובות מאוצרות־המחשבה העממית ועטויות בלבוש לשוני עממי מגוון.

הרי כמה דוגמאות:

מובאת אשה זקנה לדין. אני שואל אותה בנוסח המקובל: „איפה את רוצה להשפט? כאן, או אצל שופט שלום בריטי?“ והיא עונה בחיוך ובתמימות: „כ'ווייס? וואס זאגט איהר?“ (פירוש: „היודעת אני? ומה דעתך אתה על זה?“)...

אשה אחרת, בשמעה כי הזכות עמה לבחור את מקום השיפוט, עונה אף היא בחיוך, כשהיא מגיעה את ראשה אנה ואנה, ספק מתוך מבוכה ספק מתוך יצר התלוצצות: „כ'ווייס? אָווא ס'איז ביליגער“ (פירוש: „היודעת אני? במקום הזול ביותר“)...

יהודי אחד, לאחר ששמע את השאלה, השיב אף הוא בשאלה: „מה? שם יש חוק אחר?“

יהודי זקן אחד החל מטלטל ראשו וידיו לכאן ולכאן, מצמץ בעיניו, ולבסוף ענה בהעווית־פנים ובנעימה של ביטול מוחלט: „טא, עס מיר אלץ איינס, דא, דארט; זאל זיין אן ענגלישער שופט, וואס? ער־ט מ'ך היינגען?“ (פירוש: „אין לי כל הבדל, בכאן או שם; יהא שופט בריטי, מה? שמא יצווה הוא לתלות אותי?“).

יהודי שלישי הניח ידו על לבו ואמר בחיוך אבהי נעים: „עס איז אזא שווערע הלכה, אז מען דארף דווקא א גוי דערצו? איך בענוג

מ'ך מיט אייך...“ (פירוש: „כלום הענין חמור כל כך עד שהוא מצריך גוי דווקא? אני מסתפק בך...“).

יהודי, בן לאחת מעדות־המזרח, לאחר שמעו את השאלה בדבר שופט ארצי־שראלי ושופט בריטי, ובטרם עמד על כוונתה, השיב בנעימה של נאיביות: „מה? לא יש שופט ספרדי?“

לעומת זאת מספרים יודע־דבר כי בזמן האחרון, לאחר מינויים של שני שופט־שלום יהודים כשופט־שלום בריטיים, הובא יהודי אחד לדין בפני שופט־שלום ארצי־שראלי, ובשמעו את השאלה השיב: „אני בוחר בשופט־שלום בריטי, אבל אשכנזי...“*

כשהודעתי פעם לצעיר אחד על זכות־הבחירה, קפץ על רגליו, הודקף מלוא־קומתו, הקיש עקביו זו בזו, הצדיע, מעשה חייל, והכריז בהתלהבות: „בשם המצפון הלאומי אני בוחר להשפט אצל שופט יהודי דווקא“.

פעם הובא לדין יהודי אדמוני, בעל עינים פיקחות ולשון שנונה. הוא עמד בפני כס־הדין בדחילו ורחימו, ולידו היו ניצבים שני שוטרים חסונים, לבושי־מדים ומווינים. הסברתי לו את זכותו החוקתית בדרך של שיגרה, במלים הקבועות בחוק, אך הוא הניע בראשו לכאן ולכאן, לאות כי אינו שומע עברית. הסברתי לו בלשון אידיש והדגשתי את המלים: „איה אתה רוצה להשפט? זה תלוי ברצונך“. לבסוף, כשירד לסוף דעתי, עצם את עיניו קמעה, משך בכתפיו וענה בתמיהה ובהדגשה מיוחדת: „יאך וויל? וואס הייסט יאך וויל? זייא שלעפען מ'ך, ט'איהר גיהערט יאך וויל?“ (פירוש: „האם אני רוצה? מה זאת אומרת אני רוצה? הם מושכים אותי, השמעתם מימיכם, אני רוצה?“), ובדברו הראה בידו על השומרים החסונים העומדים לשני צדדיו וכלי־הנשק עליהם.

הזכות הזאת של בחירה היא מוחלטת, ואין נאשם חייב לתת נימוק כלשהו לבחירתו. אולם יש והנאשם, מתוך אנינות־הדעת, מרגיש את

* מפי מר רוזנברג, לבלר ראשי בבית המשפט המחוזי בחיפה.

באידיש: „וואס? א ווייב טויג אויך?“ (פירוש: „גם מהאשה אפשר להפיק תועלת?“).

כך הבינו היהודים האלה את מהות-הזכות. שענינה כשרותו של אדם כעד מבלי שים לב אל מינו, או אל הקורבה המשפחתית שבינו לבין בעל-הדין.

2) דרך השימוש בזכויות משפטיות.

מאחר שתפיסתו המשובשת של האזרח לגבי כמה מהזכויות המשפטיות המוקנות לו מטעם החוק מהווה אחד הצינורות הראשיים אשר דרכם מסתגנים רסיסי-הומור אל תוך חללו של בית-הדין, הנה תולדה טבעית של התפיסה המוטעית הזאת היא דרך השימוש של האזרח בזכויות אלה. ואף דרך שימוש זאת מייצרת אפיקים שופעי-הומור ובדיחות-הדעת כשהיא באה לידי גילוי במשא-והמתן המשפטי. הרי כמה דוגמאות:

לגבי עבירות קלות הידועות בשם „חטאים“, קובע החוק כי הרשות עם שופט השלום לפטור את הנאשם מהופעה אישית, בתנאי שימציא לבית-הדין כתב, אשר בו יודה הנאשם באשמה המיוחסת אליו (תקנה 244 של תקנות-הדיון בבתי-משפט-שלום, 1940). רוב רובו של הציבור אינו יודע על מציאותה של תקנה זאת במערכת סדרי-הדיון בבתי-המשפט של המדינה, וכשהוא נתבע לדין, ואפילו על הקלה שבעבירות, הוא מופיע בכבודו ובעצמו לקבל עליו את הדין, אולם גם אלה מבין המועטים אשר מציאותה של התקנה אינה זרה להם, ידעו את דרך השימוש בה רק לעתים נדירות. כאמור, על הנאשם להודות באשמה בכתב; הוה אומר כי מן ההכרח לשבת ולערוך דברים אל השופט על גבי הניר. אולם הדבר הזה כרוך בכמה בעיות שאין פתרונו פשוט כל-כך: ראשית, מה יהיה תוכן הכתב? שנית, מה נוסח-כתיבה ומה דרכי-נימוסין נוקט אדם הפונה בכתב אל השופט? כלום יתכן לדבר אליו כדבר איש אל אחיו? ושלישית, שמא זהו גם שעת-רצון לבקש

עצמו במצב לא נוח: היאך יאמר אדם לשופט: „איני חפץ בכך, אני בוחר בשופט אחר?“ וכדי שלא לפגוע, כביכול, ברגשותיו של השופט, הריהו מתחבט להמציא לו נימוק כלשהו, ועל פי רוב משים הוא עצמו בזה לצחוק.

אומר לי יהודי אחד מתוך היסוס רב: „רואה אני בכך, אדוני השופט, כי עבודה רבה לפניך; אבחר לי שופט בריטי, כדי להקל מעליך את משא העבודה“.

יהודיה אחת, אשר הורתה ולידתה היו בוודאי באחת העיירות היהודיות הזעירות שבמזרח אירופה, ושרשה ונשמתה עבריים או אידיש-איים הם, אלא שלפני עלותה ארצה בילתה כמה שנים באמריקה — החלה מבארת לי פעם בלשון אנגלית שבורה ורצוצה, אשר „הירוק“ שב„ירוקים“ באמריקה היה בוש לשוחח בה בפני קהל, כי היא בוחרת להשפט בפני שופט בריטי, פשוט משום שהוא — השופט הבריטי, מבין את שפת-המולדת שלה, דהיינו: אמריקה; והיא — כלומר, היהודיה שנולדה בתחום-המושב היהודי, היא תדע להסביר הסבר היטב את פרשת-טענותיה בשפה השגורה יותר בפיה, דהיינו: אנגלית...

והרי דוגמא נוספת ובשטח אחר:

לפי החוק רשאי כל אדם להגיד עדות במשפט, אם כי הוא עצמו גם צד בו. אך הדבר הזה הוא למעלה מתפיסתו של האזרח הרגיל, אם משום שזכות זו אינה ידועה במערכת-החוק אשר בה הורגל בארץ-מוצאו, או פשוט משום שהוא אומר לעצמו: כלום יצוייר אדם שיעיד לרעת עצמו? וכיצד זה נותן החוק מקום לעדות אשר תכנה וטיבה ידועים מלכתחילה? אך כיצד מבטא יהודי פשוט תמהון זה? שאלתי פעם לתובע אחד אם יש ברצונו להעיד לטובת-עצמו, וענה לי בתמימות: „וואס איז די פעולה? נו, און אז איך וועל אייך זאגען, אני שלמה, ועט איהר מיר גלויבען?“ (פירוש: „מה התועלת? ואם אגיד לך, אני שלמה, כלום תאמין לי?“). ונאשם במשפט קנסות אחד עמד מוכה-תמהון, כשהודעתיו שגם אשתו כשרה לעדות, ומרוב התפעלות הפליט

ולהתחנן על המתקת־הדין?... בין כה וכה, ומכתבים מעין־אלה לא רק נוגעים עד הלב בתמימות הרבה אשר הם שופעים, אלא גם מבדחים את הדעת בתפיסת־החוק הבאה בהם לידי ביטוי, ובדרך־השימוש בזכות המדוברת הניתנת לו לנאשם.

הרי כמה מכתבים לדוגמא:

מכתב א': יהודי נאשם בעוון הפרת תקנות־ההאפלה. הוא אינו מופיע בעצמו ושולח את המכתב הבא אל בית־המשפט:
"לכבוד כ. מ. השופט ב..."

שופט נכבד,

אני מבקש את סליחת כב' השופט על שלא אוכל להופיע בביהמ"ש. היות ועבודתי (עבודת ניקוי הצרות ומשרדים) אינה מאפשרת לי זאת. אני מיפה את כחו של בני, המוסר מכתב זה לאדוני, להופיע בשמי, ומקוה אני כי יראה בבן את אביו בכל, לרבות תשלום הקנס. אדוני השופט,

אני מודה שהפרתי את חוק ההאפלה בזה שבתאריך... ש. ז. בערב נראָה אור מחדר־דירתי. יאמין נא לי על דברתי כי אני מצטער מאד על זה, ומבטיחו שמכאן ולהבא אשמור באופן קפדני על החוק הנ"ל, שאני חושב אותו לחשוב עד מאד בימי מלחמה...

בכל הכבוד,

(חתימה) "

מכתב ב': אשה אחת נאשמה בגרימת־מכשולים ברשות־הרבים על־ידי העמדת ארגו ליד חנות־הירקות שלה. במכתב הודאתה היא כותבת, בין השאר: "לדאבון לבי לא אוכל לבוא היום אל בית־הדין כי זה ערב יום־טוב והפדיון ביום זה יותר משבכל יום אחר, ואין לי את מי לעזוב בחנות. אני מודה שהעמדתי ארגו על־ידי החנות שלי, אך זה היה לרגעים אחדים ושום אסון לא קרה. יחד עם זה אני מודיעה

לכבודו כי המצב לא טוב. יש לי שבע נפשות לפרנס, ואני אלמנה, וצריך להתחשב במצבי ולהקל בענשי כי זאת לי הפעם הראשונה.

בכבוד רב,

(חתימה).

ג. ב.

שכני, קיבל' בשבוע שעבר רק קנס של 250 מא"י והוא העמיד שני ארגזים, וכבר עשו לו שני רפורטים. אני העמדתי רק ארגו אחד וזה הרפורט הראשון שלי...

ועכשיו צא וחשב את גודל הקנס שיש להטיל על ה"עבריינית" הזאת. נהג של מכונית־משא נאשם בהעמדת מכוניתו במרחק של פחות משנים־עשר מטרים מפנית רחוב, מעשה הנחשב לחטא בעיני החוק. בשעה שהשמש קרא את שמו של הנאשם במסדרוני בית־המשפט נראָה ילד כבן עשר מפנה לעצמו דרך במרפקי־ידיו בין המוני־הנהגים, שנצטופפו אותו בוקר ליתן את הדין בשל עבירות שונות על תקנות ההובלה־בדרכים, ומשהגיע לדוכן־המשפט, הושיט אלי פתקא מעוכה ושטר־כסף בן לירה אחת, ואמר בנשימה חטופה ובלא הפסק: "אבא נסע היום לעזה מפני שיש לו עבודה בצבא, ולא יכול לבוא. הוא שלח פתקא זאת ולירה אחת, וביקש שיתנו לו עודף..."

הפתקא אשר כללה את דברי ההודאה של האב־הנאשם היתה כהלכה, אולם דרישת־העודף לא היו לה יסוד ושורש במשפט הכתוב או המקובל...

* * *

כך עושים המוני־העם שימוש בזכויות מסוימות אשר קבע החוק לשמם ולטובתם. אך ניתנה האמת להאמר, כי תפיסה משובשת ותולדתה שימוש מוטעה, חלים לאו דווקא לגבי זכויות ומושגי־משפט אשר האורח הרגיל אינו שומע עליהם כלל, או רק לעתים רחוקות, אלא גם לגבי כמה מהזכויות ומושגי־המשפט אשר ידיעת־מציאותם והכרת־מהותם נחפכה, לכאורה, לנחלת־הכלל.

עבריינים שנידונו לתקופת-מאסר — יש וניתנת להם זכות ליהנות מ"יחס מיוחד". הכול קוראים בעתונים על זכות זאת, מדברים עליה, מתבלים בצירופי-מליה את שיחתם, אך כמה מהציבור יודעים טיבה ומשמעה?

הובא פעם לדין צעיר אחד בן עשרים-וכמה-שנים באשמת-גניבה. הוא הודה באשמה וגולל בפני בית-המשפט פרשה מוזעזעת של סבל ועינויים. עינויי-נפש ועינויי-גוף. לא אאריך בפרטים, משום שאינני דן הפעם בטרגדיה אשר בבית-המשפט, אך אגע בהם קצרות: זהו פליט ממזרח-אירופה שלא עלה בידו לקנות אחיזה בארץ, מחוסר מקצוע. לאחר חדשי-נדודים, רעב ויסורים, השכיר עצמו לאיכרה אחת, במושבה הסמוכה לעיר העברית, ושיקע עצמו בעבודת-הרפת. העבודה היתה קשה ומפרכת והוא אינו רגיל בה. האיכרה, אלמנה קשישה ממנו בעשר שנים, הביטה עליו בעין טובה, קרבה אותו ודברה על לבו דברי-פיתוי. לבסוף, כשהצעיר לא ראה מוצא לפניו, נענה לה, ונשאה לו לאשה. העבודה הוקלה בהרבה. הוא החל לוקח חלק בהנהלת-המשק וראה עצמו מעין "בעל-בית". אך כאן החל בשבילו הגיהנום ממש. לאשתו היו בנים מבעלה הראשון; לאחר כמה שנים נתווספו ולדות משותפים, ובבית רעש והמולה. בכל מקום-לכתו עם אשתו היו מלעיגים עליו ושואלים אותו, פעמים במתכוון ופעמים שלא במתכוון, אם זוהי אמו. מוסר-כליות החל מענה אותו. הוא נוכח, במאוחר, כי מכר את עצמו באגורת-כסף, מרוב יסורים ועגמת-נפש נפל למשכב, ומיחושים שונים תקפו עליו. כדי להשקיט את כאביו הזריקו בו הרופאים כמה זריקות-ארגעה, ומכאן פתיחה לפרשת-ההתמוטטות שלו. כשהבריא, החל משתמש בסמים משכרים וזריקות מרדימות מתוך רגילות, וכדי להסיח דעתו מענייני-ביתו. הגיעו הדברים לידי כך ששלוש-ארבע זריקות של מורפין ליום לא די היה בהן לצרכיו, וכדרך המורפומנים, העושים שימוש מרובה בסמים משכרים, נעשה גופו ככברה ממש. הסמים מחירים מרובה. הרוקח

אינו מוכר את הזריקה בלא פקודת הרופא, והרופא אינו רושם פתק רפואה בלא תשלום. את כל כספו הוציא הצעיר על סמים אלה והפרוטה לא היתה מצויה עוד בכיסו; הגוף דורש עוד ועוד סמי-רעל, ואין סוף ואין גבול. מה עשה? גנב מאת רופא אחד חבילה של נייר אשר בו משתמשים הרופאים לצרכי-רישום סמי-מרפא, והחל כותב לעצמו "רצפטים", מתוך פורמולה שהיתה בידו מרצפט מקורי ישן. חדשים רבים השתמש בנייר זה, והזריקות עלו לו בזול רב; אך לבסוף נתפש הובא לדין באשמת-גניבה.

הצעיר סיפר את סיפורו בבית-הדין בפשטות ובגילוי-לב. ראיתי לפני נפש רצוצה, ושאלתי: "מה תהא תקנתך, ומה, לדעתך, יש לעשות בך?" הוא ענה: "אילו בי היה תלוי הדבר, הייתי מטיל על עצמי שלושת חדשי מאסר עם יחס מיוחד". היתה הצעתו מוזרה בעיני. מה כוונתו בזה? והצעיר הסביר: "אני רוצה יחס מיוחד; ראשית — שלא יתנו לאשתי לגשת אלי; שנית — שיטילו עלי עבודה קשה לכל שעות היום; שלישית — שישגיחו עלי בשבע עינים, ולא יתנו לי להיות לבדי אף רגע אחד; ורביעית — שיחפשו תמיד בבגדי ובתאי כדי להוכיח אם לא הברחתי סמים משכרים. מכיר אני את עצמי היטב, חזקה שאמצא דרך-הברחה, ובאם ימצאו בחזקתי סמים כאלה, יש להחמיר בעונשי".

כל דברי ההנהגה הזאת, שביקש הנאשם על עצמו, מהווים אמנם "יחס-מיוחד", במרכאות כפולות, אך בשום פנים לא היחס המיוחד שאילו התכוון המחוקק בקבעו דרך להקלת סבלו של האסיר בין כתלי כלאו, בתנאים מסויימים, ובמסיבות ידועות.

* * *

עד כאן דיברתי על תפיסתו המוטעית של האזרח בדבר זכויותיו המשפטיות ועל הדרך המשובשת שבה הוא עושה שימוש בהן כצינורות אשר דרכן מסתנגת בדיחות-הדעת אל תוך חללו של בית-הדין. עתה אני עובר אל צינור-השפעה שלישי והוא:

לא די לו לאדם בהכרה כי הדין עמו. כשהוא בוחר להביא את דברו עד בית־המשפט עליו לדעת כיצד יערוך את תביעתו, וכיצד ירצה את טענותיו, לפי הסדרים הקבועים והמקובלים. ואין הדבר קל כל־כך. בכל דור דור עומדים שליחי־השלטונות ועושי־דבר־האומה וקובעים הלכות ומתקינים תקנות אשר יש בהן משום הסדרת דרכי־הדין בפני דיינים ושופטים. בהמשך הזמנים מתרבות התקנות ונקבעים הנוסחים הצורות בעניני עריכת כתבי־קובלנה ותביעה, הרצאת טענות ומענות, הבאת ראיות והוכחות, השמעת עדים והקירת מומחים וכו'. תורה היא ולימוד היא צריכה, וגם בני־אדם הקרובים אצל חוק ומשפט לא תמיד ידעו הדרך אשר ילכו בה והמעשה אשר יעשו, ולעתים אף הם תועים ומתעים, וכיצד יעשה את דרכו אדם שאינו מצוי אצל ספרי־חוק ותקנות־דין?

לדוגמא:

כתבי־תביעה. מקובלת האימרה, כי „כל הטוען בדין בשם עצמו — בידוע, כי שוטה שלחהו“... עם כל זה רבים עוד ה„שוטים“ העורכים בעצמם את דבריהם אל בית־הדין, אם משום שאינם יודעים אימרה זו, או משום שהם מאמינים, יחד עם אותו גדול* אשר אמר, כי היא נוצרה בפיהם של פרקליטים, כדי שלא יהיו בני־אדם טוענים לעצמם כאשר יזקקו אל בית־המשפט. בין כה וכה — מהעדר ידיעה מה לקרב ומה לרחק כורכים הם דברי־עיקר עם דברי־טפל, מגבבים האשמות על־גבי האשמות, שופכים מרי־שיחם בפני הדיין והכתב נקרא כתחינה של „שרה בת־טובים“ ולא כתביעה הדורשת עשיית־דין והבאת־רשע על ענשו.

* השופט לורד לינדהורסט.

כותבת יהודיה בקובלנתה נגד שכנתה, המשמשת אתה במטבח אחד:

„מ. כ. שופט השלום ב...“

ביום (פלוגני) העליבה אותי הנאשמת בכינויים וביטויים מעליבים, כמו: חזירה, מנוולת, סמרטוטה, וכהנה וכהנה; וכמו כן תפסה ראי מהקיר וזרקה אותו החוצה ושברה אותו; ולפני זמן הנאשמת ובעלה הוציאו בכוח שולחן שלי מהמטבח והעמידוהו בחצר ונתקלקל מהגשם; וכמו כן ירקה הנאשמת בפני לפני זמן בנוכחות אנשים, והכתה את ילדי הקטנים; וכשאני איבני בבית היא משתמשת בשמן שלי ומוציאה נפט מהפרימוס שלי ועושה לי כל מיני נזקים; ונוסף על כל זה היא לא משלמת לי את חלקה בדמי־השימוש בחשמל, וכשאני מבקשת להפסיק לה את החשמל מהמונה שלי היא מאיימת עלי בשבירת עצמות ובהכאות; ובכלל כבר קצתי בחיי; ולכן אבקש להזמינה לדין בכדי להענישה כהוגן כמו שהחוק דורש“...

כך, כשם שהיא מדברת, המתלוננת, כך היא כותבת. אין נפקא־מינה. ובאמת, כלום אפשר לקבל תמונה ברורה מהנעשה במטבח המשותף אם אין קוראים את כל דברי הקובלנה בנשימה אחת? ושמא אין לסמוך על בית־הדין כי יבין מעצמו למצוקתה של נפש נענה ויחוש לעזרתה? והרי כתב קובלנה שני. יהודי אחד כותב במרירות:

„הנאשמת מדי פעם בפעם מחרפת ומגדפת אותי וקוראת לי בכנויי גנאי, כגון: סוס זקן, אשמדאי, מלאך חבלה ועוד כנויים שאין להעלותם על הנייר“. לכאורה אין זו אלא תביעת־עלבון טיפוסית; אך לא. המתלונן ממשיך: „כמו כן העמידה הנאשמת צריף על הקיר שלי מבלי נטילת רשות ממני, ולמרות בקשותי המרובות מסרבת היא להסיר“. נראה כי המתלונן כרך בתביעת־העלבון גם האשמה על הסגת־גבול; אולם אין זה הכול, שכן הוא מוסיף: „בכל לילה באים אנשים אל בנה ויושבים על המרפסת ומדברים בקול רם ושרים שירים ועושים רעש באופנוע שלהם, ובתה שופכת את האשפה בחצר וכשמעירים לנאשמת, היא צוחקת ואומרת כי היא לא מפחדת משוטר ומדיין, וגם אם יטילו

עליה קנס זה לא ישפיע עליה, כי היא בעלת אמצעים". הסבך גדל והולך, והמוצא אינו ברור. קשה לקבוע בעצם מה היה בכוונתו של המתלונן בקטע זה; אך הנה ההמשך: „הנאשמת ידועה לכל התושבים שהיא אשת מדנים, מתגרה בכל עובר ושב ואינה מניחה לציבור ליהנות ממנוחתם"... ובכן? מה נדרש בית-המשפט לעשות? הנה הסיום של כתב-הקובלנה: „לכן אבקש... להזמין את הנאשמת לדין, לענשה בכל חומר הדין ולחייבה בהוצאות-המשפט ובדמי-בושת על דברי-העלבון, וכמו כן לפסוק שעליה להסיר את הצריף שהוא המבוע (כך כתוב בגוף הקובלנה) של קטטות בין המאשים לנאשמת"...

פתח בעלבון וסיים בצריף, ותוך-כדי-דיבור כרך דברי-התאוננות עם דברי-לעו, מעשים פליליים עם התנהגות שאין בה דרך-ארץ. לא. המאשים לא הכשיר עצמו להרצאת טענות בפני בית-משפט, וכתב הקובלנה שלו לא חובר ביד עורך-דין יודע חוק ומשפט...

ב.

(ב) הגדת עדות.

כי יזדמן אדם אל בית-הדין בשעת חקירת עדים, ובמיוחד כשנושא הדין הוא משפט פלילי פרטי על הוצאת-לעו, או תקיפה, או עשיית-דין לעצמו וכיוצא בזה חטאים שבין אדם לחברו, מובטח לו שיספוג אל תוכו רשמים ובגיר-רשמים שמקורם בבדיחות-דעת, ופיו לא יפסוק מספר עליהם לידידיים ולמכירים משך עת ארוכה.

באחד הפרקים הראשונים דיברתי על הקשיים שבעלי-דין נתקלים בהם, הן במשפטי-מוונות והן במשפטי-קנסות, בטרם יעלה בידם להשפיע על עדיהם לבוא אל בית-הדין כדי להגיד את דברי-עדוּתם. גם כאשר העדים נפתים ובאים, או נענים לדרישת בית-המשפט, וכבר הם עומדים על עמדם בדוכן המיוחד לכך — קשה לעתים קרובות לדובב את שפתוניהם. ולא משום שהעדים מסרבים לגלות את האמת קופצים הם את פיהם או מהססים בתשובתם, אלא משום שעל הרוב אינם נותנים אָמון בחוקריהם, ודומים הם כמעט תמיד, כי בשדה-מוקשים הם מהלכים והם מצווים על הזהירות ועל השמירה. וכיצד נוהר עד כזה בתשובותיו? שֶׁקֶל הוא בדברי השאלה שיקול היטב, הופך בה והופך בה, הוכך בדעתו משך עת ארוכה, ולבסוף — משיב הוא שלא לענין, ועל הרוב בנוסח שפנים לו לכאן ולכאן, או בנעימה שאי-איתה יודע מתוכה אם תשובה הוא משיב או שאלה הוא שואל.

נדרש פעם יהודי זקן להעיד במשפט פלילי פרטי, שענינו היה אשמת-איום במעשה-אלימות, ומרגע עלותו על דוכן-העדים ניכר היה כי אינו רואה בעין יפה לא את הפרקליטים ולא את בעלי-הדין אשר הטרידוהו ממנוחתו לבוא ולהעיד, ולבו מלא חשדות. לאחר שהעיד

לטובת המתלונן מה שהעיד, נחקר על-ידי הפרקליט, בא-כוח הנאשם.
הרי השאלות והתשובות:

הפרקליט: האם שמך יהושע בן לוי?

העד (בהיסוס רב): נו, ואם שמי יהושע בן לוי, מה בכך?

הפרקליט: האם אתה מכיר את ראובן בן יעקב הנאשם במשפט זה?

העד (בנדנדו ראש): ומה אם אני מכיר אותו?

הפרקליט: האם היו לך עסקים אתו?

העד (בתמהון): נו, ומה יש אם היו לי עסקים אתו? כלום אסור

לסחור אתו?

הפרקליט (בכעס עצור): מתי ביקרת בפעם האחרונה בביתו?

העד: אילו ידעתי שעלי יהיה למסור לך דין-וחשבון על כך הייתי

רושם לי את היום ואת השעה...

הפרקליט: אמרת לחברי, בא-כוח המתלונן, כי המריבה היתה לפני

שלושה חדשים; מה שם החדש אשר אנו עומדים בו כיום?

העד (בחשדנות): עיין ב"לוח" ותראה...

(הפרקליט, בא-כוח הנאשם, קורא לעזרת בית-הדין, והשופט מעיר

לעד כי עליו להשיב על השאלה. העד משיב באי-רצון ונוקב בשם

החדש, אגב היסוס מרובה).

הפרקליט: כך, ומה היה שם החדש אשר לפני שלושה חדשים?

העד (בחוסר סבלנות): כלום באתי הנה על מנת שתבחן אותי

בבקאות ב"לוח"?

הפרקליט: ובכן מה קרה באותו היום המר והנמהר לפני שלושה

חדשים?

העד: הן כבר סיפרתי זאת פעם אחת היום, כלום עלי לחזור על זה

אלף פעמים?

הפרקליט: אלף פעמים לא, אך שתי פעמים כן.

(שתיקה).

הפרקליט: ובכן מה תשובתך?

העד: ובכן מה שאלתך?

(הפרקליט חוזר על השאלה וקולו רועד מהתרגשות ומכעס).

העד: הנאשם איים על המאשים כי יהרוג אותו.

הפרקליט (מחטט בניירות אשר בתיקו ושואל, ספק מתוך בדיחות-

הדעת, ספק מתוך היסח-הדעת): כך, והנאשם הוציא את זממו אל הפועל?

העד (פונה אל בית-המשפט במחאה): כלום עלי לענות על השאלה

הזאת?

השופט מבטיח לעד כי שום תועלת לא תצמח מתשובתו על שאלה

זאת, והעד מפנה את ראשו אל עבר הפרקליט של הנאשם בתנועת-

בצחוק, ועיניו שופעות שנאה וכוז ללא גבול.

יהודי זקן אחד נדרש להשבע בטרם יגיד את דברי-עדותו, אך הוא

סירב והסביר: „עוד לא הייתי אף פעם בבית-המשפט. אני אדם ישר“.

ניסיתי לעקור דעה מוקדמת מלבו והסברתי לו כי לכאן באים גם אנשים

הגונים, אך הוא חייך באירוניה, וניכר היה כי לא שוכנע מדברי; ליתר

תוקף עג בידיו מעגל בחלל והפליט בריצינות: „הרי כאן חבר רמאים

גדול“...

* * *

סדרי הפרוצדורה של חקירת עדים וסבך השאלות אשר העד נדרש

להשיב עליהן נראים תמוהים בעיניו עוד יותר בשעה שהוא נחקר על-

ידי פרקליט היוזע אותו גם מחוץ לכתלי בית-הדין, ובמיוחד כשברי

לו לעד כי הפרקליט יודע את התשובה לשאלה בטרם ישיב הוא עליה.

הריהו עומד וכולו תמיהה: למה זה יעשה הפרקליט עצמו כלא-יודע

וישאל שאלות שלא טעם בהן ולא צידוק להן?

מספרים כי באחד מבתי-הדין אשר בירושלים נחקר עד אחד, יהודי

זקן מעדת הספרדים, על-ידי עורך-דין, אף הוא מעדת הספרדים, וידיד-

ביתו של העד הזקן. העד דיבר „לאדינר“ (השפה השגורה ביחוד בפי

זקני העדה הספרדית); עורך הדין — עברית, והמליץ ביניהם. החקירה

התנהלה בכבוד, והרי פתיחתה:

עורך־הדין: מה שמך?

העד (בהשתוממות): „אדיו“ (*), ניסים, אינך מכיר אותי עוד?
עורך־הדין (באמצעות המתורגמן, כמתנכר): עליך להשיב על
השאלות שלי ולא לשאול אותי שאלות. מה שמך?
(העד מהסס רגע ומשיב בהברות קטועות).

עורך־הדין: איה אתה גר?

העד (מזדקף מלוא קומתו ופוער פיו): אדיו, מה קרה לך, ניסים?
שכחת פתאום איה אני גר? האם לא לקחת אותי בבוקר מביתי אל
בית־הדין?

עורך־הדין (אינו מסתכל בעד, וכמי שאינו שומע שפת „לאדינג“
הוא משמיע בקול קשה באמצעות המתורגמן): אני אינני יודע מאומה,
השב רק על שאלותי, איה אתה גר?

(המליץ מתרגם והעד מושך בכתפיו, מפליט מפיו כמה פעמים את
המלה „בוינה, בוינה“, שפירושה: יפה וטוב, כמי שמקבל על עצמו את
הדין בהכנעה, פונה אל המליץ ומסביר): אני והוא, ה„אבוקטו“, גרים
בשכונה אחת, בבית אחד, „אל אריווה, אי יו אבשו“, כלומר: הוא למעלה
ואני למטה, והוא, ה„אבוקטו“, רק עושה עצמו שלא יודע, אבל באמת
יודע...

עורך־הדין (ממשיך כאילו אין הדבר נוגע לו): בן כמה שנים אתה?
וכאן מלאה מידת סבלנותו של הזקן והוא פונה במחאה אל השופט,
ובתנועות־ידיים ובנענועי־גוף מסביר כי רק לפני כמה ימים ברח אותו
עורך־הדין הזה ליום מלאות לו שבעים שנה, והיום עושה עצמו כאילו
יודע לא את גילו, לא את שמו ולא את מקום מגוריו...

ולא ידע עד תמים זה, כשם שלא ידעו מאות עדים אחרים, כי לא
לשם חקירה בלבד ולא מתוך סקרנות שאל עורך־הדין מה ששאל, אלא
לצורך המשפט גופו...

(*) „אדיו“ — „אהה, אלהים“, באיספנוולית.

* * *

אִי־הַאֲמוֹן אֲשֶׁר הָעֵד רוֹחֵשׁ לַפְּרָקְלִיט הַחוֹקֵר אוֹתוֹ נוֹבֵעַ לַעֲתִים
קְרוֹבוֹת מֵתוֹךְ מִידַת־הַחֲשֵׁדוֹת אֲשֶׁר בֵּה כוֹרֵךְ הַפְּרָקְלִיט אֶת שְׁאֵלוֹתָיו
אֶל הָעֵד. יֵשׁ אֲשֶׁר חֲקִירָתוֹ שֶׁל עַד נֶהֱפַכְתָּ בְּשֶׁל כֵּךְ לַמְעַרְכָּה בְּלַת־פּוֹסֶקֶת
שֶׁל תַּכְסִּי־הַתְּקַפָּה־וְהַתְּגוּגוֹנוֹת בֵּין הַפְּרָקְלִיט לְבֵין הָעֵד, אֲשֶׁר בֵּה
מִשְׁתַּמְשִׁים שְׁנֵי הִירִיבִים בַּחֲצִי־לֶשׁוֹן, בְּכִינּוּיִים בּוֹטִים כַּמְדַּקְרוֹת־חֶרֶב,
בְּמִבְטִים יוֹרִים אֶשׁ קְטַלְנִית וְבַהֲעוּוֹיֹת מְטִילוֹת חֵיל וְרַעְדָּה, וְלֹא תָמִיד
יָדוּ שֶׁל הַפְּרָקְלִיט עַל הַעֲלִיוֹנָה.

זְכוּרֵנִי יְהוּדֵי אֶחָד אֲשֶׁר הָעֵיד מְטַעַם הַקְּטִיגוֹרִיָּה בַּמְשַׁפְּט־קְנֶסוֹת.
לְאַחַר שִׁסְפָּר מָה שִׁסְפָּר נַחֲקָר מִשָּׁךְ שְׁעָה אַרוּכָה עַל־יְדֵי הַפְּרָקְלִיט מְטַעַם
הַנֶּאֱשָׂם. הָעֵד הִיָּה יְהוּדֵי נְאוּר, לֹא צַעִיר בִּיּוֹתֵר, דִּיבֵר מִתּוֹנּוֹת, כְּבוֹבֵד
רֹאשׁ, וְתִיבֵל אֶת תְּשׁוּבוֹתָיו בְּבִיטוּי־לֶשׁוֹן שְׁנוּנִים מִשֶׁל חוֹל וּבְמַלְיָצוֹת
מְקַרְאִיוֹת. לְבִסּוֹף, כְּאֲשֶׁר נִלְאָה הַפְּרָקְלִיט וְנוֹכַח כִּי כֹכֵל אֲשֶׁר יִרְבֵּה לַחֲקוֹר
כֵּן יִגְדֵל הַרוֹשֵׁם הַטוֹב אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָעֵד עַל בֵּית־הַמְשַׁפֵּט, וְבֵה בְּמִידָה
יִבִּיא נֹזֵק־לֵאֲיִתּוֹקֵן לְנֶאֱשָׂם, הַפְּלִיט כִּלְפֵי הָעֵד בְּכַעַס: „אַתָּה מִשְׁקֵר“,
וַיִּשֶׁב תַּחְתּוֹ. הָעֵד לֹא הִרְאָה סִימְנֵי הַתְּפַעְלוֹת; הוּא רִק זָקָף אֶת קוֹמָתוֹ
כְּלִשְׁהוֹ, נָתַן אֶת עֵינָיו בַּפְּרָקְלִיט וְאָמַר בְּקוֹל צִלּוּל וְבִרְרוֹר כְּמִי שְׁמוֹנֶה
מִטְּבַעוֹת: „אַתָּה הִשְׂרִץ שֶׁלְךָ אֶתָּה מִשְׁתַּדֵּל לְטַהֵר בְּקִין טַעֲמִים וְאוֹתִי
אַתָּה מִבְּקֵשׁ לְטַמֵּא בְּלֹא שׁוּם טַעַם. אִיִּהּ הַיּוֹשֵׁר?“...

וְהִיָּה בְּמַלִּים אֱלֹהִים מְשׁוּם תְּשׁוּבָה נִיצַחַת עַל מַלּוֹת־הַגְּנָאִי שֶׁהוֹטְחוּ
כִּלְפֵי הָעֵד בְּפָנָי קָהֵל וְעַדָּה.

* * *

כִּבֵּר צִיִּנְתִּי, כִּי לֹא תָמִיד מְעַמִּידִים לָהֶם בַּעֲלֵי־הַדִּין פְּרָקְלִיטִים
וְטוֹעֲנִים לְלַמֵּד סְנִיגוֹרִיָּה עֲלֵיהֶם. לַעֲתִים קְרוֹבוֹת, וּבְמִיּוֹחַד בַּמְשַׁפְּטִי
מְמוֹנּוֹת קְלִי־עֵרֶךְ וּבְמִשְׁפְּטִי־קְנֶסוֹת שֶׁאֵין עוֹנֵשׁ חֲמוּר כְּרוֹךְ בָּהֶם, טוֹעֲנִים
בַּעֲלֵי־הַדִּין לַעֲצָמָם; וּמֵאַחַר שֶׁאֲמִנּוֹת־הַחֲקִירָה אֵינָה נֶהֱיִירָה לָהֶם, הִרְיָחֵם
מִגְּשָׁשִׁים בְּאַפְלָה, וְחֲקִירַת הָעֵד נֶהֱפַכְתָּ לְדוֹ־שִׁיחַ, אֲשֶׁר אִם אֲמַנֵּם אֵינּוּ

מתנהל לפי כל דרישות הפרוצדורה הכתובה והמסורה. יש בו משום העמדת דברים על מכונם.
הרי דוגמא טיפוסית:

תובעת דיירת אחת את בעל-ביתה על הוצאת-לעז. שניהם מופיעים בלא פרקליטים. טענותיהם ומענותיהם חורגות מתחומי הכללים המקובלים. אך הנה הגיעה השעה להביא ראיות. המתלוננת עולה על דוכן-העדים, נשבעת להגיד את האמת, והמסך עולה לקראת המערכה הראשונה:

העדה: הוא קרא לי „משוגעת“ בנוכחות בעלי וכל השכנים.
הנאשם: זה נכון; אך האם לא קרה הדבר לאחר שאת זרקת מטאטא בפני?

העדה: אה, זה נכון; אך למה עשיתי זאת? האם לא מפני שהתפרצת אל דירתי ואיימת לשבור את העציצים שעל המרפסת שלי?
הנאשם: ולמה חפצתי לשבור את עציצך? האם לא משום שנזלו מהם מים והרטיבו את כלי-המיטה שהוציאה אשתי לאוורור?

העדה: יתכן כי המים שבהם השקיתי את העציצים שעל המרפסת שלי הרטיבו את כלי המיטה שלכם, אך למה אסרת עלי להעמיד את העציצים בחצר?

הנאשם: אה, עציצים, עציצים; עציצים ביום ועציצים בלילה; כבר קצתי בחיי מפני העציצים שלך. כשהעמדת אותם בחצר חסמת את דרך הכניסה, ובלילות ההאפלה שימשו מקור של סכנת-נפשות, את הראש אפשר היה פשוט לשבור...

העדה: הלא משום כך העמדתי את העציצים על המרפסת ולא בחצר, ולמה אתה מתאונן?

הנאשם: מי מתאונן? אני מתאונן? הלא את „סחבת“ אותי לבית-המשפט!

העדה: אמנם כן, אך אתה העלכת אותי וקראת לי „משוגעת“ בנוכחות בעלי וכל השכנים...

וחזור הדבר חלילה, עד אשר אחד מהם מפסיק את השיחה תוך

הערה: „אין מה לדבר אתך“, או „דברים אלה כבר שמעתי מאה פעמים ואחת מוטב לשתוק“.

בזה מסתיימת המערכה הראשונה, והמסך יורד...

* * *

ולבסוף יש לציין, כי התמיהה הרבה על סדרי-הדין, ואי-הרגילות במנהגות בית-המשפט ניכרות במיוחד בתגובתן של יהודיות בנות הדור הישן. עולה, למשל, יהודיה זקנה על דוכן-העדים ונדרשת להניח ידה על התנ"ך ולהשבע כי תגיד את האמת. כדי להוכיח לבית-הדין כי אמנם יש בדעתה לדבר רק אמת, היא מניחה את שתי ידיה — לאות חיוק — על ספר התנ"ך ומכריזה בקול רם ובהתלהבות עצומה: „אני נשבעת לספר את כל מה שאני יודעת“... עורך-הדין, אשר הזמין אותה כעדה, מחייך קלות ואומר לה בקול מלטף: „אני בטוח, גברתי, כי לפי גילך את יודעת לספר הרבה מאד, אך ברגע זה נצטמצם רק במריבה שהיתה בין הנשים ולא יותר“...

ישישה אחרת, מששמעה שעליה להשבע לדבר את האמת, חטפה ואמרה בנשימה אחת: „אני נשבעת שהיא היכתה אותו והוא היכה אותה, ופתאום בא שוטר ולקח את שניהם למשטרה; ויותר לא ראיתי כלום ואינני יודעת כלום ואל תשאלו אותי כלום“... ומשכלתה לדבר הפנתה פניה אל עבר הקהל ונשמה ברוחה כאומרת: „השבח לאל, מילאתי את חובתי האזרחית, אבן נגולה מעל לבי“...

אשה שלישיית בטרם הספיקה לעלות על דוכן-העדים, פתחה ואמרה: „כך היה המעשה. אני עמדתי בפתח ביתי והם היו בחצר — פתאום שמעתי קול צעקה וראיתי“... מפסיקים את שטף-דיבורה, משום שסופר בית-הדין לא רשם עוד את שמה ולא השביע אותה כחוק, אך ניכר מיד כי הסיפור שהיא עומדת לספר שגור על פיה כהלכה, אין זאת, כי היא שיננה אותו לעצמה לפני בואה אל בית-הדין וכעת היא יודעת אותו על-פה ממש...

מה יעשה בידיו ולאן יכוון מבטו. עיניו פחודות. עור פניו מצהיב. קולו קטוע, תשובותיו מגומגמות והוא משאיר לעתים רושם רע על שומעיו רק משום אימת-הציבור אשר נפלה עליו. אולם תכונתו העיקרית היא התמימות הרבה שבדבריו.

עַד ותמימותו. הפולקלור המשפטי האנגלי מתאר את תמימותו של העד הבריטי הטיפוסי בסיפור דלקמן:

במשפט אחד על רקע של תאונת-רכבת נדרש עַד אחד לספר בלשונו הוא את אשר אירע בשעת מעשה. הוא סיפר: „חברי הול ואני הלכנו על פסי-הרכבת. שמעתי שריקת קטר וירדתי מהפסים. כשהרכבת עברה — חזרתי והמשכתי בדרכי על הפסים. לא ראיתי את הול. לאחר כמה דקות של הליכה ראיתי את כובעו של הול. המשכתי ללכת וראיתי פתאום אחת מרגליו; אחר-כך ראיתי אחת מידי ואת הרגל השניה; ואחר-כך ראיתי בצידי המסילה את ראשו של הול; ואז אמרתי לעצמי: „אלי שבשמים, כנראה שדבר-מה קרה את הול!“...“

תמימות מופרזת מעין זאת, טבעית או מזויפת, ניכרת לעתים גם בסיפורה של אשה יהודית הנקראת להגיד דברי עדות. במשפט אחד נתבעו לדין שתי משפחות שלמות, הורים ובנים, בעלים ונשים, באשמת תקיפה הדדית וגרימת חבלות-גופניות. והנה כיצד מצטיירת בתשובותיה של עדה אחת התמונה על התפתחותו והשתלשלותו של ריב-משפחות: „חזרתי מהשוק ביום ה' בערב ועברתי על-יד חנות הנאשמת. היא יצאה מהחנות ואמרה שהיא תהרוג את ילדי מפני שהוא היכה את בתה, ואז תפשה את ילדי והיכתה אותו, ואז אני הלכתי והוצאתי אותו מידיה, ואז היא נתנה לי דחיפה ואני הלכתי הביתה ובכיתי. שאל אותי בעלי למה אני בוכה וסיפרתי לו את אשר קרה, ואז הלך אל החנות של הנאשמת. נכון שהוא הלך מהר, ואולי גם רץ, ואני נגררתי אחריו במרחק-מה ובידי הילד שלי. בחנות היה גם הבעל של הנאשמת, ובעלי

ג.

עוד על עדים.

בין סוגי העדים המשמיעים את דבריהם בבית-הדין יש לציין שני סוגים במיוחד: תמימים או מחוסרי-נסיון, ופיקחים או בקיאים-ורגילים. מידת האבחנה אינה מוטלת בשיעור מהימנותם של העדים בשני הסוגים, אלא בהנהגתם ובדרך תגובתם על חזיונות ומאורעות. שני בני-אדם יראו מראה אחד, בעת ובעונה אחת, ועם כל זה, כשיבואו לספר עליו מעל דוכן-העדים יהיו דבריהם שונים בתכלית, הן מבחינת ההסתכלות וההתרשמות והן מבחינת כושר התיאור וההרצאה. האחד ידמה כי חובתו לספר את כל אשר ראה ושמע, כעיקר כטפל, ומשום כך יאריך בדיבורים וירבה בפרטים שאינם דרושים לגופו של ענין, עד כי מרוב עצים אין אתה רואה את היער; והשני ישיג מיד את התפקיד המוטל עליו, ובמשפטים ספורים יצייר תמונה נאמנה מכל אשר התרחש במקום המעשה.

הדבר תלוי, כמובן, ברמת-השכלה, בנסיון-חיים ובחכמת-חיים, בכשרון לעכל רשמים ולתת ביטוי להגיג-לב, ביכולת להבין את השאלה לכל צדדיה ולהשיב עליה, בלא שהיות יתירות, תשובה קצרה וקולעת, מבלי לפגוע במידת-האמת. כללו של דבר: חשיבות יתירה נודעת לסגולתו של אדם לגלות בהירות-מחשבה וצלילות-ביטוי, אך כאלה כן אלה משמשים לעתים קרובות מקור בלתי-פוסק לבדיחות-דעת, ומשרים רוח טובה על השומע.

העד, כל עַד, ניכר בעמידתו, בשיתו ובעירנותו. בדרך כלל, עַד העומד בפעם הראשונה להגיד דברי עדות בבית-הדין ראוי לרחמים רבים. הוא מרגיש עצמו כ„תינוק שנשבה“. אין הוא יודע כיצד יעבוד.

Reginald L. Hine, Confessions of an Un-Common Attorney, London, 1945, 101 דף *

התחיל לדבר אל בעלה. בעלה צעק שבעלי יצא מהחנות. בעלי אמר שבשביל הכאות הולכים שנה לבית-הסוהר. בעלה אמר שהוא מצפצף על בית-הסוהר ונתן דחיפה לבעלי. בעלי כמעט נפל והרים את ידו רק בשביל להתגונן על עצמו, ואינני מבינה איך נשברו פתאום המשקפים של בעלה. ואז הוא התחיל לצעוק, ומהחדר השני יצא הבן הגדול של הנאשמת, ומראהו כפני רוצח, ונתן לבעלי, ב'פוקס' בפנים וירד לו דם; ואז צעקתי בקול גדול והילד שלי התחיל לבכות ולצעוק, והיה שם תשעה באב; ואז נכנסו הרבה אנשים וביניהם ראיתי גם את אחי. אינני יודעת איך בא פתאום לשם, אך הוא הופיע ממש כמו מלאך מן השמים. נכון שאחי הוא שחקן בכדור-רגל ופעם ישב שבוע ימים בבית-הסוהר בשביל מכות, אך הוא לא היה אשם אז, וגם עכשיו איננו אשם; הוא בא רק להפריד ביניהם שלא יהרגו את בעלי, ולא ראיתי כלל סכין בידו של אחי. איך אני יכולה לדעת מנין בא הדם על הבגדים של הבעל של הנאשמת? אני רק ראיתי שפתאום באים שוטרים ולוקחים אותי ואת אחי ואת הנאשמת אל המשטרה, ואת בעלי ובעלה ובנה למגן דוד אדום..."

כלום תצוייר תמונה „ברורה" מזו?

והנה כיצד מתאר, מתוך תמימות, עד צעיר אחד מעדת בני-תימן קורות ריב אחד, שהורתו ולידתו במקום קדוש. התביעה — פלילית, והנפשות הפועלות בה, מקצתן כמאשימים ומקצתן כנאשמים, הם זקנים וצעירים מאחינו בני-תימן. מספר העד:

„היה זה בשמחת-תורה, התפללנו כולנו בבית-הכנסת של התימנים ואצלנו קיים מנהג שלאחר הקריאה בספר-התורה מחלקים יין לכל הקהל לקידוש, החזן ביקש מהקהל שישב בשקט עד שיקדש, ועלי הוטל למזוג את היין. מזגתי מאחד לאחד את היין, אז קם צעירי ממקומו וביקש ממני שאמזוג לו עוד כוס אחת. א, אמרתי בלבי, שמחת-תורה היום, ישתה כלבבך. מזגתי לו פעם-פעמיים, כמה פעמים צריך למזוג? סירבתי למזוג לו עוד, ופנחס תמך בי; אז יעקב התחיל להרביץ בפנחס על

לא עוול בכפו, והגבאי הכה ביעקב, וזה בזה, וזה בזה, עד שכולם השתתפו במריבה."

העד נדרש לזהות את המשתתפים במריבה ולתאר את מידת השתתפותו של כל אחד מהם במערכה, ואז החל מפרט, כקורא את „עשרת בני המן" מתוך „מגלת אסתר": „יעקב הכה, סברי לא הכה, משה הכה, דוד הכה, יששכר קיבל, את יוסף לא ראיתי, יפת הכה וקיבל, חיים קיבל והכה, שרעבי קיבל, אני קיבלתי וברחת, יהודה נתן וברח, זכריה קפץ על השולחן וורק בקבוק בראש שלום וכר וכר", והכול בנשימה אחת, כשעיני תרות ממקום למקום וידו מרחפת באויר ומצביעה על פלוני ואלמוני מקבוצת התימנים היושבים על ספסל הנאשמים... עד כזה, במיוחד כשהוא נוגע בדבר, אינו מחכה עד אשר ידרש להשיב, אלא מספר ככל העולה על רוחו ושופך את מרי-שיתו באזני הדיין כדי להקל מעליו את המועקה אשר בקרבו. וכשמנסה אחד הפרקליטים לעצור בעד שטף דיבורו בהערה, כי „אין זה נוגע לענין", הוא עונה חטופות: „איך זה לא נוגע לענין? זהו העיקר, ומנין לך מה נוגע ומה לא נוגע לענין? הן אתה לא היית שם; אדרבא, ישמע השופט את הכול וידע איזה בני-אדם מהלכים עלי אדמות", ומיד הוא ממשיך בדבריו כאילו חיי-עולם תלויים בסיפורו.

* * *

אולם אם לגבי הדין אין לעדות ממין זה חשיבות יתירה, לגבי חקר נפשו של אחד-העם ומבחינת תגובתו של היחיד לתופעות יום-יום יש ויש בה חומר למכביר. הסיפור עצמו — עיקר וטפל משמשים בו בערבוביה, והוא מתובל כולו הערות לוואי על צערו של היחיד, על קשיי הקליטה שפליט עולה נתקל בהם במולדת, על מצוקות השיכון בימים הללו, על דוחק הפרנסה ועל מצבו של ישראל בעמים. והלשון? תערובת של הלשון אשר הורגל בה: אידיש, לאַדינו, או ערבית, עם ז'ארגוניזמים של לשונות לעז, וזרועה זעיר-שם זעיר-שם פסוקים מסורסים מהמקרא, וביטויים מהתפילות ומפיוטי המחזור שאין שילובם בענין המדובר עולה

יפה. פסוק וביטוי ותרגומם המשובש בלשון המדוברת בצידם, דרך „טוביה החולב“ במהדורה ארצישראלית.

מספר יהודי אחד בעדותו בלשון אידיש כי הביא עמו, בעלותו ארצה, אוצרות קורה והשקיע את הכול בבית-חרושת אחד. אולם „כשאינן לאדם מזל מוטב לו שלא יוולד“. התוצרת לא היתה משובחה מבחינת האיכות ולא הצליחה לרכוש את השוק המקומי; הפועלים שבתו בכל יום שני וחמישי ותבעו הגדלת שכרם; בעלי-החוב לחצו והבנקים התנפלו על המכונות כ„כלבים על נבלה מתה“. בזמן הראשון פרע את חובותיו ללא שהיית כי „טוב שמן טוב מאבן טוב“ (סירוס הפסוק בקהלת ז, א': „טוב שם משמן טוב“). והוא מסיים את קינתו בנעימה של תוגה: „כחותי אפסו, בית-החרושת בלע את הכול ואני יצאתי, אבל וחפוי ראש“, באַרוועס און נאַקעט“ (פירוש: „יחף ועירום“).

אשה ישישה אחת מגידה אף היא את דברי עדותה בשטף לשון, וכשהיא נשאלת על-ידי הפרקליט החוקר אותה: „האם זוהי עובדא?“ ולבלר בית-הדין מתרגם לה באידיש את דברי השאלה: „איז דאס א פאַקט?“ היא עונה במרירות: „עס איז נישט קיין פאַקט, דאס איז דער ריינער אמת“... (פירוש: „אין זאת עובדא, זוהי האמת לאמיתה“...).

* * *

שובה מעד זה תכלית שינוי הוא העד מן הסוג השני. מיד עם עלותו על דוכן-העדים ניכר כי לפניך עומד אדם בקי-ורגיל, אימת הציבור אינה חלה עליו. עמידתו איתנה וכל ישותו חדורה בטחון עצמי. הוא מבית ישראל ניכחו ואינו משיב אלא אם נשאל, ותשובותיו קצרות, שנונות וקולעות. כשעד מסוג זה עומד לחקירה בפני עורך-דין צעיר ובלתי-מנוסה, זקוק עורך-הדין, ולא העד, לרחמים רבים. לאחר רגעים מועטים שוב לא ניכר מי העד ומי הפרקליט, שכן נהפך העד לחוקר ועורך-הדין לנחקר, מבלי הרגש כי הוחלפו ה„יוצרות“.

פרקליט אחד חקר עד כזה משך זמן ארוך וכל מטרתו היתה להביא את בית-הדין לידי דעה כי זכרונו של העד לקוי, למטרה זאת חזר

הפרקליט על שאלותיו פעמים הרבה ונתכוון להוציא מפי העד תשובות קותרות. לבסוף, כשנלאה העד, התיז בפני הפרקליט: „אתה שכחת שלפני חמשה רגעים שאלת אותי שאלה זו עצמה, ולא פעם אחת אלא פעמים הרבה, וממני אתה דורש כי אזכור מה שהיה לפני שלוש שנים ויותר“... ומספרים, כי בסוף חקירה ארוכה ומייגעת אחת, שאל הפרקליט עד כזה בפעם העשירית: „האם בטוח אתה כי הנאשם הזה הוא הוא האדם אשר גנב את המכונת שלך?“ על כך השיב העד באירוניה: „הייתי בטוח בכך עד אשר התחלת לחקור אותי; אולם עכשיו אינני בטוח אם בכלל היתה לי פעם מכונת“....

תכסיס בדיק ומנוסה של עד מסוג זה הוא להראות בדבריו, כי ההנחה של הפרקליט החוקר אותו או האשמה שטפלה עליו הקטיגוריה, אין הדעת טובלתן.

הרי כמה דוגמאות:

בעיר העברית הראשונה מתגורר גיבור אחד. זהו יהודי בעל גוף ושרירי-ברזל, המנתק בידיו כבלי-ברזל ומוֹצֵךְ בין אצבעותיו מטבעות-כסף, נתגלגל בו כוחו של שמשון הגיבור ושמו יצא לתהילה בכל הארץ. יהודי זה נתבע פעם לדין באשמת תקיפה וגרימת חבלה, לאחר שהמאשים ועדיו העידו מה שהעידו על השתלשלות המאורע ותוצאותיו ביקש אף הוא להגיד את דברו. הוא התנער ממקומו, צעד מתנונת ומיד עם עלותו על דוכן-העדים ריתק אליו את עיני הנכחים באולם בית-הדין. הוא פשק את רגליו כלשהו, לפת בשתי ידי-הפלדה שלו את קצות הדוכן, נשען עליהן בכל עצמת כוחו, הרכין קצת את גר-הענק שלו, הביט ישר ניכחו, כמוכן לזנק על טרפו, פתח את פיו ואמר בקול צלול ובמתנינות: „הוא אומר כי הכיתי אותו. אין הדבר כן. בידי מצוייה תעודה של שלושים וששה רופאים, כי אם אני נוגע בבן-אדם נגיעה הגונה, מיד הוא נהפך לגל של עצמות, וברשות בית-המשפט אני מוכן להוכיח זאת כאן במקום על המאשים הזה... וכלום יתכן להאמין לבר-גש זה, אשר יש בו עוד כוח לעמוד על רגליו ולפטפט בפיו, כי אני התקפתיו והכיתי?“...

יהודי אחד נתבע לדין בבית־משפטו של השופט מלחי, ואף הוא בעוזן תקיפה. היה זה חייל משוחרר, מאחינו בני־תימן, ובעדותו התפאר כי בהיותו לובש מדים היה ידוע כמתגושש הנבחר בפלוגתו. הוא כינה את עצמו „מרטין גימי“ והוזמן לתחרויות של התגוששות בכל זירות אירופה וגם בלונדון, „בכל מקום בואי“ — סיפר בהתלהבות שבגאון — „לחמתי למען עמי וקידשתי את שם ישראל ברבים. הפכתי אנטישמיים לפרו־ציוניים, וגויים ישבו והתפעלו מגבורת ישראל. וכיצד אפשר להאשים אותי כי, הרבצתי בבחור יהודי? אין זה אלא חילול־שמים. אכן, הגיון של ברזל שאין אחריו ולא כלום...

* * *

ועוד סגולה בדוקה יש לעד מסוג זה. במקום להאריך בדברים הוא פוסק את פסוקו ודי לו בזה. אך הרושם שהוא משאיר על לב שומעיו ניכר. מספר לי ידידי השופט מלחי כי בבית־דינו הופיע פעם יהודי זקן כעד וכל דבריו היו מתובלים בפסוקים ובשברי פסוקים אשר העלו חיוך על פני כול, מהיותם משובצים כאבני־חן, מעשי ידי אמן, בדברי תשובתו. כשנשאל בן כמה שנים הוא, ענה בחיוך של רצון: „הרי אני כבן שבעים שנה“. המדובר היה ענין של הכשרת אבני־שיש למצבת־קבר והפקידם של הסתתים בהכשרה זו. העד נשאל מהו טיב עבודת הסתיות בכאן, וענה בלשון הפיטן, כדבר המובן מאליו: „הנה כאבן ביד המסתת, ברצותו אוזו וברצותו מכתת“... תוך מהלך הדיון הוברר כי בין בעלי־הדין היה הסכם, אשר לפיו מחוייבת המצבה להעשות בידיים עבריות דווקא, אולם הנתבע לא עמד בהתחייבותו, והעד הזקן, אשר העיד לטובתו, הדגיש כמה פעמים כי הנהוג בשטח־פעולה זה הוא למסור את עבודת הסתיות של המצבה ללא־יהודים, בשל שכרם הנמוך. והנה נשאל הזקן כיצד יאמר כי הנהוג כן הוא, הן מספרים כי בחברה פלוגית ובמפעל אלמוני מעסיקים ידים עבריות בעבודת הסתיות? ועל זה ענה היהודי בתנועת־ידי: „מספרים, אבל רק, הקול קול יעקב והידים ידי עשר“... אכן, יפה לעתים כוחו של פסוק להרוס את כל הבנין אשר הוקם בעמל רב על־ידי מתנגד...

ד

(ג) תרגומים.

ארצנו הקטנטונת נתברכה בעתרת עממים ובשפע לשונות. להלכה קיימות שלוש שפות בלבד, עברית, אנגלית וערבית, אשר הרשות מכירה בהן כרשמיות, וכל אדם בישוב, בין שהוא בן־ברית ובין שאינו בן־ברית, רשאי להביא דברו אל מוסדות השלטון באחת השפות האלה. להלכה למחצה — אם ניתן לאמר כן — היתה תמיד קיימת שפה רביעית, אשר אם אמנם לא ניתנה עליה גושפנקא של רשמיות, היתה משמשת גשר מאחד בין חלקים ניכרים של הציבור, לא רק בינם לבין עצמם, אלא גם בינם לבין הפקידות הממשלתית. שפה רביעית זאת לא היתה מעולם קבועה ומסויימת, אלא משתנית עם שינוי גלי־העליה היהודית מארצות הגולה השונות. כך, למשל, היתה משמשת במשך כמה שנים לאחר המלחמה העולמית הראשונה השפה הרוסית כגבירה־למחצה, שכן רבתה או העליה של יהודי רוסיה. באמצע שנות העשרים השתלטה השפה הפולנית והדה היה נשמע לא רק ברחובות ובכינוס־עם אלא גם במשרדי השלטונות, בחדרי המועצות והועדים המקומיים, ובמקומות ציבוריים אחרים, רשמיים ורשמיים־למחצה. נבלע גל עליה אחד ונטמע בישוב, מיד נשמעה שפת מוצאו של גל או פלג עליה אחר. כך הגיע תורן, חליפות, של השפות הרומנית, ההונגרית, היוונית, האמריקאית, וכיוצא בהן שפות השגורות בפי אחינו בארצות פזוריהם. ומיום עלות שמשו של היטלר החלה השפה הגרמנית יורשת את מקום־המעלה בין שפות חוץ.

זהו, כפי שאמרתי, להלכה ולהלכה־למחצה. למעשה אין לך אחת משבעים לשון שאין לה מהלכים בפניה זו או אחרת, בשטח זה או אחר של חיינו המתהווים בארץ. וכל הבליל הזה של לשונות המזרח המערב,

לשונות תרבות ושעטנז הוירגונים למיניהם — קובע לעצמו פרק מיוחד ונכבד מאד בפולקלור המשפטי. מאחר שחותם הרשמיות הוטל על שלוש לשונות בלבד, יש הכרח לתרגם לאחת מהן, בשעת בירור ענין משפטי, לא רק מיסמכים ותעודות, אלא גם מחשבות והרהורים, רצונות ומאוויים, כדי לקרב בעלי דין ודיינים, עדים ופרקליטים, להיותם מבינים איש את רעהו. אולם עבודת הגישור על פני תהומות לא בנקל היא נעשית. וכאן, אולי יותר מאשר במקום אחר, ניכר הצורך הלאומי-החיוני להחליף את בגדי-הגולה במחלצות המולדת, כיאות לעם בעל דברים אחדים בארץ מולדתו האחת.

הרי דוגמא:

נתבעת לדין אשה יהודיה במיטב שנותיה באשמה של מכירת מיני ירקות ופירות בלא רשיון מאת הממונים על כך. האשמה נקראת בפניה בלשון-הקודש, אך היא ממלמלת דבר-מה בלשון שכולה קטעי-מנגינה מז'אנר טונתי, ומיד ניכר כי אין היא שומעת את שפת המולדת. היא פליטה מבוכארה הרחוקה ורק תשעה-עשר ירחים עברו עליה בארץ. במשך פרק זמן זה רכשה לעצמה אוצר מלים מאלה הדרושות לה לצרכי משא-ומתנה היומיומי, כגון: גזר, עגבניות, מלפפון, ענבים וכיוצא בהם שמות של פירות וירקות של העונה, ולמדה שמות של מידות ומשקלות וסימני היכר של צורת מטבע; אך דברים עמוקים, כגון: חוק ומשפט, אשמה ועבירה, סעיפים ובני-סעיפים, תורה זו עוד לא למדה. והיא ממשיכה למלמל בשפת-הקדומים שלה ומרבה בנענועים ובנדנודים: יש איפוא צורך במתרגם. אך בית-המשפט אין לו מן המוכן מתורגמנים: משבעים לשון. והנה קמה מבין הקהל הממלא את אולם-המשפט אשה צעירה לימים ומציעה את שירותה. מתברר כי זוהי כלתה של הנאשמת, אף היא עולה חדשה, מיוצאי תורכיה, והיא גלוזתה אל הנאשמת כדי להיות לה לעזר. מבית אביה הביאה אתה את השפה האיטלקית, הלאדינה, ובבית בעלה וחונתנה קלטה כמה עשרות מלים מאוצר השפה הבוכאריית. המצב הוקל, איפוא, במקצת: את השפה הבוכאריית הרחוקה:

אפשר כבר לתרגם אל השפה הספרדית הקרובה; אולם הבעיה טרם מצאה את פתרונה השלם: מי ימשיך בשרשקת?... אך לא אלמן ישראל. בקהל הצופים מצוי צעיר יהודי אשר עלה מקרוב ארצה מחלב אשר בסוריה. השפה השגורה בפיו היא השפה הערבית אך מלאכתו בין יהודים ספרדים וגם נערה ספרדית נשא לו לאשה, וממנה ומהם למד את שפת ה"לאדינו", אם כי עברית עוד לא היה סיפק בידו לרכוש לעצמו. עוד טבעת אחת הוספה. אמנם השרשרת אינה שלמה עדיין והיא חסרה עוד חוליה, אך מכאן ואילך אין הקושי רב כל כך, כי קרבנו כבר אל גבולות שפתנו. השפה הערבית היא אחת השפות הרשמיות, וחוקה כי בין פקידי בית-הדין ימצא תמיד מי ששתי השפות שגורות בפיו. והנה עומדים כל בני-ישראל אלה ונותנים ידם למלאכת-הקודש של עשיית משפט בארץ-אבות, וכך הסדר: האשמה נקראת שנית בעברית, ניתרגמת לערבית, ניתרגמת לאיטלקית וניתרגמת לבסוף לבוכאריית. הנאשמת אומרת מה שאומרת בבוכאריית ודבריה ניתרגמים לאיטלקית, ניתרגמים לערבית וניתרגמים לעברית. מלשון אחרון למד השופט, כי הנאשמת אינה מודה באשמה והוא דורש מהקטיגוריה להשמיע דברי הוכחה. ושוב חוזרת הפרשה הקודמת — דברי כל עד ניתרגמים לארבע הלשונות, ולבסוף מתגלגלים בגלגולי ארבע לשונות אלה, לתועלת הנאשמת, הקטיגוריה והשופט, גם עדות הנאשמת ודברי פסק-הדין.

כאשר יקרה והמתעצמים בדין הם יהודי קווקזי מצד אחד ויהודי גרמני מצד שני — מקשרת רכבת התרגומים את אסיה-התיכונה לאירופה-המרכזית בשפות ארצות המעבר הדרומיות, ארס-נהרים, תורכיה וארצות הבלקן, או בשפות הסלאביות של ארצות-הצפון, רוסיה ופולניה.

* * *

ומלאכת התרגום עצמה, כשהיא נעשית בבית-הדין, אינה קלה ואינה נאה כל עיקר. בדרך-כלל לא קשה אולי להריק מחשבות או קנייני-מדע משפה אחת לשפה אחרת, ובמיוחד כשהדפוסים והצורות מוכנים בשתי הלשונות; אך ביטוי עסיסי שיש בו מסמני היצירה העממית המקורית

אינו ניתן לתרגום מדויק תוך שמירה על משמעותו הפנימית ועסיסיות העממית. ואם בעלי אומנות היושבים על האבנים של היצירה התרגומית כך, טירונים העושים מלאכתם על-רגל-אחת, בנוכחות קהל ועדה — לא כל שכן, ומבדח הדבר לראות כיצד מתאבק אדם שאינו בלשן מקצועי בתרגום ביטוי אידי עסיסי לשפה אחרת.

מספרים, כי יהודי אחד נתבע לדין באשמת החזקת כלב גנוב. משנשאל בבית-הדין, הכחיש את האשמה והוסיף באידיש: „ובכלל למה לי כלב? איך דארף עס האבען אויף כפרות“ (פירוש מילולי: „יש לי צורך בו, לפרות“). אולם השופט היה בריטי, והבלר התקשה כיצד יתרגם את דברי הנאשם לאנגלית, ובמיוחד כיצד יסביר למי שאינו בן-ברית מה ענין „כפרות“ לכאן? עד שנפל על המצאה ואמר באנגלית: „העד אומר כי יש לו צורך בכלב „for religious purposes“ (פירוש: ל„צרכים דתיים“). ולא הבין השופט מה לו לכלב ולצרכים דתיים...

ועוד מספרים, כי בבית-משפטו של שופט בריטי נשאל יהודי אחד לפרנסתו והשיב: „אני איש-מנין“. שאלו השופט באמצעות המתורגמן מה טיבה של העבודה הזאת? הסביר היהודי: „כאשר מצויים תשעה אנשים במקום אחד ואני בא, הריני מצטרף אליהם כעשירי למנין“. לא תפס השופט אומנות זו מהי ושאל: „ואם יש תשעה אנשים ואני בא, גם אז יש מנין?“ חייך היהודי וענה: „לא. גם אז ישארו רק תשעה אנשים...“.

ובאמת, כיצד אפשר לתרגם למי שאינו יהודי ביטויים ומושגים כעין: „הושענה חבוטה“, „חמץ שעבר עליו הפסח“, „זכר לחורבן“ וכי? ולמי שאינו אשכנזי — „א יאהר עדות“ (פירוש: „עד שנת“), „מען דרעהט זיך“ (פירוש מילולי: „מסתובבים“), וכי?

זכורני, כי במשפט אחד נשאל עד לפרנסתו וענה ממין התשובות של „מען דרעהט זיך“. לבסוף הוברר כי נטיה טבעית יש לו לעתונאות,

בחוק-לארץ הכשיר עצמו להיות אגרונום. בארץ היה בעל בית-חרושת למציתים, ויחד עם זה היתה לו מעבדה כימית. בשני מיני ההתעסקויות לא ראה „פרנסה“ לעצמו והוא ירד מנכסיו, וכיום הוא שותף בפירמה לבניית מאזנים; כלומר, כסף לא השקיע בעסק, אלא חיפש ומצא אדם שהמציא איוו השבחה בבניית מאזנים ואין לו ממון לייצרם; ועוד חיפש ומצא אדם אחר שיש לו כסף ואין לו עסק להשקיעו בו. הפגיש את הממציא עם בעל ההון, ושלתם עשו שותפות ביניהם. מה שם תקרא לפרנסותיו של זה אם לא „זיך דרעהען“ (כלומר: „מסובב“, או „מסתובב“)? וכיצד תריק מושג זה לכלי-קיבול של שפת-נכר?

נתבע פעם יהודי אחד לדין באשמת החזקת רכוש השייך לצבא הוד-מלכותו. הנאשם לא שמע עברית, ולבלר בית-הדין נצטווה לתרגם לו את דברי האשמה לאידיש. הבלר, צעיר מילידי הארץ, שלט בשלוש השפות הרשמיות, אך התקשה בדיבור האידי, ולאחר עיון בכתב האשמה עיון היטב, קימט את מצחו, עצם את עיניו למחצה, הסמיק כלשהו, ולבסוף הפליט: „מ'בעשולדיגט אייך אז מ'האט גיפונען ביי אייך דעם קייסער'ס זאקען...“ (פירוש: „מאשימים אותך כי נמצאו ברשותך גרבי הוד-מלכותו...“) נתמלא הנאשם תמהון, משך בכתפיו, פרש כפיו והשיב: „וואס פאר א קייסער? וואס פאר א זאקען? עס איז גיווען א פאר אלטע צעריסענע סאלדאטסקע סקארפיטקעס...“ (פירוש: „איזה מלך? איזה פוזמקאות? היה זה זוג גרבי חיילים ישנים וקרועים...“) ואל הקהל פנה כמתנצל: „האט איהר גיהערט? אין רחוב הכרמל פארקויפט מען גאר קיינערליכע זאקען...“ (פירוש: „השמעתם מימכם? ברחוב הכרמל החלו מוכרים גרבי מלכים...“).

ובאותו ענין: לפי חוקי הארץ הזאת אפשר להביא ערעור, במקרים מסויימים, עד השלב האחרון, שהוא מועצת המלך בלונדון. והנה מספר לי עורך-דין אחד (*), כי ביום בהיר פרץ למשרדו אחד מלקוחותיו, נפנה

(* מר אהרן פולונסקי.

(* מפי עוז'ד מר מ. לויסון.

כי התרגום המשובש של הביטוי העממי המקובל מילא אף הוא תפקיד
אגב, בין כמה פרטים חשובים אחרים, בהרשעתו של הנאשם.

* * *

ולבסוף הצד השני של המטבע: שכנינו בארץ הזאת, מרצון או
בדרך השתלשלותם הטבעית של דברים, מקבלים השפעה רבה מהחוגים
היהודיים אשר בתוכם הם שרויים, והשפעה זאת אף היא מוצאת את
ביטוייה המיוחד בין כתלי בית־הדין.
לדוגמא:

אשה ערביה אחת נתבעה פעם לדין באשמה של העברת ביצי־מאכל
מאזור אחד למשנהו בלא תעודת־היתר מאת המפקח הממונה על כך.
לבלר בית־הדין התקשה מאד בתרגום גליון־האשמה לשפה הערבית
ולשונו היתה מגומגמת. הנאשמת, ערביה כפרית פשוטה, הביטה בו
ארוכות ולבסוף אמרה לו בחיך קל ובהברה ליטאית צחה: „וואס דאָרפּט
איהר זיך ברעכען די צעהן אויף אַראַביש, רעדט מיט מיר, מאַמע־לשון“
(פירוש: „למה לך לגרוס את שיניך בערבית, מוטב כי תדבר אלי
שפת אמא“). הוברר, כי הערביה הזאת שירתה כמה שנים במשק עברי
באחת ממושבות־יהודה ורכשה לה את שפת האידיש מבני המקום.

ובאחת המחלקות שליד בית־דין ממשלתי בעיר גדולה אחת בארץ,
עובד ערבי צעיר אחד המדבר עברית ברהיטות מפליאה. כאשר בא
מישהו לדרוש פקודת־מאסר נגד בעל־חוב שאינו משלם את חובו, ומתחיל
להסביר בערבית רצוצה את מבוקשו, בא הפקיד הערבי לעזרתו ושואל
אותו בחיך של טוב־לב: „את מי אתה מבקש לאסור? את, בן־עמנו?
או את, בן־דודנו?“ כשהיהודי משיב כי פקודת־המאסר אשר הוא מבקש
מכוונת נגד יהודי, שואל הפקיד הערבי בצחוק: „למה? האם לא כל
ישראל חברים?“... וכשהתשובה היא, שהוא מבקש להוציא צר־מאסר נגד
מי שאינו יהודי אומר הפקיד במצמוץ עין: „כמו שכתוב: לעשות
גמלה בגויים“...

בידו צרור־ניירות וצעק בהתרגשות בלשון אידיש: „מה תאמר לזה?
ער, שלעפּט דאך מיך צום קייסר, (פירוש: הן הוא סוּחב אותי אל
המלך)“. ביוון נלחמים, בסרביה הורגים, ובן־הבליעל הזה רואה לטוב
לפניו לסחוב אותי אל המלך. דומה שאין שעתו של המלך פנוייה אלא
לעסקי שטיוֹת שלנו.“ מתברר, כי הלקוח זכה במשפטו נגד יריבו בכל
שלבי הדיון בארץ הזאת, ואותו בוקר קיבל מבית־המשפט העליון את
העתק הניירות אשר בהם מבקש יריבו רשות להביא את ערעורו בפני
מועצת המלך, ומיהר להודיע על כך לפרקליטו; אך נתחלפה לו „מועצת
המלך“ במלך עצמו.

* * *

ואל יהיו הדברים קלים בעינינו. שאלה זו של תרגומים והעדר
האפשרות להריק ביטויים ומושגים מכלי אל כלי מבלי שנות את טעמם
ומשמעותם אינם תמיד מבדחים, ולעתים עשויים הם להביא לידי תקלה
חמורה ביותר.

זכורני, כי לפני כשתי עשרות שנים הועמד בניו־יורק יהודי אחד
בשם גרוס לדין באשמה של רצח אשתו. האשה נמצאה הרוגה בביתה,
והבעל היה אותה שעה בבית־מסחרו המרוחק כמה עשרות מילין מהבית.
אולם משנפל החשד עליו החלה הבולשת צוברת פרטי הוכחה נגדו. פרט
אחד הכריעהו. היתה זאת עדותה של שכנה אחת אשר העידה כי בלילה
שקדם למעשה שמעה קולות־מריבה בוקעים מתוך דירתה של משפחת
גרוס, והיא הבחינה בקולו של הנאשם אשר צעק לאשתו באידיש: „איך
האב דיר אין דער ערד“. ניתרגמו מלים אלה בפני השופט והשופטים
המושבעים האמריקאיים תרגום מילולי, דהיינו: „I have you in the
ground“ — (פירוש: „את מוטלת אצלי באדמה“). ובמשך כל מהלך
הדיון לא יכלו להשתחרר מהרושם כי במלים אלה נתכוון הנאשם לאיים
על אשתו כי יהרגנה ויקברנה. וכשהורשע הנאשם לבסוף בעוון רצח
בלא כוונה תחילה היתה הרגשה בקרב כל אלה אשר עקבו אחרי המשפט,

לכשתשאלו תינוקות של בית-רבן: מה מדרש עסק בו בית-הדין היום, ומה הלכה נתחדשה בו? מיד יפסוק לכם האחד את פסוקו: „דייך שפיגור במועד תשלום דמי-שכירות, מה דינו? האם יש לחייבו בפינוי מקום מגוריו ואם לאו?” וחברו יוסיף ויאמר: „ובעל-בית שאינו מספק מים חמים למרחץ אפילו פעם אחת בשבוע, האם מן הדין ליתן, צרעשה, כדי לכופו לעמוד בהתחייבויותיו ואם אין?”

אפופייאה זו, ששמה „משפטי פינוי-דירה“, עוד לא הגיעה שעתה, משום שהיא נרקמת והולכת לעינינו, ואין לך יום שאין עלילות-חיים ופרקיהווי חדשים נוספים עליה. כשתיכתב פעם בשלמותה תהא זו סטיירה נוקבת ויורדת עד תהום נשמתה של תקופת-אימים זו בישובנו. לצורך דברי אסתפק רק בכמה דוגמאות:

בחור ובתולה היו מהלכים כמה שנים בידידות ורעות, עד כי ראו עין בעין שמן השמים נרעדו זה לזו. לא היתה שום מניעה להעמדת חופה, אלא חסרון בית-מגורים, ולא מן הנימוס היה כי גם לאחר הנישואין תוסיף היא לגור בבית אביה, והוא — במעון רווקים, במשותף עם חברים. טרחו השנים ועמלו, את כל שעות-הפנאי שלהם בילו לא בתענוגות ובהילולים, כדרך הבחורים והבתולות בני-גילם, אלא בחיפושים. מיד עם עבודתם היומית היו יוצאים יחד לבחון ולבדוק את בתי-המגורים הפנויים אשר בעיר, וכדרך תיירים, המבקשים מקומות-ראווה לפי מפות ושרטוטים אשר בידיהם, היו אף בני-הנוג נוטלים בידיהם רשימה של חדרים ועליות-גג אשר רשמו מפי ידידים ומכרים. שעות ארוכות היו מכתתים את רגליהם ברחובות ובסימטאות, במבואי-הצרות ובחורי-מרתפים. לשוא. אפסו בתי-מגורים לזוג המבקש להקים לו בית בארץ-אבות.

יום אחד בא הבחור במרוצה אל בחירת-לבבו. מכיר אחד סיפר לו כי יש לו ידיד הגר בצפון העיר, ולידיד הזה שכן, והשכן סיפר לידיד כי בעצם עיניו ראה בכפר סומל, הרחק מהעיר, מאחורי בית-העולים

ה.

(ד) פולמוסי-דירות.

חיי-הציבור אין זרמם בין כתלי בית-המשפט פוסק אף לשעה קלה משעות המעשה. כל המצוי במקום זה כאילו ממשש בידו את דופק-החיים ומרגיש בתסיסתם ובהלמותם. הנה דן בית-המשפט בדקדוקי-הלכות הנראים בעיני המסתכל מן הצד כענינים נטולי-צבע וגוון, כחומר אפור חסר-משמעות ותוכן; הנה מאזין הוא בכובד ראש לטענות-זמעות חדורות פלפולים דקים וחריפים, והשערות וסברות התלויות כהררים בשערה; הנה הוא עובר לטפל בצד האפל של חיי יום-יום, במעשי גניבה ורצה, בקשיחות-לבם של בני-אדם ובשואת קרבנותיהם, בתעלוליהם של אנשי-הפקר שטופי-זימה, ובשפלותם המוסרית של פורצי-גדר ופורקי-עול, אך אם כה ואם כה אין הוא מאבד לעולם אף לרגע קט את המגע החי והאנושי עם עולם ומלואו, וחושף מתוך מעמקי-הטומאה את דמותו המחייכת של האדם, באשר הוא אדם.

החיים מורכבים הם; מלחמת-הקיום מכבידה בעומס אשר בה. אך יש רסיסים של הזמור גם בסככי-טרגדיה וניצוצות של התבדרות במסכת מציאות מרה. והחיוך הצחוק הטוב, כפי שציינתי במקום אחר, הם הם המשווים נימה אנושית לסדריה-הדיון האפורים ומרפים במידה ניכרת את המתח הגבוה השורר, מטבעם של דברים, בין הדיין לנדון, בין יריב לבעל-דברו ובין פרקליט למתנגדו. על הרוב אין זה צחוק מר. זהו ההומור האמיתי. הוא נובע מתוך התסבוכת הקומית אשר שמה חיים, ובהיגלותו — מסיח אדם את דעתו לרגעי מספר מהרצינות האופפת חיים אלה.

ומשפטי „הימים הללר“ יוכיחו.

החדש, פתקא תלויה על משקוף אחד הבתים, ובה כתוב שחור על-גבי לבן: „חדר להשכיר“. מיד נחפז הזוג לכפר סומל לראות את הפלא בעיניו, מחשש שמא יקדמנו אחר...

כידוע, עברו „הימים הטובים“ שבהם היו דלתות כל חנות-מכולת וחלונות הראווה של כל איטליה, ואפילו עצי-גוי שבשדרות העיר, מקושטים בפתקאות כאלה, שיהודי אחד כינה אותן פעם בעדותו בבית-המשפט בשם „פתקאות שיר-המעלות“ („שיר-המעלות“-צעטלען, בלעז), על שום שהיו מונות את המעלות הרבות שנשתבחו בהן הדירות והחדרים המובאים לידי פירסום, כגון: חדרי מרווחים, הסקה מרכזית, מים חמים, כניסה מיוחדת, וכו' וכו'. פתקאות כאלה הן כיום בבחינת „בל יראה ובל ימצא“ בתחום מושבם של יהודים.

מאמצייהם של בני-הזוג הוכתרו בהצלחה. הם חיפשו ומצאו. הדירה בכפר-סומל לא היתה מרווחה אמנם, רק חדר יחיד ומטבח משותף להם ולבעל הבית, ו„דמי מפתח“ — שבעים וחמש לא"י, אך האהבה דוחקת ואין לאחר אף רגע שמא תאבד גם „מציאה“ זאת. קיצורו של דבר: הבחור לווה כסף, חתם על שטרות, ובשעה טובה נשא את בחירת-לבו לו לאשה כדת משה וישראל. הזוג הצעיר התכנס אל פינתו השקטה ולאשרו לא היה גבול.

עברו חדשים. האהבה פגה במקצת. לא היה עוד חידוש בחיים המשותפים, והשטן החל מרקד ביניהם. תחילה קמו חיכוכים פנימיים קטנים, אי-הבנה פה ושם, סכסוכים בשל מה-בכך, עמידה עקשנית על הדעת והעדר רצון לוותר ולסלוח; אך לבסוף באו הדברים לידי מריבות פומביות. בכל ערב היו צעקות וצריחות בוקעות מתוך החדר; הועפו צלחות וכוסות, ופעם אחת הובהלה גם המשטרה. השכנים התלוננו כי אין המנוחה שורה במקום, וכי גם בחצות-לילה נשמעים קולות-יללה. והמשטרה שמעה ורשמה, כנהוג וכמקובל, ואמרה לתבוע את בני-הזוג לדין. לבסוף נימנו וגמרו כי הזיווג לא עלה יפה, וביום אחד מצאו עצמם במשרד-הרבנות. כל הענינים הפורמליים סודרו כדת-וכדין, מתוך

הבנה הדדית והסכמה גמורה, והבעל נתן גט-פטורין לאשתו ושיחררה מקשקש-הנישואין. כל הענינים סודרו, פרט לאחד: מי ימשיך לגור בחדר המשותף? מרוב חיפזון ובהלה שכחו, או לא עלה על דעתם, ליישב את הענין הזה. ואין לזלזל בכך כל-עיקר. חדר בימינו פירושו קורת-גג מעל לראש, פינת-מרגוע לגוף עייף. זהו מבצר-מעט ביום סער. ורק הוא לא הובא בחשבון ביום-הדין.

הגרושה הצעירה חזרה ביום-הגירושין עם ערב לחדרה, אכלה את סעודתה הדלה ושכבה לישון במיטתה. הבעל הגרוש גמר אף הוא את עבודת-יומו ובשעה מאוחרת בא הביתה, אל ביתו שלו. הוא מצא את מי שהיתה אשתו ישנה במיטתה, ובשקט גמור, שלא כדרכו בכל ערב, התקין לעצמו משכב על הספה. מלאך השלווה פרש אותו לילה את כנפיו הצחורות על החדר הקטן אשר בכפר סומל. וכן ביום השני וכן ביום השלישי. לילה לילה היו הגרוש והגרושה חוזרים לדירתם בזמנים שונים ושוכבים במיטותיהם במנוחה שלמה. כזוג יונים חיו עכשיו את חייהם בפינה זו אשר ייחדו לעצמם. הם לא היו משיחים זה עם זה, לא באו בריב זה עם זה ולא קטרגו זה על זה; והשכנים שאפו רוח לרווחה.

אך הידידים והקרובים החלו מרננים: אין זה מן המקובל שבני-זוג ימשיכו להתגורר בכפיפה אחת לאחר גירושיהם. מידת הנימוס מחייבת כי אחד מהם יפנה את מקומו. אך מי מהם יותר? הוא אומר: תפנה היא את החדר; אני שילמתי את „דמי-המפתח“ ואת שכר-הדירה, ואני ממשיך, ועוד אמשיך הרבה זמן, לפרוע את שטרי ההלוואה, והיא טוענת: יפנה הוא את המקום; שהרי הרהיטים כולם אני רכשתים בכספי ובעמלי; אני תליתי את הווילאות, ואני התקנתי את החדר למקום-מגורים; אני הכשרתי את מחצית המטבח למקום-בישול, ואני אומרת להשתמש בו גם להבא... שגים אחוזין בחדר, זה אומר כולו שלי וזה אומר כולו שלי.

סוף דבר היה כסופם של שאר תביעות מהסוג הנדון. הבעל הגיש תביעת-פינוי נגד האשה, והיא מצידה, הגישה תביעת-נגד ודרשה לחייב

אותו בפניו החדר. התחבט בית־הדין בבעיה: חדר שמחזיקים בו שני בני־זוג לאחר גירושיהם ואין איש מהם מש ממקומו, מי עדיף ממי, הבעל או האשה? ומי מהם מחוייב לפנות את מקומו לטובת השני? נשמעו דבריהם של עדים, אשר מתוכם הובררה כל השתלשלות היתסים שבין הגבר לאשה מתחילתם ועד סופם המר, וגם חוות־דעתם של מומחים ידע־ידת דין. רב אחד, שהעיד מטעם האשה, פסק, כי מאחר שלפי דיני־ישראל אסור לו לבעל להימצא עם אשתו הגרושה במחיצה אחת, מידת ההגיון נותנת כי הבעל ילך וישאיר את הדירה בחזקת האשה. אך הרב מטעם הבעל העיד לעומתו, כי לפי דיני ישראל מחזיק הבעל בכל המצוי בדירה בין קודם מתן הגט ובין לאחריו, והרי שמידת הדין נותנת שהאשה תפנה, והרי שוב בעיה: דיני־ישראל ודין־המלכות, מה דין עדיף לגבי בית־מגורים המוחזק בידי שני בני־זוג שנתגרשו זה מזה? פסק־הדין אינו חשוב לעניננו. בכוונתי היה רק להראות כיצד מתגלה טרגדיה אישית בבית־המשפט בצורתה הקומית, ומה מקום תופסות בעיות „הימים הללו“ בנושאים המובאים אל בית־הדין לדין ולהכרעה.

הרי דוגמא אחרת:

בעל־בית ושכנו מתעצמים בדין. בעל־הבית, יהודי גבה־קומה, עטור זקן־שיבה הדור היורד על־פי מידותיו, הוא מיוצאי ליטא, ודיבורו — אידיש מתובלת מלים מלשון־הקודש. השכן, יהודי דל־בשר, גמון־קומה, מאחינו בני־תימן, מדבר עברית מתובלת ביטויים ערביים, וזקנו המדובלל מרתת מדי דברו.

טוען בעל־הבית, או נכון יותר בעל־הצריף, בקול תחנונים: „מכל רכושי ועמלי בעולם נשאר לי רק צריף אחד, צריפון קטן חדל בן שני חדרים, העומד בגבולות העיר, בין תל־אביב ליפו. נו, הזמנים דחוקים, היוקר גדול. הקיצבה הזעומה אשר אני מקבל מבני באמריקה אינה מספיקה לי למחייתי ולמחיתת הזקנה שלי; והנה נמלכתי בזקנה שלי ואמרתי לה כי בימי־מלחמה אין הכרח כי נגור בהיכלי־מלכים. היכן כתוב כי עלינו לשבת בשני חדרים דווקא? די לנו בחדר אחד

בלבד ואת החדר השני בצריף נוכל להשכיר. הסכימה הזקנה לדברי ותליננו הודעה, להשכיר, למי השכרנו? ליהודי זה השכרנו. חשבנו: מעט ישלחו הילדים משם, מעט נקבל שכר־דירה מפה, ואיך שלא יהיה נדחוק את הזמנים הרעים. אמנם בציימצום, בדחקות, אבל ברוך השם יום־יום. ולא ידעתי כי את הגיהינום אני מביא אל תוך ביתי. מה שייך גיהינום? אין מלים בפי לתאר את יסורינו. אין לנו מנוחה לא ביום ולא בלילה, לא בשבת ולא במועד. ראשית־כל, שכר־הדירה, לפי האפמאך (ז"א, ההסכם) עליו לשלם את שכר־הדירה בראש־החודש. נו, בחדש הראשון שילם במועדו. מה שייך במועדו? שהרי אלמלא לא שילם לא הייתי מוסר בידו את המפתח. ומכאן ואילך היה מציק לי ממש כמו נאצי, ר"ל. בראש־החודש השני ביקשתי לפרוע את שכר־הדירה ודחני למחר. אמרתי עם לבי: אולי באמת אין לו, ליהודי הזה, היום, יהיה מחר. ביום המחרת תבעתיו שנית ואמר: בשבוע הבא. נראה לי הדבר קצת מוקשה: הן לא השכרתי לו בתרפ"ט אלפים, אלא רק בלירה עשרים־וחמשה לחדש, וגם זה אין בידו לשלם? אך באין ברירה חכיתי. וכך דחני בלך ושוב, היום, מחר, בשבוע הבא, ולבסוף סילק רק מחצית הסכום והמחצית השניה נוקף כחוב. בינתיים נכנס חודש שלישי ושוב לא סילק לא את החוב הישן ולא את שכר־הדירה השוטף, ביקשתי ממנו, התחננתי בפניו, והוא באחת: אשלם, אשלם, אין אני בורח. רק בתצי החדש שילם לי כמה שילינגים על חשבון החוב, ושוב דחיות, ושוב לך ושוב. תבוא בבוקר, תבוא בערב, תבוא למקום־העבודה שלי, ואני הולך ובא. מה עלי לעשות? רגלי כשלו וגרוני ניחר מתחנונים. אין בי כוח עוד. ולמי יש זכרון לכל החשבונות האלה? כלום, בוכה־אלטער (כלומר: מנהל־פנקסים) אני? הוא זורק לי מדי פעם בפעם כמה פרוטות, כמתנת־חסד, ואומר: עד לחשבון. וכיום מגיע לי בעד חצי חדש ובעד שלישי חודש, ובעד רבע חודש ועודף בעד שלושה חדשים נוספים, ועכשיו צא וחשב כמה שילם וכמה עודגו חייב. ומה יהיה הסוף? והשנית, אוי ואבוי לשנות־השיבה שלי. ימים טובים הגיעוני בארץ־

ישראל. בידיים ממש הבאתי עלי את האסון הזה. הרכבתי אלוף לראשי
והוא מענה אותי עד מוות. אומר אני לו, כך בלשון בני-אדם, כדרך יהודים
שמשוחים ביניהם, אומר אני לו: ,יהא נא בטובך ר' יהודי לא להריק
את קיתון השופכין בגינה בין שנים-שלושת הצמחים הגדלים שם'; או,
אין זה מן הנימוס להטיל גללים וצרורות אשפה סמוך לחלוני דווקא. הן
מצויים בפינה, ליד השער, פחים מיוחדים לצורך כך, והבריאות מה
תהא עליה? נו, נו, מיד הוא מתמלא חימה, מתנפל עלי בשצף קצף
ככלב זועף וצווח: ,לא אקבל תורה מפידך. אעשה ככל העולה על רחי
ואתה תבלום את פידך הזקן. היום — השכן הוא בעל-הבית, כך כתוב
מפורש בחוק', אומר הוא, אם אין מעשי מוצאים חן בעיניך', אומר הוא,
יכול אתה לצאת מכאן ולחפש לך דירה אחרת! השמעתם מימיכם?
אני — בעל-הבית, אלך לחפש לי דירה אחרת; והוא — השכן, הוא
ימשול בכיפה. מה? כלום הפקר העולם הזה? האם אין דין ואין דיין?
איני רוצה בו עוד. סבלתי ממנו שנה תמימה. כמה הוא השיעור? יש
ב"ה עוד בתים ועוד צריפים בעיר. ילך לשם. אדרבא, ידעו עוד יהודים
איזה, תכשיט' הוא זה"...

הזקן סיים קינתו ונשתתק. רגע-מספר עוד המשיך למשוך בכתפיו,
ושפתיו נעו כמי שמשלים שיחה בינו לבין עצמו, ולאחר זה נשען על
מטהו, הרכין את ראש-השיבה שלו וחיכה בהכנעה לגור-דינו.
פתח השכן, היהודי התימני, את פיו, הניע את זקנו הדליל אנה ואנה,
נופף באצבעו בחלל, ואמר: „שקר, ארוני השופט, כל מה שאמר בעל-
הבית בזה המקום שקר וכזב הוא מתחילתו ועד סופו ואין בו אף מלה
אחת של אמת. שכר דירה? משלם ומשלם. בזמנו ובמועדו. לא חייב
אפילו פרוטה אחת. אדרבא, יתן הזקן שבועה בספר' שאני חייב לו
שכר-דירה, ואני משלם קנס לקרן-הקיימת אלף פונטים. אין דבר, אלף
פונטים. על ראשי ועל עיני. יש, שמתאחר שנים שלושה ימים מחסרון
כיס, אך מה בכך? קץ כל העולם בא? גם לי לא משלמים בזמן המדויק,
כלום מגיש משפטים אני? לא, לא מגיש משפטים. רק מחכה. ישלמו.

אין דבר, ישלמו. ומה כל החאראקה' (כלומר, המריבה) הזאת?
אבל הצרות שיש לי ממנו, זה לא סיפר הזקן. באמיתות, אדוני
השופט, יהודי כזה לא היה ולא נברא בכל העולם כולו. בר-מינך, איזה
בן-אדם זה. קבלות אינו נותן. רוצה הוא כי אאמין לו על דיברתו. בכל
פעם שאני משלם לו שכר-דירה ומבקש קבלה, הוא תופש בזקן שלו
ואומר: ,זה יותר טוב מקבלה'... כל היום הוא מתהלך כמו שוטר ונותן
פקודות: ,פה אל תשב'; ,פה אל תלך'; בקיר אסור לתקוע. מסמר;
על המרפסת אסור להניח שק-פחמים; אורח שלא ילון בחדריו כי הוא
ממלא את הג'ורה' (בור-שופכין). מה זה? סדום ועמורה? תמיד הוא
מחפש דברי-ריב ומדון ומקלל; בר-מינך, איזו קללות נמרצות הוא
מקלל בשפה שלו, שאינני מבין אותה, ולא רוצה להבין אותה. מה זה?
מה זה? אפילו הגויים בתימן היו יותר טובים. באמונה יותר טובים.
יהיה צריף אחר אצא מצריפו. בשמחה אצא. עכשיו אין צריף אחר, לאן
אלך? ברחוב גלון, אני וילדי?"

היהודי התימני הניד את ראשו נדנדו אחרון, העמידו אלכסונית תוך
הילוכו כמי שנתקשה צוארו פתאום והיה מראהו כסימן שאלה-מעוקם.
הוריד את ידיו בטפיחה לצדי-גופו, נאנח עמוקות ונשתתק אף הוא.
הדין נדחה ליום אחר ובעלי הדין נצטוו להזמין את עדיהם. ביום
המיועד, בהכריזו שמש בית-הדין את שמות בעלי-הדין, שוב התיצבו
היהודי הליטאי ושכנו, היהודי התימני, בפני כס-המשפט. פתחתי את
התיק אשר בפני ושאלתי אם הביאו את ראיותיהם במשפט-הצריף.
הזדקף הזקן במלוא קומתו, פרש את כפיו, כמי שעומד בתפילה, ומטהו
רעד בידו האחת, פתח בקול בוכים ואמר: „איזה משפט? איזה צריף?
די, אין צורך עוד במשפט, ואין צורך בעדים. ד"ר פלטקה (הכוונה
לד"ר אופלטקה, ראש השירות הרפואי של הממשלה בתל-אביב)
עשה שלום בינינו, הוא אמר, זאת אומרת ד"ר פלטקה אמר, כי בצריף
יש עכברים והוא חושש למגפת-הדבר; מה עשה ד"ר פלטקה? בהשכמת-
הבוקר שלח פועלים והם הרסו את הצריף עד היסוד. לא נשאר ממנו.

זאת אומרת מהצריף, שריד ופליט. נמחה מעל פני האדמה כאילו לא היה דבר. לא, אין עוד צריף ואין צורך עוד במשפט". ובדברו החל הזקן מתייפח כתינוק.

השכן התימני הניע כל העת את ראשו מעלה ומטה כמביע הסכמה, זו הפעם הראשונה בחייו, לכל דברי הזקן, אם כי לא הבין מהם אף דבר וחצי דבר, ספג את דמעות-עיניו בשרוולי-מעילו, ובראותו, כי מי שהיה בעל-ביתו ואיש-ריבו, מתנודד מלוא קומתו, תמך בו לבל יפול. ושניהם יחד, היהודי הליטאי והיהודי התימני, בעל-הבית והשכן, חבוקים זה בזרועות זה, כידידים ורעים משכבר, פנו אל עבר הדלת ועזבו את אולם-המשפט...

עוד על משפטי-פינוי.

יחסי-שכנים ובעל-בתים, מצוקת-השיכון ותולדותיה: דמי-מפתח ודמי-סרסרות, דרכי-ההערמה על החוק לכל גילוייהן הפסולים והבוזיים, אנקת-שכנים ודיירי-משנה מצד אחד, ומסכת-עינוייהם וסבלם של בעל-בתים הנארגת על-ידי תעלוליהם של שכנים חסרי-מצפון מצד שני — כל אלה הנן בעיות השעה המרחפות בעולמו של הישוב ותובעות פתרון יסודי. אולם כשהן גגולות בפרשת הדיונים בבית-המשפט ובתעצומותיהם של בעלי-דין, על רקע של פינויי מקומות-מגורים ובתי-עסק ותביעות הקשורות במישרין או בעקיפין, בסכסוכי-פינוי — הן מגלות גם פנים מבודחות, על אף כל הרצינות האופפת אותן.

נתבע יהודי זקן לדין-פינוי. יודע הוא כי סיכוייו לזכות בדינו רפויים מאד, באשר הפר את חוזה-השכירות על כל תנאיו היסודיים, אולם מי זה מפנה כיום דירה מבלי להתגונן בעמדתו עד הרגע האחרון ממש? ועומד היהודי המסכן בבית-הדין ומכריז חגיגית: „יבואו כל מלכי מזרח ומערב" — הוא לא יזוז ממקומו. איננו מפנה, וחסל. וכל-כך למה? בימי המלחמה העולמית הראשונה גר בעיריה אחת במזרחה של אירופה, ועקר פעם מדירתו לדירה אחרת, ובהיותו טרוד בהעברת מטלטליו — נפלה פצצה והרסה את הדירה החדשה על כל המטלטלין אשר היה סיפק בידו להעביר. הוא לא היה מצוי אותה שעה בבית וניצל, אך לא בכל יום מתרחש נס. בשום פנים ואופן אינו מסכים לעבור לדירה חדשה בימי מלחמה, ומי יהודי יעזו להעמיד חיי-זקן בסכנה?

שכן אחד לא פרע שכר-דירה משך כמה חדשים רצופים. תבעו בעל-הבית לדין ודרש את פינוי דירתו. תוך מהלך הדיון הוברר כי מעמדו

כזה נאצל לעתים גם על ההומור המשפטי.

רבה המרירות המקננת בלבם של בעלי-בתים ושכנים, אלה לעומת אלה, והיחסים שנוצרו ביניהם שופעים ארס ושנאה. מצד אחד רובצים להם השכנים ודיירי-המשנה שלוים ומלאי-בטחון על החוקים אשר הוחקו בשעת חירום להגנתם, וכמה מהם רומסים ברגל-גאווה את זכויותיו היסודיות של בעל-הנכסים; ומצד שני עומדים בעלי-הבתים וצועקים ככרוכיה: וקדושת הרכוש הפרטי מה היא עליה? והשקעת חלב ודם, ובנין הארץ מה היא עליהם? כלום נעשה עמל-חייו של אדם הפקר לכל ארחי-פרחי? וכמה מהם אינם רואים עוול בהערמה על החוק ובקיפוח זכויות-השכנים הנובעות מחוק זה. ורבים החיכוכים וגדולה המשטמה המפעפעת באלה ובאלה. מקצתם מוצאים להם הד בין כתלי בית-הדין בצורת תביעות פינוי, דרישות למתן צו לכופף את בעל-הבית לעמוד בהתחייבותיו לספק מים חמים למרחץ ולשטיפת-כלים, הסקה פנימית בירחי-החורף הצוננים; וכיוצא בהם שירותים שנקבעו במפורש בחוזה השכירות, או אשר הדעת נותנת כי בעל-הבית יספק; אך מרביתם חרגו ממסגרת הדיונים הממשיים בבית-הדין ונעשו לנחלת-הכלל, והריהם משמשים חומר לשיחות-סטירה העוברות מפה לפה, בנוסח „כדאמרי אינשי“, בין בחוגי בעלי-הבתים ובין בחוגי השכנים.

מספרים, כי שכן אחד נתבע לדין-פינוי באשר לא פרע שכר-דירה כמה חדשים: שאלו השופט למה לא יפנה את הדירה אם אין בידו לשלם. ענהו השכן: „שלושה טעמים יש לי לכך: ראשית, בהכנסי לדירה ברכני בעל-הבית, כרגיל אצל יהודים מקורבים, כי יתן ה' ומכאן אצא לבית שאבנה לי לעצמי. ה' עוד לא נתן, ואם אין בעל-הבית רוצה כי ברכתו תהא ברכת-שוא; ירשום נא בשמי אחד מבתי המרויבים, והריני מוכן ומזומן בזה הרגע לפנות את דירתו... שנית, נכון הדבר שאינני משלם שכר-דירה, אך מהו הבטחון כי השכן שיבוא במקומי שלם ישלם את שכר-הדירה? ושלישית, אם גם השכן החדש לא ישלם, הרי אני לכל הדעות, בר-מיצרא“...

החמרי של השכן בכל רע, וכי אין בידו לסלק לא את החוב, שעלה בינתיים לכמה עשרות לירות, ואף לא את שכר-הדירה השוטף. נכמרו רחמיו של בעל-הבית על שכנו, ובמעמד בית-הדין בא אליו בהצעה: „הואיל ואין בכוחך לסלק את החוב, והואיל ויש רגלים לחשוב כי מפאת מצבך הדחוק ילך חוב זה ויגדל בהמשך-הזמן ויעיק עליך כמשא כבד, וממני אין אתה יכול לדרוש כי אחזיקך בביתי חנם אין כסף — אשר על-כן הריני מציע כי תפנה את הדירה מיד, ובשכר זה אני מוכן לוותר לך ויתור גמור על כל החובות שאתה חב לי עד היום, והוצאות המשפט בכללם, ולא עוד אלא אני מוסיף מכיסי חמישים לירות טבין ותקילין עם מסירת המפתח“...

לכאורה, הצעה הוגנת מאד. אולם לא כן חשב השכן. מששמע את ההצעה קפץ כנשוך-נחש וצווח בהתרגשות עצומה: „מה? חמישים לירות? הגע בנפשך, שלושה חודרים בשדרות-רוטשילד עם כל הנוחיות, מים חמים, הסקה מרכזית, בית-ארמון, וזה בא ומציע רק חמישים לירות בשכר פינוי בשעה ששוק-הדירות בוער ממש. לא ולא, לא אתן עצמי לרמאות“... ושכח אותו שכן תמים כי הוא עומד לדין, וכי אם יצא דינו לחיוב, יהא עליו לפנות את דירתו בלא קבלת פיצוי כלשהו, ולא עוד, אלא עליו יהיה גם לסלק את החוב עד סוף הפרוטה האחרונה.

* * *

ותצויין כאן תופעה אפיינית אחת: בידוע, כי היהודי מורגל לעשות צחוק גם מצרותיו ומיסורי-נפשו. אין זה צחוק לשם צחוק. המרירות אשר הצטברה בלבו מחמת צרות הכלל והפרט מכרסמת את קרבו ושואפת לפרוץ גדרים ולהרוס תחומין כדי לבוא לידי ביטוי של מחאה ומרידה. ביטוי זה כמה פנים לו, והחודרת והעוקצת שבהן היא צורת הסטירה. יהודי שופך את מרישיחו על דרך היתולית-סטירית. הוא מגרד ומחטט בפצע-עצמו, נושך את בשרו בשיני-מהתלותיו, לועג לעצמו ומראה את כל האפסות שבו, ועל-ידי-כן מצטללת ומזדככת המרירות המקננת בלבו ומקבלת גוון אנושי-כללי שאינו תלוי עוד לא בזמן ולא במקום. גוון

רואה עצמו אשם. עיין השופט עיון היטב בפרטי-הקובלנה ונתן בקולו על הנאשם: „אתה מודה כי בעטת בבעל-הבית וגלגלת אותו ממדרגות דירתך, ועם כל זה אין אתה רואה אשמה בכך? כלום סבור אתה כי היתה לך זכות חוקית לעשות כן?”

הוציא הנאשם מכיסו כתב ארוך כתוב פנים ואחור ואמר לשופט: „זהו חוזה-השכירות אשר הייתי נאלץ לחתום עם קבלי את חוקת-הדירה. כאן, בחוזה זה, על ארבעים ותשעת סעיפי-הסדום שלו, פורטו, שחור על-גבי לבן, כל הדברים אשר עשייתם אסורה עלי. אסור לי להשכיר או למסור או להעביר את הדירה או חלק ממנה לאחר. אסור לי לתת מחסה בדירתי לאורחים, לזרים או לקרובים, פרט לאשתי ולילדי, למועד של יותר מעשרים וארבע שעות, בלי רשות מפורשת בכתב מטעם בעל-הבית. אסור לי לתת דריסת-רגל בדירתי לכלב, לחתול, לצפרים ובגני יונה וכדומה בזה חיות ועופות. אסור לי ולבני-ביתי לכבס לבנים בחדר-האמבטיה, במטבח ובחדר-המדרגות, או לתלות כבסים בחצר. אסור לי, או למי שהוא מבני ביתי, לחלל את שבתות-ישראל, חגיו ומועדיו. אסור לי לקבוע שלטים או כרטיסי-ביקור על הדלתות, החלונות, או במבוי לבנין. אסור לי להעמיד עגלות-ילדים בחדר-המדרגות וארגזים, גיגיות, שקי-פחמים וכיוצא בהם כלי-קיבול או מטלטלין שהוצאו מכלל שימוש על המרפסת. אסור לי לפגור בשיעורי שכר-הדירה אשר מועד-פרעונם חל ביום הראשון של כל חודש עברי. אסור לי להפוך את בית-המגורים לבית-עסק או לעשות בו כל שימוש אחר, פרט לשימוש אשר הותנה עליו במפורש. אסור לי, ואסור לי, ואסור לי. הכול כתוב בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים, אבל לא כתוב שאסור לי לגלגל את בעל-הבית ממדרגות דירתי...” הנאשם מסיים את דבריו בנעימה של נצחון: „הרי תסכים אתי, אדוני השופט, שכל מה שלא נאסר עלי במפורש, אני מותר בעשייתו...”

גם מבחינת ההגיון וגם מבחינת החוק אין למצוא צידוק כלשהו לפלפול-סרק מסוג זה, ואני מפקפק אם אמנם עלתה פעם מחשבת-

ועוד מספרים, כי בעל-בית אחד דרש כי שכנו יפנה את-הדירה משום שהיא דרושה לו, לבעל-הבית, כדירה לעצמו. משסירב השכן — נתבע לדין. טען בעל-הבית בבית-הדין: „בוזעת-אפי ודם לבי הקימותי בית-מגורים קטן לי ולבני-ביתי, לרגל משרתי נאלצתי לעקור לעיר אחרת והשכרתי את הדירה לשכן זה, ותנאי מפורש התניתי עמו כי באם יהא עלי לחזור לעיר מחוייב הוא למסור לי את ביתי בלא טענות ומענות כלל. והנה החזירוני נותני-לחמי לעיר, וזה עומד בסירובו, ממשיך להתגורר בביתי בן שלושת החודשים, ואני וביתי מתגוללים ברחוב ככלבים ממש.”

נכנסו טענות אלה ללבו של השופט הציג דרך של פשרה: ישכיר השכן לבעל-הבית חדר אחד מתוך שלושת החדרים, וייהפך השכן לבעל-בית לגבי חדר זה, ובעל-הבית — שכן, ושני החדרים ישארו לפי שעה בחזקתו של השכן. אורו פני בעל-הבית למשמע הצעה אנושית זאת לישוב הסכסוך, וכדי לקרבה ללבו של שכנו הוסיף ואמר: „השכן משלם לי בעד שלושת החדרים ארבע לירות לחודש, אני מוכן לשלם לו בעד החדר האחד שכר-דירה בשיעור של ארבע לירות לחודש, עד אשר אראה לי דירה אחרת, ונמצא הוא מחויק בינתיים שני חדרים ללא תשלום.”

חכך השכן רגע בדעתו ואחר אמר כי עליו להימלך תחילה באשתו. נדחה הדין לשם-כך ליום אחד. למחרת נודמנו שוב בעל-הדין בבית-המשפט, ומשנשאל השכן על-ידי השופט אם יש מקום ליישב את הסכסוך בדרך של פשרה, הודיע הלה כי לאתה התייעצות באשתו החליט לדחות את ההצעה. „אשתי אומרת”, מסביר הוא, „אשתי אומרת: אינך מכיר את השכנים של היום? שכן שנכנס שוב אינו יוצא...”

אכן, אין על תשובה זו ועל טעם זה ולא כלום. ושכן זה עצמו יוכיח...
הרי עוד דוגמא של „אמרי איבשי”:

דייר אחד נתבע לדין באשמה שתקף את בעל-ביתו וגרם לו חבלה גופנית רצינית. הדייר לא הכחיש את עצם המעשה, אלא טען שאינו

פיגול כזאת במוחו של שכן, אך עצם העובדה כי סיפורים כאלה מוצאים מהלכים בפי אנשי-ציבורנו מוכיחה עד היכן דברים מגיעים.

* * *

ולבסוף יציין, כי המוטיב הטבוע ביסוד כל הפרשה הכאובה הזאת, אשר גילויה הטרגי-קומיים מתבלטים במיוחד בדיוני בית-הדין, ניתן לו גם צורה של קיימא בספרות התקופה. לפני כמה שנים ישבתי לדיון במשפט של פינוי מקום-מגורים מדייריו. מקום-המגורים היה לול של עופות, פשוטו כמשמעו, ודייריו היו בני-משפחה אחת משכבות-העוני. משפט זה שימש חומר לפייטן-ההווי, רב-הכשרון וברוך-העט, נתן אלתרמן, לאחת מסטירותיו השנונות ב„הטור השביעי“, אשר קראה בשם „משפטי-פינוי או מאגדות אנדרסן“*.

וכה יאמר הפייטן בפיוטו:

בְּנוֹתַי שֶׁל חָצֵר מְאֻפְּלָת.

בְּצִיּוֹ שֶׁל אֵינֶן טְרוּל,

גְּרוּ אִמָּא וְאָבָא וְיִגְד

וְתִינָקַת —

בְּקָם בְּצִיּוֹ.

הַיִּגְד שֶׁחַק לוֹ בְּצִיּוֹ בְּנַחַת,

הָאֵם טְרָחָה בְּלִי הַרְף:

וְהָאֵב הִיָּה רֵץ לְעַבֵּד עִם שַׁחַר

וְחֹזֵר אֵל הַצִּיּוֹ עִם עָרֵב.

אָז הָיוּ נִכְנָסִים אֵל הָאֵב עִם הָאֵם

הַשְּׂבָנִים מִן הַצִּיּוֹ שֶׁבְּרָחוּב מִרְפְּלָת.

וְהַיִּגְד הִקָּט הִיָּה נֵם וְחֹלֵם

שֶׁצְּמָחָה לְרֵאשׁוֹ בְּרַבְּלָת.

* דבר" מיום 22.10.43.

בְּךָ עָבְרוּ הַיָּמִים בְּלִי שְׁנוֹי,
בְּרִגְיָי: קָצַת שְׂמָחָה, קָצַת פְּגַע.
עַד שֶׁבָּא הַמְּכַשֵּׁף הַנּוֹרָא, צוֹ-פְּנוֹי
וַיִּגְעַר: לְפָנוֹת אֵת הַצִּיּוֹל בְּנֶרְגַע!

הוֹי, טְפָחָה אָז הָאֵם

בְּנֶךָ אֵל בְּנֶךָ

וְתִקְרָא: אֲנִכִי אֲמַלְלָת!

צִיּוֹל אַחֵר לֹא נִמְצָא! בְּיַחְדָּו עִם הַטְּרִיף

וּבְיַחְדָּו לֹוֹל בְּנֶהוּ! עִם רֶצְפָּה שֶׁל מְלִטוֹ

אָז יִצְאוּ בְּקָם יַחַד לְתוֹר בְּשׁוֹרָה

וְלְדַפֵּק עַל פְּתָחִים נְעוּלָיִם,

חִפְשׁוּ בְּכֶל סֶדֶק וּבְכֶל מְאוּרָה

וְאִין צָרָךְ לֹוֹמֵר — בְּצִיּוֹלִים.

אֲךָ בְּצִיּוֹל, בְּמְאוּרָה, בְּמַלְוֵנָה הַסּוּכָה,

וְאִפְּיִלּוֹ מִתַּחַת לְשַׁקָּת,

אִין רוֹצִים לְקַבֵּל בְּעֵצֵי מִשְׁפָּחָה,

בְּיַחְדָּו מִשְׁפָּחָה עִם תִּינָקַת!

כִּי אַחַד מִנֵּי אֵלֶיךָ —

דִּיָּר מִשְׁנָה! —

לְמַרְאֵה זֶה הַצִּיּוֹל בְּצִיּוֹ הַתְּבַרְמֵס,

וְהַצִּיּוֹ עִם אֲרוֹן-קִיר מִשְׁנָה,

בְּאַרְבַּע-מְאוֹת לְאַיִן דְּמִי-מִפְּתָח.

אז תקלו נזכו נבוכים ונחיים
 כי קגור לפנייהם גם הקלא.
 ...אך קוסמת ירדה משמים גבהים
 ותנוסף על ראשם קשרביט הקלא.
 וכן רגע, קלם, קבת-צחוק מאשרת.
 נצשו גמדים, בקומה נתאר.
 ומאז לא קפשו עוד דינה אחרת,
 כי מאז הם קרים קבת-הדאר...

קעירנו הזאת הקהלת

גם שרביט הקסמים הוא נחוי.
 כי קלא השרביט — קח הקלד —
 קיינו קנים בחוי.

נתן א

ז.

(ה) תקנות לשעת-חירום.

התקנות ודברי-החוק השונים שהותקנו על-ידי השלטונות לשעת-חירום, הביאו אל בית-המשפט פנים חדשות: האזרח שבדרך-כלל אין הוא מנוער מן המצוות.

הפושע המובהק בעל-המידות המעוותות דש בעקיביו מצוה קלה כחמורה בלא בדיקה ובלא אבחנה. אם אינו נתבע ליתן את הדין על כל העבירות הכתובות בספר-החוקים, אין מכאן ראיה שהוא זהיר בשמירתן של קצת מן המצוות, אלא שהוא „מתמחה“ בעבירות מסוימות ואין לבו פנוי לעסוק באחרות החורגות ממסגרת פעילותו הפלילית. אולם עבירה הבאה לידו, כקטנה כגדולה, כחמורה כקלה, לא יחמיצנה. על תקנות לשעת-חירום, מאידך גיסא, נתבע לדין על-הרוב דווקא האזרח שאין דרכו בעשיית-עבירות. הסיבות לכך רבות: ראשית, התקנות האלה הותקנו כהוראת-שעה, ובמספר גדל והולך, ואין לך יום שלא יותקנו בו תקנות חדשות ויתוקנו תקנות ישנות, ומטבעם של דברים, שאין האזרח יודע שהמחוקק הטריף היום את אשר היה כשר אתמול, וכי איסור-ספק של אתמול נעשה איסור-וודאי היום. שנית, האזרח מורה לעצמו היתר של שעה מסברא, כי עבירה קלה אחת לא תשנה סדרי-עולם; הוא יסיה דעתו רק לשעה קלה מהתקנה, ורק פעם אחת, ומיד לאחר זה יחזור למוטב ולא ישנה. ושלישית, יש לו לאזרח טעמים ונימוקים חשובים משלו לעשיית המעשה וברי לו, כי באם יתבע לדין על-כך והשופט ישקול בדעתו טעמים ונימוקים אלה ימתיק עליו את הדין, אם כה ואם כה, מאחר שאינו בקי ורגיל, וידו אינה מאומנת בפריצת-גדרות, סופו שהוא נתפס בקלקלתו ונתבע ליתן את הדין.

ובעמדו לדין אי אתה יכול לשמוע על דרכי ביצועה של העבירה ואת דברי־הסברתו של טירון־לעבירה זה מבלי להעלות על שפתיך חיוך שבבדיחות־הדעת.

הרי דוגמא אחת:

השלטונות גזרו על השחיטה, אלא אם נעשית בבית־מטבחים עירוני ותחת השגחת רופא־בהמות שנתמנה במיוחד לצורך כך. ועוד גזרו, כי השחיטה אין זמנה בכל יום, אלא בימים קבועים בשבוע.

פעם נתפס יהודי־תימני בעוון שחיטת־חזן ונתבע לדין. אין הוא מכחיש את עצם המעשה, אלא מספר, כי בפקודת המוסדות הלאומיים, ומתוך הכרה פנימית, יצא להלחם בהיטלר צור־היהודים, ונפצע קשה בטוברוק. בהיותו שכוב בבית־החולים מפרפר בין החיים והמוות, נדר, כמנהג בני־עדתו, כי אם יחייהו האל ויעמידנו על רגליו, יזבח לו זבחת־ודה, ואת בשרו יחלק חינם לעניי־הקהילה. הנס קם והיה, הוא מתהלך בארצות־החיים: עליו לשמור, איפוא, את מוצא־שפתיו. משך וקנה לו עגל רך וטוב, והכין עצמו לשילום נדרים; אולם הימים ימי־לא־בשר, ושליחי השלטונות עינם צופיה בכול. מה עשה? בית יש לו בלב „כרם־התימנים“, ובעליית־הגג חדר בודד, ספק חדר שהותקן לצרכי כביסה, ספק מחסן למיני גרוטאות; העלה את העגל במדרגות הצרות אל גג־ביתו וזבח אותו כדת וכדין, וכל נתח שמן וטוב חילק בין עניי־העדה. יצא הקול במחנה: מחלקים בשר חינם אין כסף. מיד נטלו תימנים ותימניות מכל הבא ביד: קדרות וסירים, צלחות ואלפסים ומיוצא בהם כלי־בישול וכלי־מאכל, והלכו ונתעמדו ב„תור“, וחיכו שעה ארוכה ליכות במתנת־הזבח. נזדמנו שומרי־החוק על המקום, ומשראו חמוץ־עם נאסף, פתחו בחקירה וגילו את עושה־העבירה בעליית־הגג „באמת אדוני“ — מסיים התימני את סיפורו — „עשיתי זאת לשם שמים ולא לשם ספסרות חלילה, כלום יש להטיל עלי עונש בשל זה?“

הרי דוגמא שניה:

אזרח צעיר נתבע פעם לדין בעבירה על תקנות־ההאפלה. הצעיר

הזה גר בקומה ג' של אחד הבתים בעיר (ובזמנן היו כל הצרות, כזכור ושידוע. מקורן בקומה ג' דווקא...), והנה עלה במוחו רעיון מחוכם מאד: על הגג השטוח של דירתו התקין לו כסא־מרגוע נוח לשכיבה, וסמוך לו העמיד מנורת־חשמל מכוסה סוכך עשוי נייר קרטון רגיל, ובלילות־הקיץ החמים עשה מנהג להשתרע על הכסא ולקרוא לו להנאתו לאור החשמל. הצעיר לא הודה באשמה ומשהובררה „המצאתו“ המחוכמת העמיד פני תם ואמר: „כן, מלמעלה אפשר היה אמנם לראות את האור, אך כיצד יכלו חברי המשמר האזרחי להבחין בו מלמטה, מהרחוב. הן את הגג מקיף מעקה אבן?“...

דומה, כאילו הותקן החוק לא לגבי אווירונ־האויב הטסים מעל, אלא לגבי „המשמר האזרחי“ הסובב מתחת.

* * *

וכשאני מעלה את שם „המשמר האזרחי“ על שפתי, עולות בזכרוני גם המסירות והנאמנות שבהן מילאו חבריו בזמנם את התפקיד האזרחי האחראי שהוטל עליהם מטעם עצמם. ולא דווקא בשעות הלילה האפילות, ולא דווקא ברחובות העיר אשר בהם סבבו, אלא בכל מקום ובכל שעה הגו בשליחותם הנכבדה ועמדו על משמרת־הבטחון הציבורי.

זכורני, כי יום אחד דנתי במשפטו של צעיר יהודי אשר נאשם בעוון החזקת רכוש גנוב. הצעיר הכחיש את האשמה ועדים עלו בזה אחר זה כדי להוכיחה. תוך כדי כך נשמע קול הצופר לאות כי הסכנה קרובה. אותו זמן היינו כולנו נתונים תחת הרושם הכביר של עזו רחם ואומץ לבם של אזרחי־אנגליה אשר נאמר עליהם, כי הם ממשיכים במלאכתם ללא הפסק גם בעת שהאויב ממטיר את פצצות־המוות שלו. תחת רושם זה אמרתי לבעלי־הדין, לקטיגור ולסניגור, כי אני מוכן להמשיך בדין, אם אין הם רואים התנגדות לכך. קפץ הנאשם ממקומו, מימש בחפזו בכיסיו, הוציא סרט מעוז ומרופט, אשר עליו היו רקומות המלים: „המשמר האזרחי“, קשר אותו מסביב לזרוע ידו ונתן בקולו על כל הנאספים: „אל המקלט! מיד אל המקלט!“ ואלו פנה בנימוס, אך

בנעימה שכל רוך לא הורגש בה: „אדוני, בבקשה לרדת משם! עכשיו אני בעל הבית כאן. אל המקלט! האולם נתרוקן כהרף-עין. לאחר שעה קלה, עם השמעת צפירת-הארגעה, נתכנס בית-המשפט שנית, והצעיר, חיזור ורציני, פנה אלי ואמר: „עכשיו הנני שוב לפקודתו, ונתיישב על ספסל-הנאשמים דומם ומיחל.

ועוד מעשה באנשי „המשמר האזרחי“:

אחד מתפקידיהם של חברי „המשמר“ היה להשגיח בקפדנות שהעיר תהיה שרויה באפלה בשעות הלילה. וכך היה סדר-עבודתם: עם שקיעת החמה היו הפקחים יוצאים שנים שנים אל האיזור אשר יחד להם וסובבים ברחובות אשר תחת פיקוחם, כדי לראות אם האזרחים מצייתים להוראות השלטונות. משראו קווי-אור בוקעים מתוך תריסי-חלון או בקיעי-דלת, היו מעירים על-כך למי שהעבירה נעשתה במעונו ורושמים בפקס מיוחד את שמו ואת השעה שבה נעשתה העבירה. את רשימת העבריינים היו הפקחים מעבירים למפקדה האיוורית, ומשהחליטו העומדים בראש המפקדה, כי יש מקום לתבוע עברייני זה או אחר לדין, היו מוסרים את שמו לתחנת המשטרה האיוורית לשם פעולה. הקצין הממונה על-כך היה מכין אז גליון-אשמה ובשוליו היה רושם את שם הפקח, או הפקחים, אשר יעידו במשפט.

יום אחד, בשבתי לדין ב„משפטי-ההאפלה“, פתחתי אחד מעשרות התיקים אשר לפני והנה נתקלו עיני במראה אשר עורר בי ענין-מה: שם הנאשם היה כשמו של הפקח אשר גילה את מעשה-העבירה, ואשר היה מוכן להעיד נגד הנאשם. לא היה צורך בשמיעת עדים משום שהנאשם הודה באשמה, אולם אני שאלתי, בדרך אגב, אם העד קרוב אליו קרבת-משפחה. הנאשם חייך משהו והשיב הברות קטועות: „לא. זאת אומרת, כן. אני... אני עצמי הוא העד“... תמהוני גבר עוד יותר: כלום יתכן כי הוא הנאשם והוא גם הקטיגור נגד עצמו? אולם כן היה הדבר, מתברר, כי הנאשם, יהודי מיוצאי-גרמניה, הוא חבר פעיל בשורות

„המשמר האזרחי“, ובכל ערב הוא יוצא למשמר-ההאפלה. ערב אחד, בצבון ליד ביתו, ראה אור בוקע מחלון דירתו וזכר, כי בטרם צאתו מהבית שכח להגijף את התריסים, ומתוך „אובייקטיביות“ מוחלטת רשם את שמו ברשימת-העבריינים אשר בפקסו המיוחד. כאשר הועברה הרשימה למפקדה האיוורית היללו הממונים את הפקח המסור, אך יחד עם זה חייכו למראה תמימותו הרבה, וביקשו לטשטש את המעשה ולמחוק את שמו מרשימת העבריינים; אולם הפקח עמד על דעתו בתקיפות והתנצח אתם, כי אין בודקים בשעת סכנה, וכי כל העובר על החוק, ויהיה זה פקח או משהו אחר, מחוייב לבוא על ענשו. לא ראו הממונים דרך אחרת לפניהם, אלא להעביר אף את שמו למשטרה האיוורית, וזו הכינה נגדו פרשת-האשמה כחוק וכדין...

זהו המשמעת הפנימית, הדיוק המופרז של אחינו יוצאי גרמניה, שאינם יודעים דרכי-השתמטות, או כפי שביטא זאת פעם יהודי גרמני אחד על עצמו: יהודי זה נשאל בבית-הדין למה חתם על חוזה-שכירות הכולל תנאים חמורים כל-כך, והוא השיב בתמימות: „אמרו לי שצריך לחתום וחתמתי; אני לא מבין ב„חכמות“, אני „יקה“...“

ועוד בענין זה:

תמימותם היתירה של עבריינים ממיטה עליהם לפעמים שואה אשר לא שיערה. והדוגמא הבאה תוכיח:

מטרוניתא אחת, מבנות רמי-היחש אשר בעיר, ביקשה פעם להעמיד את המכוננית שלה ליד בית-מלון אחד — הדבר קרה ב„ימים הטובים“, כשבני-אדם היו רשאים לנהוג בכלי-הרכב שלהם להנאתם — והנה התנגשה באופנוע שעמד בדרכה בלא בעליו וגרמה נזק לכנף הסוכך על גלגליו. אותה שעה לא שמה לב לכך, ולאחר שהעמידה את מכונניתה הלכה לה לדרכה. כשחזרה לאחר חצות ראתה והנה כל ארבעת צמיגי מכונניתה נתרסקו מאוירם, והמכוננית לא היתה ראויה לשימוש אותו

לילה. תוך כדי בדיקה נתקלו עיניה בפתקא אשר היתה תקועה בידית־
הדלת ובה היה כתוב כדברים האלה: „להווי ידוע לך, כי אני הריקותי
את הצמיגים מהאוויר שהיה בהם. את המעשה הזה עשיתי אני, בעל
האופנוע שגרמת לו נזק, לשם נקמה“.

עד כאן טוב ויפה. אולם מסיבה שלא היתה מובנת או שהוכררה
רק אחר־כך, הוסיף העבריין גם את התאריך שבו נעשה המעשה בתוספת
חתימה מלאה וציון כתובת מדוייקת. המשטרה לא התקשתה לגלות את
העבריין ותבעתו לדין באשמת גרימת נזק לרכוש זר. להסברת מעשהו
אמר הנאשם בתמימות, כי ידע שהנזק אשר הוא גרם למכונית עולה
על הנזק שגרמה המכונית לאופנוע שלו, ולפיכך חתם את שמו המלא,
כדי שבעל המכונית ימצאנו ויבוא אליו לקבל את היתרה אשר תעמוד
לזכותו עם עריכת חשבון הנזקים שנגרמו לכל אחד מהם...

ת.

(1) שו"ת.

בפרקים הקודמים עשיתי מעין נסיון לחשוף את המקורות הראשיים,
אשר מהם נובעים רסיסי־ההומור הזולפים אל תוך חללו של בית־הדין.
מטבע הדברים, שאי אתה יכול למנות מספר לכל המקורות או למצותם
עד תומם. מסתעפים מהם פלגים ואפיקים סמויים מן העין, אשר אין
לכנותם בשם ואין לייחד להם מקום. הם מתגלים בצורות שונות ובאופנים
שונים. לעתים נראה גילויים בצורת הרצאתם של דברי בעלי־דין, עדים
ופרקליטים; לעתים — בפיקחותם, בתמימותם או במעשי־רמאותם של
עבריינים וקרבנותיהם גם יחד; לעתים — בהלך־מחשבותיהם המיוחד
של המזדקקים אל בית־הדין, אך אחת ברור: יסוד כל היסודות ומקור
כל המקורות הם חיי־הציבור לכל שדרותיו ולכל מעמדיו.

יום אחד דנתי בשתי תביעות פליליות, בזו אחר זו, על רקע של
מעשי־גניבה. בתביעה הראשונה היתה העבריינית אשה מבנות הצמרת
של החברה, והאשמה היתה, כי נכנסה לבית־מסחר למלבושי־נשים,
ובשעה שהבעלים נשאו ונתנו עם לקוחות אחרים — שלשלה והורידה
אל תוך ארנקה כמה כלי־בד זעירים. היא נתפסה בגניבתה בטרם יהיה
סיפק בידה לעזוב את המקום ונתבעה לדין. הנאשמת עמדה בפני כס־
המשפט נבוכה, מורכנת־ראש וידיה משמשו בלי הרף בארנקה בעצבנות
יתירה. כשהוקרא כתב־האשמה בפניה והיא נשאלה אם היא מודה
באשמה, הניעה ראשה לאות חיוב, אך לא השמיעה קול. בטרם ייחרץ
משפטת ביקש בעלה, אשר נלווה אליה אל בית־הדין, להסביר את מסיבות
המעשה בהעדרה. לאחר שהאשה הוצאה מאולם בית־הדין עלה הבעל

על דוכניהעדים, נשבע כחוק וגלל בפני פרשה טרגית ביותר של אשה
אומללה. אלה הם ראשי פרקיה:

הוא, הבעל, רופא לפי מקצועו. זה שנים שאשתו סובלת מ„קלפטור-
מניה“, וחכמת הרפואה טרם גילתה דרכים לריפוייה של המחלה. הוא
עושה כל אשר לאל ידו לכלי השאירה לבדה מחוץ לבית, כדי שלא
להביאה לידי נסיון, ובבקרה בבתי-ידידים או בלכתה לבתי-מסחר לעשות
קניותיה הוא נלווה אליה, או שולח עמה את אחד מילדיהם, או את
העוזרת במשק-הבית, למען תהא עינם פקוחה עליה. אך יש ועולה בידה
להתחמק מן הבית באין רואה, ובשובה — הוא מוצא בידה כמה דברי-
חפץ שרכישתם לא עלתה לה בדמים. אם הוא רואה סימן בחפצים אשר
הביאה לביתו הוא מכתת רגליו וסובב על בתי-המסחר להשיב את
הגניבה לבעליה, או לשלם תמורתה; אם אינו רואה סימן בהם הוא
מצפינם בארונו בתקוה כי באחד הימים ייגלו הבעלים. פעמים הרבה
הוצרך לעקור מדירתו בשל החרפה שהיא מעטה עליו ועל ילדיהם
במעשיה. תחילת מעשהו בעברם אל דירה חדשה הוא, לבקר אצל בעלי
החנויות אשר בסביבה, מוכרי הירקות, בעלי האיטליונים, סוחרי סידקית
וכיוצא בהם חנויות ובתי-מכר סחורה, אשר אשה נוהגת לקנות בהם
צרכי-הבית, ולספר להם על מחלת-אשתו. הוא מבקשם בכל לשון של
בקשה, כי יעמידו פנים כאילו אינם יודעים דבר, ובאם יראו שהיא נותנת
אל כליה חפץ-מה שלא בתשלום, אל יוכיחוה על פניה, אלא ירשמו
הכול בספר. והם רושמים, והוא משלם. בכל חודש באים אל ביתו בצנעה
חנוונים וסוחרים ובעלי-מלאכה ומגשים לו חשבונות גדושים, והוא
משלם בלי חקירות וברי דרישות. רק הוא יודע צרת-גפשו ובפניה אינו
מדבר על כך. מגסיונו בשהה-הרפואה ומהספרים יודע הוא, כי אסור
לגלות אונה למוסר פן תביא על עצמה אסון. אותו יום נכנסה אשתו
לבית-מסחר במרכז העיר, אשר בו לא ידעוה עוד, ושם קרה מה שקרה.
היא עשתה אמנם את המעשה וגם הודתה בכך; אך מבחינה רפואית
אינה אחראית, משום שהיא רפת-אונים לעמוד בפני כוחות-המשיכה

הסמיים התוקפים אותה. ובכן, מבקש הוא לא להתעלם מחולשתה בעת
הקטלת העונש.

זה היה סיפורו הנוגה של הבעל, שסופר בהתגלות לב ובכנות רבה.
למותר להעיר כי גזר-הדין הומתק בהרבה במסיבות אלה.

מיד לאחר כך בא תורו של הנאשם השני. נאשם זה היה יהודי
צעיר מיוצאי-בגדד והוא נאשם בגניבת זוג-אופנים מחדר-המדרגות
אשר באחד הבתים. לאחר שכתב-האשמה נקרא בפניו, החל מדבר
בהעויית-פנים ובהנעת-ידיים: „אני... אני... אני בדיוק כמוה, כמו זאת
האשה שהיתה פה מקודם... אני לא רוצה לקחת, באמת לא רוצה לגנוב
כלום... אבל כשאני רואה דבר משובח, אז קול מהבטן אומר לי: תקח,
ואני לוקח... אני לא אשם... אני לא גונב... אני כמו זאת האשה בדיוק“...
אני שואל אותו אם יש לו עדים על-כך, והוא עונה בחיך שבמבוכה:
„עדים? מאיפה אביא עדים? אף אחד לא שומע זה הקול מן הבטן, רק
אני: איפה אקח עדים?“

מה מקור הוליד את המגווח שבתפיסה זאת?

* * *

והרי כמה דוגמאות אחרות שאין להן אב:

אשה אחת נקנסה בתשלום לירה אחת, לאחר שהורשעה בדין בעבירה
קלה. היא חייבה, ספק מתוך תמימות, ספק מתוך ערמומיות ואמרה
כמשיחה אל עצמה: „נו, איך האב נאך פארדינט צוויי פונט“ (פירוש:
„עוד יצאתי בריווח של שתי לירות“). מתברר, כי היא נועצה בעורך-
דין, והלה הסכים להופיע במשפט ולהגן עליה בשכר שלוש לירות. מכיוון
שנקנסה רק בלירה אחת, נמצא שנשאר בידה ריווח נקי של שתי לירות...
עולה יהודי להעיד ונשאל לשמו. הוא משיב ששמו „עדן“, מישהו
מעיר: „בדיוק כשמו של מיניסטר החוץ האנגלי“ (הכוונה לאנתוני
אידן). אומר היהודי בתמימות: „לא. הוא כתב את שמו ב„גלף“...
יהודי אחר, שהופיע כעד, נשאל למקצועו והשיב באנחה: „כבית,
כלומר בעיירה שממנה באתי, הייתי כורך-ספרים, אולם, אווירא דארץ-“

יהודי אחד נקנס בתשלום חמשימאות מיל בעבירה על תקנות ההאפלה. מעמיד הוא עינים תמיהות ושואל: "מה? עלה המחיר? הן לפני שבוע שילמו רק מאתים וחמישים מיל בלבד?"

שני יהודים מתעצמים בדין. האחד — מיוצאי הונגריה ושמו "צור"; השני — מיוצאי פולין ושמו "ישראל". עדים רבים משמיעים דבריהם בתביעה, ביניהם פקידי־בנקים, בעלי־מלאכה ומומחים. השאלות השנויות במחלוקת אינן קלות כל עיקר; תיק בית־המשפט "משמין" הענין מסתבך והולך. אחד הפרקליטים מחווה דעה כי כדאי להביא את בעלי־הדין לידי פשרה של שלום. משיב השני: "לא יתכן. משמים כבר נגזר כי לא יהיה שלום בין צור" (קיסר) ובין ישראל".

יום אחד דנתי בתביעה לפינוי מקום־מגורים. התובע — תושב רעננה; הנתבע אף הוא תושב רעננה; מקום־המגורים, אשר פינויו נדרש, אף הוא ברעננה. רשימת המשפטים אשר נקבעו לכיורור אותו יום ארוכה מאד, ורואה אני כי לא יהיה סיפק בידי להשלים את המלאכה. אומר אני לו לתובע: "צא וראה, בפתח־תקוה, הסמוכה לרעננה, קיים בית־משפט ואתה נגרר וגורר גם את שכנך אל העיר. הן בדרכך מרעננה אתה עובר בפתח־תקוה, כלום לא מוטב היה לך להגיש תביעתך בבית־המשפט אשר בה?" משיב היהודי בתמימות: "אבל אינני עובר בפתח־תקוה; אני נוסע בכביש החדש העובר דרך הרצליה ורמת־השרון..."

יהודי אחד נתבע לדין בעוון גניבה. במהלך הדיון התברר כי הנאשם כבר נדון קודם־לכן באשמת גניבה וריצה את עוֹוֹנו בבית־הסוהר. משכלתה תקופת מאסרו, שוחרר ונשלח לביתו. בדרכו מבית־הסוהר אל ביתו שלח ידו בוזג־אופנים ונתפש בגניבתו הובא לדין בטרם היה סיפק בידו להגיע לביתו. מה טוען היהודי להגנתו? "זמן רב ישבתי בבית־הסוהר", אומר הוא, "ולא ראיתי את בני־ביתי. התגעגעתי להם מאד. בצאתי מבית־הסוהר עם שחרורי נחפזתי לראותם, ולכן לקחתי את האופנים לשעה קלה, ובדעתי היה להחזירם מידי." דברים אלה

מתקבלים על הדעת, ועל כל פנים יש בהם כדי לעורר ספק אם אמנם נעשק המעשה מתוך כוונה פלילית. אך לא שיחק לו מזלו של הנאשם, כי בגינח הסמוכה למקום המעשה נמצאו אופנים ישנים חבויים בין השיחים; מתברר, כי בדרכו מבית־הסוהר גנב הנאשם בתחילה את האופנים הישנים המשומשים הרבה, אך משראה אופנים אחרים, נאים יותר, הצפין את הראשונים, לקח את הטובים, ובדעתו היה לחזור לאתר מכן ולקחת גם את הישנים...

• • •

יש שאוזן הבקאים בכך, תבחין גם נימה של "פוליטיקה" בדבריהם של "עבריינים" תומדי־לצון.

בחוגי הנהגים מספרים, כי נהג אחד, העובד בשירות הציבור, נתבע לדין בעבירה על תקנות ההובלה־בדרכים. לפני כתב־האשמה הסייע במכוניתו שבעים נוסעים בבת־אחת. שוטר אחד העיד, כי הוא עצר את המכונית בראותו בה נוסעים לרוב, והוא עצמו ספר בה שבעים איש. ביקש השופט לראות אם כנים הדברים וציווה להביא לפניו את המכונית. המכונית הובאה ובפקודת השופט החלו מעלים לתוכה אנשים אשר נודמנו בסמוך למקום. לאחר שהמכונית נתמלאה אדם ולא היה מקום עוד, ספרו ומצאו, כי אין בה אלא חמישים וכמה אנשים. זיכה השופט את הנאשם בקבעו, כי המכונית אין בה כושר־קליטה אלא לחמישים וכמה אנשים בלבד. שמח הנהג והודה לשופט, אולם בטרם צאתו מבית־הדין פנה אל השופט ואמר לו: "ובכל זאת צדק השוטר". תמה השופט ושאלו: "הכיצד? הרי אני עצמי בחנתי את כושר־הקליטה של המכונית ולא מצאתי בה מקום לשבעים איש?" השיב הנהג בחיוך: "כושר־קליטה! האנשים אשר אתה העלית אל תוך המכונית לא היה בדעתם לנסוע ומשום כך צר היה להם המקום. האנשים אשר העליתי אני עמדו בשמש וחזכו לתורם עת רבה ונחפזו לביתם. הם היו מוכרחים לנסוע. בשביל נוסעים כאלה אין שאלה של כושר־קליטה... להם אין המקום צר..."

ומענין לענין: אני מחוייב לציין, כי ציבור הנהגים, הנחשבים על באי בית-הדין הקבועים בשל החומרות הסייגים הרבים שבפקודת ההובלה-בדרכים אשר אין הם יכולים לעמוד בהם, ציבור זה מצטיין בחוש הימור מסותח ביותר. בצקלונו של נהג המשקיף ממרום-שבתו, אשר ליד ההגה, על עולם ומלואו ומגמא בטיסתו ארץ, תמצא אוצרות בלומים של אניקדוטים ודברי-בדיחה של הכול ועל הכול. והם אינם חוסכים בשבט-ליצנותם וברוח הטובה אשר עליהם גם שופט ושוטר, דיין וקצין. בחוגם מקובל משום-מה כי נתבע לדין המודה באשמתו „זוכה“ בעונש קל יותר, והמכחישה — נענש בחומר-הדין. ואין להתעלם מן האמת, כי בית-משפט דן במאה משפטי נהגים בפרק-זמן הדרוש לו לדון בחמשה משפטים של נאשמים שאינם נהגים, משום שהנהגים מחיים, על הרוב, באשמה המיוחסת להם ואין הטיפול במשפטיהם מצריך עת רבה.

הנה מספרים בחוגי הנהגים סיפור זה:

ביום ששי אחד (זהו „יום הדין“ לעוברים על תקנות ההובלה-בדרכים) בא הקצין הממונה על הקטיגוריה אל בית-המשפט לקטרג כדרכו, והנה ראה כי החצר המרווחת שליד בית-הדין מלאה אדם. חשכו עיניו, ומחשבה חלפה בלבו, כי אפילו אם רק אחוז קטן מהנאשמים המצטופפים כאן יכחישו את אשמתם ומן הצורך יהיה להשמיע עדים, לא יסיים את מלאכתו אף לאחר רדת היום. מה עשה? השתיק את כל העדה הנאספת ופנה אליהם בוו הלשון: „רבתי, נאספתם היום כדי ליתן את הדין על עבירות שאינן חמורות כל כך. כל מי מכם אשר יש בדעתו להודות באשמה יעמוד מעבר מזה; וכל מי אשר יש עם נפשו דווקא לשלם עשר לירות קנס ויותר, יעמוד מעבר מזה“...

אותו יום סיים הקצין את מלאכת-קיסרוגו תוך שעה קלה... כך מספרים הם, הנהגים, חומדי הלצון...

... ולבסוף, הערה כללית אחת:

כדי להוציא טעות מלבם של רבים, עלי לציין, כי כל אשר סיפרתי בפרקים האחרונים ובאלה אשר קדמו להם, אינו יכול של יום אחד, או אפילו של שנה אחת בלבד. מחוץ לרגעים הספורים של בדיחות-הדעת דן בית-המשפט בכמה ענינים שאין הם מבדחים כל-עיקר. בבואתה של תקופה שלמה נשקפת מתוך דיונים אלה, פרצופו של דור שלם — פרצופנו אנו. והשעה — שעת-מדומים: דמדומי-שקיעה של יום-אתמול ודמדומי-זריחה של יום-מחר. אורות וצללים הערבוביה רבה. ומולנו גרם שבנו ובתוכנו, בני דור-המעבר, מקופלים יום-אתמול ויום-מחר גם יחד ואין שלמות בנפשנו. מצד אחד אנו נושאים בחובנו געגועים וכמיהה אל המאור שבערכי-העבר של ישראל וחותרים בלב מלא תפילה וציפיה לקראת העתיד, ומצד שני עמוס על שכמנו ומובלע בדמנו סבל-הירושה של מאות שנות-גלות, וחיינו בארץ עוד לא התגבשו עד כדי יצירת מסורת של הווי-עם בריא-בגופו-וברוחו. זעיר-שם זעיר-שם ניכרים כבר ניצנים של דור-התחיה: תמונות-הווי של חיי חקלאים צעירים, ארחות-חיים של פועלי-חרושת-ומעשה; אך קול האָת והמחרשה, רעש-אופנים וגלגלי-מכונה, הלמות-פטיש-וקורנס — הדיהם נשמעים למקוטעין ואין בהם עוד כדי צירוף להרמוניה אחידה של חיי-עם מעורה בקרקע-המולדת. אבנים מזה ומזה, ואין אבן אחת להניח עליה את הראש. ובית-המשפט, הראי הנאמן של החיים, משקף את דרכי-הלבטים של דור צמאי-שע ותאב-גאולה. יום-יום עוברים בו אנשים חיים ומספרים בלשון בני-אדם פשוטה על הרפתקאות-חיים, על סבל ונדודים, צערו, שאיפותיו, כיסופיו וגעגועיו של היחיד מתגלים בו בכל עצמתם. חוויותיהם של בנים השבים לחיק יולדתם; משושם, נפתוליהם ואכזבויותיהם המרות של מגשימי-גאולה נגולים בו בלי כחל ושרק. גילויים אלה, עתים — פנים מבדחות להם; עתים — פנים עגומות. אך בדיחות-הדעת אינה דומה כלל אל הבדיחה או ההלצה הרגילה בפיותיהם של בני-אדם.

שמטרתה רק לעורר גירוי־צחוק, וחטרגדיה אינה על־לת־נכאים הנכתבת לשמה. אם כה ואם כה, נגוהות או דמדומים, אורות או צללים, בדיחות־הדעת או אנקת־מעונים, שירת־התחיה או קינה על העבר — מהותם נחצבת מתוך נבכי־ההווי של הדור. החיים עצמם, בכל מערומיהם, צפים ועולים ומשתקפים בראי בית־המשפט, ורק מתוך אספקלריה זו יש לראות את סוג הפולקלור היהודי, אשר לתיאורו הקדשתי דפים אלה.

